

ISSN 2306-7357

ӘСКЕРИ - ТЕОРИЯЛЫҚ ЖУРНАЛ

БАҒДАР-ОРИЕНТИР

ВОЕННО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 4, 2024

**МИНДЕТ,
АБЫРОЙ,
ЕРЛІК!**

**ДОЛГ,
ЧЕСТЬ,
МУЖЕСТВО!**

ӘСКЕРИ-ТЕОРИЯЛЫҚ ЖУРНАЛ

БАҒДАР-ОРИЕНТИР

ВОЕННО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

**№4 (104), (желтоқсан) 2024 ж.
тоқсан сайын**

**№4 (104), (декабрь) 2024 г.
ежеквартально**

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Мустабеков А.Д. – бас редактор, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент), Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университетінің бастығы, генерал-майор.

Искаков Е.М. – ғылыми редактор, педагогика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті әскери ғылыми-зерттеу орталығы әскери өнердің ғылыми-зерттеу институты әскери тарихты зерттеу және педагогика басқармасының аға ғылыми қызметкері, майор.

Журнал 1998 жылдан бастап шығады

Журнал издается с 1998 года

Меншік иесі: Қазақстан Республикасы Қорғаныс Министрлігінің «Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті» республикалық мемлекеттік мекемесі.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен мерзімді баспасөз басылымын ақпарат агенттігін және желілік басылымды есепке қою, қайта есепке алу туралы 2018 жылғы 14 ақпан №16910-Ж куәлігі берілген.

«Бағдар-Ориентир» әскери-теориялық журналы ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне (ҚР БҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпандағы №2қбп бұйрығы), сондай-ақ қазақстандық дәйексөз алу базасына (КазБЦ) (2020 жылғы 12 наурыздағы №3 келісімшарт) енгізілген.

Жарияланған мақалалар редакцияның көзқарасын білдірмеуі мүмкін. Мақала мазмұнына автордың өзі жауапты. Журнал мақалалары басқа басылымдарда көшіріліп басылса «Бағдар-Ориентир» журналына сілтеме жасалу міндетті. Журнал материалдарын қайта басу редакция рұқсатымен ғана жүргізіледі. Басылым сапасына ғылыми бапаны қамтамасыз ету қызметі жауапты.

Собственник: Республиканское государственное учреждение «Национальный университет обороны Республики Казахстан» Министерства обороны Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на учет, переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания от 14 февраля 2018 года №16910-Ж, выданное Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Военно-теоретический журнал «Бағдар-Ориентир» включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности (приказ председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН РК от 11 февраля 2021 года №2дсп), а также в казахстанскую базу цитирования (КазБЦ) (договор от 12 марта 2020 года №3).

Опубликованные статьи могут не отражать точку зрения редакции. Ответственность за содержание статьи несет сам автор. При копировании статей журнала в других изданиях ссылка на журнал «Бағдар-Ориентир» обязательна. Перепечатка материалов журнала производится только с разрешения редакции. Ответственность за качество издания несет служба научно-издательского обеспечения.

ГЕОСАЯСАТ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК / ГЕОПОЛИТИКА И БЕЗОПАСНОСТЬ

Копытко В.К., әскери ғылымдарының докторы, профессор, РФ ҚК Бас штаб Академиясы, отставкадағы генерал-майор.

Құлатаев С.А., философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, ҚР ҰҚУ бастығының орынбасары (ғылыми жұмыс жөніндегі) - орталық бастығы, полковник.

Алдияров Н.К., ҚР ҰҚУ бастығының орынбасары – «ҚК Бас штаб академиясы» факультетінің бастығы, генерал-майор.

Шлейко М.Е., әскери ғылымдарының докторы, профессор, РФ Әскери ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, ҚР ҚМ Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты зениттік-зымыран әскерлер кафедрасының доценті, отставкадағы полковник.

Булойчик В.М., техника ғылымдарының докторы, профессор, БР Әскери академиясы, отставкадағы полковник.

Ахметов Ж.Х., әскери ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҚУ ӘҒЗО әскери өнер ғылыми-зерттеу институтының бастығы, отставкадағы генерал-майор.

Батыров М.Е., педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, ҚР ҰҚУ ӘҒЗО қару-жарақ және әскери техника ғылыми-зерттеу институтының бастығы, запастағы полковник.

Өтебаев Б.Ы., Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті Әуе қорғанысы күштері факультетінің бастығы, полковник.

Лесов Г.С., ҚР ҰҚУ жан-жақты қамтамасыз ету факультетінің бастығы, полковник.

Имиров С.К., ҚР ҰҚУ Ұлттық ұлан факультетінің бастығы, полковник.

Мухамедиев А.Л., ҚР ҰҚУ Мемлекеттік күзет қызметі факультетінің бастығы, полковник.

Даиров М.Қ., ҚР ҰҚУ жұмылдыру дайындығы және аумақтық қорғаныс кафедрасының бастығы, отставкадағы генерал-майор.

Бурнаев З.Р., педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, ҚР ҰҚУ ӘҒЗО әскери өнер ғылыми-зерттеу институты әскери тарихты зерттеу және педагогика басқармасының бастығы, полковник.

Есбергенев Қ.Б., философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, ҚР ҰҚУ оқу-әдістемелік басқармасының докторантура бастығы, полковник.

Исеев Р.Р., философия докторы (PhD), ҚР ҰҚУ тілдер кафедрасының бастығы, полковник.

Жексенбинов Б.Н., философия докторы (PhD), профессор, ҚР ҰҚУ ӘҒЗО өнер ғылыми-зерттеу институты әскери тарихты зерттеу және педагогика басқармасының аға ғылыми қызметкері, запастағы полковник.

Макипов А.С., тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, ҚР ҰҚУ «ҚК Бас штаб академиясы» факультеті әскери өнер кафедрасының оқытушысы, запастағы полковник.

Дмитриев В.А., ҚР ҰҚУ штабтың мемлекеттік құпияларды қорғау және ақпараттық қауіпсіздік бөлімінің бастығы, подполковник.

Каиров Е.Р., Ғылыми баспаны қамтамасыз ету қызметінің бастығы - ғылыми редактор, подполковник

Жусупов М.М., Карабеков М.И. Геополитические угрозы Центральной Азии.....	3
Омарбеков А.Ж., Жакупов Э.Т., Есенбаев К.К. Особенности деятельности специальных государственных органов зарубежных стран, обеспечивающих национальную безопасность.....	8
Мухамеджанова С.Ш., Мухтаров Т.С. The Islamic factor in the spread of terrorism	14
Боярин В.А., Исаков С.Т., Бердымурастов Д.Б. Применение искусственного интеллекта в сфере военной безопасности.....	19
Даниярұлы Ж., Толетаев Б.Т., Мусаев Ж.М. Актуальные аспекты информационной безопасности: технологии, законы и практика.....	23
Жазықбекова Ж.С., Шалқаров Д.Б. Қазіргі жағдайларда әскери коммуникацияның ерекшеліктері.....	28
Болатбекова Н.Ж. Қытай ұлтының этнопсихологиялық ерекшеліктерінің әскери саладағы көрінісі.....	33

ӘСКЕРИ ӨНЕР/ВОЕННОЕ ИСКУССТВО

Куптикбаев Д.К. Некоторые подходы к пониманию сути децентрализации управления войсками (силами).....	39
Есбергенев К.Б., Жусупбеков М.Т. Методология обоснования управленческих решений по изменению порядка комплектования.....	44
Курмансеитов К.Е., Калыкпаев Р.М., Бекмагамбетов А.Н. Методика определения применимости зенитной управляемой ракеты в качестве воздушной мишени.....	50
Жумагулов А.М., Нурматов М.К., Сейитов А.С., Курманбек Уулу Ж. О некоторых вопросах подготовки мотострелкового полка к совершению марша комбинированным способом на дальние расстояния.....	56
Раимбеков А.А., Жусупов Д.К. Классификация условий и факторов, влияющих на систему связи оперативного объединения в оборонительной операции.....	60
Мусабеков Н.О., Саматеев Б.А., Мусаев К.У. Устройство водных заграждений в ходе ведения боевых действий.....	66
Адельбаев Е.Б., Нигматуллин Р.А. Развитие учебной и материально-технической базы в системе боевой подготовки Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан.....	71
Бердібеков Н.Т., Қопабаев О.Т. Әскери бөлімнің шаруашылық қызметін бақылауды жетілдіру.....	75
Сәрсәбаев Т.М., Бердібеков Н.Т. Әскерлердің күнделікті қызметінде тиіс-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру тәріпті.....	80
Косолапов А.Н. Боевое применение артиллерии на современном этапе развития вооруженной борьбы.....	86

ӘСКЕРИ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ/ВОИНСКОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ

Сералиев Б.М., Батыров М.Е. Суицидтік мінез-құлық: психологиялық және әлеуметтік факторлар.....	92
Жексенбинов Б.Н. «Жас ұлан» Республикалық мектептерінде тәрбиеленушілермен әскери-патриоттық жұмыс процесінде оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру.....	101
Батыров М.Е. Ұлттық қауіпсіздікті нығайтудағы патриоттық тәрбиенің ролі.....	107
Смагулов Б.С. Специфика и задачи психолого-педагогической подготовки в военном вузе.....	111

ӘСКЕРИ ТАРИХ БЕТТЕРІ/СТРАНИЦЫ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ

Ахметов Ж.Х. Геополитическое наследие Улуса Джучи: истоки и феномен Казахской государственности.....	119
Кұмарбекұлы Е. Особенности формирования оборонной политики и военного строительства в Республике Казахстан.....	125
Айтүганов Н.А., Алимқұлов С.А. Әскери прокуратура органдарының құрылу алғышарттары және оның Қазақстан аумағында дамуы.....	130
Абраимов Д.К., Мухамедьяров М.И. Культурное наследие Великой степи как основа Казахской государственности.....	136
Койшигарина Г.М., Самаев Т.А. К вопросу истории создания и применения ядерного оружия.....	142
Рахметов Д.Ж. Техническое обеспечение Внутренних войск Народного комиссариата внутренних дел в период Великой Отечественной войны.....	147

ҚАРУ-ЖАРАҚ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ТЕХНИКА/ВООРУЖЕНИЕ И ВОЕННАЯ ТЕХНИКА

Оспанов Е.Ж., Нусупшеков С.О. Мигранттардың мемлекеттік шекара арқылы заңсыз транзитін анықтау барысындағы тәуекел индикаторлары.....	152
Мамбеталиев К.Р., Бердібеков А.Т., Ермекбаев М.М. Моделирование параметров автоматического управления установкой консервации двигателей с использованием веб-приложения Flask.....	159
Қуатов Б.Ж., Рамазанов Н.К., Сатқанов А.А., Шулик И.С. Модернизация и установка авиационного вооружения на корабль «Казахстан» Военно-морских сил Вооруженных Сил Республики Казахстан.....	166
Боярин В.А., Исаков С.Т., Бердымурастов Д.Б. Перспективы применения искусственного интеллекта для идентификации военной техники и вооружения.....	173
Омурзаков Н.Р. Актуальность адаптации тылового обеспечения Национальной гвардии Республики Казахстан в условиях экономических санкций.....	177
Есимсеитов Д.Г., Арстамбаев С.О., Боярин В.А. Қазақстан Республикасының мемлекеттік шекарасын инженерлік-техникалық қамтамасыз ету.....	183
Тойбазаров Д.О., Сапабеков А.Е., Қадірбек Ж. Аэродинамика и телеметрия в управлении беспилотными летательными аппаратами для контроля лесных пожаров.....	188

*ГЕОСАЯСАТ ЖӘНЕ ҚАУПСІЗДІК
ГЕОПОЛИТИКА И БЕЗОПАСНОСТЬ*

УДК 355.013
МРНТИ 78.17.05

**М.М. ЖУСУПОВ
М.И. КАРАБЕКОВ**

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ УГРОЗЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В статье приведена оценка современного положения Афганистана в контексте обеспечения безопасности государств Центральной Азии. Рассмотрены направления деятельности правительства страны в политическом, экономическом и военном планах, взаимоотношения с соседними государствами. Оценены возможные пути сотрудничества с Афганистаном, как мировых, так и региональных акторов, отмечены существующие противоречия между ними. С уходом американцев, в стране осталось много противоречий. Анализ показывает, что «Талибан» так и не смог взять полностью под свой контроль ситуацию в стране. В Афганистане по-прежнему активно действуют различные радикальные группировки, которые ведут борьбу не только внутри страны, но и не оставляют планов по распространению своего влияния на всю Центральную Азию, Закавказье, Ближний Восток и Синь-Цзян. Кроме того, американский воинский контингент оставил в той стране огромное количество различного вооружения, в том числе бронетехнику и авиацию. В самом руководстве движения «Талибан» наблюдается непрекращающаяся борьба между сторонниками радикального проведения внутренней и внешней политики и так называемым «умеренным» крылом талибов. В случае окончательного поражения «умеренных», Афганистан может превратиться в источник угроз для всего центрально-азиатского региона.

Ключевые слова: террористическая угроза, исламизм, водные ресурсы, вооруженный конфликт, гидроэлектростанция, торговые отношения, пограничный конфликт, движение «Талибан», пакистанские талибы, вооруженные группировки.

**М.М. ЖУСУПОВ
М.И. КАРАБЕКОВ**

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

**M.M. ZHUSSUPOV
M.I. KARABEKOV**

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

ОРТАЛЫҚ АЗИЯҒА ГЕОСАЯСИ ҚАУПТЕР

Түйіндеме. Мақалада Орталық Азиядағы мемлекеттерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету контекстінде Ауғанстандағы ағымдағы жағдайға баға берілді. Ел Үкіметі қызметінің саяси, экономикалық және әскери жоспарлардағы бағыттары, көрші мемлекеттермен өзара қарым-қатынастары қаралды. Ауғанстанмен әлемдік және аймақтық субъектілермен ынтымақтастықтың ықтимал жолдары бағаланып, олардың арасындағы бар қайшылықтар атап өтілді. Американдықтардың кетуімен елде көптеген қайшылықтар қалды. «Талибан» қозғалысы ешқашан елдегі жағдайды толық бақылауға ала алмады. Ауғанстан, тек елде ғана емес, сонымен бірге бүкіл Орталық Азияға, Закавказьеге, Таяу Шығысқа және Син-Цзянға өз ықпалын кеңейту жоспарларын қалдырмайтын әртүрлі діни топтар әлі де толып жатыр. Сонымен қатар, американдық әскери контингент бұл елде көптеген қару-жарақтарды, соның ішінде броньдімашиналар мен ұшақтарды қалдырды. «Талибан» қозғалысының басшылығында ішкі және

**GEOPOLITICAL THREATS
TO CENTRAL ASIA**

Annotation. The article evaluates the current situation of Afghanistan as one of the most unstable states in Central Asia. The directions of activity of the government of the country in political, economic and military plans, relations with neighboring states are considered. The possible ways of cooperation with Afghanistan, both global and regional actors, and the existing contradictions between them are evaluated. With the departure of the Americans, there are many contradictions left in the country. The Taliban has never been able to take full control of the situation in the country. Afghanistan is still flooded with various religious groups that are fighting not only in the country, but also do not abandon plans to spread their influence throughout Central Asia, Transcaucasia, the Middle East and Xinjiang. In addition, the country is flooded with various weapons, including heavy weapons and aircraft. In the leadership of the Taliban movement

сыртқы саясатты түбегейлі жүргізуді жақтаушылар мен «қалыпты» талиб қанаты арасында үздіксіз күрес бар. «Қалыпты» түпкілікті жеңіліске ұшыраған жағдайда, Ауғанстан бүкіл Орталық Азия аймағына қауіп төндіруі мүмкін.

Түйінді сөздер: террористік қауіп, исламизм, су ресурстары, қарулы қақтығыс, су электр станциясы, сауда қатынастары, шекара қақтығысы, «Талибан» қозғалысы, Пәкістан талибандары, қарулы топтар.

Введение. Современный мир все больше погружается в фазу острых противоречий, как на мировом, так и на региональных уровнях. В этой борьбе используются все инструменты воздействия на противника: экономическое, информационное, военное и другие давления, целью которых является подавление противника и навязывание ему своих условий. Центральная Азия является источником интересов мировых акторов, которые активно борются за влияние в этом регионе. Афганистан является одной из стран, который подвергается внешнему давлению, что порождает нестабильность внутри государства. Страна находится в тяжелом экономическом положении, раздираемая этническими и социальными противоречиями.

Цель исследования – выявление основных проблемных вопросов взаимодействия среднеазиатских стран и мировых ведущих держав по «афганскому вопросу» как основного источника противоречий в Центральной Азии.

Задачи:

- 1) проанализировать вопросы противоречий и возможных путей взаимодействия Афганистана с соседними государствами;
- 2) раскрыть роль и интересы мировых держав в афганском вопросе, их возможное участие в урегулировании политических и экономических противоречий.

Материалы и методы исследования. В ходе научного поиска использовались методы сравнительного анализа, а также применялся инвент-анализ с целью определения динамики развивающейся политической ситуации в Афганистане, как внутри страны, так и с соседними государствами.

Результаты исследования и их обсуждение. С приходом к власти, талибам осталась разрушенная экономика, замороженные Западом афганские активы и брошенные США запасы различного вооружения. Перешедший в руки талибов арсенал вооружений позволил его вооруженным формированиям стать одной из сильнейших армий в регионе, а также приобрести способность вести не только партизанские действия, но и полномасштабные войны. В совокупности все эти факторы, а также непризнание легитимности правительства талибов со стороны подавляющего числа мирового сообщества, делают эту страну потенциально взрывоопасной и несущую дестабилизацию своим соседям (рис. 1).

В сложившейся ситуации Китай, Россия, страны Центральной Азии пытаются стабилизировать ситуацию в Афганистане, предлагая поддержку местному правительству с помощью различных инвестиций и наведением политических «мостов». Китай и Россия все более тесно координируют свои действия в Афганистане. В российском истеблишменте растет количество сторонников признания талибов. Как результат, в июле 2024 года Путин заявил, что «Талибан» является союзником России по борьбе с терроризмом [1].

Китай, также заинтересован в отношениях с Кабулом. В отличие от России, Пекин уже долгое время поддерживает отношения с талибами, а после ухода США в полном объеме поддерживает отношения с местным правительством. Афганистан располагает большими запасами полезных ископаемых, в числе и редкоземельных ископаемых, что привлекает китайцев. Однако учитывая нестабильную обстановку, КНР предпочитает действовать через мелкий и средний бизнес. Кроме того, Пекин старается решить не только вопрос своего экономического присутствия, но и вопрос присутствия в Афганистане «Исламского движения Восточного Туркменистана», ячеек террористических организаций ИГИЛ и Аль-Каиды, которые угрожают дестабилизацией в Синь-Цзяне и нападают на торговцев из Китая.

В апреле этого года Китай опубликовал свой позиционный документ по Афганистану, состоящий из 11 пунктов, где в частности, перечислены пожелания о ведении «умеренной и осмотрительной внешней и внутренней политики». Особое внимание уделено ликвидации угроз от террористических уйгурских и других ячеек китайским торговым компаниям для внутренних районов КНР [2].

ГДЕ В МИРЕ ПРИЗНАЮТ ПРАВИТЕЛЬСТВО АФГАНИСТАНА ВО ГЛАВЕ С ЗАПРЕЩЕННЫМИ В РФ «ТАЛИБАНОМ»

Рисунок 1 – Международное положение «Талибан» по данным издательства «Коммерсант»

По отношению к среднеазиатским странам, Кабул крайне заинтересован в поставках зерновых из Казахстана. В частности, Астана планирует задействовать Бейнеуский зерновой терминал в Мангистауской области для поставок Кабулу зерновых, муки и т.д. [3].

Узбекистан также ищет точки соприкосновения с Кабулом. В Ташкенте понимают, что при продолжении экономического коллапса в Афганистане, вверх могут взять сторонники, видящие свою миссию в распространении радикального ислама вооруженным путем. Ш. Мизиёев продвигает идею строительства трансафганской железной дороги Мазари-Шариф-Кабул-Пешавар, который был подписан еще в 2023 году между Пакистаном, Узбекистаном и Афганистаном. В нем Ташкент видит тенденцию выхода в решении экономических проблем Кабула и даст возможность Афганистану включиться в мировую торговлю, что повлечет увеличение занятости населения и снизит социальное напряжение [4].

Таджикистан, в свою очередь, крайне скептически относится к контактам с лидерами талибов, мотивируя свою позицию их агрессивной исламистской политикой и дислокацией большой вооруженной группировки на границе с Таджикистаном.

Туркменистан ищет баланс интересов с Афганистаном, в значительной мере полагаясь на поступающие афганские водные ресурсы.

Касательно Ирана, водные ресурсы, стали причиной острых противоречий между Кабулом и Тегераном. Афганская река Гильменд питающая озеро Хамун (Иран), значительно обмелела из-за постоянной засухи и строительства Кабулом каскада малых гидроэлектростанций по ее течению, что грозит густозаселенным иранским районам Систана и Белуджистана опустыниванием. Складывающаяся ситуация грозит перейти в вооруженный конфликт.

Касательно Пакистана, Исламабад и Кабул находятся в острой конфронтации. В дополнение к частым столкновениям на границе, афганские талибы активно поддерживают пакистанских талибов «Техрик-е Талибан Пакистан», которые настроены крайне радикально против Исламабада. Правительство Пакистана раздражает эта поддержка. Кроме принятия военных мер, Исламабад грозит Кабулу высылкой от 1,8 до 2,5 млн. афганских беженцев, что может ещё сильнее дестабилизировать ситуацию в Афганистане. Однако, несмотря на острую ситуацию, по мнению аналитиков, открытое полномасштабное вооруженное столкновение между сторонами маловероятно [5]. Руководство Пакистана ищет другие пути устранения препятствий между странами, применяя метод «кнута и пряника». Помимо угроз от министра обороны Пакистана в сторону Кабула, Исламабад направил в Афганистан делегацию во главе с замминистра торговли Хуррамом Ага, который, в случае достижения консенсуса по пакистанским талибам, намеревается лоббировать снятие запретов на импорт афганских товаров и возобновление переговоров по налаживанию транзитных путей для торговли [6].

Руководство Талибана во главе с его лидером Хайбатгуллой Ахунзадой, несмотря на сложную ситуацию, активно стремится к мировому признанию и добивается некоторых успехов в экономике. Так, по признанию агентства Bloomberg афганская валюта сумела стабилизироваться и даже укрепиться по отношению к доллару США. Это было достигнуто превышением импорта над экспортом и нелегальным

вывозом товаров в Пакистан, который расплачиваясь за товар, вынужден повысить спрос на афганскую валюту. Однако пакистанские власти активно строят барьер афганской контрабанде [7]. Другой путь решения продовольственной проблемы, талибы видят в строительстве водного канала Кош-Тепа длиной 285 км. в сторону провинции Фарьяб. Канал сможет решить проблему орошения 555 тысяч гектаров земель [8]. Однако строительство данного канала приведет к забору около 20 % воды с Амударьи, что может привести к катастрофическим последствиям для Арала и орошаемых земель в Узбекистане.

США не оставляют попыток вмешательства в местную региональную политику. Это выражается в поддержке афганских ячеек «ДАИШ» (Велоят Хорасан), которые борются с «Талибан», используя противоречия между лидерами движения, создают препятствия в международных организациях по легитимизации талибов, обвиняя движение в нарушениях прав человека и т.д., усугубляя тем самым гуманитарный кризис.

По оценкам экспертов, лидеры талибов еженедельно получают от разных американских источников не менее 40 млн. долл. США. Такая «помощь» позволяет Вашингтону вести диалог с Кабулом. В частности, в июле 2024 года, на третьей Дохийской конференции американская сторона подтвердила готовность ведения диалога по вопросу о замороженных афганских активах в размере 9,2 млрд. долларов США [9]. Американцы ставят свои условия по разблокировке афганских активов. Базой для освобождения активов послужили технические переговоры в Дохе, где представители Агентства национальной безопасности США предложили установить антенное оборудование средств радиоэлектронной разведки США в Кабуле, для ведения наблюдения за иностранными посольствами в Кабуле и за всем регионом [10]. «Талибан», в свою очередь, пытается использовать «сотрудничество» с США как средство давления на геополитических конкурентов Вашингтона в регионе и разыграть собственную «карту» по признанию «Талибана» в качестве легитимного правительства.

Как известно, движение «Талибан» не однородно. По-прежнему среди его лидеров существуют противоречия. Единство движения держится на авторитете его лидера Хайбатуллы Ахунзада, который ведет затворнический образ жизни в Кандагаре, окружив себя 40 тыс. вооруженной группировкой под командованием бывшего губернатора Гильменда Абдуллы Ахала Талиба, ранее возглавлявшего отряд смертников «Талибан». Как пример, эксперты отмечают, что у талибов одерживают верх сторонники жесткой линии, которые отстранили всех «умеренных» от руководства движением. Так были отстранены министр образования Нурулла Мунир, заместитель премьер-министра Маулави Абдула Кобир, под угрозой отставки находится Мулла Абдула Гани Бародар. Все они являются сторонниками «умеренного» крыла. К «жесткому крылу» относится так называемая Сеть Хаккани, которую возглавляет Сираджуддин Хаккани. Он контролирует важные министерства, включая Министерство внутренних дел, критикует лидера «Талибан» и выражает несогласие с его политикой. Также, Хаккани ведет активную борьбу за влияние в правительстве с муллой Якубом, который возглавляет местное министерство обороны. Под властью Хаккани находится самая мощная по численности вооруженная группировка в Афганистане, что вынудило Ахунзаде предоставить ей значительную автономию в решении вопросов арестов, проведения судов и подавления инакомыслия. Специалисты отмечают, что в среднесрочной перспективе «Талибану» может угрожать распад из-за недовольства полевых командиров в так называемом пуштунском поясе и отсутствием экономических возможностей у движения. Подогревают эту тенденцию США, Пакистан и Иран, поддерживая различные оппозиционные группировки в Афганистане, где группировка «Исламское государство провинции Хорасан» (англ. абр. ISKP) представляет наиболее серьезную силу. Эта группировка дислоцируется в 34 провинциях Афганистана и насчитывает свыше 6 тыс. бойцов [11]. Успеху ряда крупных нападений этой группировки, способствует борьба между Сетью Хаккани и центральным руководством талибов. Международные наблюдатели отмечают, что конечной целью ISKP является не только Афганистан, но и его соседи. Такая же угроза исходит и от Аль-Каиды, что позволяет проводить ей операции далеко за пределами Афганистана.

«Талибан» продолжает активно готовить необходимую базу по исламизации не только соседних государств, но и республик Закавказья. Одной из крупных статей расходов в стране является содержание военно-религиозных медресе. По разным оценкам там учится до 40 тыс. будущих мулл, что явно превышает количество мечетей в Афганистане. Активизируется их пропаганда, в том числе с помощью листовок. Их массовое тиражирование налажено в Узбекистане, Таджикистане и Кыргызстане. Активно ведется работа по распространению идей через имамов мечетей [12]. Вооруженные силы талибов насчитывает по разным данным от 150 до 200 тыс. чел. Также имеется значительный резерв из местного населения, имеющего боевой опыт. На вооруженные силы направляется до 42 % общего бюджета страны, из них 24 % – достается министерству обороны и 18 % – министерству внутренних дел. Для Министерства обороны спланировано формирование 8 армейских корпусов и еще семь формируется в крупнейших городах Афганистана (Кандагар, Герат, Мазари-Шариф и др.). Мулло Якуб, возглавляющий Министерство обороны, при комплектовании воинских частей, активно привлекает бывших офицеров времен республики, добиваясь, чтобы воинскими частями командовали профессионалы [13].

Заключение. Таким образом, в ходе исследования установлено, что ситуация в Афганистане остается нестабильной и угрожает в среднесрочной перспективе выйти из-под контроля. Этому способствует тяжелое экономическое положение в стране, изоляция талибов, противоречия между мировыми державами в афганском вопросе, особенно по оси Китай и Россия, с одной стороны, США с Западной Европой, с другой стороны. Не улучшает ситуацию отсутствие скоординированной политики по Афганистану со стороны республик Средней Азии, Пакистана и Ирана. Казахстан и Узбекистан осуществляют попытки налаживания экономического сотрудничества. Иран и Пакистан в основном работают методом «кнута и пряника», осуществляя давление на местное правительство, параллельно поддерживая лояльные им вооруженные группировки. Такая ситуация приводит к тому, что в стране набирают силу радикальные элементы, как у талибов, так и у исламистских группировок, которые видят свое предназначение в распространении своих идей и власти вооруженным путем, что в конечном итоге может привести к вооруженным конфликтам, где республики Средней Азии являются наиболее уязвимым звеном.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Путин назвал талибов союзниками России по борьбе с терроризмом [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://ria.ru/20240704/putin-1957448816.html>. [Дата обращения: 17.10.2024].
- 2 Признаки китайской деловой активности возвращаются в Афганистан через 2 года после захвата власти талибами [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://turana.az/ru/v-mire/priznaki-kitaiskoi-delovoi-zizni-vozvrashhaiutsia-v-afganistan-cerez-2-goda-posle-zaxvata-vlasti-talibami-768350> [Дата обращения: 17.10.2024].
- 3 Афганистан заинтересован в зерновых терминалах Казахстана [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://ru.sputnik.kz/20240722/kazakhstan-postavit-zerno-v-afganistan-cherez-zapadnye-terminaly-45809167.html> [Дата обращения: 17.10.2024].
- 4 Москва и Ташкент собираются строить Трансафганскую дорогу [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://www.ng.ru/cis/2024-02-22/5_8960-i_cis2.html [Дата обращения: 19.10.2024].
- 5 Пакистан выдворяет более миллиона нелегалов. Большинство из них афганцы. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://caliber.az/post/230380/>. [Дата обращения: 19.10.2024]
- 6 Торговля – двигатель антитеррора. Пакистан и Афганистан решают проблему трансграничного терроризма [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/6595091>. [Дата обращения: 19.10.2024].
- 7 Афганская экономика стабильна, надолго ли это [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://theins.ru/ekonomika/270426>. [Дата обращения: 20.10.2024].
- 8 Ежегодный доход от канала Кош-Тепа в Афганистане оценивается в среднем 500 млн. долл. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20240606/ezhegodnii-dohod-ot-kanala-kosh-tepa-v-afganistane-otsenili-v-srednem-v-500-mln>. [Дата обращения: 20.10.2024].
- 9 Конференция в Дохе. Итоги. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://www.pravda.ru/world/1932716-usa_taliban_v_dohi/. [Дата обращения: 20.10.2024].
- 10 Сотрудничество АНБ США и Талибана: новые горизонты на Дохийской конференции [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://eurasiatoday.ru/sotrudnichestvo-anb-ssha-i-talibana-novye-gorizonty-na-dohijskoj-konferentsii/>. [Дата обращения: 20.10.2024].
- 11 В Афганистане талибы сталкиваются с растущей угрозой в ISKP [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.d5cd3733-669e158c-ebf2a117-74722d776562/https/thediplomat.com/2023/03/in-afghanistan-taliban-face-a-growing-threat-in-iskp/. [Дата обращения: 20.10.2024].
- 12 Афганистан, экономика, события и политика [Эл. ресурс]. - Режим доступа: studbooks.net/2227647/ekonomika/vliyanie_sobytyi_... [Дата обращения: 21.10.2024].
- 13 Тактика и вооружение талибов. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://dzen.ru/a/YR4Mbw2pLGW48>. [Дата обращения: 21.10.2024].

Жусупов М.М., кандидат военных наук, ассоциированный профессор (доцент)
Карабеков М.И., магистрант

Статья поступила в редакцию 25 ноября 2024 года

УДК 355.327
МРНТИ 78.17.29

А.Ж. ОМАРБЕКОВ¹
Э.Т. ЖАҚУПОВ¹
К.К. ЕСЕНБАЕВ²

¹ Служба государственной охраны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан

² Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ НАЦИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

Аннотация. В статье проводится детальный анализ и сравнительное исследование организационных основ деятельности специальных государственных органов зарубежных стран, отвечающих за обеспечение национальной безопасности. Рассматриваются структуры, являющиеся ключевыми элементами в системе защиты национальных интересов и основными силами государственной безопасности. Особое внимание уделено изучению их организационно-штабной структуры, которая варьируется в зависимости от особенностей государственного устройства, исторических предпосылок, культурных традиций, геополитического положения и уровня экономического развития конкретной страны. Рассматривается влияние международных отношений и глобальных угроз на трансформацию функций и задач специальных органов, а также на адаптацию их методов работы. Представлены примеры успешных практик функционирования специальных органов в различных странах, а также выявлены общие тенденции и уникальные черты, которые позволяют эффективно адаптировать их к современным реалиям.

Ключевые слова: Национальная безопасность, чрезвычайная ситуация, специальные государственные органы, национальная жандармерия, субъект национальной безопасности.

А.Ж. ОМАРБЕКОВ¹
Э.Т. ЖАҚУПОВ¹
К.К. ЕСЕНБАЕВ²

¹ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі, Астана қ., Қазақстан Республикасы

² Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ АРНАУЛЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Мақалада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге жауапты шет елдердің арнаулы мемлекеттік органдары қызметінің ұйымдастырушылық негіздеріне егжей-тегжейлі талдау және салыстырмалы зерттеу жүргізіледі. Ұлттық мүдделерді қорғау жүйесіндегі негізгі элементтер және мемлекеттік қауіпсіздіктің негізгі күштері болып табылатын құрылымдар қарастырылады. Мемлекеттік құрылымның ерекшеліктеріне, тарихи алғышарттарға, мәдени дәстүрлерге, геосаяси жағдайға және белгілі бір елдің экономикалық даму деңгейіне байланысты өзгеретін олардың ұйымдық-штабтық құрылымын зерттеуге ерекше назар аударылады. Халықаралық қатынастар мен жаһандық қауіптердің арнайы органдардың функциялары мен міндеттерін өзгертуге, сондай-ақ олардың жұмыс әдістерін бейімдеуге әсері қарастырылады. Әр түрлі елдерде арнайы органдардың жұмыс істеуінің сәтті тәжірибелерінің мысалдары келтірілген, сонымен қатар оларды қазіргі шындыққа тиімді бейімдеуге мүмкіндік беретін жалпы тенденциялар мен ерекше белгілер анықталған.

A.ZH. OMARBEKOV¹
E.T. ZHAKUPOV¹
K.K. ESENBAEV²

¹ State security service of the Republic of Kazakhstan, Astana city, the Republic of Kazakhstan

² The National Defence University of the Republic of Kazakhstan, Astana city, the Republic of Kazakhstan

FEATURES OF THE ACTIVITIES OF SPECIAL STATE BODIES OF FOREIGN COUNTRIES THAT ENSURE NATIONAL SECURITY

Annotation. The article provides a detailed analysis and comparative study of the organizational foundations of the activities of special state bodies of foreign countries responsible for ensuring national security. The structures that are key elements in the system of protection of national interests and the main forces of state security are considered. Special attention is paid to the study of their organizational and staff structure, which varies depending on the characteristics of the state structure, historical background, cultural traditions, geopolitical situation and the level of economic development of a particular country. The influence of international relations and global threats on the transformation of the functions and tasks of special bodies, as well as on the adaptation of their working methods, is considered. Examples of successful practices of the functioning of special bodies in various countries are presented, as well as common trends and unique features that allow them to be effectively adapted to modern realities are identified.

Түйінді сөздер: Ұлттық қауіпсіздік, төтенше жағдай, арнаулы мемлекеттік органдар, ұлттық жандармерия, ұлттық қауіпсіздіктің субъектісі.

Keywords: National security, emergency situation, special state bodies, national gendarmerie, subject of national security.

Введение. Как известно, национальная безопасность государства – это основополагающая слагаемая независимости и территориальной целостности страны, гарантия жизни человека, его прав и свобод, развития общества и государства, сохранности конституционного строя, материальных и духовных ценностей.

Национальная безопасность Республики Казахстан – это состояние защищенности национальных интересов Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз, обеспечивающее динамическое развитие человека и гражданина, общества и государства [1]. Национальная безопасность помимо защиты территории и населения, охватывает и другие опасности военного и не военного характера, создающие угрозу государствам, в числе которых насильственное изменение конституционного строя, в том числе действия, посягающие на безопасность руководства и первых лиц страны, терроризм, экстремизм и сепаратизм в любых их формах и проявлениях, разведывательно-подрывная деятельность иностранных государств, снижение уровня законности и правопорядка, нанесение ущерба экономической безопасности государства, снижение устойчивости финансовой системы, снижение уровня защищенности информационного пространства страны, информационное воздействие на общественное и индивидуальное сознание в ущерб национальной безопасности, резкое ухудшение экологической ситуации, стихийные бедствия и иные чрезвычайные ситуации природного и техногенного характера, эпидемии и эпизоотии, нанесение ущерба национальным интересам на международном уровне, политическому имиджу государства, высокий уровень биологических рисков и возникновение биологических угроз и другие.

Все вышеперечисленные угрозы одинаково опасны для каждого государства. В связи с этим обеспечение национальной безопасности является весьма важной деятельностью государства, осуществляющее свои полномочия через органы законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти. В настоящей статье рассмотрены основы деятельности специальных государственных органов отдельных зарубежных стран, обеспечивающих национальную безопасность.

Цель исследования – проанализировать деятельность специальных государственных органов зарубежных стран и раскрыть их роль в системе обеспечения национальной безопасности государства.

Задачи:

1) рассмотреть организационные основы деятельности специальных государственных органов зарубежных стран, обеспечивающих национальную безопасность;

2) выделить особенности деятельности специальных государственных органов зарубежных стран.

Материалы и методы исследования. Источниковую базу исследования составили научная и специальная литература. В ходе научного поиска использовались методы анализа, сравнения, синтеза и обобщения данных.

Результаты исследования и их обсуждение. В системе обеспечения национальной безопасности любого государства можно выделить три группы государственных органов:

1) субъекты, определяющие и реализующие политику обеспечения национальной безопасности государства;

2) специальные государственные органы, главная задача которых – непосредственное обеспечение национальной безопасности;

3) вспомогательные государственные органы, которые в процессе своей деятельности содействуют специальным государственным органам в обеспечении национальной безопасности.

США первыми в мире еще в 1947 году приняли Закон «О национальной безопасности», в соответствии с которым предусмотрено создание специального ключевого органа – Совета национальной безопасности – высшего органа, рассматривающего все стратегические вопросы обеспечения национальной безопасности страны. Состав его участников, структура и порядок деятельности находятся в исключительной компетенции президента США [2]. Решения Совета оформляются директивой или исполнительным приказом президента США и являются обязательными для всех. Основными специальными федеральными государственными органами, обеспечивающими национальную безопасность в США, являются Государственный департамент, Министерство обороны, Министерство внутренней безопасности, Министерство юстиции.

Важное место в администрации президента США занимает пост государственного секретаря (так в США называют министра иностранных дел). Возглавляемый им Государственный департамент США (аналог министерства иностранных дел) реализует на практике внешнеполитический курс главы государства и Конгресса. В структуре данного ведомства имеется свое разведывательное и аналитическое подразделение, обобщающее информацию (по внешнеполитическим вопросам) с последующим докладом госсекретарю.

Центральное разведывательное управление (далее – ЦРУ) – независимое агентство Федерального правительства США, основной функцией которого является сбор и анализ разведывательной информации о деятельности иностранных организаций и граждан. Основной орган внешней разведки и контрразведки США, созданный для проведения тайных операций за пределами страны. Директор ЦРУ назначается президентом США с согласия Сената, и он же, как правило, одновременно является директором Центральной службы разведки – органа, призванного координировать усилия многочисленных разведывательных подразделений различных ведомств: Госдепартамента, Министерства обороны, Министерства внутренних дел, Министерства юстиции, Министерства финансов и Министерства энергетики.

Министерство обороны США – самое многочисленное и затратное министерство, составляющее основу военной мощи США и отвечающее за реализацию задач по обеспечению как внешней, так и внутренней безопасности страны. Его возглавляет министр обороны (только гражданское лицо), назначаемый президентом с согласия Сената. Высшим постом в министерстве обороны, возглавляемым профессиональным военным, является должность председателя Объединенного комитета начальников штабов – именно он с помощью начальников штабов видов вооруженных сил, коменданта морской пехоты и Объединенного штаба осуществляет профессиональное руководство и непосредственное управление вооруженными силами.

В составе центрального аппарата Министерства обороны на правах самостоятельного структурного подразделения функционирует Разведывательное управление, а в видах вооруженных сил – разведывательные управления этих ведомств, которые осуществляют военную и техническую разведку по направлениям деятельности.

Агентство национальной безопасности (далее – АНБ) – самостоятельное структурное подразделение Министерства обороны и одновременно самая закрытая и технически оснащенная специальная служба США. Его руководитель (профессиональный военный) назначается президентом США с согласия Сената. Задача этой спецслужбы – шифровка и дешифровка, техническая и электронная разведка, а также криптографическое обеспечение деятельности правительственных органов США. Многие из деятельности этой специальной службы стало известно широкой мировой общественности благодаря скандальным разоблачениям Эдварда Сноудена.

Министерство обороны наряду с Государственным департаментом и Министерством внутренней безопасности является одним из головных ведомств в борьбе с наркотерроризмом. С этой целью в структуре центрального аппарата министерства создана новая должность – помощник заместителя министра обороны по борьбе с наркотиками и глобальными угрозами. Ему подчиняется специально созданное в 1996 году по инициативе президента Б. Клинтона управление контрнаркотической программы Министерства обороны США [3]. Кроме того, в структуре штаба армии функционирует на постоянной основе специальный орган – Директорат по борьбе с гражданскими беспорядками. Указанное подразделение совместно с Бюро национальной гвардии, которое также является структурным подразделением штаба армии, обеспечивают организацию непрерывного взаимодействия с правоохранительными органами федерации и штатов с целью оказания им необходимой помощи, если ресурсов гражданских властей будет не хватать, и ситуация окажется критической [4].

После терактов 11 сентября 2001 года создано Министерство внутренней безопасности. Это была самая масштабная и теперь уже, как показало время, успешная реформа спецслужб за всю историю США. Министерство внутренней безопасности (далее – МВБ) – самое многочисленное и затратное министерство после Министерства обороны, которое состоит из 22 структурных подразделений – 14 из них занимаются обеспечением деятельности 8 боевых структур, каждое из которых представляет собой самостоятельную службу, решающую задачи по обеспечению внутренней безопасности страны в конкретной сфере. МВБ и все руководители указанных ниже его структурных подразделений назначаются президентом США с согласия Сената и, по сути, возглавляют относительно самостоятельные специальные службы, но в рамках единого ведомства. В настоящее время МВБ США состоит из следующих боевых служб:

- секретная служба – основными задачами которой являются охрана и обеспечение безопасности президента и вице-президента США, членов их семей и их резиденций, а также борьба с фальшивомонетничеством и подделкой государственных ценных бумаг;
- управление разведки и анализа, отвечающее за сбор, систематизацию и анализ любой информации, касающейся внутренней безопасности страны и поступающей от всех министерств и ведомств США;
- управление по борьбе с наркотиками (ДЕА) – ранее входило в состав Министерства юстиции;
- управление федеральной воздушной маршалской службы, обеспечивающее безопасность гражданских воздушных перевозок на территории Соединенных Штатов;

- служба береговой охраны, которая выполняет в полном объеме функции морской полиции, а также обеспечивает безопасность прибрежных морских коммуникаций и портов США (ранее входила в состав Министерства транспорта);

- федеральное агентство по чрезвычайным ситуациям (ФЕМА) – ранее была самостоятельной службой и подчинялась непосредственно президенту США;

- таможенное бюро – ранее входило в состав Министерства финансов, осуществляет реализацию таможенной политики на территории США;

- служба иммиграции и натурализации – осуществляет контроль над законностью въезда в США и обеспечивает законность пребывания иностранцев на территории страны.

Следующим органом исполнительной власти органов национальной безопасности США является Министерство юстиции, которое традиционно является одним из важнейших министерств в американском правительстве, а должность министра юстиции – одна из самых ответственных в сфере обеспечения внутренней безопасности страны.

Министр юстиции США является непосредственным руководителем трех ведущих федеральных правоохранительных ведомств - Федерального бюро расследований, Службы маршалов и Федерального бюро тюрем. Возглавляют эти ведомства гражданские лица, которых назначает на должность президент страны с согласия Сената.

Федеральное бюро расследований (далее – ФБР) – орган, сочетающий в себе функции контрразведки, политической и уголовной полиции. ФБР является головным ведомством среди многочисленных силовых органов исполнительной власти Соединенных Штатов по борьбе с терроризмом. Кроме того, ФБР является главным координатором как федеральных, так и штатных полицейских органов страны, а также многочисленных полицейских управлений городов и графств (округов) в борьбе с преступностью.

Служба маршалов – обеспечивает охрану зданий федеральных судов, личную безопасность федеральных судей (а в случае необходимости присяжных, прокуроров, свидетелей и членов их семей), исполнение их решений, а также конвоирование подсудимых в ходе судебного процесса и после вынесения обвинительного приговора к месту отбывания наказания – в федеральную тюрьму.

Федеральное бюро тюрем - осуществляет реализацию исполнения наказания за совершение федеральных преступлений по приговорам, вынесенным федеральными судами.

В большинстве западноевропейских стран с централизованной моделью системы обеспечения национальной безопасности одним из важнейших её силовых компонентов является национальная жандармерия. Жандармерия – это правовой институт вооружённых сил страны, выполняющий функции по охране и обеспечению безопасности как в военной, так и в гражданской сфере под общим руководством гражданской администрации, но под непосредственным управлением своих командиров. Конкретное наименование жандармерии отлично в разных странах Европы: Национальная жандармерия – во Франции, Жандармерия – в Голландии, Турции, Люксембурге, Народная жандармерия – в Бельгии, Гражданская гвардия – в Испании, Корпус карабинеров и Корпус финансовой гвардии – в Италии, Национальная республиканская гвардия – в Португалии. Все вышеперечисленные страны объединяет то, что институт жандармерии является одним из ключевых звеньев их правоохранительных систем и одним из важнейших элементов системы обеспечения национальной безопасности этих стран в целом. Необходимо отметить, что такое соотношение наблюдается не только в последнее время. Оно является традиционным для этих стран. Исторический опыт развития правоохранительных структур XIX-XX столетия показал, что именно части жандармерии остаются наиболее управляемым звеном системы обеспечения внутренней безопасности, особенно в период резкого обострения внутривнутриполитической обстановки.

Рассмотрим примеры деятельности данных органов обеспечения национальной безопасности.

Жандармерия в Италии состоит из двух организационно самостоятельных войсковых объединений: Корпуса карабинеров (Arma (Corpo) del Carabiniere) и Корпуса финансовой гвардии (Corpodella Guardiadi Finanza GDF).

Корпус карабинеров выполняет полицейские функции, как в военной, так и в гражданской сфере. Он также имеет двойную подчиненность. Как род сухопутных войск итальянских вооруженных сил, Корпус карабинеров состоит на всех видах войскового довольствия и подчиняется министру обороны. Как правоохранительный институт, осуществляющий охрану общественной безопасности и борьбу с преступностью, Корпус карабинеров подчинен министру внутренних дел, а на местах его подразделения подчинены префектам (в областях) и квесторам (в провинциях). Возглавляет Корпус карабинеров командующий – профессиональный военный в звании корпусного генерала [5]. Исключительную компетенцию Корпуса карабинеров (как рода сухопутных войск ВС Италии) составляют функции военной полиции (менее 10 % всего времени служебной деятельности). В области охраны общественной безопасности карабинеры обладают теми же полномочиями, что и полицейские, а также финансовые

гвардейцы. Работе в этой области посвящено 90 % служебного времени Корпуса. Деятельность карабинеров носит межминистерский характер. Кроме выполнения задач в интересах Минобороны, Министерства внутренних дел и судебных органов, военнослужащие Корпуса оказывают помощь министерствам иностранных дел, здравоохранения, культуры, социального обеспечения, сельского хозяйства, труда и финансов. Порядок предоставления этой помощи четко определен итальянским законодательством.

Корпус финансовой гвардии создан в 1907 году. Как и Корпус карабинеров, он имеет двойную подчиненность: министерству обороны как самостоятельное объединение и министерству финансов.

Наряду с осуществлением некоторых видов административной деятельности Корпус финансовой гвардии осуществляет ряд специальных функций, в том числе контроль за соблюдением правил о валютных операциях, борьбу с нарушениями финансовых законов или с уклонением от их исполнения, борьбу с расхищением национальных художественных и археологических ценностей, участие в охране границ, организацию и выполнение спасательных работ в Альпах.

Жандармерия Франции впервые была создана во Франции в 1791 году. В настоящее время Национальная жандармерия Франции является составной частью вооруженных сил страны, одновременно сохраняя статус важного элемента ее полицейской системы. Жандармерия осуществляет полицейские функции приблизительно на 95 % территории Франции. Оперативно Национальная жандармерия подчинена министерству внутренних дел Франции и министерству юстиции. Она оказывает содействие министерствам экономики и финансов, транспорта и сельского хозяйства, образования, труда, социального обеспечения и здравоохранения. Организационная структура Национальной жандармерии отражает государственное устройство и административное деление Франции, как на национальном, так и на региональном уровнях.

В масштабе страны Национальная жандармерия Франции является составной частью вооруженных сил и входит в состав министерства обороны на правах главного управления Национальной жандармерии. Возглавляет главное управление Национальной жандармерии генеральный директор (гражданское лицо). Он является прямым начальником Национальной жандармерии, только ему и министру обороны подчиняются спецгруппа безопасности, антитеррористическая группа, командующие округами Национальной жандармерии. По своему составу Национальная жандармерия Франции подразделяется на департаментскую (территориальную) жандармерию, мобильную жандармерию, республиканскую гвардию и специальные части жандармерии [6]. Всего во Франции 22 легиона Национальной жандармерии. Указанное связано с тем, что вся территория Франции разделена на 22 экономических района, состоящих из нескольких департаментов. В каждом районе дислоцируется один легион. Круг их обязанностей достаточно широк.

На Национальную жандармерию как разновидность полицейских сил Франции законодательно возлагаются следующие задачи:

- поддержание общественного порядка, профилактику преступлений и обеспечение безопасности дорожного движения;
- обеспечение общественной безопасности в чрезвычайных условиях: борьбу с массовыми беспорядками, оказание помощи населению в случаях стихийных бедствий и т.д.;
- выполнение задач в интересах министерства обороны;
- сбор доказательств по уголовным делам, розыски задержание преступников, предание их правосудию;
- выполнение задач в интересах других министерств.

Кроме того, около 900 человек Национальной жандармерии выполняют задачи в составе миротворческих сил Организации Объединенных Наций и обеспечивают охрану дипломатических представительств Франции за рубежом.

Республиканская гвардия – третья составная часть и элита Национальной жандармерии. Вся деятельность республиканской гвардии исторически связана с обеспечением общественной безопасности в столице Франции. Организационно она состоит из боевых частей, подразделений обеспечения и обслуживания. В составе 1-го пехотного полка находится рота, осуществляющая охрану президента Франции, и мотоциклетный эскадрон, который вместе с подразделениями кавалерийского полка участвует в эскортировании иностранных государственных деятелей, прибывающих в страну. 2-ой пехотный полк обеспечивает безопасность парламента, резиденции премьер-министра, министра обороны и министра иностранных дел.

Заключение. Таким образом, в научной работе рассмотрены организационные основы деятельности специальных государственных органов ведущих зарубежных стран. Американские и европейские модели обеспечения национальной безопасности представляют интерес благодаря обоснованным подходам к распределению функций и координации работы различных органов власти. Следует подчеркнуть высокую эффективность функционирования специальных государственных органов

обеспечения национальной безопасности, которая была бы невозможна без надлежащего финансирования и качественной работы органов законодательной власти и судебной системы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 О национальной безопасности Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527. - Астана, 2012. – 32 с.
- 2 Патрушев Н.П. Конституционно-правовой статус Совета Безопасности Российской Федерации: учебное пособие. - М.: Известия, 2019. – 255 с.
- 3 Данилин Я.В., Щавелев С.Л. Борьба с преступностью за рубежом: информационный бюллетень, № 4. - М., 2017. – 112 с.
- 4 Бондяев Д.А. Правовые и организационные основы деятельности вооруженных сил по обеспечению внутренней безопасности США: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. - Всероссийский науч. исслед. ин-т. МВД РФ. - Москва, 2011. – 183 с.
- 5 Сосин А. Войска карабинеров Италии // Информационно-аналитический иллюстрированный журнал «Зарубежное военное обозрение». - 2006. - № 7. – С.25-27.
- 6 Мишин В. Национальная жандармерия Франции // Информационно-аналитический иллюстрированный журнал «Зарубежное военное обозрение». - 1998. - № 5. – С.14-16.

Омарбеков А.Ж., магистрант, генерал-майор

Жакупов Э.Т., магистр военного дела и безопасности, подполковник

Есенбаев К.К., магистр технических наук, полковник

Статья поступила в редакцию 14 ноября 2024 года

UDC 94.355
ISTIR 78.27.65

S.SH. MUKHAMEDZHANOVA

T.S. MUKHTAROV

*The National Defence University of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

THE ISLAMIC FACTOR IN THE SPREAD OF TERRORISM

Abstract. The article considers the main approaches in the study of the Islamic factor in the spread of the phenomenon of terrorism, the nature of its origin, conditions, and factors of its generation and spread. The article analyzes the emergence and development of surrogate Islam as a result of the interaction of many historical, ethno-psychological, political, and other factors. The article notes that religious terrorism as one of the common in modern conditions varieties of terrorism, although it is often carried out under religious slogans and is often associated with the use of certain religious tenets, is also mainly focused on achieving certain political goals. Special attention is paid to the danger of extremist structures operating on the basis of Islamic fundamentalism. Nowadays, terrorist organizations of this very direction prevail in the system of terrorist structures.

Keywords: islam, muslim world, terrorism, counter-terrorism, religion, wahhabis, extremist organizations, salafism, fundamentalism, globalization, western world.

С.Ш. МУХАМЕДЖАНОВА

Т.С. МУХТАРОВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

С.Ш. МУХАМЕДЖАНОВА

Т.С. МУХТАРОВ

*Национальный университет обороны Республики
Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

ТЕРРОРИЗМНІҢ ТАРАЛУЫНДАҒЫ ИСЛАМ ФАКТОРЫ

Түйіндеме. Мақалада терроризм құбылысының таралуындағы ислам факторын зерттеудің негізгі тәсілдері, оның шығу табиғаты, пайда болу және таралу жағдайлары мен факторлары қарастырылған. Көптеген тарихи, этнопсихологиялық, саяси және басқа факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесінде суррогат исламның пайда болуы мен дамуының талдауы берілген. Мақалада діни терроризм қазіргі жағдайда кең тараған терроризм түрлерінің бірі ретінде, көбінесе діни ұрандармен жүзеге асырылып, көбінесе белгілі бір діни догмаларды қолданумен байланысты болғанымен, сонымен қатар негізінен белгілі бір саяси мақсаттарға жетуге бағытталғаны атап өтілген. Ислам фундаментализмі негізінде әрекет ететін экстремистік құрылымдардың қаупіне ерекше назар аударылады. Қазіргі уақытта террористік құрылымдар жүйесінде осы бағыттағы террористік ұйымдар басым.

Түйінді сөздер: ислам, мұсылман әлемі, лаңкестік, лаңкестікпен күрес, дін, уаһабилер, экстремистік ұйымдар, салафизм, фундаментализм, жаһандану, батыс әлемі.

ИСЛАМСКИЙ ФАКТОР В РАСПРОСТРАНЕНИИ ТЕРРОРИЗМА

Аннотация. В статье рассматриваются основные подходы в изучении исламского фактора в распространении феномена терроризма, природы происхождения, условий и факторов его порождения и распространения. Представлен анализ возникновения и развития суррогатного ислама как результат взаимодействия многих исторических, этнопсихологических, политических и других факторов. В статье отмечается, что религиозный терроризм как одна из распространенных в современных условиях разновидностей терроризма, хотя и осуществляется часто под религиозными лозунгами и нередко связан с использованием тех или иных религиозных догматов, в основном ориентируется также на достижение определенных политических целей. Особое внимание уделено опасности экстремистских структур, действующих на основе исламского фундаментализма. В настоящее время террористические организации именно этого направления преобладают в системе террористических структур.

Ключевые слова: ислам, мусульманский мир, терроризм, борьба с терроризмом, религия, ваххабиты, экстремистские организации, салафизм, фундаментализм, глобализация, западный мир.

Introduction. Islam is one of the world's leading religions, but its influence is so great that a whole Islamic world of states has been formed. The main currents of Islam are Shiism and Sunnism.

There are many schools in Islam, which differ in different interpretations of the ayats of the Koran and Sunnah of the Prophet Muhammad. These phenomena can get along well with each other if external forces do not interfere in order to incite discord. Kazakhs, for example, are traditionally Sunnis. In Saudi Arabia, Wahhabism is of great importance along with traditional Islam. However, many years of external political forces' actions against Islam have led to its politicization. The actual defeat and occupation of Iraq, "revolutions" in Syria, Libya, and Lebanon, when under the guise of protecting democracy, legitimate governments are overthrown, but in fact territories and infrastructure are seized, and the countries themselves are thrown into chaos.

Purpose of the research – to examine the role of the Islamic factor in the spread of terrorism at the present stage.

Research objectives – to provide an overview of the role and significance of Islamic fundamentalism in the development and spread of terrorism.

Materials and methods of research. In the process of research materials from published sources were used. General scientific and special historical methods of research were applied in the work.

The results of the study and their discussion. The Muslim world cannot be indifferent and unconcerned. Due to many reasons of internal and external nature, there is no unity in the Islamic world. Some communities of traditional Islam acquire radical character, others fundamentalism and archaism. Today, hostile forces are "setting fire" to Islam, dragging the Islamic world into various kinds of political and military conflicts. In the United States, the fight against terrorism has turned into a fight against Muslims and the entire Islamic world. They equate it with the fight against communism. «...Above all victories, however, is the struggle against communism, which, like the current one against Islamic fundamentalism, was a struggle of ideas. The struggle against communism took more than one century. The struggle against the new 'ism' may take longer» [1]. Therefore, it is necessary to protect Islam from negative influences and not to allow hostile forces to parasitize it, to lead away from its true essence.

We consider it extremely important and necessary to pay attention to very significant assessments of the religion of Islam, which are given by prominent thinkers. Islam came to mankind with the words, «Assalam alaikum – Peace be upon you». Therefore, the religion of Islam is peace. The main thing in Islam is the inviolability of human life. Under no circumstances does Islam permit attacking women, children, old people, sick, and wounded. It is forbidden to attack a woman's honor. The organizers of terrorist actions, contrary to the precepts of Islam, turn women into suicide bombers, which are considered the greatest sin in Islam.

Islam is inherently the most tolerant religion. The three world religions, Judaism, Christianity, and Islam, share common prophets: Nuh (Noah), Ibrahim (Abraham), Musa (Moses), Daud (David), and Isa (Jesus). All of them carried the light of divine wisdom to mankind and saved people from destruction and self-annihilation on a daily basis and in the most dramatic periods of history [2].

Thus, it is necessary to expose those who bring to people the ideas of terrorism, hiding behind Islam and perverting its essence, and severely punish those who commit terrorist atrocities under the false slogans of Islam. Wars and terror are incompatible with Islam and are sinful in all forms and manifestations. The gravest sins in Islam are hypocrisy, ignorance, and speculation in the name of Allah for selfish purposes.

Islam is indeed a difficult religion to understand; it should be constantly studied; only in this way can one achieve insight, prescribe a person to develop, and warn, «Do not start fox games with the Faith» [3]. This directly applies to the perversion of true Islam in the form of the ideology of radical surrogate Islam, which has become a source of terrorism today. According to a number of researchers, the beginning of this phenomenon was laid in the 18th century, when the Saudis, in cooperation with the British, put forward the Islamic sheik Muhammad ibn Abd al-Wahhab, whose purpose was to «correct» the misconceptions that befell many Muslims and to return Islam to the right path [4]. After the death of Abd al-Wahhab, movements for the purity of Islam and persecution of infidels were launched in Saudi Arabia and other Arab countries. Gradually, the activities of the supporters of these movements began to take more and more violent forms, and the movement itself was called «Wahhabism». This is how the Islamist ideology of Wahhabism was formed, which in recent history has been used to justify and inspire terrorism.

In his time, the provisions of al-Wahhab's teachings were directed inside Islamic communities. Modern Wahhabis turned it outward, using it against other religious denominations, declaring their adherents infidels, although al-Wahhab himself recognized all religions. Interest in the teachings of al-Wahhab in the 20th century is explained by the colonial policy of Great Britain, which, through a new version of Islamic teachings that preached the ideas of militant struggle against infidels, disobediently colonized many scattered pagan countries and tribes. Saudi Arabia, as the guardian of Islam, was interested in bringing such countries and tribes into the religion of Islam, and the British, on the same basis, in their colonization.

At that time, Wahhabism played such a significant role in this field that al-Wahhab was elevated to the rank of a great theologian in Saudi Arabia, and his teachings are one of the main ideologies of Saudi Arabia. Today, Wahhabism is used not only by Saudi Arabia but also by the intelligence services of the leading countries of the world as an ideological source for subversive activities, and above all, terrorism against various countries of the

world. Taliban formations in Afghanistan have been operating on their ideological bases; terrorist groups in Chechnya, the North Caucasus, the Volga regions, and the Central Asian republics, including Kazakhstan, are inspired by Wahhabi ideas. After the withdrawal of the limited contingent of Soviet troops from Afghanistan, the ideas of Wahhabism became particularly persistent in the post-Soviet space and were introduced by the special services of Western countries. In educational institutions of Saudi Arabia, Turkey, and Egypt, appropriate faculties were created to teach the ideas of Wahhabism, as well as special theological educational institutions, where young people from the former Soviet republics were recruited to study in the 1990s. At the height of the Chechen events in Afghanistan, special training camps were set up where terrorist fighters from Chechnya and Arab countries were trained and sent to Chechnya.

Based on the teachings of al-Wahhab, a large Islamic organization, the Muslim Brotherhood, was created, which has an extensive structure throughout the world. Originally it was created in Egypt by a very remarkable person - Hassan al-Banna in the late 20s of the last century on the funds of the «Suez Canal Company» as an organization to help Britain in the colonization of Arab countries. According to researchers, the future head of Wahhabism was brought up on the ideas of Mohammed Rashid al Rid, who preached the ideas of the Salafi movement, which put forward the goal of recreating the Islamic caliphate. Sheikh al-Afghani, who died in 1897, is considered to be the founder of Salafism. He left behind a great number of political and religious works that laid the foundation of Islamism of the 20th century and future Salafist expansion. He left a will that is irrevocable. It envisages the restoration of the caliphate. This is the essence of Salafism - a united Islamic nation, a deep purification of the faith on a global scale.

Since the founder of the Muslim Brotherhood is the British Suez Canal Company, it built the first mosque for this organization in Ismailia in 1930. In this regard, the famous Russian scientist S. Kurginyan noted that after World War II, during the collapse of the British Empire, the United States took over this radical Islamic organization as part of the «imperial inheritance». In his view, radical Islamism is not an enemy of the United States. It is to a great extent a cartotech. That is a strategic weapon created by the Anglo-Saxon genius to undermine the potentials of hostile states.

The goal of radical Islamism is a world caliphate, which should undermine the potential for development in the Islamic world itself and in countries like India and China, which are dangerous for the masters of the card catalog. The external hostility of radical Islamism and the United States is only a cover for the paradoxical unity of opposites that S. Kurginyan calls «the card catalog». «... and it didn't go anywhere after 2001, after the terrorist attacks... and even if bin Laden is caught (caught), it won't change anything...» [5].

Thus, Wahhabism embodies all the ideas of radical Islamism and includes Salafi views and movements. The study of Wahhabi publications in comparison with the text of the Koran and al-Wahhab's book of monotheism shows that their main content today is the subjective interpretation of the ayats on monotheism. Here we should keep in mind that at one time the ayats were addressed to pagans, whom the Qur'an called infidels. Wahhabis classify all representatives of other religions as infidels and the struggle against them as sacred. Although, as we note above, the Koran recognizes as great prophets Musa (Moses) and Isa (Jesus), as well as Maryam (Mary), the mother of Isa, who is recognized as a mother to all. It is necessary to note one more important moment: that exactly in the second half of the 20th century, by special services of the Western countries, the version about the Islamic factor has been thrown in political turnover. It was a response to the concept of Samuel Huntington and Arnold Toynbee «about the clash of civilizations» and «about the gradual westernization» of the whole world. The concept of the clash of civilizations, in his opinion, is the only real difference left between peoples after the end of the Cold War is cultural affiliation [6].

Huntington expressed the opinion that a confrontation between the Islamic and Western worlds is inevitable in the near future, which will be reminiscent of the Soviet-American confrontation during the Cold War. This sentiment gained popularity in the West after the tragic events of 2001.

Huntington saw the source of armed conflicts and wars in the rapid growth of the population of Muslim countries in recent years, as well as in the growth of economic power of many of them, which no longer corresponds to the national interests of the United States. Some researchers believe that a theoretical justification for the expansion of the United States, its globalization strategy, was required, and S. Huntington composed it [7].

Perhaps this conclusion is due to the fact that S. Huntington was an employee of the Council of International Relations, one of the structures of the so-called world government.

Whatever the assumptions, the Islamic factor has existed for a long time, but it must be properly defined, interpreted, and understood that this factor stems from a complex category, which is Islam as one of the leading, traditional Abrahamic religions of the world.

Meanwhile, as Semenko V. notes, recently discussions about Islam have become increasingly aggravated, and they clearly demonstrate that the level of understanding of this problem in modern society is low. Moreover, the true essence of Islam is poorly known by many of its adherents. As for young people, and especially those who take weapons or explosives and commit terrorist acts under the green flag of Islam, their consciousness is clouded by the provisions of surrogate Islam [8]. There are serious studies about this by scholars – Islamic

scholars and Islamic theologians. All of them note that this most important problem of spirituality and culture is in the hands of Islamist radicals. Unfortunately, publications about the true Islamic factor are extremely rare in a wide audience; most often, the concept of the Islamic factor is understood as a weapon of terrorism and war. Terrorism does not come from Islam. Terrorism is covered by a perverted, surrogate Islam, and it is more correct to speak about the Islamist factor as a source of modern terrorism. The perpetrators of terrorist acts are not faithful Muslims, Islamist terrorists, fighting under slogans stolen from Islam.

As V. Semenko notes, manipulating the ethno-confessional factor, creating all sorts of surrogate movements based on Islam, and playing games with Islam is a long-standing tradition of British intelligence. This tradition, largely picked up by the CIA and similar structures, provides for many years of penetration into the very structure and way of life of the enemy, including the sacred core of his culture (civilization), the ability to understand the innermost levels of his motivation, inaccessible to the superficial view of a European.

In the 70s of the twentieth century, the Islamic factor was used against the USSR. So-called parallel Casey networks were formed among authoritative retired CIA officers, who were engaged in training mujahideen from Afghans, Pakistanis, Saudis, and Egyptians.

The heyday of the «mujahideen», praised by Western propaganda up to Hollywood, was in the 1980s, during the Afghan war, which was one of the prerequisites for the breakdown of the Soviet superpower. Real mujahideen units up to the present time are rather scarce and expensive goods, which are in great demand in the world market of power services. Their representatives form the backbone of militant units, in which unemployed young people are recruited, most of them being auxiliary material in carrying out various terrorist acts. Thus, thanks to the efforts of Western intelligence services, surrogate Islam has now acquired the significance of a global geopolitical factor, a vivid manifestation of which is the so-called international Islamic terrorism. Surrogate Islam is a typical chimera (a combination of incompatible elements), when apparently the same but, in fact, completely foreign, artificially spliced with the phenomenon that organically exists in history and culture and parasitizes on it. In our opinion, this is the essence of the Islamist factor and its exact definition. Surrogate Islam poses a huge danger to true Islam; it, as its anti-system, distracts believing Muslims, misleads them, and pushes them to anti-social acts and crimes [8, p. 35].

Thus, the main purpose for which the Islamist factor was invented is its active use for the purposes of terrorism. There is another equally dangerous goal, including for the Republic of Kazakhstan: the archaization of the society of Islamic countries, dragging them through the imposition of extreme, radical, backward dogmas of Islam into uncontrollable chaos and inhibiting their progressive development. Radical political Islam, whose degree of independence cannot be underestimated at present, is gradually becoming the leader of the archaic part of Kazakhstani society. It is enough to look at young Kazakh women wrapped in hijab and long-banded robes and young bearded men to whom the society has already gotten used to, which are neither mentally nor historically peculiar to Kazakh free, freedom-loving nomads of the Great Steppe. This is already taking place in the Muslim world: first, the imposition of militant-archaic, fundamentalist views, then the creation of fundamentalist regimes, for example, in the countries of the Arab world, where the advanced modernization processes were essentially stopped. This phenomenon is one of the main tasks of the globalists. The leaders of the golden billion (the world's financial elite) are not interested in modernizing the Muslim world by raising their living standards. For example, Iran began to take the path of modernization, and the West declared it its enemy, demanding it stop research in the field of atomic energy.

At the same time, conditions have been created for close links between Islamists and the drug mafia. The United States and its NATO allies have created and maintained a situation of uncontrollable chaos. In Afghanistan, Iraq, and Syria, ethno-confessional conflicts have acquired the character of unceasing terrorist wars; at the same time, terrorist wars and actions do not affect oil fields, oil pipeline networks, and ports of oil injection into tankers. All these facilities are exceptionally well-guarded and protected from terrorists. After the withdrawal of the Americans and their allies from Iraq, stability has not come and will probably not come for a long time. There will be no stabilization in the Muslim world because the world financial elite needs oil, and even more, the implementation of the main project, i.e., the strategy of globalization, the unification of the world under itself as a single free market. The same unification is impossible without the preliminary destruction of traditional societies, states, and civilizations. Kazakhstan in this sense is not an exception. The strategy of globalization is a very complex, multi-move, tough strategy, and terrorism is not the last place in it, along with preventive wars. When Western coalitions talk about counter-terrorism and anti-terrorist operations, it is necessary to understand against which communities their efforts are directed.

Today, Islamic civilization is a «hard nut» for them, so they have chosen the tactic of creating chaos, and it is working. Terror can be achieved by splitting society, perverting the main cultural and civilizational basis of the true Islam. This is the origin of surrogate Islam as an ideology, as well as the most diverse Islamist practices. Artificially created chaos is not always manageable, as events in Syria did not go according to the scenario. At the same time, the instability of the situation serves to dismantle existing nation-states, traditional cultures, and

civilizations, as well as the formation of people and societies with erased historical memory, people without lineage and tribe, so-called people of peace.

Chaos creates that specific environment of relaxed national spirit, decomposing states, and national-cultural traditions in which all kinds of extremist movements feel very comfortable. They did not realize what they were doing and completed what the overseas strategists had planned [8, p. 150]. This danger of the Islamic factor in the spread of terrorism exists in the Republic of Kazakhstan.

The conclusion. Thus, the peculiarity of terrorism based on Islamic fundamentalism is the uncompromising nature of terrorist structures, activity and the presence of a significant social base both in countries of traditional Islam and in states with a significant Islamic diaspora, primarily in Europe and Russia. The danger of Islamic fundamentalism and terrorism as a threat to national security also exists in the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

- 1 Шпекбаев А.Ж. Предупреждение терроризма в Казахстане. - Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 440 с.
- 2 Нунуев С.Х. Живительный дух ислама. - Москва: Стилистика, 2000. – 443 с.
- 3 Тихомиров Ю.В., Сидоренко А.Г. Терроризм и антитеррористическая безопасность в контексте истории и современной геополитики. - М.: Кучково Поле, 2011. – 640 с.
- 4 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
- 5 Сидорова Е.З. Экстремизм и терроризм: история и современность // Электронный научный журнал «Век качества». - 2022. - № 1. – С.163-180.
- 6 Лаухин В.Е., Чернов С.А. Терроризм и экстремизм как реальная угроза безопасности в современном мире: учебное пособие. - Н. Новгород: Нижегородская академия МВД России, 2014. – 54 с.
- 7 Игнатенко А.А. Ислам в XXI веке: главные направления исследований. - 2010. - № 3. – С.4-29.
- 8 Кургинян С. Слабость силы: аналитика закрытых элитных игр и ее концептуальные основания. - 2-е изд. - М.: Междунар. обществ. Фонд «Эксперимент. Творческий центр», 2007. – 392 с.

Mukhamedjanova S.Sh., *doctor of historical sciences, professor*

Mukhtarov T.S., *doctoral student*

The article was submitted to the editorial office on October 24, 2024

УДК 004.932.2
МРНТИ 78.19.01

**В.А. БОЯРИН
С.Т. ИСКАКОВ**

Д.Б. БЕРДЫМУРАТОВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. В статье анализируется состояние развития искусственного интеллекта в интересах обеспечения обороноспособности государства. Подчеркивается его значительный потенциал в трансформации традиционных военных подходов. Искусственный интеллект стал ключевым инструментом достижения победы в современных конфликтах, значительно улучшая анализ данных, автоматизацию операций и прогнозирование. Авторы рассматривают использование искусственного интеллекта в таких направлениях, как разработка автономных боевых систем, автоматизация управления роботизированными системами и анализ разведывательных данных. Отдельное внимание уделяется соблюдению этических норм и правовых аспектов, связанных с автономными системами и ответственностью за их действия. Обсуждаются вызовы, такие как киберугрозы и безопасность искусственного интеллекта систем. В заключении отмечается необходимость международного регулирования и разработки норм, стандартов искусственного интеллекта, что позволит минимизировать риски и повысить эффективность военных операций.

Ключевые слова: искусственный интеллект, оборона, автономные системы, кибербезопасность, военные технологии, этика.

**В.А. БОЯРИН
С.Т. ИСКАКОВ**

Д.Б. БЕРДЫМУРАТОВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ӘСКЕРИ ІСТЕ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Түйіндеме. Мақала жасанды интеллект әскери саласында қолданылуының қазіргі жетістіктерін талдауға арналған. Оның дәстүрлі әскери тәсілдерді өзгертудегі маңызды әлеуеті ерекше атап өтілді. Жасанды интеллект қазіргі заманғы қажығыстардағы негізгі құралға айналды, ол деректерді талдауды, операцияларды автоматтандыруды және болжамдауды айтарлықтай жақсартады. Авторлар жасанды интеллектті автономды жауынгерлік жүйелерді әзірлеу, роботтандырылған жүйелерді басқаруды автоматтандыру және барлау мәліметтерін талдау сияқты бағыттарда қолдануды қарастырады. Автономиялы жүйелермен байланысты этикалық және құқықтық мәселелерге, сондай-ақ олардың әрекеттері үшін жауапкершілікке ерекше көңіл бөлінеді. Киберқауіптер және жасанды интеллект жүйелерінің қауіпсіздігі сияқты қиындықтар талқыланады. Қорытындыда халықаралық реттеу және этикалық стандарттарды әзірлеу қажеттілігі атап өтіледі, бұл қауіптерді азайтуға және әскери операциялардың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, қорғаныс, автономды жүйелер, киберқауіпсіздік, әскери технологиялар, этика.

**V.A. BOYARIN
S.T. ISKAKOV**

D.B. BERDYMURATOV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF MILITARY SECURITY

Annotation. This article analyzes the current state-of-the-art in the application of artificial intelligence in the defense sector, highlighting its significant potential to transform traditional military approaches. Artificial intelligence has become a pivotal tool in modern conflicts, significantly enhancing data analysis, operation automation, and forecasting. The authors examine the use of artificial intelligence in areas such as the development of autonomous weapon systems, automation of robotic system control, and intelligence data analysis. Particular attention is paid to the ethical and legal implications associated with autonomous systems and accountability for their actions. Challenges such as cyber threats and the security of artificial intelligence systems are discussed. The conclusion emphasizes the need for international regulation and the development of ethical standards, which will help minimize risks and increase the effectiveness of military operations.

Keywords: artificial intelligence, defense, autonomous systems, cybersecurity, military technology, ethics.

Введение. Актуальность применения искусственного интеллекта в оборонной сфере обусловлена его значительным потенциалом в изменении традиционных подходов к ведению боевых действий. В условиях современных конфликтов, где информация становится ключевым ресурсом, искусственный интеллект помогает анализировать и интерпретировать огромные объемы данных, что позволяет быстрее и более эффективно принимать решения.

Цель исследования – на основе анализа текущих достижений в области искусственного интеллекта, применяемого в обороне, определить его влияние на процессы изменения характера военных конфликтов и оценить стратегические, технические и этические вызовы, которые возникают в результате использования искусственного интеллекта в военной сфере.

Задачи:

- 1) изучить современные достижения и технологии, связанные с применением искусственного интеллекта в оборонной сфере, а также примеры их использования в различных странах;
- 2) проанализировать основные направления использования искусственного интеллекта в военных операциях, включая автоматизацию, прогнозирование и анализ разведывательных данных;
- 3) сформулировать выводы по существу рассматриваемой проблемы.

Материалы и методы исследования. В ходе исследования были задействованы материалы из открытых источников и научные работы, рассматривающие применение искусственного интеллекта (далее – ИИ) в оборонной сфере. Решение исследовательских задач основывалось на общенаучных (теоретических, универсальных, эмпирических) и специализированных методах. Применяя методы системного и многопредметного анализа, сравнения, описания, измерения и формализации, удалось выявить ключевые тенденции использования ИИ в военной области.

Результаты исследования и их обсуждение. С развитием технологий и увеличением объемов данных, обрабатываемых военными структурами, использование ИИ стало неотъемлемой частью современного военного дела. Искусственный интеллект обеспечивает возможность более глубокого анализа данных, автоматизации процессов и повышения эффективности операций, что делает его незаменимым инструментом в условиях быстро меняющегося боевого поля.

Современные военные технологии с использованием ИИ активно развиваются в разных странах. Например, ведущие страны мира ведут разработку автономных боевых систем, таких как беспилотники и боевые роботы, которые способны выполнять сложные задачи с минимальным вмешательством человека. Эти системы используются для разведки, мониторинга и даже выполнения боевых задач. В частности, военные беспилотные технологии, такие как X-47B, MQ-9, Kratos XQ-58 Valkyrie (США), FN-97A (КНР), С-70 «Охотник» (Россия), демонстрируют высокую эффективность в сборе разведывательной информации и нанесении ударов по целям, минимизируя риск для пилотов. Важным аспектом является также использование ИИ для автоматизации анализа разведывательных данных, что позволяет быстро реагировать на изменения боевой обстановки [1].

Следует отметить, что одним из наиболее перспективных методов борьбы с беспилотными летательными аппаратами (далее – БПЛА) является использование анализа накопленного опыта о моделях, типах и тактико-технических характеристиках дронов. Этот метод включает создание специализированных баз данных, содержащих подробную информацию о различных БПЛА (технические параметры, используемые коммуникационные протоколы и тактика применения). Такие базы данных помогают развить стратегии противодействия и совершенствовать оперативные подходы к использованию дронов в боевых условиях [2].

Применение ИИ в сфере обороны охватывает несколько ключевых *направлений*. Рассмотрим каждый из них более подробно:

1) *военное строительство и прогнозирование.* ИИ используется для анализа и прогнозирования геополитической ситуации, что позволяет странам оценивать потенциальные угрозы и разрабатывать соответствующие стратегии. Например, системы, использующие алгоритмы машинного обучения, могут выявлять тенденции и предсказывать действия противников на основе исторических данных;

2) *поддержание боевой готовности и планирование операций.* ИИ помогает в оценке обстановки и планировании операций в режиме реального времени. Мультиагентные системы позволяют эффективно распределять ресурсы и управлять боевыми группировками, что значительно увеличивает шансы на успех военных операций. Это также позволяет учитывать множество факторов, таких как погодные условия, состояние техники и моральное состояние войск;

3) *автоматизация управления роботизированными системами.* ИИ координирует действия групп боевых роботов и дронов, что позволяет оптимизировать их взаимодействие на поле боя. Применение таких систем в «рое» позволяет достигать высокой степени автономности и взаимодействия между различными типами техники. Это особенно важно в условиях сложной и динамичной боевой обстановки;

4) *анализ разведывательных данных.* Современные системы ИИ могут обрабатывать огромные объемы разведывательной информации, что помогает идентифицировать угрозы и «приоритизировать»

цели. Автоматизированный анализ данных позволяет значительно сократить время реакции на изменения ситуации, что критично для успешного выполнения боевых задач;

5) *разработка нового оружия*. С применением ИИ происходит ускорение процесса разработки новых видов вооружений и технологий. Использование алгоритмов для проектирования новых материалов и конструкций оружия позволяет создавать более эффективные и современные системы. Это открывает новые горизонты для военной науки и техники;

6) *интеллектуализация киберопераций*. ИИ активно применяется в кибербезопасности и информационной войне, позволяя выявлять и предотвращать кибератаки, а также анализировать информационные кампании противников. Такие технологии помогают немедленно реагировать на угрозы и разрабатывать стратегии противодействия;

7) *медицинское применение ИИ*. Искусственный интеллект также находит применение в медицинских технологиях, обеспечивая лечение раненых и высокую точность диагностики. Это способствует снижению уровня человеческих ошибок и увеличению эффективности медицинской помощи на поле боя [3].

Несмотря на положительные аспекты применения ИИ, существует ряд технических и стратегических вызовов. Одним из основных является обеспечение надежности и безопасности ИИ-систем. Неисправности или сбои в работе таких систем могут привести к нежелательным последствиям на поле боя, включая гибель военнослужащих и гражданского населения. Поэтому необходимо уделять внимание тестированию и верификации всех ИИ-технологий перед их внедрением в боевые условия.

Кроме того, страны сталкиваются с проблемами интеграции ИИ в существующие военные структуры. Необходимость создания новых стандартов и протоколов, учитывающих особенности работы ИИ, требует значительных затрат и времени. Важно обеспечить не только техническую готовность, но и обучение кадров, чтобы военнослужащие могли эффективно взаимодействовать с новыми технологиями [4].

Киберугрозы также представляют собой серьезный вызов. Применение ИИ в кибероперациях требует разработки надежных методов защиты от кибератак, направленных на подрыв функционирования ИИ-систем и получение контроля над ними. Это создает дополнительное давление на оборонные ведомства и требует постоянного обновления и улучшения технологий.

Обсуждение этических и правовых аспектов применения ИИ в обороне приобретает особое значение в контексте использования автономных систем в боевых действиях. Одним из основных вопросов является ответственность за действия, совершаемые ИИ. В случае принятия решения о применении силы автономной системой, кто будет нести ответственность за последствия? Это поднимает вопросы, касающиеся соблюдения международного гуманитарного права и прав человека.

Международное сообщество, включая такие организации, как Организация Североатлантического договора (далее – НАТО), активно обсуждает необходимость правового регулирования применения ИИ в военной сфере. На Саммите НАТО в Сеуле был акцентирован вопрос о необходимости введения правовых норм в использование ИИ на войне. Резолюции, принятые на саммите, подчеркивают важность соблюдения международных стандартов и норм в контексте применения ИИ в оборонной сфере [5].

Важным аспектом является необходимость разработки этических норм, регулирующих применение ИИ в боевых действиях. Страны должны работать над созданием общих стандартов, которые минимизируют риски и обеспечивают соблюдение принципов гуманности. Например, разработки, связанные с автономными системами, должны проходить этическую экспертизу, чтобы гарантировать их безопасность и соответствие международным нормам.

Обсуждение этих вопросов также должно учитывать культурные и правовые различия между странами. Необходимость международного сотрудничества в области разработки норм и стандартов применения ИИ в обороне становится очевидной, чтобы избежать потенциальных конфликтов и обеспечить безопасность на глобальном уровне.

По результатам проведенного исследования авторами подготовлены следующие *выводы*:

Во-первых, на сегодняшний день развитие ИИ ограничено узкоспециализированными системами, способными решать строго определенные задачи (например, ИИ применяемый в БПЛА не может решать иные задачи военного назначения). Это отражает тот факт, что такие системы не могут выходить за рамки запрограммированных областей. Тем не менее, наблюдаются случаи неожиданных решений, которые ИИ принимает без явного обучения, что уже вызывает вопросы о предсказуемости его поведения [6]. В военной сфере узкий ИИ активно применяется для выполнения конкретных задач, таких как разведка, анализ данных и управление оружием, что повышает эффективность, но требует постоянного контроля со стороны человека.

Во-вторых, следующим этапом развития технологий ИИ ожидается появление общего интеллекта, который сможет решать широкий спектр задач на уровне человека или выше [7]. В оборонной сфере это откроет возможности для создания автономных систем, способных самостоятельно принимать сложные решения в условиях неопределенности. Однако достижение этой стадии также несет риски, связанные с

непредсказуемостью и сложностью контроля над такими системами. Прогнозируется, что AGI может появиться к 2040 году, что потребует пересмотра подходов к управлению военными и гражданскими системами безопасности;

В-третьих, развитие ИИ, вероятно, достигнет стадии сверхинтеллекта, который превзойдет человеческий разум по всем показателям [7]. В военной сфере такие системы смогут выполнять интеллектуальные задачи с невероятной скоростью и точностью, что создает как преимущества, так и серьезные угрозы. Потенциально неконтролируемый ASI может поставить под угрозу глобальную безопасность, если его возможности выйдут из-под человеческого контроля.

В-четвертых, в условиях стремительного развития технологий ИИ, особенно в узкой и потенциально в общей форме, критически важно проводить анализ их технических характеристик и сценариев применения. Это необходимо для выработки надежных мер противодействия и предотвращения злоупотреблений, как на уровне тактического использования (например, беспилотные системы и кибератаки), так и в контексте долгосрочных угроз (контроль над автономными боевыми системами).

В-пятых, с переходом на стадии AGI и ASI глобальное сообщество столкнется с вызовами в виде автоматизации труда, безработицы и угроз безопасности. В военной сфере это может привести к созданию автономных оружейных систем, которые при недостаточном контроле могут представлять угрозу не только для противника, но и для своих создателей. Это требует разработки международных норм и регуляций для предотвращения неконтролируемого применения ИИ.

Таким образом, развитие ИИ в военной сфере открывает новые возможности, но одновременно создает ряд серьезных вызовов. Для эффективного использования и минимизации рисков необходимо сочетание технологического развития, продуманных стратегий противодействия и международного регулирования.

Заключение. Развитие искусственного интеллекта в оборонной сфере является важным фактором изменения военного противостояния. ИИ способен не только изменить характер вооруженной борьбы, но и подходы к ведению экономической, информационной и кибервойны. Страны должны учитывать, как возможности, так и вызовы, связанные с использованием ИИ, и стремиться к созданию эффективной и безопасной правовой базы для его применения. Рекомендуется дальнейшее развитие и внедрение ИИ в оборонные технологии с учетом этических норм и правового регулирования, что позволит минимизировать риски и повысить эффективность военных операций.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Искусственный интеллект на поле боя [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://sarbaz.kz/tehnologii/966-iskusstvennyi-intellekt-na-pole-boia/> [Дата обращения: 14.10.2024].
- 2 Бердымуратов Д.Б. Современные способы и средства противодействия беспилотным летательным аппаратам // Журнал «Научный лидер». - 2024. - № 39 (189) [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://scilead.ru/article/7148-sovremennie-sposobi-i-sredstva-protivodejstvi> [Дата обращения: 14.10.2024].
- 3 Буренок В.М. Искусственный интеллект в военном противостоянии будущего // Военно-теоретический журнал «Военная мысль». - 2021. - № 4. - С.106-112.
- 4 Использование искусственного интеллекта на войне пытаются ввести в правовые рамки [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://www.ng.ru/world/2024-09-09/6_9089_ai.html [Дата обращения: 14.10.2024].
- 5 Стратегия НАТО в области искусственного интеллекта [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2021/10/25/strategiya-nato-v-oblasti-iskusstvennogo-intellekta/index.html> [Дата обращения: 14.10.2024].
- 6 Новые возможности и вызовы безопасности в условиях развития искусственного интеллекта. ОДКБ [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://www.odkb-csto.org/analytics/?ELEMENT_ID=23061#loaded [Дата обращения: 14.10.2024].
- 7 Риски, присущие работе искусственного интеллекта [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://habr.com/ru/articles/780018/> [Дата обращения: 14.10.2024].

Боярин В.А., доктор философии (PhD) (по вооружению и военной технике)

Искаков С.Т., доктор философии (PhD) (по вооружению и военной технике), ассоциированный профессор (доцент)

Бердымуратов Д.Б., докторант

Статья поступила в редакцию 1 ноября 2024 года

УДК 355.37
МРНТИ 78.21.14

Ж. ДАНИЯРУЛЫ
Б.Т. ТОЛЕТАЕВ
Ж.М. МУСАЕВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ТЕХНОЛОГИИ, ЗАКОНЫ И ПРАКТИКА

Аннотация. Статья посвящена актуальным вопросам информационной безопасности в условиях цифровой трансформации. Рассматриваются основные угрозы, в том числе кибератаки, утечка данных и мошенничество, с которыми сталкиваются пользователи, компании и государственные структуры, включая вооруженные силы. Особое внимание уделено основным факторам защиты информации, таким как шифрование, использование защищенных протоколов и повышение осведомленности пользователей, в том числе военнослужащих Вооруженных Сил Республики Казахстан. В исследовании также анализируется влияние киберугроз на экономику и частную жизнь, приводятся примеры реальных инцидентов. Подчеркивается важность комплексного подхода к обеспечению информационной безопасности, в том числе технические и организационные меры. Сфокусировано внимание на нормативно-правовой базе, регулирующей данную сферу, как в Казахстане, так и за его пределами.

Ключевые слова: вооруженные силы, внутренние войска, техническое обеспечение, материально-технические средства.

Ж. ДАНИЯРУЛЫ
Б.Т. ТОЛЕТАЕВ
Ж.М. МУСАЕВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ӨЗЕКТІ АСПЕКТІЛЕРІ: ТЕХНОЛОГИЯЛАР, ЗАҢДАР ЖӘНЕ ПРАКТИКА

Түйіндеме. Мақала цифрлық трансформация жағдайындағы ақпараттық қауіпсіздіктің өзекті мәселелеріне арналған. Негізгі қауіптер, соның ішінде кибершабуылдар, деректердің бұзылуы және пайдаланушылар, компаниялар мен мемлекеттік құрылымдар, соның ішінде Қарулы күштер кездесетін алаяқтық қарастырылады. Шифрлау, қорғалған хаттамаларды пайдалану және пайдаланушылардың, оның ішінде Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері әскери қызметшілерінің хабардарлығын арттыру сияқты ақпаратты қорғаудың негізгі факторларына ерекше назар аударылды. Зерттеу сонымен қатар киберқауіптердің экономика мен жеке өмірге әсерін талдайды, нақты оқиғалардың мысалдарын келтіреді. Техникалық және ұйымдастырушылық шараларды қоса алғанда, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кешенді тәсілінің маңыздылығы атап өтіледі. Қазақстанда да, одан тыс жерлерде де осы саланы реттейтін нормативтік-құқықтық базаға назар аударылды.

Түйінді сөздер: қарулы күштер, ішкі әскер, техникалық қамтамасыз ету, материалдық-техникалық құралдар.

ZH. DANİYARULI
B.T. TOLETAEV
J.M. MUSAEV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

CURRENT ASPECTS OF INFORMATION SECURITY: TECHNOLOGIES, LAWS AND PRACTICES

Annotation. The article is devoted to topical issues of information security in the context of digital transformation. The main threats, including cyber-attacks, data leakage and fraud, faced by users, companies and government agencies, including the Armed Forces, are considered. Special attention is paid to the main factors of information protection, such as encryption, the use of secure protocols and awareness-raising among users, including military personnel of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan. The study also analyzes the impact of cyber threats on the economy and private life, and provides examples of real incidents. The importance of an integrated approach to information security, including technical and organizational measures, is emphasized. Attention is paid to the regulatory framework governing this area, both in Kazakhstan and abroad.

Keywords: armed forces, internal troops, technical support, logistical means.

Введение. Информационная безопасность играет ключевую роль в современном цифровом обществе. Рост объема данных и зависимость от информационных технологий повышают риски утечки информации и кибератак. Эти угрозы затрагивают как отдельных пользователей, так и организации, включая государственные структуры. Введение стандартов защиты, нормативно-правовых актов и передовых технологий становится необходимостью для минимизации рисков и обеспечения устойчивого функционирования цифровой инфраструктуры [1].

Цель исследования – анализ современных угроз информационной безопасности в условиях цифровой трансформации, выявление наиболее эффективных методов защиты информации, а также разработка рекомендаций по улучшению практик информационной безопасности для пользователей, компаний, государственных структур и Вооруженных Сил Республики Казахстан с учетом международного опыта и действующей нормативно-правовой базы.

Задачи:

- 1) проанализировать феномен информационной безопасности в современных условиях;
- 2) раскрыть особенности передовых методов и технологий защиты информации;
- 3) рассмотреть нормативно-правовую базу в области информационной безопасности;
- 4) изучить современное состояние рассматриваемой проблемы в Вооруженных Силах Республики Казахстан и наметить тенденции ее развития в войсках.

Материалы и методы исследования. Исследование опирается на данные из научных публикаций, отчетов исследовательских организаций и нормативных актов. В ходе научного поиска использовались методы анализа, сравнения, обобщения.

Результаты исследования и их обсуждение. Современный мир все больше зависит от информационных технологий. Информационная безопасность становится одним из важнейших аспектов стабильного развития общества. Глобальная цифровизация и массовый переход бизнеса, государственных структур и частных лиц в онлайн-пространство создали множество новых угроз. Ежедневно фиксируются тысячи атак на цифровую инфраструктуру, что не только наносит прямой финансовый ущерб, но и ставит под угрозу национальную безопасность и личную жизнь граждан [2]. Инциденты информационной безопасности стали настолько распространены, что их последствия уже сравниваются с природными катастрофами по масштабам ущерба.

Одной из самых серьезных угроз информационной безопасности остаются кибератаки. Эти атаки направлены на получение конфиденциальных данных, разрушение систем или шантаж пользователей. Примером может служить атака на компанию Colonial Pipeline в 2021 году. Злоумышленники использовали программу-вымогатель, чтобы заблокировать доступ к критической инфраструктуре, снабжающей топливом большую часть восточного побережья США. В результате работа трубопровода была парализована, что привело к панике среди населения и значительным экономическим потерям. Компании пришлось выплатить выкуп в размере \$4,4 миллиона, что подчеркнуло важность создания резервных копий данных и разработки эффективных планов реагирования на инциденты [3].

Не менее значимой проблемой является утечка данных. Такие инциденты могут происходить как из-за преднамеренных действий злоумышленников, так и по вине самих пользователей или сотрудников компаний. В 2022 году произошла утечка данных из компании T-Mobile, в результате которой были раскрыты персональные данные более 40 миллионов клиентов. Удивительно, что основной причиной утечки стала человеческая ошибка – сотрудники не установили необходимые обновления безопасности. Это свидетельствует о том, что не только технические, но и организационные меры имеют решающее значение для защиты информации [4].

Интересным примером угрозы нового поколения являются атаки, использующие искусственный интеллект (далее – ИИ). С одной стороны, ИИ активно используется для разработки систем киберзащиты, которые могут выявлять угрозы в режиме реального времени. С другой стороны, хакеры все чаще используют ИИ для автоматизации атак и обхода защитных систем. В одном из случаев в 2023 году мошенники сгенерировали голос генерального директора компании и, позвонив сотруднику, убедили его перевести крупную сумму денег на их счета. Этот инцидент показывает, насколько сложно бороться с угрозами, основанными на современных технологиях, и подчеркивает необходимость комплексного подхода к информационной безопасности.

Особое внимание привлекают угрозы, связанные с устройствами Интернета вещей (IoT). Количество IoT-устройств растет стремительными темпами, и к 2025 году их количество превысит 30 миллиардов. Однако большинство этих устройств имеют слабую защиту, что делает их легкой мишенью для атак. В 2023 году было зафиксировано более 1 миллиарда атак на IoT-устройства, включая камеры видеонаблюдения, умные колонки и бытовую технику. Одним из самых резонансных случаев стала атака на сеть умных холодильников, которая позволила злоумышленникам организовать масштабную DDoS-атаку на банковскую инфраструктуру.

Для защиты информации от таких угроз требуется применение разнообразных методов, включая технические, организационные и образовательные меры. Технические меры остаются основным барьером на пути злоумышленников. Одним из ключевых инструментов является шифрование данных. Современные алгоритмы шифрования, такие как AES-256, делают данные практически нечитаемыми для третьих лиц даже в случае их перехвата. Примером эффективного использования шифрования может служить популярный мессенджер WhatsApp, который внедрил технологию end-to-end шифрования, гарантируя пользователям высокую степень конфиденциальности.

Еще одним важным элементом защиты являются системы обнаружения угроз, такие как SIEM (Security Information and Event Management). Эти системы анализируют события в реальном времени, выявляя подозрительные действия и предупреждая об атаках. Например, платформа QRadar от IBM позволяет крупным организациям отслеживать миллионы событий в минуту, обеспечивая мгновенное реагирование на потенциальные угрозы. Такие инструменты особенно важны для защиты корпоративных сетей, где утечка данных может нанести катастрофический ущерб.

Однако технические меры сами по себе не могут полностью защитить данные без поддержки организационных механизмов. Одной из важнейших задач для компаний остается разработка и внедрение политики информационной безопасности. Это включает в себя разделение уровней доступа, проведение регулярных аудитов систем и управление паролями. Примером успешной реализации такой политики может служить компания Google, которая требует обязательного использования многофакторной аутентификации для всех сотрудников. Это позволило значительно снизить вероятность взлома аккаунтов и повысить общий уровень безопасности [5].

Немаловажным считаются образовательные меры. Многие инциденты информационной безопасности происходят из-за недостаточной осведомленности пользователей об угрозах. Так, согласно исследованию Kaspersky Lab, около 40 % сотрудников не могут распознать фишинговое письмо, что делает их уязвимыми для кибератак. Регулярные тренинги по кибергигиене способны значительно улучшить ситуацию. Примером может служить практика компании Microsoft, которая проводит ежегодные семинары для сотрудников по распознаванию фишинговых атак и основам работы с конфиденциальными данными [6].

Информационная безопасность регулируется не только на уровне отдельных компаний, но и на государственном уровне. В Казахстане основным законом, регулирующим эту сферу, является закон «О персональных данных и их защите» [7]. Этот документ устанавливает правила сбора, хранения и обработки информации о гражданах. Однако эксперты отмечают, что действующее законодательство нуждается в обновлении, чтобы учитывать современные вызовы, включая защиту IoT-устройств и использование искусственного интеллекта.

На международном уровне ключевыми стандартами являются ISO 27001 и GDPR (Общий регламент по защите данных). ISO 27001 описывает подходы к управлению информационной безопасностью, которые могут быть адаптированы для любых организаций. GDPR, в свою очередь, регулирует обработку данных граждан Европейского Союза и предусматривает строгие штрафы за нарушения, достигающие 20 миллионов евро или 4 % годового оборота компании. Примером реализации GDPR может служить случай с компанией British Airways, которой пришлось выплатить 183 миллиона фунтов стерлингов за утечку данных клиентов [8].

Несмотря на значительные усилия, предпринимаемые для обеспечения информационной безопасности, мир продолжает сталкиваться с новыми вызовами. Развитие квантовых компьютеров ставит под угрозу существующие методы шифрования. Современные алгоритмы, такие как RSA, могут быть взломаны квантовыми машинами за считанные секунды, что требует разработки новых технологий, устойчивых к таким угрозам. Квантовая криптография становится одной из перспективных областей исследований, способной обеспечить защиту данных в условиях новых реалий.

Искусственный интеллект также играет двойную роль. С одной стороны, он используется для создания продвинутых систем защиты, способных предсказывать и предотвращать атаки. С другой стороны, хакеры применяют ИИ для разработки автоматизированных атак, которые могут адаптироваться к защитным механизмам. Примером использования ИИ в защите может служить технология компании Darktrace, которая обучает свои системы на основе поведения сети и автоматически блокирует подозрительную активность.

Перспективным направлением остается международное сотрудничество. Обмен информацией о киберугрозах между странами может значительно повысить уровень глобальной безопасности. Примером может служить проект Cybersecurity Information Sharing Act (CISA) в США, который позволяет организациям и государственным учреждениям обмениваться данными об атаках для предотвращения их повторения.

Дополнительно исследована нормативно-правовая база, регулирующая вопросы информационной безопасности как на национальном, так и на международном уровнях. Установлено, что стандарты ISO 27001 и GDPR играют важную роль в управлении и защите данных.

В целом, представленные в статье принципы и методы информационной безопасности остаются актуальными и применимыми, адаптируясь к новым вызовам и технологиям, что подчеркивает их значимость для обеспечения устойчивости цифровой инфраструктуры.

Информационная безопасность (далее – ИБ) в Вооруженных Силах Республики Казахстан (далее – ВС РК) является важнейшим направлением национальной безопасности. В условиях стремительного роста киберугроз и цифровизации всех сфер деятельности ВС РК систематически совершенствуются подходы к обеспечению ИБ, что позволяет существенно повысить эффективность работы по защите критически важных информационных ресурсов и коммуникационных систем.

Одним из ключевых достижений является внедрение современных технологий мониторинга и предотвращения киберинцидентов. Созданы специализированные отделы для анализа угроз, что позволяет оперативно реагировать на попытки несанкционированного доступа или хакерские атаки. Использование решений на основе искусственного интеллекта (ИИ) для прогнозирования и выявления аномалий в сетевом трафике существенно усилило защиту военных информационных систем.

Кроме того, в ВС РК активно реализуются мероприятия по созданию и поддержанию отечественных программных продуктов, которые учитывают национальные стандарты безопасности. Это позволяет минимизировать зависимость от зарубежных решений и сократить вероятность использования уязвимостей в импортном программном обеспечении.

Важным направлением остается подготовка кадров в области ИБ. Организованы специализированные курсы и тренинги для военнослужащих, что позволяет повысить их квалификацию в вопросах защиты информации. Особое внимание уделяется защите персональных данных, а также информации, циркулирующей в закрытых военных сетях.

Также проводится работа по модернизации технических средств защиты информации. Обновляются межсетевые экраны, системы шифрования и другие компоненты информационной инфраструктуры. Это позволяет адаптироваться к современным вызовам, связанным с развитием технологий.

С каждым годом совершенствуется нормативно-правовая база в области ИБ. Принятие новых регламентов и стандартов позволяет обеспечить унификацию требований и повысить общий уровень безопасности в информационной среде ВС РК. Таким образом, реализация данных мероприятий способствует созданию устойчивой системы информационной безопасности, готовой к противодействию как внутренним, так и внешним угрозам.

К примеру, на базе Национального университета обороны Республики Казахстан создана и успешно функционирует Кафедра связи и информационной безопасности факультета всестороннего обеспечения (далее – Кафедра). Подготовка магистрантов осуществляется по специальности – «Кибербезопасность и системы информационной безопасности в военном деле». Форма обучения – очная. Кафедра обеспечивает подготовку специалистов, обладающих соответствующими знаниями и навыками по организации и осуществлению мероприятий по защите государственных секретов и информационной безопасности оперативно-стратегического, оперативно-территориального и оперативно-тактического органов военного управления Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований Республики Казахстан.

Основные задачи Кафедры:

1) организация и проведение на высоком теоретическом, методическом и научном уровне учебной и методической работы с целью подготовки высококвалифицированных специалистов, обладающих знаниями, умениями, навыками и профессиональными качествами офицерских кадров для Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований республики в области защиты государственных секретов и информационной (кибер) безопасности;

2) выполнение научных исследований, направленных на совершенствование системы защиты государственных секретов и информационной (кибер) безопасности;

3) подготовка и издание учебных, учебно-методических и научных материалов для обеспечения учебной деятельности;

4) совместное участие с учебно-методическим управлением и кафедрами университета в разработке учебных программ, рабочих учебных планов, структурно-логических схем подготовки специалистов;

5) подготовка военных специалистов, обладающих твердыми знаниями по планированию и организации работ, направленных на обеспечение защиты государственных секретов и информационной (кибер) безопасности в различных условиях боевых действий.

Наряду с этим, в Национальном университете обороны Республики Казахстан функционирует Управление информационных технологий военного научно-исследовательского центра, которое имеет в своем составе профильную лабораторию, где исследуются проблемы в области информационной

безопасности. В лаборатории целенаправленно проводятся работы по проведению специальных исследований, специальных проверок, а также аттестация рабочих мест и помещений, исследуется информация, составляющая государственную тайну.

Заключение. В рамках статьи проанализированы ключевые аспекты информационной безопасности в условиях стремительного развития технологий и цифровизации общества. Особое внимание уделено современным угрозам, таким как кибератаки, утечка данных, угрозы искусственного интеллекта и уязвимости интернет-устройств. Также рассмотрены методы защиты информации, включая технические, организационные и образовательные меры, а также их роль в снижении рисков.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Куркоткин С.К. Основы информационной безопасности: исторические аспекты и современные вызовы. - Москва: Издательство «ИнфоСистемы», 2021. – 420 с.
- 2 Гречко А.А. Технологические риски и их влияние на информационную безопасность. - Новосибирск: Наука, 2019. – 290 с.
- 3 Иванов А.А., Петров С.Н. Кибератаки: угрозы и защита. - Санкт-Петербург: Научно-техническое издательство, 2020. – 367 с.
- 4 Абрамов К.Н. Основы защиты персональных данных: учебное пособие. - Казань: Издательство Казанского федерального университета, 2018. – 256 с.
- 5 Смирнов И.В., Климов В.А., Чернов П.С. Стандарты информационной безопасности. - Москва: Редакция журнала «Информационная безопасность», 2019. – 345 с.
- 6 Бунин С.В., Марценюк Ю.А., Климов А.С. Киберугрозы и искусственный интеллект: двусторонняя перспектива. - Екатеринбург: Издательство Уральского федерального университета, 2020. – 278 с.
- 7 О персональных данных и их защите / Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94. – Астана, 2013. – 27 с.
- 8 Microsoft. Кибергигиена и защита данных: руководство для организаций. - Москва: Microsoft Press, 2021. – 310 с.

Даниярулы Ж., *бакалавр*
Толетаев Б.Т., *бакалавр*
Мусаев Ж.М., *магистр*

Статья поступила в редакцию 2 декабря 2024 года

ӘОЖ 355:94'04/14"
ҒТАМАК 78.01.01

Ж.С. ЖАЗЫҚБЕКОВА
Д.Б. ШАЛҚАРОВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЛАРДА ӘСКЕРИ КОММУНИКАЦИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Мақалада әскери коммуникацияның қалыптасу тарихы мен оның мәдениетаралық байланыстардағы функционалдық ерекшеліктері мен рөлі зерттеледі. Әскери салада коммуникацияның әртүрлі мәдениеттердің ережелеріне сәйкес әрекет ететін көпқырлы құрал ретіндегі маңыздылығы атап өтіліп, кешенді құрал ретінде талданады. Коммуникацияның ақпаратты жеткізу, алмасу және басқару механизмдері ретінде әскери операциялар мен халықаралық ынтымақтастықты ұйымдастырудағы стратегиялық рөлі ерекше көрсетілген. Авторлар философиялық тұрғыда экзистенциализм мен персонализм идеяларын, сондай-ақ психологиялық және әлеуметтік зерттеулерді талдай отырып, коммуникацияны жауынгерлік үйлесімділікті нығайтудағы маңызды фактор ретінде сипаттайды. Мақалада коммуникацияның әртүрлі ғылым салаларындағы ақпарат алмасу және қарым-қатынас орнатудағы негізгі құрал екендігі туралы ортақ тұжырымдар келтіріледі. Әскери коммуникация теориясын түсінудің тәсілдері мен оны жан-жақты зерттеу үшін қолайлы алғышарттар талданады. Коммуникацияның пәнаралық тәсілдер арқылы зерттелуі оны ақпарат алмасу мен қарым-қатынас орнатудың негізгі құралы ретінде түсінуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: әскери коммуникация, командалық үйлесімділік, жауынгерлік дайындық, әскери операциялар, халықаралық ынтымақтастық.

Ж.С. ЖАЗЫҚБЕКОВА
Д.Б. ШАЛҚАРОВ

*Национальный университет обороны Республики
Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

ZH.S. ZHAZYKBEKOVA
D.B. SHALKAROV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

ОСОБЕННОСТИ ВОЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. В статье исследуется история формирования военной коммуникации, ее функциональные особенности и роль в межкультурных связях. Подчеркивается важность коммуникации как многогранного инструмента, который действует в соответствии с правилами разных культур в военной сфере и рассматривается как комплексное явление. Особое внимание уделяется стратегической роли коммуникации в организации военных операций и международного сотрудничества, а также механизмам передачи, обмена и управления информацией. Авторы, анализируя философские идеи экзистенциализма и персонализма, а также психологические и социальные исследования, рассматривают коммуникацию как важный фактор укрепления боевой согласованности. В статье приводятся общие выводы о том, что коммуникация является основным инструментом обмена информацией и установления связей в различных областях науки. Раскрываются методы понимания теории военной коммуникации и подходы к ее комплексному исследованию. Исследование коммуникации с междисциплинарным подходом позволяет рассматривать ее как основное средство обмена информацией и установления связей.

Ключевые слова: военная коммуникация, командная согласованность, боеготовность, военные операции, международное сотрудничество.

THE PECULIARITIES OF MILITARY COMMUNICATION IN MODERN CONDITIONS

Abstract. The article explores the history of the development of military communication and its functional features and role in intercultural relations. It highlights the significance of communication as a multifaceted tool that operates in accordance with the rules of different cultures within the military sphere and is analyzed as a comprehensive tool. The strategic role of communication in organizing military operations and international cooperation, as well as its mechanisms for information transmission, exchange, and management, is particularly emphasized. The authors, analyzing the philosophical ideas of existentialism and personalism, as well as psychological and social research, describe communication as an important factor in strengthening combat coordination. The article presents common conclusions that communication is the main tool for information exchange and establishing relationships across various scientific fields. The approaches to understanding military communication theory and the favorable preconditions for its comprehensive study are examined. Studying communication through interdisciplinary approaches enables us to understand it as the main tool for information exchange and establishing connections.

Keywords: military communication, command coordination, combat readiness, military operations, international cooperation.

Кіріспе. Коммуникация – қоғамның барлық салаларына енетін әмбебап құбылыс ретінде әскери салада да ерекше маңызға ие. Әскери коммуникация – бұл ақпаратты, бұйрықтарды және мәліметтерді дәл әрі жылдам жеткізу арқылы әскери құрылымдардың тиімді жұмысын қамтамасыз ететін негізгі құрал. Бұл процесс командалық құрылымдардағы жеке тұлғалар мен әлеуметтік топтар арасындағы өзара әрекеттестікті ұйымдастыруда шешуші рөл атқарады. Коммуникацияның философиялық қырлары әскери салада ерекше мәнге ие. Мысалы, К. Ясперстің «Коммуникация – әлемді түсінудегі ең негізгі ұғым» деген тұжырымы әскери жағдайларда ақпараттың нақтылығы мен маңыздылығын түсіндіреді. Әскери коммуникация тек ақпарат жеткізу ғана емес, оның мазмұнын бұрмаламай сақтап, тиімді түрде пайдалану арқылы миссияның сәттілігін қамтамасыз етуді көздейді. Экзистенциализм тұрғысынан алғанда, әскери қызметшілер арасындағы коммуникация олардың бірлескен болмысын нығайтып, ортақ мақсаттарға жетуге жол ашады. Психология тұрғысынан әскери коммуникация – бұл психологиялық тұрақтылықты сақтау мен сарбаздардың мотивациясын арттыру құралы. Әскерилер арасындағы сенімді байланыс олардың жауынгерлік рухын нығайтып, тапсырмаларды орындаудағы үйлесімділікті қамтамасыз етеді. Социологиялық тұрғыдан, әскери коммуникация қоғамның әлеуметтік құрылымын көрсетіп, әскери ұйымдардағы әртүрлі деңгейдегі өзара байланыстарды реттейді.

Зерттеудің мақсаты – коммуникация қолданысының тарихын зерттей отырып, жалпы коммуникация туралы ұғымдарды ұштастыру.

Міндеттері:

- 1) коммуникацияның зерттелу тарихына шолу жасау;
- 2) коммуникацияның ақпараттық негіздерін зерделеу.

Зерттеудің материалдары және әдістері. Мақаланы зерттеу барысында қажетті материалдарды даярлау үшін коммуникацияның араласу мен ақпарат алмастыру үдерісін салыстырмалы әдістермен зерделеп, оның теориялық пікірлері мен практикалық қолданыстары талданып, салыстыру мен статистикалық зерделеу әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Қарым-қатынас теориясының тарихында коммуникация үдерістерін түсінудің бірнеше романтикалық, техникалық және ғылыми тәсілдерін шамамен анықтауға болады. Біріншісінің өкілі ретінде аудиторияға қарым-қатынастың алғашқы үлгілерінің бірі ретінде сөйлеуші – сөйлеу – аудитория моделін ұсынған, белгілі «Риторика» еңбегінің авторы Аристотельді айтуға болады.

XIX ғасырдағы жаңа техникалық байланыс жүйелерінің құрылуы және еркін алмасу принципінің қалыптасуы әскери қызметтегі коммуникацияны жаңаша түсінуге негіз болды. Бұл өзгерістер заманауи әскери ғылым мен коммуникация теориясының алғашқы тұжырымдамаларының қалыптасуына ықпал етті. Әскери ұжымның үйлесімді жұмысын ұйымдастыру үшін коммуникация үдерісін терең түсіну маңызды. Жеке құрамды тиімді басқару мен тапсырмаларды дұрыс үйлестіру үшін де осы білім қажет. Мұның барлығы әскери салада коммуникациялық үдерістерді талдау мен теориялық түсіндіруге жаңа мүмкіндіктер ашты. Теориялық тұрғыдан коммуникацияның әскери саладағы анықтамасын былайша кеңейтуге болады:

- 1) байланыс құралы: радио, спутник, шифрланған хаттамалар және заманауи технологиялар әскери ақпарат алмасудың негізгі құралдары болып табылады.
- 2) араласу құралы: әскери операцияларда түрлі ұлт өкілдерімен, соның ішінде одақтастармен және қарсыластармен өзара қарым-қатынас орнату қажеттілігі туындайды.
- 3) ақпаратты жеткізу құралы: командирлер мен сарбаздар арасындағы бұйрықтарды, стратегиялық жоспарларды және тактикалық шешімдерді жеткізуге негізделген [1, 67 б.].

Коммуникация термині XX ғасырдың басында түрлі ғылымдар шеңберінде, оның ішінде әскери салада да пайда болды. Әскери операцияларда ақпарат алмасу және байланыс орнатудың тиімділігі ерекше маңызды болды. 1948 жылы американдық математик Клод Шеннонның «Коммуникацияның математикалық теориясы» атты зерттеу жұмысы әскери коммуникация саласында да маңызды рөл атқарды. Оның криптография мен кодтау теориялары әскери құпияларды қорғауда, сондай-ақ тиімді ақпарат алмасуды ұйымдастыруда қолданылды. Бұл теориялар әскери басқару жүйесінің тиімділігін арттырып, операцияларды үйлестіруде үлкен көмек көрсетті. Коммуникацияның рөлі әсіресе жауынгерлік жағдайларда арта түседі. Сапалы және үздіксіз коммуникацияның болмауы әскери операциялардың тиімділігіне кері әсер етуі мүмкін. Осылайша, әскери коммуникация – тек техникалық үрдіс ғана емес, ол адамдарды бір мақсатқа жұмылдыратын, ақпарат алмасу арқылы тиімді әрекеттестікке жетуге мүмкіндік беретін кешенді әлеуметтік құбылыс.

Кибернетиканың негізін қалаушы Норберт Винер коммуникацияның шеңберлік моделін жасап, оны әскери саладағы байланыс жүйелеріне қолданудың жаңа тәсілдерін ұсынды. Бұл модель Клод Шеннонның теориясына негізделгенімен, кері байланыс механизмін және коммуникация үдерісінің тиімділігін басты назарда ұстауымен ерекшеленеді. Винер әскери коммуникацияның ерекшеліктерін зерттей отырып, энтропия ұғымын енгізді. Оның түсінігінде, кез келген әскери жүйедегі ақпарат көлемі оның ұйымдастырылу деңгейінің көрсеткіші болып табылады. Әскери салада ақпарат үнемі қозғалыста болады және стратегиялық маңызға ие.

Ақпараттық қоғам, әсіресе әскери құрылымдар, еркін және шынайы ақпараттық алмасусыз тиімді жұмыс істей алмайды. Қазіргі заманда ақпараттық күрес коммуникацияның маңызды салаларының бірі ретінде қарастырылып, әскери стратегияларда шешуші рөл атқарады. Ақпаратты қорғау, талдау және тарату әскери ұжымның табысты әрекеттерін қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. XX ғасырдың 70-жылдарында әскери саладағы командалық және тұлғааралық байланыстарды жетілдіру үшін психологиялық, әлеуметтік аспектілерге назар аударылды. Бұл кезеңде сөйлеу мінез-құлқы, вербалды және вербалды емес қарым-қатынастың маңызы зерттеліп, нәтижесінде әскери бұйрықтардың тиімділігі артты. 80-жылдары әскери коммуникация қоғамдық институттардың жұмысындағы маңызды бөлік ретінде қарастырылды. Логикалық-семиотикалық және мәдени тәсілдер әскери стратегияларды әзірлеу мен жауынгерлердің өзара әрекетін үйлестіруде маңызды рөл атқарды.

Ғылыми концептуалды аппаратты қалыптастыру барысында «қарым-қатынас» және «коммуникация» терминдері айқындалды. Қарым-қатынас адамдардың танымдық ақпарат алмасуындағы тұлғааралық өзара әрекеті ретінде қарастырылып, қарым-қатынас мазмұнын құрады [2, 41 б.].

Бұқаралық коммуникация әскери құрылымдарда жауынгерлердің моральдық-рухани жағдайын нығайту, әскери қызметтің маңыздылығын арттыру және халықты ақпараттандыру үшін басты рөл атқарады. Ол тек бұйрықтарды жеткізу ғана емес, ақпараттық-психологиялық ықпал ету механизмі болып табылады. Коммуникация сарбаздардың психологиялық жағдайына әсер етіп, олардың мінез-құлқын қалыптастыруды мақсат етеді. Әскери операциялар мен ақпараттық-психологиялық соғыс кезінде дұрыс жеткізілген ақпарат команданың үйлесімді жұмысын қамтамасыз етумен қатар дұшпанның рухын әлсіретеді. Бұқаралық коммуникация патриотизмді насихаттап, ұлттық қауіпсіздікке үлес қосады.

Қарым-қатынас процесі оны бастаушының мақсатты аудиториясының болуын талап етеді. Бұл нақты коммуникативті әрекетке қойылған мақсаттарға жету дәрежесін болжауға мүмкіндік береді. Ақпарат - коммуникация үдерісі кезінде жіберілетін, әрі оның элементтерінің бірі болып саналатын мазмұны. Осы сияқты, Норберт Винер ақпаратқа байланысты: «Ақпарат дегеніміз – біздің сезім мүшелеріміз оған бейімделетін сыртқы әлемнен алынған мазмұн» - деген анықтаманы береді [2, 69 б.].

Философиялық тұрғыдан алғанда, ақпарат әскери салада маңызды рөл атқаратын стратегиялық ресурс болып табылады. Әскери жүйелерде ақпарат – жауынгерлік шешім қабылдау, жоспарлау және басқару процестерінің негізгі элементі. Ақпараттың екі түрі мен биологиялық және әлеуметтік аспектілері, әскери құрылымдарда әртүрлі деңгейде қолданылады. Биологиялық ақпарат әскери қызметшілердің физикалық және психологиялық дайындықтарын қалыптастыруда маңызды болса, әлеуметтік ақпарат стратегиялық мақсаттарға жету үшін коммуникациялық үдерістерді ұйымдастыруда қолданылады. Әлеуметтік ақпарат әскерилердің арасындағы байланыс, бұйрық беру жүйесі, ақпараттық-психологиялық әсер ету және жауынгерлік әрекеттерді басқаруда шешуші маңызға ие. Бұл ақпараттың тасымалдаушылары – сөйлеу мен кодталған белгілер, техникалық құралдар мен заманауи байланыс технологиялары болып табылады.

Әлеуметтік ақпараттың көзі – адам, ал оның тасымалдаушы құралдары радио мен спутниктік байланыс, криптографиялық жүйелер мен басқа да әскери техника болып табылады. Әскери коммуникацияның мазмұны оны жүзеге асыруға арналған нақты мақсаттармен анықталады. Бұл мақсаттар жауынгерлерді тиімді басқару, қарсыластың ақпараттық желілерін бұзу немесе халықты ақпараттандыру арқылы қоғамдық қолдауды арттыру болуы мүмкін. Бастапқы коммуникациялық жүйелер әскери кеңістікте жауынгерлік жағдайға бейімделген тарихи заңдылықтар мен технологиялық даму перспективалары арқылы қалыптасады. Осылайша, әскери ақпараттық-коммуникативтік жүйелер стратегиялық және тактикалық шешімдерді қолдау үшін қажетті құрал болып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Ақпараттық жүйе шеңберінде адамзат өміріне қауіп төндіретін мәселе - жер беті мен оның құрамдас бөліктеріне (орман, шөл, саванна), су көздеріне (өзендер мен теңіздер), әуе кеңістіктеріне (жел, ұшулар) қатысты, қоршаған ортаны пайдалану мәселелері қарастырылады. Бұл ретте байланыс құралдары және ақпараттық байланыс саласындағы үнемдеу технологиялары да ескеріледі. Ластану мен адамдар өмірі салдарынан пайда болған қалдықтардың көбеюі нәтижесінде жауап (бумеранг) ретінде туындаған классикалық технология зерттеулері де бар [3, 32 б.].

Басқаша айтқанда, өз мәдениеті бар кез-келген адамдар қоғамын келесі санаттарға жіктеуге болады: өзін-өзі және қоршаған кеңістігін танып, бейімделу мен мәдениетін игеру (түрлі мәдениет өкілдерінің

«жеке жайлы аймак») туралы түсініктері қалыптасқан. Мысалы, өздерін жайлы сезінуі үшін американдықтарға латын американдықтарға қарағанда, адамдар арасында қашықтық үлкен болуы керек, ал кейбір мәдениет құрылымдары нақты қаланған немесе қалыптасқан болса, басқалары икемді, бейресми болып келеді. Коммуникация мен тіл вербальді немесе вербальді емес жүйе ретінде бір мәдениетті екіншісінен, не басқаларынан ерекшелендіріп тұрады.

Жер бетінде қолданылатын көптеген тілдер, диалекттер, сленгтер, акценттер, кимыл-әрекеттер түрлі ұлттарда әрқалай қабылданады. Киім, сыртқы түр әлпеті, тамақтану және үстел басындағы тәртіп ережелері әртүрлі мәдениеттерде ерекшеленеді. Мысалы, американдықтар мен еуропалықтар сиыр етін жеуді ұнатса, үндістер үшін бұл тыйым салынған тағам; мұсылмандар мен еврейлер шошқа етін жей алмайды, ал көптеген басқа халықтар оны қолданады. Асты қабылдау тәсілдері де әр мәдениетке сай әртүрлі болады [4, 117 б.].

Қарым-қатынас ұғымы әскери коммуникацияда маңызды рөл атқарады, себебі әскерилердің тиімді әрекеті жеке тұлғалар мен топтардың мәдениетін ескере отырып, үйлесімді байланыс орнатуға тәуелді. Э. Холлдың «Мәдениет – халықаралық қатынастың негізгі ұғымы» деген пікірі әскери салада да өзекті. Әскерилердің көпұлтты құрылымдарда үйлесімді әрекет етуі үшін мәдени айырмашылықтарды түсіну маңызды. Мәдениет әскери коммуникацияда командалық құрылымды ұйымдастыруға, тапсырмаларды орындау мен халықаралық операцияларда іс-қимылды үйлестіруге әсер етеді. Әртүрлі мәдениеттердің уақытқа, салт-дәстүрлерге және қабылдауға деген қатынасы әскери операциялардың тиімділігін арттыру үшін маңызды. Мәдени айырмашылықтарды ескермеу түсініспеушілікке әкелсе, ескеру тиімді байланыс орнатуға көмектеседі. Әскери дайындықта мәдениетаралық қарым-қатынас бойынша оқытуды енгізу халықаралық ынтымақтастықты нығайтады.

Мысалы, немістер уақытқа қатысты ұқыптылығымен ерекшеленсе, Жерорта теңізі маңының тұрғындары уақытқа салғырттау қарайды; өзара қарым-қатынас (әр мәдениетте жынысқа, жасқа, мәртебеге, өркендеуге байланысты белгілі бір адами қатынастар болады: бір елде үлкенді сыйлау талап етілсе, енді бірінде бұл қатынасты елемейді; бір елде әйелдер бетін бүркеу арқылы сыйластық таныту керек болса, енді бірінде олар өздерін ерлермен теңбіз деп қарайды) [5, 63 б.].

Қорытынды. Мақаламызды қорыта келе, құндылықтар мен ережелер, мінез-құлықтың басым формалары әскери коммуникацияда айрықша маңызға ие. Өйткені әскерилердің көпұлтты операцияларда немесе халықаралық ынтымақтастық жағдайларында тиімді әрекет етуі осы мәдени ерекшеліктерді түсініп, ескерумен тығыз байланысты. Әскери құрылымдарда мәдени нормалар тәртіпті сақтау, командалық үйлесімділік және тапсырмаларды орындау барысында көрініс табады. Дамыған және дамушы елдер әскерилерінің қажеттіліктері, құндылықтары мен тәртіптік ұстанымдары айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Дамушы елдердің әскери құрылымдары көбінесе базалық қажеттіліктерге (қорғаныс, тамақтану, баспана) басымдық берсе, дамыған елдерде материалдық-техникалық қамтамасыз ету, заңдылық пен тәртіпті сақтау, жоғары технологияларды қолдану басты орында тұрады.

Бұл айырмашылықтар халықаралық әскери операцияларды жоспарлау мен орындауда өзара түсіністікке жету үшін ескерілуі қажет. Мәдени нормалар мен дәстүрлер әскери қызметтің әртүрлі аспектілеріне әсер етеді. Олар:

- әскери рәсімдер мен дәстүрлер: әртүрлі елдердің әскери рәсімдері, мысалы, туды құрметтеу, сарбаздарды марапаттау немесе құрмет көрсету рәсімдері әртүрлі мәдениеттерде ерекшеленеді;

- тәртіп және бұйрық беру: кейбір мәдениеттерде бұйрықтарды қатаң орындау жоғары бағаланса, басқаларында ұжымдық талқылау мен икемділікке көбірек мән берілуі мүмкін;

- тілдік және вербалды емес коммуникация: халықаралық операцияларда әртүрлі мәдениеттердің тілдік және вербалды емес қарым-қатынас ерекшеліктерін түсіну маңызды, өйткені бұл түсініспеушіліктерді болдырмауға көмектеседі.

Әскери салада басқа мәдениеттерді зерттеу жауынгерлердің өзге әлемге көзқарасын кеңейтеді, көпұлтты ұжымдарда тиімді байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Мәдениетаралық түсіністік әскери қызметшілерге халықаралық миссияларда жергілікті тұрғындармен байланыс орнатуда да көмектеседі. Бұл байланыстар әскерилерге өз мәдениетінің ерекшеліктерін сезінуге, басқа мәдениеттерге құрметпен қарауға ықпал етеді. Осылайша, әскери коммуникацияда мәдениетаралық түсіністік бейбітшілікті сақтау, халықаралық операцияларды тиімді орындау мен әскерилер арасындағы ынтымақтастықты нығайту үшін шешуші рөл атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Персикова Т.Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: учебное пособие. - М.: Издательство «Логос», 2008. – 182 с.

2 Кузьменкова Ю.Б. Межкультурная коммуникация. Теория и практика: сборник научных статей. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 240 с.

3 Вацлавик П., Бивин Дж., Джексон Д. Психология межличностных коммуникаций. - СПб.: Издательство «Речь» Гуманитар. акад., 2000. – 298 с.

4 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учебное пособие. - М.: Издательство «Слово», 2000. – 261 с.

5 Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: методическое руководство. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство «Русский язык», 1990. – 246 с.

Жазықбекова Ж.С., аударма ісі ғылымдарының магистрі

Шалқаров Д.Б., философия докторы (PhD) (түркітану бойынша)

Мақала редакцияға 2024 жылғы 5 қазанда келіп түсті

Н.Ж. БОЛАТБЕКОВА*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы***ҚЫТАЙ ҰЛТЫНЫҢ ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ
ӘСКЕРИ САЛАДАҒЫ КӨРІНІСІ**

Түйіндеме. Ұлттық сипат қандай да бір халық өкілдерінің мінез-құлқын ғана анықтап қоймай, сонымен бірге оның сыртқы саясатының негіздерін де қалыптастырады. Белгілі бір этнос менталитетін білу және түсіну жағдайды дұрыс бағалауға, қорытындылар жасауға, сондай-ақ қарастырылып отырған мемлекеттің іс-әрекеттерін түсіндіруге және болжауға мүмкіндік береді. Мақалада қытай ұлтының дүниетаным мәселелері қарастырылып, «Ұлттық сипат», «ұлттық темперамент» және «этнопсихологиялық ерекшеліктер» ұғымдары талданған. Авторлар менталитеттің ерекшеліктері Қытайдың Халық-азаттық армиясы әскери қызметшілерінің күнделікті өмірінде айқын көрінетінін атап өтеді. Зерттеу негізінде қазіргі қытайлардың ұлттық психологиясы қытай өркениетінің бірнеше мыңжылдық даму тарихының нәтижесі екені анықталды. Ел тарихындағы ұзақ феодалдық кезең, қоғам мен әрбір отбасының өміріндегі конфуцийшілдік этика-әлеуметтік тұжырымдамалары мен қағидаларының екі мың жылдық үстемдігі, халықтың ұзақ уақыт бойы саяси және құқықтық құқықсыздығы, саяси мәдениеттегі демократиялық дәстүрлердің болмауы, қытайлардың негізгі бөлігінің физикалық тірі қалу үшін ғасырлар бойғы күресі сияқты факторлар айқындалды.

Түйінді сөздер: ұлттық ерекшеліктер, ұлттық мінез, ұлттық темперамент, Орталықтандырылған мемлекет, Аспан асты елі, мяньцзы – бет әлпеті, конфуцийшілдік.

Н.Ж. БОЛАТБЕКОВА*Национальный университет обороны Республики
Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан***ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
КИТАЙСКОЙ НАЦИИ И ИХ ПРОЯВЛЕНИЕ
В ВОЕННОЙ СФЕРЕ**

Аннотация. Национальный характер определяет не только поведение представителей какого-либо народа, но и во многом формирует основы его внешней политики. Знание и понимание менталитета какого-либо этноса позволяют правильно оценивать ситуацию, формулировать выводы, а также интерпретировать и предугадывать те или иные действия со стороны рассматриваемого государства. В статье рассматриваются вопросы миропонимания китайцев. Проанализированы такие понятия как «национальный характер», «национальный темперамент» и «этнопсихологические особенности» китайского этноса. Авторами отмечается, что характерные черты менталитета также четко проявляются в повседневной жизни военнослужащих Народно-освободительной армии Китая. На основе проведенного исследования выявлено что, национальная психология современных китайцев является результатом исторического развития китайской цивилизации на протяжении нескольких тысячелетий ее существования. Определены такие факторы, как длительный феодальный период в истории страны, двухтысячелетнее господство консервативных этико-социальных концепций и положений конфуцианства в жизни общества, каждой семьи, длительное политическое и юридическое

N.ZH. BOLATBEKOVA*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan***ETHNOPSYCHOLOGICAL
CHARACTERISTICS OF THE CHINESE
NATION, AS WELL AS THEIR
MANIFESTATION IN THE MILITARY SPHERE**

Abstract. The national character determines not only the behavior of representatives of any nation, but also largely forms the basis of its foreign policy. Knowledge and understanding of the mentality of any ethnic group allows you to correctly assess the situation, draw conclusions, as well as interpret and predict certain actions on the part of the state in question. This article examines the issues of the Chinese worldview. And also such concepts as «national character», «national temperament», and the concept of «ethno psychological characteristics» of the Chinese ethnic group are analyzed. The author concludes that the characteristic features of the mentality are also clearly manifested in the daily life of the servicemen of the People's Liberation Army of China. Based on the conducted research, it was revealed that the national psychology of modern Chinese is the result of historical development of Chinese civilization over several thousand years of its existence. Also, such factors as the long feudal period of the country's history, the two thousand years of dominance of conservative ethical and social concepts and provisions of Confucianism in the life of society, each family, the

бесправие населения, отсутствие демократических традиций в политической культуре, вековая борьба за физическое выживание основной массы китайцев.

Ключевые слова: национальные особенности, национальный характер, национальный темперамент, Срединное государство, Поднебесная, лицо-мянцзы, конфуцианство.

long political and legal lack of rights of the population, the absence of democratic traditions in political culture, the centuries-old struggle for the physical survival of the bulk Chinese.

Keywords: national features, national character, national temperament, Middle state, Middle Kingdom, face – mianzi, Confucianism.

Кіріспе. Қытай – әлемдегі ең көне және халық саны жағынан ең көп елдердің бірі. 2024 жылдың басында Қытай халқының саны 1 млрд 409 млн адамды құрады. Соңғы халық санағы 2022 жылы жүргізілген. 2023 жылы халық саны 2 млн адамға қысқарады. Қытайлықтар (ханзу ұлты) халықтың 93 % құраса, қалған пайызын аз ұлттар (ұйғыр, моңғол, тибет, кәріс, чжуан т.б.) құрайды. Қытайлықтардың ұлттық ерекшеліктеріне әсер етуші факторлар қатарына, антропологиялық факторды жатқызуға болады. Мемлекеттің оңтүстігі мен солтүстігінде өмір сүретін жергілікті халық арасында айтарлықтай айырмашылық бар. Оңтүстік қытайлар орта бойлы, арықша келген, төзімді және физикалық күші жағынан мықты адамдар, ал солтүстік қытайлардың бойы ұзын, байсалды болып келеді. Елдегі табиғи-географиялық жағдайлар да әртүрлі болып келеді. Батысында Гималай таулары болса, солтүстік-батысында – Тяньшань таулары. Батысында күрт континенталды, шығысында муссонды климат. Сол себепті қытайлықтардың тұратын орнына, табиғи-географиялық жағдайларына байланысты олардың психологиялық ерекшеліктері қалыптасқан. Мемлекеттің өндірістік саласы да ұлттық ерекшелікке өз ізін қалдырды деп айтуға болады. Бұрындары экономикалық құрылым аграрлық сектордан тұрғандықтан, қытай халқы ауылшаруашылық саласында еңбек еткендіктен, олардың бойынан табандылық, еңбеккерлік, шыдамдылық, мақсатқа жету қасиеттері қалыптасқан. 1949 жылы егемендігін жариялаған уақыттан бастап, өндіріс саласында түрлі тауарларды мемлекетпен қатар, жеке кәсіпкерлер де шығаруда. Олардың бойынан саудаға деген бейімділік, кәсіптілік, алғырлық сияқты қасиеттерді байқауға болады.

Орталықтандырылған мемлекетте конфуцийшілдік, даосизм мен буддизм діндері кең таралған. Алайда, қытайлықтардың басым көпшілігі атеистер, дінге көбіне ауылды жердің адамдары сенеді. Ұзақ жылдар бойы өзге елдерден оқшауланып келген қытай халқы өздерін жердің кіндігінде тұратын өркениеті мықты алып ел, ал жан-жағындағы көрші елдер «варварлар» деген ұғымды қалыптастырды. 19 ғасырда батыс елдерінің күшпен Қытай жеріне кіруі, бүкіл әлемге паш етуі қытайлықтардың өздеріне деген «өркениетті алып ел» деген ұғымын өзгерте алмады. Өз ұлтын мақтан ету, өзгелерден ерекше екендіктерінде күмәні жоқ халық бүгінгі таңда бүкіл әлемге өздерін танытуда. Зерттеудің өзектілігі ең алдымен, көрші мемлекет алпауыт Қытайдың геосаясатымен тікелей байланысты. Шекарамыз үлкен межеде байланысқандықтан, әскери қызметкер ретінде біз әрдайым Қытайдың ішкі және сыртқы саясатын, геосаясатын, ұлттық ерекшеліктері мен құндылықтарын, өзге елдермен қарым-қатынасын т.б. мәліметтерді үнемі бақылап, біліп отырғанымыз абзал.

Зерттеудің мақсаты – Қытай халқының этнопсихологиялық ерекшеліктерін кешенді зерттеу арқылы қытай әскерінің ұлттық және психологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Міндеттері:

- 1) ұлттық мінез бен ұлттық темпераменттің қалыптасуына әсер еткен факторларды зерттеу;
- 2) діни институттардың қытайлық психологияның қалыптасуына әсер етуін зерттеу;
- 3) әскердегі қарым-қатынас, тәртіптің құрылуын қарастыру;
- 4) көне «аспан асты елі» идеологиясының заманауи түсінігін қарастыру.

Зерттеудің материалдары және әдістері. Мақаланы әзірлеу барысында Қытай халқының этнопсихологиялық ерекшеліктерін жан-жақты зерттеуге бағытталған кешенді талдау жүргізіліп, Қытай әскерінің ұлттық және психологиялық ерекшеліктері айқындалды. Зерттеу барысында салыстырмалы талдау әдістері қолданылып, мәселенің теориялық тұжырымдары мен практикалық қолданылу мүмкіндіктері терең зерделенді. Сонымен қатар, алынған мәліметтерді жүйелеу үшін салыстырмалы және статистикалық талдау әдістері кешенді түрде пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Зерттеу жұмысының теориялық негізін шетелдік сарапшылардың талдау қорытындылары құрайды. Сонымен қатар жинақтау, талдау және жүйелеу әдістері қолданылды. Қазіргі қытайлықтардың ұлттық психологиясы мыңдаған жылдар бойы қытай өркениетінің тарихи дамуының нәтижесінде қалыптасқан. Ең алдымен ұзақ уақытқа созылған феодалдық кезең, одан кейін екімыңжылдық керітартпа этикалық-әлеуметтік тұжырымдаманың басқаруы және қоғамда әрбір адамның өмірінде Конфуций ілімінің басты ұлттық идеологияға айналуы, халықтың саяси және заң жүзінде құқықсыздығы, саяси мәдениетте демократиялық дәстүрлердің болмауы, қытайлардың басым бөлігі өзінің физикалық тұрғыда күн көрісі деңгейінің төмен болуы, ғасырлар бойы жалғасқан толассыз соғыстар. Бұл факторлардың барлығы әрине өз әсерін қалдырмай қоймады [1].

Ұлттық мінез – ұлттық психологияның аса маңызды элементі болып табылады. Ол ерекше қарым-қатынастарда, әлеуметтік-тұрмыстық салада, еңбекке және өзге ұлттарға деген қатынастарында көрінеді. Қытай мемлекеті тарихи даму кезеңінде өзіндік мәдениеті, өмір сүру салты мен ойлауы ұлттық мінезде анық көрініп тұрады. Соңғы онжылдықтарда қытай қоғамында болған қиын үдерістер қытайлықтардың ұлттық мінезіне кері әсерін тигізгені сөзсіз. Революциялық ынтагерлік, үлкенге құрмет, елгезектік, еңбекқорлық іспеттес жақсы қасиеттермен қатар, идеясыздық пен саяси әрекетсіздік, адамның бойындағы – зұлымдық, негізсіздік, жағымпаздық, қатыгездік, еліктеушілік сияқты ең жаман қасиеттердің қалыптасуына әкелді. Ұлттық темперамент – белгілі бір ұлттың барлық психикалық компоненттері құрылымдарының жан-жақты көрсетілуінің динамикалық мінездемесі болып табылады. Адамдардың мінез-құлық пен әрекеттерінің динамикалық ерекшелігі әрдайым ұлттық тиесіліктің белгілерін көрсетеді, ұлттық темперамент оған әсер етпей қоймайды. Бұл ұзақ уақыт бойы ұлттың өмір сүруінің ерекше шарттарының негізінде қалыптасқан мінез-құлықтың дәстүрлі типтік формалары.

Қытай әскерінің психологиялық құндылықтарының қалыптасуына философиялық мектептер мен құндылықтар өз ықпалын тигізді. Олардың ішінде, ең алдымен, конфуцийшілдік, даосизм және Сунь Цзының әскери өнері ерекше маңызды болды. Конфуцийшілдік және тәртіп. Конфуцийшілдік Қытай қоғамының мәдениетінде үлкен рөл атқарғандықтан, әскери психология саласына да әсер етті. Бұл ілімнің негізгі принциптері бойынша, қоғамда тәртіп пен иерархияның сақталуы маңызды болды. Конфуцийдің айтуынша, әр адам өзінің орнын біліп, ұжым үшін жұмыс істеуі қажет. Бұл принцип Қытай армиясында тәртіп пен жоғары адами құндылықтарды сақтау мақсатында негізделді. Әскери қызметкерлер командирлердің бұйрықтарына бағына отырып, армияның тиімділігін қамтамасыз етеді. Әскери іс-қимылдар кезінде тәртіп пен үйлесімділік бірінші орында тұрады. Даосизм және сабырлылық. Даосизмнің негізгі принципі – табиғатқа бағыну және бейбітшілік. Қытай армиясы үшін бұл философияның ықпалы әсіресе қиын жағдайларда сабыр сақтап, ұзақ мерзімді стратегияларды жүзеге асыруда байқалады. Даосизмнің ықпалы арқасында Қытай әскери қызметкерлері қысымға ұшырағанда да өздерінің психологиялық тұрақтылығын сақтайды. Олар қысқа мерзімді жеңістерге емес, ұзақ мерзімді мақсаттарға жетуге ұмтылады. Сунь Цзының «Әскери өнері». Сунь Цзының «Әскери өнері» еңбегі Қытай армиясының психологиясына айтарлықтай әсер еткен. Сунь Цзының философиясы стратегиялық ойлауға негізделген. Ол әскери күшті қолдану алдында қарсылас туралы толық ақпарат жинап, оның әлсіз тұстарын анықтауға бағытталған. Оның «Бір жорықтың өзі жүз ұрыстың алдын алады» деген пікірі армияның алдын ала жоспарлауға, психологиялық дайындыққа және қарсыластың рухани күйін бұзуға басымдық береді. Қытай әскері осы принциптерді ұстана отырып, психологиялық соғыс жүргізу мен стратегиялық маневр жасауға қабілетті болып келеді [2, 76 б.].

Қытай мәдениетінде иерархияға және үлкенге құрмет көрсету принциптері өте жоғары бағаланады. Конфуцийшілдік философиясында «үлкенге құрмет», «ұжымдық ынтымақтастық» және «адамның өз орнын білуі» негізгі құндылықтар болып табылады. Осы құндылықтар қытай әскерінде де көрініс табады. Бұл принциптер бойынша, командир мен бағынысты арасындағы қарым-қатынас бір жағынан әскердегі тәртіп пен ұйымшылдықты, екінші жағынан, жеке тұлға мен ұжымның арақатынасын сақтауға бағытталған. Қытайдың ұлт-азаттық армиясының (бұдан әрі – ҚҰАА) әскери қызметкерлерінің қарым-қатынасы туралы сөз қозғайтын болсақ, азаматтық басқарудың кейбір қызықты модельдерін әскери салаға енгізген. Солардың бірі – әсер ету арқылы басқару концепциясы. Яғни, командирлер өздері үлгі болатындай әрекеттері арқылы қол астындағыларды баурап, еліктетеін амалдар. Бұл орайда бағыныстылар басшыларына үлкен сенім танытып, қойылған тапсырмаларды тайсалмай орындауына тікелей әсер етеді. Басқарудың келесі түрі – епті басқару болып табылады. Заман талабына сай ғылым мен соғыс өнерін ұштастыра білу, қарсыласыннан жылдам әрі мықты болу қасиеттері жатады. Ол үшін нәтижелілік, инновациялар мен адами ресурстардан құрылған соғысқа қабілеттілігі болуы қажет. Мәдениаралық басқару – жаңа жаһанданған нарықта қызмет ететін басшылардың жұмысы. Ұйымның ортақ мақсаттарына жету жолында мәдениаралық басқарманың жаһандану қауымдастығындағы адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасына, өздеріне тікелей әсер ете алу, сонымен қатар оларды уәждемелей алу қабілеттіліктері жатады. Қытай әскерінде басшыға бағынумен қатар, бүгінгі таңда басшының өз іс-әрекеттерімен үлгі бола отырып, бағыныстыға әсер ету, сол арқылы қойылған ортақ тапсырманы сәтті орындау негізгі бағыт болып табылады [3].

Қытай Халық Республикасының әскері – әлемдегі ең үлкен және ең күшті армиялардың бірі. Қытай әскерінің ерекшеліктері мен мықты тұстары оның тарихы, әскери доктринасы, стратегиялық ойлауы, сондай-ақ заманауи әскери технологияларға бейімделуі арқылы көрініс табады. Қытай армиясы әлемдік деңгейде әскери күш ретінде маңызды рөл атқаратындықтан, оның ерекшеліктері мен күшті тұстарын түсіну қазіргі геосаяси жағдайды дұрыс бағалауға мүмкіндік береді. Қытай ұлт-азаттық армиясы жалпы саны екі миллионнан астам әскери қызметкерді қамтиды. Қосымша әскери бөлімдер мен резервтегі әскерді ескерсек, бұл сан бірнеше миллионға жетеді. Қытай әскерінің психологиясының маңызды ерекшеліктері оның құрылымы, қызметкерлерінің мінез-құлқы және әскери операцияларды ұйымдастыру

тәсілдерінде көрініс табады. Жоғары мораль мен ұжымдық рух. Қытай армиясында ұжымдық рух пен моральдық қолдау маңызды орын алады. Әскери қызметкерлердің басты мақсаты – елдің қауіпсіздігі мен бейбітшілігін сақтау. Олардың арасында жоғары мораль сақталуы үшін қатаң тәртіп пен командирлердің рөлі маңызды. Әскери командирлер әскери бөлімшелердің ұжымдық психологиясын басқара отырып, сарбаздардың мінез-құлқына әсер етеді. Қытай армиясында жеке тұлғаның емес, ұжымның мүддесі басымрақ болады. Әскери тәртіп және иерархия. Қытай армиясында иерархия мен әскери тәртіп қатаң сақталады. Командирдің бұйрықтары сарбаздар үшін міндетті түрде орындалуы керек, ал бұйрықты орындамау үлкен жауапкершілікке әкеледі. Бұл тәртіп Қытай армиясының моральдық жағдайының негізі болып табылады. Әскери қызметкерлердің ұжымдық мінез-құлқы, олардың психологиялық дайындығы мен жауапкершілігі жоғары деңгейде ұйымдастырылған. Ұзақ мерзімді жоспарлау мен шыдамдылық. Қытай армиясының психологиясында ұзақ мерзімді мақсаттар қою және оларға жету үшін шыдамдылық пен жоспарлау маңызды. Қысқа мерзімді жеңістерден гөрі, стратегиялық артықшылық алу үшін ұзақ уақыт бойы дайындалу басты назарда болады. Бұл стратегия әсіресе үлкен масштабтағы әскери қимылдарда көрініс табады.

Қытайлар үшін бет бөлігі (面子 miànzi немесе脸liǎn) өте маңызды болып табылады. Ұятқа қалу, беделін жоғалту сияқты сөз тіркестерін - 丢脸diūliǎn «бетін жоғалту» деген тіркеспен береді. Конфуций қағидасы бойынша қоғамның әрбір мүшесі өз міндеттерін дұрыс атқаруы керек. Дұрыс атқарған жағдайда беделді, сыйлы болуға болады [4].

Дәстүрлі Қытайда көпшіліктің алдында беделінді жоғалту қытайлықтар үшін өте қиын жағдай болатын, соны адам өліміне дейін әкелетін жағдайлар орын алған. Халықтың көзінше кінәлау, айыптаудан кейін жоғалтқан беделіне қайта ие болу өте қиын еді. Қазіргі заманның қытайлықтары «өз бетін сақтап қалу үшін» әлі де тырысады. Ісі мен сөзі алшақ болуы мүмкін, алайда қиын жағдайдан ұятқа қалмай шығу үшін бар күшін салады. Шетелдіктермен жұмыс жасау барысында келісілген уақыттан ерте бітіретіндігін айтуы мүмкін, бірақ уақыты келгенде үлгермей жатса да, бой бермей түрлі себептер айтып, өздеріне шаң жуытпауы мүмкін. «面子 miànzi – миензи – бет әлпеті» бар болуы басқа адамдардың қытайға деген қарым-қатынасының (жақсы қарау, сыйлау, мақұлдау) негізінде пайда болатын мақтан тұту сезімі. Қытайларда «бет» сөзінің бірнеше нұсқасы болады, қолданылуына және кіммен сөйлескеніне байланысты «миензи» ауысып тұрады. Үйде әкенің, жұмыста бастықтың, тыста беделді азаматтың рөлін сомдайтын «бетперделері» ауыса береді, тіпті актер болуға тура келеді. Турашылдық, уәдесінде тұру, қонақжайлық, қызғаншақ болмау сияқты жақсы қасиеттер де «бетін жоғалтып алмаудың» әрекеті десе де болады. Яғни шын көңілден емес, біреудің алдында маскара болмау, беделін түсірмеудің амалы. Көне заманнан келе жатқан идеология мен тәрбиенің нәтижесінде қытайлықтар ең алдымен қоғам алдында беделін түсірмеу, басқа адамдардың алдында жақсы көрінуді бірінші орынға қойса, ал өзінің ішкі жан дүниесі не қалайтындығы кейінге ысыратыны сөзсіз.

Конфуций ілімі негізінде халықтың санасына жүздеген жылдар бойы «мазмұны-құрамы» емес, «сыртқы формасы» маңызды деген идея сіндірілген. Адамның ішкі қалауы, оның сезімі маңызды емес, қоғамда елдің алдында өзін дұрыс ұстауы маңыздырақ. Мысалы, Қытай университетіндегі мұғалімдер емтихан барысында сіздің жауап берген сұрағыңыздың мазмұнына, толыққандылығына емес, белгіленген иероглиф санының толықтығына мән береді. Бағасы иероглифтер санының сәйкес келуіне байланысты қойылады. Сол себепті де қытайлықтар өз ойын, өз сезімін ашығынан айта бермейді.

Қытайлықтардың (汉族hánzú – ханзу ұлты) жақсы қасиеттерін атайтын болсақ, оған қажет болған жағдайда азға қанағат тұта білу, жаңа жағдайға тез төселу, іскерлік, талмай еңбек ету, табандылық, ұйымдастыру қабілеттерінің жоғары болуы. Халқы қоғамдық тәртіпке жұмыла бағыну мен идеологиялық тұрақтылығының мықты болуымен ерекшеленеді. 2019 жылғы ковидпен күрес кезінде тәртіпке бағынудың арқасында вирустың таралуын болдырмағанын бүкіл әлем көрді. Тәртіпке бағыну – ертедегі Конфуций ілімінің идеологиясымен қатар, Қытай коммунистік партиясы (бұдан әрі – ҚКП) жұмысының қажырлы еңбегі деп те айтуға болады. Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы ҚКП «қытай халқына көнеден тән болған ұлттық мінезі мен ерекшеліктері» жөнінде кеңінен ақпарат таратып, әлеуметтік-саяси жағдайдың тұрақты болуын үнемі қадағаланып отырады. Осы күнге дейін Бейжіңнің ішкі саяси және әлеуметтік мәселелерді шешуде қолданатын тактикасы мен стратегиясы әлі де нәтижелі болып табылады.

Қытайлардың тағы да бір ерекшелігі – олар асығыс шешім қабылдамайды, әбігершілікке салынбайды, сәтті кезеңді күтіп барып мәселені шешуге тырысады. Бұл жалпы шығыс халықтарына тән қасиет. Батыста адамдар үлкен қалаларда жанталас өмір сүріп, барлығын асықтыратын болса, қытайлықтар көп ойланып, дұрыс шешім қабылдауды жөн көреді. Олардың көзқарасы бойынша, асығыстық – өзіне сенімсіздік танытудың белгісі. Сол себепті ешуақытта жоқ деп бірден кесіп айтпайды. Олардан «ойланатын мәселе екен...», «біз бұл сұрақты талқылауымыз қажет...» деген жауап естисіз. Бір мәселе туындаған жағдайда олар шешу жолдарының бірнеше нұсқасын ойластырып, өз ойындағы нәтижені шығару үшін жылдар бойы күтуге қажет болса күтеді. Қытайдың ұлт-азаттық армиясының

оперативтік өнері мен тактикасынан да осы құбылысты көруге болады – «жеңіске жететініне толығымен көзін жетпесе, ұрыс әрекеттерін бастама», «ұрыс-қимылдары сәтті болу үшін бар күш-жігерді жинау қажет» [2, 145 б.].

Қытай армиясының ең мықты тұстарының бірі – оның үлкен саны және күшті ұйымдастырылуы. Әскери күштердің сандық артықшылығы кез келген масштабтағы әскери қақтығыстарда стратегиялық маңызды рөл атқаруы мүмкін. Қытай армиясының көп адамнан тұратын резерві мен қолдаушы күштері де оған аса маңызды артықшылық береді. Сонымен қатар, Қытай армиясында әскери оқу мен даярлық жүйесі жоғары деңгейде ұйымдастырылған. Әскери кадрларды даярлау – ұзақ мерзімді мақсаттарға бағытталған, әрі ол жоғары әскери білім мен тәжірибе алуға негізделген. Қытай армиясы өз әскерлерінің психологиялық тұрақтылығына ерекше назар аударады. Әскери командирлер бағыныстылардың психологиялық жағдайын қадағалап, олардың бойында сенімділік пен моральдық тұрғыдан мықты болуы үшін барлық мүмкіндіктерді жасайды. Әсіресе, әскери әрекеттердің қиын кезеңдерінде командирдің рөлі айтарлықтай артады. Қытай армиясында командирдің әскери топты басқару қабілетіне ғана емес, оның психологиялық тұрғыдан да дайын болуына баса назар аударылады. Бұл командадағы әрбір сарбаздың моральдық және психологиялық жағынан дұрыс дайын болуына септігін тигізеді. Командирлерді даярлау әртүрлі деңгейде және арнайы әскери мектептерде оқыту арқылы іске асырылады. Олардың міндеті – тиімді басқару, шешім қабылдау қабілетін дамыту және күрделі жағдайларда психологиялық тұрақтылықты сақтау. Ал сарбаздардың психологиялық дайындығы – белгіленген ретпен жоғары деңгейде ұйымдастырылады. Қытай армиясы жауынгерлердің психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін түрлі жаттығулар мен тренингтер үздіксіз өткізін отырады.

Заманауи қытайлықтар өз ұлттың мақтан тұтады. Олармен сөйлескен кезде бес мыңжылдық тарихын, мәдениеті мен жазуының ерекшелігін, экономикалық тұрғыда мықтылығын баса айта кетеді. Отанына, халқына деген сүйіспеншілігі өте күшті. Қытайдың бірнеше атауына тоқтала кететін болсақ, «中国 zhōngguó – орталық мемлекет», «天下 tiānxià – аспан асты елі», «華 huā – гүлденген» деген тіркестерден-ақ өзіне деген бағасының өте жоғары екенін көруге болады [5, 106 б.].

Бұрынғы кезде қытайлардың ойы мен философиясы бойынша «біз тура жердің қақ ортасында тұрған мемлекетпіз, жердің кіндігіміз, айналадағы елдер – варварлар», «аспанның астында император ұлының қорғаумен тұрған мемлекетпіз, күн бізге өз сәулесін шашып тұр» деген түсініктер, қазіргі заманда да қолданылып, бірақ «біз – мықтымыз, біз - орталықпыз, біз – өзге мемлекеттердің алдымыз» деген ұлттық ұран, идеологиямен алмастырылған. Әлем бойынша көптеген салаларда өздерін көрсете алуда, алдыңғы орындарды бермеуде. Әскери салада да бұл көріністі байқауға болады. Миллиондаған саны жағынан ғана емес, сондай-ақ, әскери доктринасы, стратегиялық ойлауы, заманауи әскери технологияларды қолданудан алдыңғы қатарда екенін дүниежүзі біледі.

Қытайлықтардың шет тілдеріне деген бейімділіктері зор болады. Олар өте тез үйренгіш, мәтіндерді жаттап, ерінбей қайталап, екі-үш жылдың ішінде кез-келген шет тілін меңгерін шығады. Қытайлықтардың көру арқылы есте сақтау қабілеті мықты дамыған, оған себеп – кішкентайынан иероглифтерді жаттау үшін каллиграфиямен айналысуы. Әлемдегі ең қиын тілдердің бірі қытай тілінің негізі иероглифтік жазудан тұрады. Бір иероглифті игеру бір образды жаттау арқылы іске асады. Сол себептен, олардың ойлау қабілеті нақтылықты, образдылықты талап етеді. Қытайлықтарға сабақ бергенде сызбалар, суреттер, жадынамаларды ұсына отырып үйреткен жөн. Білімге құмар, бір нәрсені үйренуге құштарлықтары зор. Алайда, кейде адамның жеке басына қатысты ақпаратты (анаң кім болып жұмыс істейді, жалақыңның көлемі, пәтерді қандай соммаға жалдайсың, жолдасыңның табысы) сұраудан еш қысылмайды. Бұл шығыс елдеріне тән қасиет деп білеміз, еуропа халқы бұндай жеке басына қатысты сұрақтар орынсыз деп есептейді. Қай сала болмасын жақсы өмір сүру үшін қытайлықтар ерінбей еңбек етуі, талпынып білім алуы, өз жұмыстарына жауапкершілікпен қарауы, миллиондаған жерлестерінің арасындағы бәсекелестіктің салдары деп білуге болады. Спортшы немесе тележүргізуші, әскери адамдарға қатысты конкурстардың талаптары өте жоғары болады. Кішкентайынан еңбекке баулу арқылы олардың бойына шыдамдылық, мақсатқа талпынушылық, қайсарлық сияқты ізгі қасиеттерді қатар баулып отырады. Күй талғамаушылық қасиеттері Кунзы (Конфуций) идеологиясының әсерінен келе жатқан көріністердің бірі. Сонымен қатар, мыңдаған жылдар бойы неше түрлі соғыс пен шапқыншылықты көрген аспан асты елінің халқы қолында барға шүкіршілік етуі, бақытты болу әр адамның өзіне байланысты екендігі, кез-келген жағдайға төселе білуі, сабырлықтары бір-бірімен тығыз байланыстағы ұлттық мінездерінің жиынтығы ретінде келеді. Іскерлік пен тапқырлық қасиеттері қытайлықтардың көбісінің бойынан табуға болатын қасиеттер. Шаштараз болып жұмыс істеп жүріп, күніне бір рет қана тамақ ішіп, қалған ақшасын ішпей-жемей жинап, бірнеше жылдың ішінде сұлулық салонын ашып өз ісін бастап кетуі немесе бөтелке жинап өткізін, соның ақшасын жылдар бойы жинап, жер алып, сол жерге завод салып, заводтың бастығы болып кетті деген табысты әңгімелерді кез-келген қытайлық қалаларда жиі естуге болады. Ұжымшылдық қасиеті елдегі күрделі климаттық және табиғи жағдайлар, әсіресе табиғат апаттарынан қорғану мақсатында салынған суландыру құрылысының қажеттілігі, олардың бірігіп еңбек етуіне әкелді. Нәтижесінде қытайлықтардың

бойынан қатаң тәртіп, жеке тұлғаның жоғары деңгейде топқа тәуелді болуы, рөлдерді өзара нақты бөліп соның негізінде әрекет ету, топтың ойына жоғарғы деңгейде сену, тұлғааралық қатынаста пайда болатын тілектесу мен уайымдау сияқты қасиеттердің пайда болуын көреміз.

Қорытынды. Мақаланы қорыта келе, Қытай ұлтының этнопсихологиялық ерекшеліктері оның әскери саладағы қызметіне үлкен ықпал етеді. Коллективизм, сабырлылық, иерархиялық құрмет, стратегиялық ойлау және моральдық тұрғыдан мықты болу – осы факторлар Қытай армиясының тиімділігін және оның әлемдегі күшін арттыруда маңызды рөл атқарады. Бұл ерекшеліктер Қытайдың әскери стратегиясын қалыптастырып, оны әлемдік саясаттағы қуатты ойыншыға айналдырды. Қытай армиясының психологиясы оның мәдениетіне, философиясына және ұзақ тарихына терең тамыр жайған. Тәртіп, ұжымдық рух, психологиялық соғыс жүргізу, стратегиялық ойлау мен ұзақ мерзімді жоспарлау сияқты негізгі аспектілер қытай әскерінің мінез-құлқын анықтайды. Бұл этнопсихологиялық ерекшеліктер Қытай армиясының тиімділігін арттыруға, әлемдік аренадағы әскери күшін нығайтуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ивченко Т. Лицо китайца [Эл. ресурс]. - Кіру режимі: <https://strana-oz.ru/2014/1/lico-kitayca> [Жүгінген күні: 2024 ж. 09.10.].
- 2 Сунь-Цзы. Искусство войны. Основы китайской военной стратегии. - СПб.: Диля, 2016. – 219 с.
- 3 Андраш Худик. Теории лидерства и военная реформа в Китайской Народной Республике [Эл. ресурс]. - Кіру режимі: <https://connections-qj.org/ru/article> [Жүгінген күні: 2024 ж. 04.10.].
- 4 Баженов Г.А. Лицо – как базовый концепт концептосферы китайского языка [Эл. ресурс]. - Кіру режимі: <https://www.synologia.ru/authors-127> [Жүгінген күні: 2024 ж. 11.10.].
- 5 Шапина Е. Особенности и важность понятий «лицо» – «мяньцзы», «потеря лица», и «сохранение лица» в китайской культуре [Эл. ресурс]. - Кіру режимі: <https://lm.vk.com>. [Жүгінген күні: 2024 ж. 22.09.].

Болатбекова Н.Ж., *аймақтану магистрі*

Мақала редакцияға 2024 жылғы 22 қазанда келін түсті

**ӘСКЕРИ ӨНЕР
ВОЕННОЕ ИСКУССТВО**

УДК 355.4-027.21
МРНТИ 78.19.13

Д.К. КУПТИКБАЕВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

**НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ
СУТИ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ВОЙСКАМИ (СИЛАМИ)**

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы обоснования и выбора рациональной степени децентрализации управления войсками (силами). Это связано с непрерывным усложнением функционирования объектов управления, что требует постоянного совершенствования форм и методов управления, а также структуры системы управления, и нуждается во всесторонней научной проработке указанной проблемы. Несмотря на то, что исследованию вопроса «децентрализация управления» в последние десятилетия, как в мировой, так и в казахстанской науке уделялось немало внимания, стройной теоретической базы пока еще не создано, как и не разработана единая теория децентрализации управления войсками (силами), что существенно затрудняет решение многих организационных и технических задач управления. В исследовании понятие «децентрализация управления» рассматривается с точки зрения предоставления руководителям конкретных воинских формирований и их органам управления права самостоятельно определять первоочередные задачи и выбирать направления их решения.

Ключевые слова: войска (силы), децентрализованное управление, методы управления, принципы управления, эффективность управления.

Д.К. КУПТИКБАЕВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

**ӘСКЕРЛЕРДІ (КҮШТЕРДІ) БАСҚАРУДЫ
ОРТАЛЫҚСЫЗДАНДЫРУДЫҢ МӘНІН
ТҮСІНУДІҢ КЕЙБІР ТӘСІЛДЕРІ**

Түйіндеме. Мақалада әскерлерді (күштерді) басқаруды орталықсыздандырудың ұтымды дәрежесін негіздеу және таңдау мәселелері қарастырылған. Бұл басқару нысандары мен әдістерін, сондай-ақ басқару жүйесінің құрылымын үнемі жетілдіруді талап ететін басқару объектілерінің жұмыс істеуінің үздіксіз күрделенуімен байланысты және аталған мәселені жан-жақты ғылыми зерттеуді қажет етеді. «Басқаруды орталықсыздандыру» мәселесін зерттеуге соңғы онжылдықтарда әлемдік және қазақстандық ғылымда көп көңіл бөлінгеніне карамастан, әскерлерді (күштерді) басқаруды орталықсыздандырудың бірыңғай теориясы әзірленбегендіктен, әлі де үйлесімді теориялық база құрылмады, бұл басқарудың көптеген ұйымдастырушылық және техникалық міндеттерін шешуді айтарлықтай қиындатады. Зерттеуде «басқаруды орталықсыздандыру» ұғымы нақты әскери құралымдардың басшылары мен олардың басқару органдарына бірінші кезектегі міндеттерді дербес айқындау және оларды шешу жолдарын таңдау құқығын беру тұрғысынан қарастырылады.

Түйінді сөздер: әскерлер (күштер), орталықтандырылмаған басқару, басқару әдістері,

D.K. KUPTIKBAYEV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

**SOME APPROACHES TO UNDERSTANDING
THE ESSENCE OF THE DECENTRALIZATION
OF COMMAND AND CONTROL
OF TROOPS (FORCES)**

Annotation. The article considers the issues of substantiation and choice of a rational degree of decentralization of command and control of troops (forces). The continuous complication of the functioning of management facilities requires constant improvement of forms and methods of management, as well as the structure of the management system, and requires a comprehensive scientific study of this problem. Despite the fact that a lot of attention has been paid to the study of the issue of «decentralization of management» in recent decades, both in the world and in Kazakh science, a coherent theoretical base has not yet been created, as well as a unified theory of decentralization of command of troops (forces) has not been developed, which significantly complicates the solution of many organizational and technical management tasks. Within the framework of the article, the concept of «decentralization of management» is considered from the point of view of granting the heads of specific military formations and their governing bodies the right to independently determine priority

басқару принциптері, басқару тиімділігі.

tasks and choose ways to solve them.

Keywords: troops (forces), decentralized management, management methods, management principles, management efficiency.

Введение. Современные вызовы, стоящие перед вооруженными силами Республики Казахстан, требуют пересмотра существующих концепций управления войсками (силами) (далее – УВ(с)), особенно в условиях быстрых изменений в ходе вооруженного противоборства и динамического характера операций. Согласно ранним исследованиям, децентрализация УВ(с) позволяет повысить эффективность управления войсками на всех его уровнях. Следовательно, появляется необходимость адаптировать принципы управления войсками к гибридным угрозам, асимметричным конфликтам и многоуровневой структуре современных военных конфликтов. Содержание данной статьи раскрывает современные подходы к пониманию децентрализации УВ(с), его преимущества и ограничения, а также примеры успешного применения, децентрализованного УВ(с) в различных армиях мира.

Цель исследования состоит в анализе децентрализации управления войсками и исследовании подходов к ее пониманию и реализации в современных вооруженных силах.

Задачи:

- 1) уточнить основные теоретические положения децентрализации УВ (с);
- 2) раскрыть преимущества и недостатки децентрализации УВ (с);
- 3) рассмотреть примеры применения децентрализации УВ (с) в вооруженных силах разных стран.

Материалы и методы исследования. Исследование проводилось методом изучения, анализа и обобщения нормативно-правовой базы, руководящих документов и военно-научной литературы в области управления войсками.

Результаты исследования и их обсуждение. В условиях современных вооруженных конфликтов управление группировками войск требует высокой степени мобильности и гибкости. Постоянно меняющаяся обстановка и необходимость мгновенной реакции на угрозы стимулируют поиск более эффективных подходов к командованию и управлению. Одним из таких подходов является децентрализация управления, когда полномочия по принятию решений распределяются среди командиров более низкого уровня, а не сосредоточены на высшем командном звене. Это позволяет быстрее реагировать на события и более точно учитывать локальные условия. Изучение проблем централизации и преимуществ децентрализации управления войсками показывает, что в системах с высокой централизацией и жесткой иерархией возникают сложности неэффективности и медлительности в принятии решений, так как вся информация и решения в нижестоящих звеньях управления должны проходить через несколько уровней иерархии перед их утверждением и реализацией. Дело в том, что в таких системах основная информация сосредоточена на высшем уровне иерархии. Это не позволяет быстро реагировать и принимать решения на низших уровнях, особенно в боевой обстановке, где крайне необходимы оперативность и мобильность войск, где счет идет на минуты и секунды, от которых зависят жизни личного состава, выполняющего боевую задачу, и, в целом, его исход боя. Если обратить внимание на исторические аспекты исследуемого вопроса, то можно увидеть, что децентрализация управления вооруженными силами как концепция берет свое начало в древних военных стратегиях, когда полководцы разделяли войска на меньшие отряды, назначая им командиров для повышения мобильности и адаптации к боевой ситуации. Однако систематическое теоретическое обоснование децентрализации началось лишь в XIX веке с трудов Карла фон Клаузевица и Гельмута фон Мольтке. Оба они подчеркивали важность инициативы на уровне подразделений, особенно в условиях неопределенности (рис. 1).

Клаузевиц, например, считал, что военный лидер должен стремиться к независимости действий подчиненных, чтобы они могли быстро реагировать на изменения [1].

Гельмут фон Мольтке (старший) разработал принципы «миссионного командования» (Auftragstaktik). Эта модель позволяет командирам на местах действовать независимо, исходя из общей задачи и целей, то есть адаптировать свои решения к меняющимся обстоятельствам. В отличие от централизованного управления, децентрализация предполагает, что нижестоящие командиры обладают большей автономией, что позволяет им быстрее реагировать на локальные угрозы [2]. Впоследствии идея о «миссии командования» получила развитие в немецком военном руководстве начала XX века, что позволило Германии эффективно применять свои вооруженные силы в условиях Первой и Второй мировых войн, так как основные принципы Auftragstaktik включали доверие к командирам на местах, что позволяло им действовать автономно в пределах общей стратегии.

Карл Филипп Готтлиб фон Клаузевиц
(01.06.1780 – 16.11.1831) – прусский военный деятель, военачальник, всемирно известный военный теоретик, историк и этик.

Децентрализация командования, или принцип выработки самостоятельного решения на основании полученной задачи (*нем. Auftragstaktik*) – один из принципов германского оперативного искусства, выработанный на базе боевого опыта европейских войн XIX столетия. Основной особенностью *Auftragstaktik* является передача командных полномочий от старших звеньев управления в младшие, так как именно они имеют возможность наиболее полно учитывать в своих действиях обстоятельства местной оперативной обстановки.

Получив развитие в работах германских военных теоретиков, этот принцип стал одним из краеугольных камней немецкой военной школы, попал на страницы многих воинских уставов, изданных после 1870 года. С 2011 года концепция *Auftragstaktik* заложена в основу доктрины «согласованных наземных боевых действий» (*англ. Unified Land Operations*) Вооруженных Сил США.

Хельмут Карл Бернхард фон Мольтке
(26.10.1800 – 24.04.1891) – прусский и германский военачальник и военный теоретик, генерал-фельдмаршал Пруссии

Рисунок 1 – Военные теоретики, обосновавшие децентрализацию управления войсками на системной основе

На основании вышеизложенного можно с уверенностью полагать, что в современных реалиях идеи «миссионного командования» будут соотноситься, прежде всего, с возросшими темпами ведения боевых действий и требованием молниеносной и адекватной реакции на быстро эволюционирующее оперативное окружение. И как следствие, широкое распространение средств радиоэлектронной борьбы и оторванность боевых частей друг от друга накладывает серьезные ограничения на все процессы передачи указаний и информации по цепи управления. Поэтому эффективная работа в таких условиях может вестись только децентрализованным командованием, которое всячески поощряет инициативность нижестоящих звеньев.

Анализ научных проработок других военных ученых показывает, что в настоящее время подходы к децентрализации в управлении войсками (силами) представляют собой эволюцию классических военных теорий, адаптированных к высокотехнологичным условиям и новым формам конфликтов. Одним из таких подходов является «гибридное» командование, когда централизованное планирование совмещается с децентрализованным исполнением. Такой подход позволяет командирам оперативного уровня быстро реагировать на изменения, при этом сохраняя общую цель и координацию действий.

Проводимые исследования в данном направлении также показывают, что в рамках «миссии командования» особое внимание уделяется инициативности младшего командного состава, особенно в ситуациях, требующих быстрой адаптации. Примером может служить внедрение *Mission Command* в Вооруженных силах США, где оперативные подразделения получают общие цели, но свободны в выборе тактических решений для их достижения. При этом важное значение приобретает использование современных средств связи и систем ситуационной осведомленности, позволяющих координировать действия децентрализованных подразделений в режиме реального времени [3].

Такой подход укрепляет чувство ответственности командиров и способствует развитию их навыков самостоятельного принятия решений. На наш взгляд, основные преимущества децентрализованного управления связаны с возможностью оперативной адаптации к изменяющейся боевой обстановке, сокращением времени на принятие решений и повышением боеспособности войск. Это обосновывается тем, что за счет делегирования полномочий на уровень нижестоящих командиров можно добиться значительного повышения инициативности и мотивации среди личного состава. При этом ключевым преимуществом является гибкость действий подразделений, что позволяет в сложной обстановке более эффективно реагировать на угрозы. Например, в условиях быстрого маневрирования противника командиры на местах могут самостоятельно принимать решения о перегруппировке или открытии огня без необходимости ожидания указаний от центрального командования. Это особенно актуально в современных условиях, когда скорость и неожиданность действий становятся решающими факторами успеха [4].

Практика управления войсками подтверждает, что ключевыми принципами децентрализации управления являются автономия, доверие и ответственность. То есть, командиры на местах должны обладать определенной автономией для принятия решений, соответствующих текущей ситуации. Это требует высокой степени доверия со стороны высшего командного состава, а также четкого понимания поставленных задач всеми участниками. Кроме того, командиры должны нести ответственность за свои решения, что предполагает необходимость высокой квалификации и моральной устойчивости [5]. Исследование теории вопроса показало, что, несмотря на явные преимущества, децентрализация управления войсками имеет и свои риски. Одним из основных является вероятность утраты контроля над ситуацией, особенно если децентрализованные подразделения начнут действовать не согласованно. Это может привести к дублированию действий, отсутствию единого стратегического направления и, как следствие, к снижению общей эффективности операций. К другим ограничениям можно отнести риск распространения дезинформации, когда командиры на местах имеют ограниченные данные и принимают решения, основываясь на неполной информации. Более того, в условиях асимметричных конфликтов командиры могут стать уязвимыми для информационных атак противника, что может дестабилизировать боевые действия.

Таким образом, на основании вышеизложенного можно предположить, что реализация децентрализованного управления потребует изменений в организационной структуре системы управления войсками (силами) и в использовании современных технологий управления. Применение информационных систем и систем связи позволит обеспечивать постоянный обмен данными между командными уровнями, что критично для оперативного управления в реальном времени. Например, цифровые системы связи позволяют получать данные с поля боя мгновенно, обеспечивая более высокий уровень осведомленности всех командных звеньев.

С увеличением роли современных технологий и автоматизации децентрализованное управление получает новые возможности для развития. Например, внедрение систем искусственного интеллекта позволяет осуществлять автоматический сбор и анализ данных в режиме реального времени, что облегчает командным структурам принятие решений. В условиях будущих конфликтов децентрализация управления будет играть все большую роль, помогая вооруженным силам различных стран поддерживать высокую боеготовность и гибкость. Как уже было отмечено выше, в армии США активно используется модель «миссионного командования», где каждому командиру ставится общая цель, но предоставляется свобода в выборе методов ее достижения [6]. Такой подход требует высокой квалификации командиров и значительных ресурсов для их обучения и подготовки.

Наиболее успешным примером децентрализованного управления можно считать подход, реализованный в Вооруженных Силах Израиля, где децентрализация стала неотъемлемой частью стратегии. Командиры на местах обладают высоким уровнем автономии и могут реагировать на угрозы, действуя в рамках общей оперативной концепции. Эта модель позволяет израильским вооруженным силам гибко адаптироваться к специфическим условиям ближневосточных конфликтов.

В армиях стран Организации Североатлантического договора (далее – НАТО) также применяются децентрализованные модели управления, особенно в рамках миротворческих миссий и гибридных операций, где требуется высокая адаптивность к условиям многонационального сотрудничества. Примером может служить Афганистан, где каждая страна-участник коалиции выполняла определенную роль, следуя общим директивам, но сохраняя возможность самостоятельного выбора тактики на местах.

Таким образом, данное исследование позволило понять, что:

1) децентрализация управления войсками (силами) – это сложный и многогранный процесс, требующий внимательного изучения и взвешенного подхода к реализации. На основе проведенного исследования можно сделать вывод, что децентрализация позволяет повысить адаптивность и устойчивость войск, а также сократить время реакции на угрозы. Однако для эффективного применения децентрализованного подхода необходимо наличие четко определенных целей, развитой системы связи и высокого уровня подготовки командного состава;

2) децентрализованное управление войсками (силами) имеет множество преимуществ, таких как оперативность, гибкость и развитие инициативы командиров. Сокращение времени на передачу приказов позволяет быстрее реагировать на изменение обстановки, а командиры на местах могут принимать решения, наиболее подходящие для конкретных условий.

При этом у этого подхода есть и недостатки. Один из них – риск потери контроля со стороны высшего командования, особенно в условиях сложных и быстро меняющихся боевых действий. Кроме того, существует вероятность того, что разные подразделения могут начать действовать нескоординированно, что создает угрозу разрозненности и хаотичности в действиях;

3) децентрализованное управление войсками широко применялась в вооруженных силах разных стран. Например, во время военных операций НАТО в Афганистане и Ираке активно использовалась модель «миссионного командования». Местные командиры могли принимать решения, ориентируясь на

специфику ситуации, что позволило повысить эффективность операций. Анализ показывает, что децентрализация особенно полезна в условиях, где невозможно предсказать все возможные угрозы и где требуется оперативная адаптация.

Заключение. Следует отметить, что децентрализация не является универсальным решением и требует гибкого подхода с учетом условий и особенностей конфликта. В современных условиях она становится важным элементом гибридных стратегий, позволяя вооруженным силам адаптироваться к новым вызовам и эффективно противостоять угрозам. Также необходимо обратить внимание на то, что внедрение децентрализованного управления потребует изменений в процессе подготовки и обучения командующих (командиров) как в стенах Национального университета обороны, так и других военных вузов Казахстана. При этом усилия преподавателей названных учебных заведений необходимо направить на развитие у обучаемых лидерских качеств, способность к самостоятельному принятию решений и готовности брать на себя ответственность за последствия этих решений. Психологическая устойчивость также играет важную роль, поскольку командиры на местах могут оказываться в ситуации, требующей быстрого принятия сложных решений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Карл фон Клаузевиц. О войне. Научно-популярное издание. Библиотека военной и исторической литературы. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2021. – 352 с.
- 2 Мольтке Г. История германо-французской войны 1870-1871 гг.: Библиотека военной и исторической литературы. - М.: «ВЕЧЕ», 2008. – 443 с.
- 3 MCDP 6: Command and Control. U.S. Marine Corps, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1996. – p. 147.
- 4 Шейтанов В.Л. Децентрализованное управление войсками: теория и практика. - М.: Воениздат, 2015. – 144 с.
- 5 Миссия командования. Принципы и методы. - Москва: МО РФ, 2020. – 44 с.
- 6 Ben-Ari E., Lomsky-Feder E. The Military and Militarism in Israeli Society. Albany: State University of New York Press, 1999. – p. 557

Куптикбаев Д.К., доктор философии (PhD) (по военному искусству)

Статья поступила в редакцию 11 ноября 2024 года

УДК 351/354
МРНТИ 82.05.21

К.Б. ЕСБЕРГЕНОВ¹
М.Т. ЖУСУПБЕКОВ²

¹ *Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

² *Департамент стратегического развития Министерства обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

МЕТОДОЛОГИЯ ОБОСНОВАНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ ПО ИЗМЕНЕНИЮ ПОРЯДКА КОМПЛЕКТОВАНИЯ

Аннотация. В статье изложена методология обоснования управленческих решений по изменению порядка комплектования Вооруженных Сил. Приведены методологические условия, которые могут возникнуть на этапе принятия управленческого решения. В соответствии с методологией целевого планирования и предпочтительностью того или иного варианта реформирования системы комплектования рассмотрен критерий «эффективность/стоимость». Описаны принципиально важные достоинства предлагаемого метода и сформулировано авторское определение термина «система комплектования». Более продуктивной представляется итерационная процедура анализа многочисленных вариантов системы комплектования и их оценки по многим показателям эффективности и стоимости. С позиции системно-деятельного подхода предложены оптимальные способы управленческого решения. При определении подходов по переходу на новую систему комплектования Вооруженных Сил, авторами рекомендуется учитывать результаты данного исследования. Полученные результаты расширяют понимание о процессе комплектования войск и вносят вклад в развитие теории управления.

Ключевые слова: методология, методика, система комплектования, метод, лицо принимающее решение, система принятия и осуществления управленческих решений, принцип комплектования, реформирование.

К.Б. ЕСБЕРГЕНОВ¹
М.Т. ЖУСУПБЕКОВ²

¹ *Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

² *Қазақстан Республикасы Қорғаныс Министрлігі Стратегиялық даму департаменті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ЖИНАҚТАУ ТӘРТІБІН ӨЗГЕРТУ БОЙЫНША БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕРДІ НЕГІЗДЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Түйіндеме. Мақалада Қарулы Күштерді жинақтау тәртібін өзгертуді негіздеу әдістемесі басқарушылық шешімдер көрсетілген. Басқарушылық шешім қабылдау кезеңінде туындауы мүмкін әдістемелік шарттар келтірілген. Мақсатты жоспарлау әдіснамасына сәйкес жинақтау жүйесін реформалаудың нұсқасының белгілі бір нұсқасына артықшылық беру «тиімділік/құн» критерийі қарастырылды. Ұсынылған әдістің маңызды артықшылықтары және «жинақтау жүйесі» терминінің авторлық анықтамасы сипатталған. Жинақтау жүйесінің көптеген нұсқаларын талдаудың және оларды тиімділік пен шығындардың көптеген көрсеткіштері бойынша бағалаудың итерациялық процедурасы тиімдірек болып көрінеді. Жүйелі-белсенді көзқарас позициясынан басқару шешімдерінің оңтайлы әдістері ұсынылады. Қарулы Күштерді жинақтаудың жана жүйесіне көшу тәсілдерін анықтау кезінде авторлар осы зерттеудің нәтижелерін ескеруді ұсынады. Алынған нәтижелер ескерлерді жинақтау процесі туралы түсінікті

K.B. ESBERGENOV¹
M.T. ZHUSUPBEKOV²

¹ *The National Defence University of the Republic of Kazakhstan, Astana city, the Republic of Kazakhstan*

² *Department of Strategic Development of the Ministry of Defence of the Republic of Kazakhstan, Astana city, the Republic of Kazakhstan*

METHODOLOGY OF JUSTIFICATION OF MANAGEMENT DECISIONS ON CHANGING THE STAFFING PROCEDURE

Annotation. The article presents the methodology of justification of management decisions on changing the staffing procedure of the Armed Forces. The methodological conditions that may arise at the stage of making a management decision are given. The accordance with the methodology of target planning and the preference of one or another variant of the option of reforming the recruitment system, the criterion «efficiency/cost» is considered. The fundamentally important advantages of the proposed method and the author's definition of the term «staffing system» are described. An iterative procedure for analyzing numerous options for the staffing system and their assessment by many indicators of efficiency and cost seems to be more productive. From the position of the system-activity approach, optimal methods of management solutions are proposed. When determining approaches to the transition to a new system of staffing the Armed Forces, the authors

кеңейтеді және басқару теориясының дамуына ықпал етеді.

Түйінді сөздер: әдіснама, әдістеме, жасақтау жүйесі, әдіс, шешім қабылдайтын тұлға, басқару шешімін жүзеге асыру және қабылдау жүйесі, жасақтау қағидаты, реформалау.

recommend taking into account the results of this study. The results obtained expand the understanding of the recruitment process and contribute to the development of management theory.

Keywords: methodology, methodology, recruitment system, method, decision maker, system of making and implementing managerial decisions, recruitment principle, reformation.

Введение. Официально принятые взгляды государства отражают приверженность нашей страны к приоритетному использованию для защиты национальных интересов дипломатических, политических, правовых, экономических и других невоенных средств. Применение военной силы государством предусмотрено только после исчерпания всех возможных невоенных средств по обеспечению военной безопасности страны.

Исходя из этого, в целях повышения военной мощи и адекватного реагирования на существующие современные угрозы военной безопасности государству необходимо последовательно и планомерно проводить меры, направленные на совершенствование структуры и состава Вооруженных Сил. В мирное время состав и укомплектованность Вооруженных Сил должны обеспечивать готовность к выполнению задач в обеспечении правовых режимов чрезвычайной ситуации социального характера и чрезвычайного положения, локализации, пресечения и разрешения пограничных и внутренних вооруженных конфликтов, а также применению в военных конфликтах низкой и средней интенсивности [1].

Цель исследования заключается в поиске оптимального управленческого решения в вопросах комплектования Вооруженных Сил.

Для достижения цели, поставлена *задача* по определению методологического подхода по вопросам комплектования Вооруженных Сил.

Материалы и методы исследования. Научный поиск проводился путем изучения литературы, а также информационных материалов из открытых источников в области вопросов комплектования Вооруженных Сил и порядка прохождения воинской службы. Использовались общенаучные методы исследования, такие как анализ, синтез и обобщение.

Результаты исследования и их обсуждение. В данной публикации рассмотрены методология пересмотра порядка комплектования Вооруженных Сил военнослужащими рядового и младшего командного состава, которые могут быть использованы при проведении реформы системы комплектования Вооруженных Сил.

Основа методологии состоит в следующем.

Первый методологический шаг. Определяется и по возможности формализуется система, подлежащая изменению цели реформирования. В нашем случае – это Вооруженные Силы, т.е. совокупность соединений и частей, в которых предусмотрена военная служба. Рассматриваются, прежде всего, военнослужащие рядового состава и младшего командного звена, проходящие службу по призыву и по контракту, а также порядок перехода от нынешнего принципа комплектования к новому. Излагаются результаты формализации основополагающих документов и заявленных в них целей, важные с методологической точки зрения. Прежде всего, при формализации учитывалось, что цели перехода на новую систему комплектования могут уточняться и корректироваться.

Как известно, *система комплектования* – это обеспечение потребности Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований Республики Казахстан личным составом (людскими ресурсами) в соответствии со штатами и табелями мирного и военного времени.

Примером корректировки целей реформирования являются, в частности, сами основополагающие документы в системе военного планирования, требующие внесение изменения по вопросам призыва граждан на срочную воинскую службу. Вооруженные Силы должны переходить на новую систему комплектования одним из первых. Реализацией данных мероприятий должен стать переход к новой системе комплектования, в первую очередь соединений и частей постоянной готовности и несущих боевое дежурство.

В совокупности эти положения означают, что:

1) до 2028 года должно быть осуществлено «комплектование воинских должностей преимущественно военнослужащими, проходящими службу по призыву», начиная с воинских частей «постоянной готовности и несущих боевое дежурство»;

2) призыв граждан на военную службу планируется сохранить «как один из элементов новой системы подготовки и накопления военно-обученного резерва»;

3) кроме сформулированного таким образом изменения предназначения службы по призыву должен увеличиться и срок службы – до 1,5 года, причем с начала 2028 года.

Из сформулированных положений вытекает методологически важное следствие: при переходе на новую систему комплектования граждане страны призываются в Вооруженные Силы на определенный срок, за который они проходят военное обучение, после чего увольняются в запас и будут составлять военно-обученный резерв, а в случае необходимости они составят основной костяк соединений и частей, обеспечивающих развертывание и мобилизацию. Главное преимущество такой системы комплектования заключается в возможности (при наличии запаса вооружения и военной техники) оперативного увеличения численности Вооруженных Сил при мобилизации. Кроме того, вновь сформированным соединениям и частям, укомплектованным резервистами, не требуется много времени для налаживания взаимодействия и на организацию боевого слаживания.

Одновременно, благодаря тому, что основная масса рядовых в этом случае проходит службу по призыву, в стране будет накапливаться значительный военно-обученный резерв. Предлагаемая система комплектования при нынешних социально-экономических условиях развития страны будет иметь положительные стороны, такие как, повышение престижа военной службы за счет представляемых государством льгот (кредитные каникулы, гранты на бесплатное обучение в отечественных учебных заведениях).

Второй методологический шаг. Генерируются варианты достижения целей реформирования. Заданные цели могут быть достигнуты при использовании различных вариантов комплексного плана (далее – План) реформирования. Но важные для практики характеристики или показатели планов будут разными. Каждый вариант плана в соответствии с общепринятой методологией целевого планирования принято характеризовать двумя группами показателей:

- «эффективностью» системы, достигаемой в результате реализации варианта плана;
- «стоимостью» реализации варианта плана.

В качестве показателей эффективности должны использоваться «показатели, которые необходимы для анализа и оценки» [2]:

- конкретных результатов выполнения плана по годам;
- использования средств Республиканского бюджета, бюджетов государственных и местных исполнительных органов;
- эффективности реализуемых плановых мероприятий».

Это все весьма общие положения, требующие их конкретизации. Применительно к решаемой проблеме, от которой зависит военная безопасность страны, эффективность реализуемых плановых мероприятий по реформированию новой системы комплектования должна оцениваться по показателям, определяющим уровень обеспеченности боеготовности Вооруженных Сил. Но не только. Столь же важны показатели, характеризующие социальные последствия осуществления данного плана для общества, для граждан страны, в том числе для военнослужащих. В качестве показателей, характеризующих стоимость реализации варианта плана, следует использовать бюджетные средства на содержание Вооруженных Сил и на капитальные расходы, необходимые для осуществления плановых мероприятий за период его реализации.

С методической точки зрения все эти множество показателей целесообразно разделить на *внешние и внутренние*. Под *внешними показателями* будем понимать такие, которые характеризуют свойства системы комплектования, т.е. общесистемные свойства – управляемость, устойчивость, живучесть, надежность, гибкость. К *внутренним показателям* относятся состав, структура, внутренние процессы самой системы.

Принципиально важно отметить ряд методологических обстоятельств и соответствующие им трудности, которые возникнуть на втором методологическом шаге.

Во-первых, в рассматриваемой проблеме, как уже отмечалось [3], невозможно обойтись одной парой однозначных показателей «эффективности» и «стоимости». Задача в смысле понимания показателей эффективности и стоимости относится к числу многомерных и многокритериальных.

Во-вторых, трудность состоит в том, что единого должностного лица, принимающего решение (далее – ЛПР), ни физического, ни юридического – в проблемах такого рода, нет. Приходится иметь дело с системой принятия и осуществления управленческих решений (далее – СПОУР) в государственном масштабе, в состав которой входят Президент, Парламент, Правительство и общество. Причем СПОУР действует как до, так и после принятия решения, реализуя его, а при необходимости и уточняя.

Решения, которые будут приниматься ЛПР сверху-вниз должны быть глубоко продуманными и научно обоснованными. В противном случае система принятия и осуществления управленческих решений вновь может столкнуться с такими фактами, как упразднение или расширение принимаемых решений.

Необходимы дифференцированный и разумный подход к системе комплектования Вооруженных Сил. При подготовке новых нормативных правовых актов (далее – НПА) или внесении изменений к существующим документам не допускать поспешности.

Поспешное принятие изменений в НПА могут привести к нежелательным последствиям, таким как чрезмерное увеличение числа военнослужащих срочной или контрактной службы, что негативно скажется на накоплении мобилизационных людских ресурсов и формирования подготовленных резервов. Поэтому тщательно спланированная и продуманная управленческая работа является крайне важной. При этом нельзя забывать, что с изменением общественно-политического строя государства изменились и общественное мнение граждан, общество страны. Вот здесь и требуется внимательное изучение опыта комплектования других государств особенно тех, у которых система комплектования функционирует наиболее эффективно и качественно.

В-третьих, лица, входящие в СПОУР, будут требовать соответствие планов законодательным положениям и нормативным параметрам, или каким-либо критериям оптимизации. Это вынуждает исследователей взаимодействовать поочередно с различными представителями (субъектами) СПОУР и анализировать предлагаемые ими варианты в терминах законоположений или даже правовых норм, бюджетных расходов, а не в терминах критериев, моделей, векторов состояния, ограничений и функций управления.

Третий методологический шаг. Сопоставление возможных вариантов плана и выбор варианта, наилучшего в смысле, воспринимаемом субъектами СПОУР. О необходимости сопоставления вариантов свидетельствуют, в частности, положения Системы государственного планирования по показателям (применительно к военной организации – военно-экономическим показателям) [4].

В соответствие с упрощенно рассматриваемой методологией целевого планирования рекомендации по предпочтительности того или иного варианта реформирования системы должны вырабатываться по критерию «эффективность/стоимость». Теоретически рекомендуемые виды критериев отбора предпочтительных вариантов столь же многообразны, как и разновидности самих показателей эффективности и стоимости.

Однако известные способы сведения нескольких показателей к одному, как и способы процедурного преодоления критериев выбора наилучшего варианта, применительно к данной проблеме не работоспособны. Более продуктивной представляется итерационная процедура анализа многочисленных вариантов системы комплектования и их оценки по многим показателям эффективности и стоимости, не обязательно согласованным с СПОУР. Эти действия завершаются информированием должностных лиц в различных структурах и подсистемах СПОУР о том, какие результаты оценок получены, и, наконец, участием в корректировке вариантов и выработке рекомендаций.

Сущность и новизна предлагаемого методологического подхода к решению такого рода управленческих задач состоит в том, что анализ вариантов, когда это оказывается возможным, сопровождается решением так называемой «обратной оптимизационной задачи», в результате чего выясняется, какой критерий (или совокупность критериев) достигает при рассматриваемом управлении оптимального значения. В таком случае сама «оптимизация» решения, осуществляемая СПОУР, оказывается неявной, а исследователь ее «проявляет» [5]. Схематически предложенный способ нахождения оптимального управленческого решения представлен в таблице 1.

Предложенный метод обоснования управленческого решения не исключает достаточно активную роль исследователя, самостоятельную выработку им новых, рекомендуемых вариантов, подкрепленных иллюстрацией их оптимальности. При этом важными для взаимодействия с представителями (субъектами) СПОУР являются расчеты, связанные с варьированием некоторых, привычных для них параметров плана или законоположений относительно опорных значений, и демонстрация влияния этих вариаций на различные показатели.

Подчеркнем, что результаты действий по традиционной и предложенной схемам выработки управленческих решений являются одинаковыми. В обоих случаях действия заканчиваются тем, что вырабатывается (отыскивается) решение и становится известным критерий, по которому осуществлена оптимизация. Об оптимальности в многокритериальной задаче оказывается возможным судить по тому, каким является наилучшее сочетание нескольких критериев.

Принципиально важное достоинство предложенного метода – естественное включение его в установленную процедуру взаимодействия субъектов СПОУР. Недостаток, который в некоторых случаях может быть существенным, – неоднозначность оптимальности. Как правило, одно и то же управленческое решение является оптимальным одновременно для многих критериев.

Но иногда это обстоятельство может оказаться не отрицательным, а положительным фактором, особенно в тех случаях, когда нет единства в представлениях различных субъектов СПОУР в том, что же может считаться критерием оптимальности.

В результате неоднократных обсуждений полученных оценок эффективности вариантов, сопоставляемых с затратами на их реализацию, как правило, удается сблизить позиции, отражающие предпочтения системы, в состав которой входит совокупность субъектов СПОУР, принимающих и осуществляющих решения.

Таблица 1 – Поиск оптимального управленческого решения [5, с. 74-86].

Объекты и виды действий	Традиционные методы оптимизации управленческих решений	Метод неявной оптимизации с использованием обратной оптимизационной процедуры
1	2	3
Управляемая система и ее модель	Модель системы упрощается до вида, позволяющего формализовать описание настолько, чтобы можно было использовать известные методы и процедуры оптимизации; согласовывается с лицом, принимающим решение	Модель системы формализуется исследователем лишь настолько, чтобы можно было организовать его взаимодействие с субъектами СПОУР в процессе оценки управленческих решений, кажущихся этим субъектам оптимальными; согласование модели не требуется
Функции управления и их модели	Формализуются исследователем; модели функций управления согласовываются с лицом, принимающим решение	Вырабатываются субъектами СПОУР (как кажущиеся оптимальными) и передаются исследователю для анализа; исследователь вправе генерировать предложения по улучшению проектов управленческих решений
Показатели качества управления и критерии оптимальности	Вырабатываются лицом, принимающим решение, и сообщаются исследователю, либо предлагаются исследователем и согласовываются с лицом, принимающим решение	Вырабатываются исследователем в соответствии с собственным пониманием задачи и неформализованными представлениями субъектов СПОУР, если они известны исследователю; согласование не является обязательным
Действия реальных органов управления и исследователя	Нахождение исследователем «оптимального» управления путем решения прямой оптимизационной задачи или с помощью иных процедур; доведение проекта управленческого решения до лица принимающим решение	Нахождение субъектами СПОУР управленческого решения, кажущегося им наилучшим, либо оценка ими предложений исследователя в рамках ряда бюрократических правил нахождения компромисса в СПОУР; доведение исследователем до субъектов СПОУР оценок оптимальности рассматриваемых проектов решения с помощью процедур обратной оптимизации
Результаты	Распространение найденного «оптимального» решения на неформализованную задачу; оценка чувствительности; выявление степени доверия лица принимающим решение к результату; снятие кавычек и признание найденного исследователем управленческого решения действительно оптимальным	«Проявление» оптимальности компромиссного решения исследователем; доведение результатов решения обратной оптимизационной задачи до субъектов СПОУР; при необходимости, оценка того, как меняются условия оптимальности при варьировании управленческого решения; объявление компромиссного решения действительно оптимальным

Заключение. Предлагаемая методология обоснования управленческих решений по изменению порядка комплектования может использоваться для выработки рекомендаций, основанных на оценках военно-экономических последствий реформирования порядка комплектования в масштабах Вооруженных Сил, как самой ресурсоемкой части военной организации государства. Выражаем уверенность, что материалы статьи могут заинтересовать военно-научное сообщество и стать опорной точкой для проведения исследования в данном направлении.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Об утверждении Военной доктрины Республики Казахстан / Указ Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года № 554. – Астана, 2017. – 26 с.

2 Порядок разработки и реализации федеральных целевых программ и межгосударственных целевых программ, в осуществлении которых участвует Российская Федерация / постановление Правительства Российской Федерации от 26 июня 2021 года № 594. - Москва, 2021. – 19 с.

3 Ватолкин Э., Любошиц Е., Хрусталеv Е., Цымбал В. Реформа системы комплектования военной организации России рядовым и младшим командным составом. - М.: ИЭПП, 2002. – 135 с.

4 О внесении изменения в постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан»/ постановление Правительства Республики Казахстан от 29 апреля 2024 года № 350. - Астана, 2024. – 15 с.

5 Цымбал В. Метод неявной оптимизации как инструмент стратегического планирования и опыт его использования при обосновании военной реформы. - М.: ЦЭМИ РАН, 2002. – 116 с.

Есбергенов К.Б., *доктор философии (PhD) (по военному делу и безопасности), ассоциированный профессор (доцент)*

Жусупбеков М.Т., *докторант*

Статья поступила в редакцию 29 ноября 2024 года

УДК 632.76
МРНТИ 78.25.17

К.Е. КУРМАНСЕИТОВ
Р.М. КАЛЫҚПАЕВ
А.Н. БЕКМАҒАМБЕТОВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРИМЕНИМОСТИ ЗЕНИТНОЙ УПРАВЛЯЕМОЙ РАКЕТЫ В КАЧЕСТВЕ ВОЗДУШНОЙ МИШЕНИ

Аннотация. В статье рассматривается алгоритм действий по обоснованию параметров зенитной управляемой ракеты, которая в составе ракетного мишенного комплекса способна применяться в качестве ракеты-мишени. Предметной областью исследования является взаимосвязь пространственных, временных, вероятностных параметров зенитных ракетных комплексов с параметрами средств воздушного нападения, параметрами зон поражения огневых комплексов и среды. Основной акцент в работе уделен выявлению параметров зенитного ракетного комплекса и зенитной управляемой ракеты, требующих изменений при применении комплекса и ракеты в качестве ракетного мишенного комплекса с ракетой-мишенью. Результаты исследования дополняют научно-теоретическую и методологическую базу применения зенитного ракетного вооружения в качестве мишенных комплексов, для повышения боевой выучки войск и проверки заявленных характеристик поставляемого вооружения и военной техники. Разработанные ракетные мишенные комплексы позволят проверить заявленные характеристики поставляемого зенитного ракетного вооружения и уровень подготовленности боевых расчетов.

Ключевые слова: зенитный ракетный комплекс, зенитная управляемая ракета, ракетный мишенный комплекс, математическая модель, воздушная мишень.

Қ.Е. ҚҰРМАНСЕИТОВ
Р.М. ҚАЛЫҚПАЕВ
А.Н. БЕКМАҒАМБЕТОВ

*Қазақстан Республикасының
Ұлттық қорғаныс университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ЗЕНИТТІК БАСҚАРЫЛАТЫН ЗЫМЫРАН ӘУЕ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Түйіндеме. Мақалада зениттік басқарылатын зымыранның параметрлерін негіздеу бойынша іс-қимыл алгоритмі, зымырандық нысана кешенінің құрамында, оны мақсатты зымыран ретінде қолдану үшін қарастырылады. Зерттеудің пәндік бағыты зениттік құралдардың кеңістіктік, уақыттық, ықтималдық параметрлерінің әуе шабуылының параметрлерімен, атыс кешендерінің зақымдану аймақтарының параметрлерімен және қоршаған орта параметрлерімен байланысы. Жұмыста зениттік зымыран кешені мен зениттік басқарылатын зымыранның параметрлерін анықтауға баса назар аударылады, бұл кешен мен зымыранды зымыран нысана кешені және мақсатты зымыран ретінде пайдалану кезінде өзгерістерді қажет етеді. Зерттеу нәтижелері зениттік зымырандық қару-жаракты мақсатты кешендер ретінде қолданудың, әскерлердің жауынгерлік білімін арттыру және жеткізілетін қару-жарак пен әскери техниканың мәлімделген сипаттамаларын тексеру үшін ғылыми-теориялық және әдіснамалық базасын толықтырады.

Түйінді сөздер: зениттік зымыран кешені, зениттік басқарылатын зымыран, зымырандық нысана кешені, математикалық модель, әуе нысаны.

K.E. KURMANSEITOV
R.M. KALYKPAEV
A.N. BEKMAGAMBETOV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

METHODOLOGY FOR DETERMINING APPLICABILITY ANTI-AIRCRAFT GUIDED MISSILE, AS AN AERIAL TARGET

Abstract. The article considers an algorithm of actions to substantiate the parameters of an anti-aircraft guided missile, as part of a missile target complex, for its use as a target missile. The subject area of the study is the relationship of spatial, temporal, and probabilistic parameters of anti-aircraft weapons with parameters of air attack means, parameters of fire damage zones and environmental parameters. The main focus of the work is on identifying the parameters of an anti-aircraft missile system and an anti-aircraft guided missile that require changes when using the complex and the missile as a missile target complex and a target missile. The results of the study will complement the scientific, theoretical and methodological basis for the use of anti-aircraft missile weapons as target complexes, to improve the combat training of troops and verify the declared characteristics of supplied weapons and military equipment.

Key words: anti-aircraft missile system, anti-aircraft guided missile, missile target system, mathematical model, aerial target.

Введение. Вооруженные Силы Республики Казахстан последовательно проводят перевооружение зенитных ракетных частей и подразделений на зенитные ракетные системы и комплексы. С целью проверки заявленных характеристик поставляемого зенитного ракетного вооружения и проверки подготовленности боевых расчетов, применяются воздушные мишени.

Мировая практика создания воздушных мишеней показывает целесообразность применения устаревших зенитных ракетных комплексов (далее – ЗРК) и зенитных управляемых ракет (далее – ЗУР) в качестве ракетных мишеней комплексов (далее – РМК) и ракет-мишеней (далее – РМ) для современных средств противовоздушной обороны (далее – ПВО). Применение ЗУР в качестве воздушной мишени является рациональным способом завершения ее жизненного цикла.

Цель исследования – разработать методологическую основу для определения применимости зенитной управляемой ракеты в составе ракетного мишенного комплекса в качестве воздушной мишени.

Задачи:

- 1) провести сравнительный анализ летно-баллистических характеристик зенитной управляемой ракеты с летными, летно-баллистическими характеристиками средств воздушного нападения;
- 2) исследовать взаимосвязь параметров ракеты-мишени с характеристиками расчетной зоны поражения зенитного ракетного комплекса;
- 3) обособить параметры контура управления полетом ракеты при применении ее в качестве ракеты-мишени.

Материалы и методы исследования. В ходе исследования использованы материалы научной и специальной литературы в области боевого применения зенитных ракетных комплексов (систем), публикации отечественных и зарубежных специалистов по рассматриваемой тематике и методикам оценки эффективности стрельбы ЗУР. В ходе научного поиска использовались методы анализа, обзора, обобщения, сравнения, математического и графоаналитического моделирования.

Результаты исследования и их обсуждение. По опыту локальных войн и вооруженных конфликтов в ходе воздушной наступательной операции проводились удары оперативно-тактическими баллистическими ракетами (далее – ОТБР) и крылатыми ракетами (далее – КР) в составе эшелона беспилотных летательных аппаратов (далее – БЛА), противорадиолокационными ракетами (далее – ПРР) «ХАРМ» и «АЛАРМ», авиационными управляемыми ракетами (далее – АУР) класса «воздух-земля» тактической авиацией, без входа в зону огня войск противовоздушной обороны (далее – ПВО), а также по позициям зенитных ракетных и радиотехнических войск в составе эшелона подавления ПВО и ударного эшелона [1]. Поэтому основными целями для зенитных ракетных войск является высокоточное оружие на основе ракетных технологий. Определение возможности ЗУР имитации СВН и их средств поражения (далее – СП) проводится сравнением характеристик ЗУР (дальность, высота и скорость полета, эффективной площади рассеяния) с обобщенными характеристиками типов СВН. Сравнение необходимо для определения типов СВН, которые способны имитировать ЗУР в полете. Обобщенные характеристики типов СВН и СП (диапазон скоростей, высот применения, дальностей пуска и эффективной площади рассеяния) представлены в таблицах 1, 2 [2].

Таблица 1 – Диапазон скоростей, высот применения и дальностей пуска

Тип СВН	Диапазон скоростей, м/с	Дальность пуска, км	Высота пуска, м
ОТБР	до 2200	до 500	-
КР	200 – 350	до 3200	5 - 200
БЛА			
стратегический	60 – 300	700 – 8000	7000 – 20000
оперативный	50 – 70	200 – 267	4500 – 6000
тактический	40 – 50	50 – 100	2500 – 4200
АУР класса «воздух– земля»	300 – 750	40 – 75	200 – 12000
ПРР	660 – 1200	7 – 150	150 – 15000

Таблица 2 – Радиолокационная эффективная площадь рассеяния (далее – ЭПР).

Тип СВН	Диапазон волн РЛС, см	
	5 -10	10 – 100
ОТБР	0,15 – 1,6	-
КР, оперативные БЛА	0,1 – 0,4	0,5 – 0,8
Стратегический беспилотный летательный аппарат	>2	>4
АУР класса «воздух – земля»,	0,06 – 0,12	0,1 – 0,25
ПРР, оперативные БЛА	0,05 – 0,1	0,08 – 0,2

Определение возможностей огневых средств зенитных ракетных войск по поражению ЗУР при применении ее в качестве мишени осуществляется:

Во-первых, сравнением характеристики ЗУР с пространственными показателями огневых возможностей огневых средств. Огневые возможности ЗРК, обеспечивающие поражение цели, входящих в зону поражения на встречных курсах показаны в таблице 3. Сравнение диапазона скоростей и высот целей каждого типа ЗРК со значениями средних скоростей и высот полета ЗУР определяет возможность ЗУР.

Таблица 3 – Огневые возможности ЗРК по эффективной поверхности рассеивания

Тип ЗРК	Диапазон скоростей целей, м/сек	Диапазон высот целей, км	Глубина зоны поражения, км	Эффективная площадь рассеяния, м ²
С-75	до 640	0,1 – 30	7-47	0,3
С-300ПС	до 1000	0,05 – 25	5 -75(50) для В-500Р(К)	0,1
«БУК-М2Э»	до 830	0,15 – 25	3-40 для $V_{ц} < 830$ м/сек при $H_{ц} > 1000$ м до 45 для $V_{ц} < 300$ м/сек	0,1
С -125	до 560	0,02 – 18	3,5-28	0,3

Во-вторых, для ЗРК огневые возможности, которые сравнимы с характеристиками ЗУР, рассчитывается дальность поражения огневым средством (ЗРК) зенитной управляемой ракеты на средних, больших и малых высотах. Горизонтальная дальность поражения огневым средством ($L_{Дпор max}$), определяется через горизонтальную дальность обнаружения ($L_{обн max}$) по формуле 1:

$$L_{Дпор max} = \frac{1}{1 + a \times V_{ЗУР}} [L_{обн max} - V_{ЗУР}(t_{раб} + c)] \quad (1)$$

где: $V_{ЗУР}$ – скорость полета ЗУР, применяемой в качестве мишени;

$t_{раб}$ – работное время (время реакции) огневых средств;

a, c – расчетные параметры, для каждого типа огневых средств.

Для расчета горизонтальной дальности обнаружения ($L_{обн max}$) огневым средством принято использовать коэффициент L_0 , представляющий собой значение горизонтальной дальности обнаружения цели с ЭПР $S_{эф}$ равной 1 м² (формула 2) [3].

$$L_{обн max} = L_0 \sqrt[4]{S_{эф}} \quad (2)$$

Определение параметров ЗРК и ЗУР, требующих изменений при применении ЗРК и ЗУР в качестве РМК и РМ проводится математическим и графоаналитическим моделированием полета ракеты-мишени.

Математическое моделирование полета ракеты-мишени проводится на следующих этапах:

1) *встреливания РМ в диаграмму направленности антенн РМК* определяется шириной диаграммы направленности и рассчитывается через вероятность попадания в круг заданного радиуса $R_{дн}$, которая соответствует ширине диаграммы направленности антенн ЗРК [4]. Вероятность попадания ракеты в круг заданного радиуса $R_{дн}$, соответствующая ширине диаграммы направленности антенн СНР определяется по формуле 3.

$$P(r < R_{дн}) = \int_0^{R_{дн}} \frac{r}{\sigma^2} e^{-\frac{r^2+r_0^2}{2\sigma^2}} I_0\left(\frac{r r_0}{\sigma^2}\right) dr \quad (3)$$

где: r – полярные координаты ракеты относительно центра диаграммы направленности антенны;

r_0 – полярные координаты положения центра рассеяния относительно центра диаграммы направленности антенны ($r_0 = \sqrt{y_0^2 + x_0^2}$);

σ – среднеквадратическое отклонение случайной величины;

$I_0\left(\frac{r r_0}{\sigma^2}\right)$ – функция Бесселя нулевого порядка от мнимого аргумента.

Для зенитных управляемых ракет, как правило, вероятность ее применения определяется значением вероятности не ниже 0,7. Учитывая, что ЗУР применяется как ракета-мишень, порог значения вероятностей определяется уровнем не ниже применения ЗУР, как средство поражения [5]. При получении

результата расчета вероятности несоответствующего условию формулы 4 необходимо увеличивать ширину диаграммы направленности антенн СНР до значений, при которой вероятность $P(r < R_{\text{дн}}) \geq 0,7$.

$$P(r < R_{\text{дн}}) \geq 0,7 \quad (4)$$

2) вывод РМ на кинематическую траекторию полета определяется:

- перегрузками, действующими на ракету;
- начальной дальностью вывода РМ на кинематическую траекторию полета.

Нормальный вывод РМ на кинематическую траекторию возможен только в том случае, если соотношение располагаемой перегрузки РМ ($n_{\text{расп}}$) и потребной перегрузки ($n_{\text{потр}}$) соответствуют условию формулы 5 [6].

$$n_{\text{расп}} \geq n_{\text{потр}} \quad (5)$$

Располагаемая перегрузка определяется по формуле 6.

$$n_{\text{расп}} = \frac{K_p V_p \delta_{\text{max}}}{g} \quad (6)$$

где: K_p – коэффициент усиления ракеты;

V_p – скорость ракеты;

δ_{max} – максимальный угол отклонения рулей-элеронов ракеты;

g – ускорение свободного падения.

При проведении графоаналитических расчетов применима формула 7.

$$n_{\text{расп}} = \frac{V_p^2}{2 \rho_{\text{T мин}} g} \quad (7)$$

где: $\rho_{\text{T мин}}$ – минимальный возможный радиус кривизны траектории ракеты.

Расчет потребной перегрузки осуществляется по формуле 8.

$$n_{\text{потр}} = n_k + n_b + n_\phi \quad (8)$$

где: n_k – потребная перегрузка для отработки кинематической (систематической и случайной) составляющей команды управления ракетой;

n_b – весовая составляющая потребной перегрузки;

n_ϕ – потребная перегрузка для отработки флюктуационной (случайной) составляющей команды управления ракетой.

Нарушение условия, указанные в формуле 5 приводит к возрастанию отклонения РМ от кинематической траектории полета. По физическому смыслу нарушение этого условия означает, что контур управления ракетой при действующем входном воздействии на контур оказывается малым и не обеспечивает отработку параметра рассогласования, т.е. движение ракеты по требуемой траектории. И в соответствии с формулой 6 необходимо изменение параметров $K_p, V_p, \delta_{\text{max}}$ (коэффициент усиления ракеты, скорость ракеты, максимальный угол отклонения рулей-элеронов ракеты).

Начальная дальность вывода РМ на траекторию полета ($D_{\text{нач}}$) определяется выводом РМ на кинематическую траекторию полета, при отклонение РМ от кинематической траектории не превышающей допустимой величины R_B . Определение вероятности попадания в круг заданного радиуса при круговом законе распределения определяется по формуле 9:

$$P(r < R_B) = 1 - e^{-\frac{R_B^2}{2\sigma^2}} \quad (9)$$

где: R_B – радиус, который определяет допустимый диапазон отклонения РМ от кинематической траектории;

r – полярные координаты ракеты относительно кинематической траектории полета РМ;

σ – среднеквадратическое отклонение случайной величины.

3) полет РМ на заданной высоте определяется:

- дальностью полета ракеты на заданной высоте;

- минимальной высотой полета ракеты, при котором обеспечивается исключение столкновения ее с землей.

ЗРК с командной системой теленавещения управления полетом ракеты осуществляется системой управления ЗУР, которая формирует команды управления, обеспечивая наведение ЗУР трехточечными методами «ТТ» или «УПР» [7].

Уравнение кинематической траектории метода «ТТ» раскрыто в формуле 10.

$$\varepsilon_k(t) = \varepsilon_c(t) = \varepsilon_p(t); \beta_k(t) = \beta_c(t) = \beta_p(t) \quad (10)$$

где: $\varepsilon_k(t), \beta_k(t)$ – текущие координаты кинематической траектории по углу места и азимуту;

$\varepsilon_c(t), \varepsilon_p(t)$ – текущие координаты цели и ракеты по углу места;

$\beta_c(t), \beta_p(t)$ – текущие координаты цели и ракеты по азимуту.

Команды управления формируются за счет угловой ошибкой наведения $\Delta \varepsilon = \varepsilon_c - \varepsilon_p$. Т.е. для управления ракетой на заданной высоте необходимы текущие координаты цели. При применении ЗУР в качестве мишени цели не будет, следовательно, для ЗРК с командной системой теленавещения управление мишенью проблематично, требуют выработки соответствующих идей и технических решений.

Минимальную высоту полета РМ ($H_{\text{мин}}$), при которой обеспечивается исключение столкновения с землей определяем через вероятность попадания РМ в круг заданного радиуса R_B , которая определяется по формуле 9. Данный способ позволяет решать обратные задачи, включая заданную вероятность попадания и среднеквадратической ошибки кругового закона рассеивания, где определяется круг радиуса R_B , с применением таблицы значений функций $1 - e^{-n}$.

При этом учитывается увеличение среднеквадратической ошибки по мере удаления ракеты от СНР (σ_d). Расчет увеличения среднеквадратической ошибки осуществляется по формуле 11 [8].

$$\sigma_d = \sigma + \frac{d}{3440} \sqrt{\sigma} \quad (11)$$

Соответственно формула 11 примет вид:

$$P(r < R_{Bd}) = 1 - e^{-\frac{R_{Bd}^2}{2\sigma_d^2}} \quad (12)$$

Порог значения вероятности $P(r < R_{Bd})$ рассчитывают аналогично условию, определенному в формуле 4. Максимальное значение радиуса $H_{\text{мин}}$ на всей дальность полета ракеты (d) определяет минимальную высоту полета РМ ($H_{\text{мин}}$), при которой обеспечивается исключение столкновения ее с землей.

Заключение. Таким образом, предлагаемая методика обоснования параметров для разработки ракетного мишенного комплекса и ракеты-мишени на основе зенитного ракетного комплекса и зенитной управляемой определяет возможности:

- имитации СВН и их средств поражения (СП);
- огневых средств зенитных ракетных войск по поражению ЗУР при применении ее в качестве мишени;
- выявления параметров ЗРК и ЗУР, требующих изменений при применении ЗРК и ЗУР в качестве РМК и РМ.

Основой методики определения параметров ЗРК и ЗУР, требующих изменений является математическое моделирование полета ракеты-мишени на этапах:

- востреливания РМ в диаграмму направленности антенн РМК;
- вывода РМ на кинематическую траекторию полета;
- полета РМ на заданной высоте.

Проблема обоснования параметров рассматривалась как единая сложная система на основе применения положений системного подхода, включающего элементы «ракета-мишень на основе зенитной управляемой ракеты – средства воздушного нападения – средства огневого поражения – средство управления мишенью (ракетный мишенный комплекс) – среда». При разработке методики обоснована необходимость применения новых способов управления комплексом ракетой-мишенью для ЗРК с командной системой теленавещения. Научное исследование по разработке методики определения применимости зенитной управляемой ракеты, в качестве воздушной мишени направлены на разработку новых способов и конструктивных решений для создания мишенного комплекса, и воздушной мишени.

Благодарность. Исследования проведены при поддержке Комитета науки Министерства высшего образования и науки Республики Казахстан в рамках научно-исследовательского проекта по программе

программно-целевого финансирования «Обоснование параметров и разработка ракетного мишенного комплекса на основе зенитного ракетного комплекса», ИРН № ВР249007/0224. Представленный проект послужит основой для создания отечественных ракетных мишенных комплексов и развития оборонного промышленного комплекса Республики Казахстан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Рукшин А.С. Военное искусство в локальных войнах и вооруженных конфликтах: военно-исторический труд. - М.: Воениздат, 2009. – 764 с.
- 2 Азаренко И.П. Справочник офицера Военно-воздушных сил и противовоздушной обороны. - Минск, 2009. – 511 с.
- 3 Ширмана Я.Д. Теоретические основы радиолокации: учебное пособие для вузов. - М.: Издательство «Советское радио», 1970 – 560 с.
- 4 Неупокоев Ф.К. Стрельба зенитными ракетами. 3 изд. - М.: Воениздат, 1991. – 304 с.
- 5 Меербек М.Н., Курмансеитов К.Е., Бекмагамбетов А.Н., Даутов К.С. Результаты научного проекта «Переоборудование зенитных управляемых ракет зенитных ракетных комплексов второго поколения в ракетные мишени» // Военно-теоретический журнал «Бағдар-Ориентир». - 2020. - № 4 (88). – С.47-50.
- 6 Мальгин А.С. Управление огнем зенитных ракетных комплексов: учебник. - М.: Воениздат, 1987. – 142 с.
- 7 Бурмистрова С.К. Справочник офицера воздушно-космической обороны. - Тверь: ВА ВКО, 2005. – 564 с.
- 8 Уваров М.А. Тактика зенитных ракетных войск: учебник. - М.: Воениздат, 1969. – 432 с.

Курмансеитов К.Е., *доктор философии (PhD) (по вооружению и военной технике)*

Калыкпаев Р.М., *магистрант*

Бекмагамбетов А.Н., *кандидат военных наук, ассоциированный профессор (доцент)*

Статья поступила в редакцию 29 октября 2024 года

УДК 355.4
МРНТИ 78.19.03

А.М. ЖУМАГУЛОВ¹
М.К. НУРМАТОВ²
А.С. СЕЙИТОВ²
Ж. КУРМАНБЕК УУЛУ²

¹ *Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

² *Министерство обороны Кыргызской Республики, г. Бишкек, Кыргызская Республика*

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПОДГОТОВКИ МОТОСТРЕЛКОВОГО ПОЛКА К СОВЕРШЕНИЮ МАРША КОМБИНИРОВАННЫМ СПОСОБОМ НА ДАЛЬНИЕ РАССТОЯНИЯ

Аннотация. Современные условия боевых действий, обусловленные научно-технологическим развитием ведения разведки с применением беспилотных летательных аппаратов, оснащенных искусственным интеллектом, обостряют необходимость тщательной подготовки к совершению марша. В статье рассмотрен зарубежный опыт вооруженных конфликтов последних лет и крупных международных учений в контексте подготовки марша комбинированным способом на большие расстояния. Уточнен порядок планирования и организации питания личного состава, распределения грузов, обеспечения топливом и смазочными материалами, осуществления контроля над совершением марша. Рассмотрены особенности подготовки и обеспечения управления войсками в ходе марша в условиях постоянного визуального и огневого воздействия противника, а также с учетом физико-географических условий местности. Описаны некоторые аспекты логистического обеспечения войск. С позиции идей комплексного подхода раскрыты иные вопросы, включая техническое обеспечение и медицинскую подготовку в процессе организации марша.

Ключевые слова: передвижение и перевозка войск, комбинированный способ, передвижение своим ходом, марш, логистика, маневр войск, переброска войск, скрытое передвижения войск, военный конфликт.

А.М. ЖҰМАҒҰЛОВ¹
М.К. НҰРМАТОВ²
А.С. СЕЙІТОВ²
Ж. ҚҰРМАНБЕКҰЛЫ²

¹ *Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

² *Қырғыз Республикасының Қорғаныс министрлігі, Бішкек қ., Қырғыз Республикасы*

МОТОАТҚЫШТАР ПОЛКІН АЛЫС ҚАШЫҚТЫҚТАРҒА АРАЛАС ТӘСІЛІМЕН МАРШ ЖАСАУҒА ДАЙЫНДАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Түйіндеме. Жасаңды интеллектпен жарактандырылған ұшқышсыз ұшу аппараттарын қолдана отырып, барлау жүргізудің ғылыми-технологиялық дамуына негізделген жауынгерлік іс-қимылдардың қазіргі заманғы жағдайлары марш жасауға мұқият дайындық қажеттілігін шиеленістіреді. Мақалада алыс қашықтыққа аралас әдіспен марш дайындау тұрғысынан соңғы жылдардағы қарулы қақтығыстар мен ірі халықаралық оқу-жаттығулардың шетелдік тәжірибесі қаралды. Жеке құрамды тамақтандыруды жоспарлау және ұйымдастыру, жүктерді бөлу, отынмен және жағармай материалдарымен қамтамасыз ету, марштың жасалуына бақылауды жүзеге асыру тәртібі нақтыланды. Қарсыластың тұрақты көзбен шолу және атыс әсері жағдайында, сондай-ақ жергілікті жердің физикалық-географиялық жағдайларын ескере отырып, марш барысында әскерлерді дайындау және басқаруды

A.M. ZHUMAGULOV¹
M.K. NURMATOV²
A.S. SEYITOV²
ZH. KURMANBEK UULU²

¹ *The National Defence University of the Republic of Kazakhstan, Astana city, the Republic of Kazakhstan*

² *The Ministry of Defence of the Kyrgyz Republic, Bishkek city, the Kyrgyz Republic*

ON SOME ISSUES OF PREPARING OF MOTORIZED RIFLE REGIMENT FOR MAKING A COMBINED LONG-DISTANCE MARCH

Annotation. Modern combat conditions due to the scientific and technological development of reconnaissance using unmanned aerial vehicles equipped with artificial intelligence exacerbate the need for careful preparation for the march. The article examines the experience of foreign armed conflicts in recent years and large international exercises in the context of preparing a march in a combined way over long distances. The procedure for planning and organizing meals for personnel, distributing cargo, providing fuel and lubricants, and monitoring the march has been clarified. The peculiarities of training and ensuring the control of troops during the march in conditions of constant visual and fire influence of the enemy, as well as taking into account the physical and geographical conditions of the terrain, are considered. Some aspects of troop logistics are described. From the perspective of the ideas of an integrated approach,

камтамасыз ету ерекшеліктері қаралды. Әскерлерді логистикалық қамтамасыз етудің кейбір аспектілері сипатталған. Кешенді тәсіл идеялары тұрғысынан техникалық қамтамасыз ету мен медициналық дайындауды қоса алғанда, өзге де мәселелер ашылған. Кешенді тәсіл идеялары тұрғысынан марш ұйымдастыру процесінде техникалық қамтамасыз ету мен медициналық даярлықты қоса алғанда, өзге де мәселелер ашылған.

Түйінді сөздер: әскерлердің қозғалысы мен тасымалы, құрамдастырылған тәсіл, өз жүрісімен қозғалу, марш, логистика, әскерлердің маневрі, әскерлерді ауыстыру, әскерлердің жасырын қозғалысы, әскери жанжал.

Введение. Как известно, марш комбинированным способом – это организованное перемещение войск из одного района в другой в целях выхода к установленному времени в назначенный район или на указанный рубеж в полной готовности к выполнению боевой задачи.

Цель исследования – рассмотреть особенности подготовки мотострелкового полка к совершению марша комбинированным способом.

Задачи:

- 1) раскрыть и описать особенности планирования и организации питания при подготовке к маршу;
- 2) уточнить порядок подготовки и распределения грузов по назначению в ходе совершения марша;
- 3) обосновать порядок обеспечения топливом и смазочными материалами в ходе передвижения различными способами;
- 4) рассмотреть вопросы планирования и контроля маршрута.

Материалы и методы исследования. Материалами исследования послужила специальная и научная литература, информация из открытых источников сети Интернет, личный служебный опыт. В работе использованы логические методы научного исследования, такие как анализ, синтез, обобщение, дедукция, научная интерпретация.

Результаты исследования и их обсуждение. Организация логистического обеспечения является одним из важнейших аспектов подготовки мотострелкового полка к совершению марша комбинированным способом на большие расстояния. Правильное *планирование и организация питания* во время марша заключаются в обеспечении боеспособности войск и поддержании высокого уровня физической активности военнослужащих.

Перед началом марша комбинированным способом на большие расстояния необходимо провести тщательную подготовку и планирование логистического обеспечения. В первую очередь, следует определить общее количество военнослужащих, которые будут участвовать в марше. Это позволит правильно рассчитать количество необходимых продуктов питания и воды. Также важно учитывать специфику маршрута, наличие пунктов питания в пути и возможность получения дополнительных ресурсов.

Планирование питания включает в себя разработку меню на каждый день марша, учет потребностей организма военнослужащих в питательных веществах и калориях, а также учет индивидуальных предпочтений и диетических ограничений военнослужащих [1]. Одним из ключевых аспектов планирования питания является разнообразие и сбалансированность меню. Во время марша военнослужащие испытывают повышенную физическую нагрузку, поэтому необходимо обеспечить им достаточное количество белков, углеводов и жиров. Белки являются строительным материалом для мышц, углеводы – источником энергии, а жиры – резервным источником энергии. Также в меню должны присутствовать овощи и фрукты, которые обеспечат организм военнослужащих витаминами и минералами. При планировании питания необходимо учитывать режим приема пищи. Во время марша комбинированным способом на большие расстояния военнослужащие испытывают усталость и стресс, поэтому важно обеспечить им регулярное и полноценное питание. Рекомендуется разделить питание на 4-5 приемов пищи в течение дня, включая завтрак, обед, ужин и дополнительные перекусы. Такой режим позволит поддерживать высокий уровень энергии и улучшить работу организма.

Организация питания во время марша также включает в себя выбор и приготовление продуктов питания. Выбор продуктов должен быть обусловлен их пищевой ценностью, сроками годности и возможностью хранения в условиях марша. Рекомендуется отдавать предпочтение консервированным продуктам, сухим супам, крупам, сухофруктам и орехам, которые имеют длительный срок годности и не требуют особых условий хранения.

Приготовление пищи в условиях марша может быть ограничено, поэтому важно выбирать такие продукты, которые не требуют длительной обработки. Например, можно использовать сухие супы (приготавливаются с помощью кипятка) или консервированные продукты, которые можно употреблять без дополнительной обработки [2].

Так, например, в армиях США и стран НАТО имеются до 24 видов меню. Каждый поек рассчитан на один прием пищи, при этом ее разогрев обеспечивается при температуре 70-90 с применением специальной химической реакции.

Немаловажным процессом организации логистического обеспечения считается подготовка и *распределение грузов*, которые необходимы для обеспечения полка всем необходимым во время марша.

Первым шагом в организации логистического обеспечения является составление детального плана маршрута и определение необходимого количества и типа грузов. Важно учитывать все особенности маршрута, такие как протяженность, сложность дорог, наличие потенциальных опасностей и т.д. Это позволяет определить необходимые ресурсы и грузы для обеспечения полка во время марша. После составления плана маршрута следует провести оценку доступности и готовности необходимых грузов. Это включает в себя проверку наличия нужного количества транспортных средств, оборудования, пищевых продуктов, вооружения и других материалов. Если какие-то грузы отсутствуют или недостаточны, необходимо принять меры для их приобретения или доставки [3]. Для подготовки и распределения грузов необходимо иметь определенную организационную структуру. В полку должен быть назначен ответственный за логистическое обеспечение, который будет координировать все действия, и контролировать выполнение задач. Также важно иметь команду специалистов, которые будут заниматься составлением графиков доставки, контролем качества грузов, учетом их движения и т.д. В числе основных задач при подготовке грузов является их упаковка и маркировка. Каждый груз должен быть упакован таким образом, чтобы минимизировать риск повреждения во время транспортировки. Также следует правильно маркировать каждый груз, чтобы облегчить его идентификацию и распределение при доставке. После упаковки и маркировки грузы должны быть загружены на транспортные средства. Это требует определенных навыков и организации, поскольку грузы должны быть правильно распределены по транспортным средствам, чтобы обеспечить равномерную нагрузку и безопасность при транспортировке.

По мере продвижения полка по маршруту учитывается контроль и учет грузов. Это включает в себя проверку наличия и состояния каждого груза, контроль движения транспортных средств, своевременное обнаружение и устранение возможных проблем. Важно иметь систему связи и обмена информацией между всеми участниками логистического процесса. При достижении пункта назначения осуществляется разгрузка грузов и их распределение по нужным местам, чтобы обеспечить быстрый доступ к ним и минимизировать риск потери или повреждения.

Организация логистического обеспечения охватывает вопросы поддержания и обслуживания транспортных средств и оборудования. Регулярное техническое обслуживание и ремонт способствуют предотвращению возможных поломок и сбоев во время марша. Существует потребность в запасных частях и материалах для быстрой замены и восстановления транспортных средств [4].

Организация логистического обеспечения включает в себя обеспечение *топливом и смазочными материалами*. Для организации логистического обеспечения топливом и смазочными материалами проводится анализ и расчет потребностей полка в этих ресурсах. Поэтому учитываются такие факторы, как количество и тип техники, которая будет задействована в марше, а также планируемое расстояние и время движения [5].

После проведения анализа потребностей определяется необходимый объем топлива и смазочных материалов. Для обеспечения этого объема осуществляется плановая поставка с довольствующего органа или закупка ресурсов у специализированных поставщиков.

Для обеспечения топливом и смазочными материалами во время марша комбинированным способом на дальние расстояния возникает потребность в специальных логистических базах и пунктах снабжения, в том числе за счет субъектов экономической базы регионов, по которым будет проложен маршрут марша. Они должны быть размещены на оптимальных расстояниях друг от друга, чтобы обеспечить непрерывность поставок и минимизировать время простоя военной техники за счет своих автозаправочных станций и развертывания пунктов массовой заправки соединений и частей.

Так, например, в 2014 году в Вооруженных Силах Китайской Народной Республики проведены масштабные учения «Мирная миссия-2014» с участниками Шанхайской организации сотрудничества на учебном полигоне Чжужихэ. Воинский контингент Вооруженных Сил Кыргызской Республики насчитывал около 500 человек личного состава и более 50 единиц техники, которые осуществили передвижения войск комбинированным способом. 10 августа 2014 года воинский контингент Вооруженных Сил Кыргызской Республики отправился на военный полигон Чжужихэ на своей технике по маршруту: Ош-Гульча-Сары-Таш-Иркештам-Кашгар (около 500 км), далее железнодорожным

транспортом в район проведения учения. В ходе марша командиры и личный состав получили практику совершения марша комбинированным способом на дальние расстояния, погрузку и выгрузку на железнодорожную платформу автобронетанковой техники и проверили их техническое состояние. Учения позволили военнослужащим Вооруженных Сил Кыргызской Республики получить опыт передвижения по труднопроходимым участкам на большие расстояния.

Организация логистического обеспечения топливом и смазочными материалами также включает в себя разработку и реализацию мер по обеспечению безопасности этих ресурсов. Для этого проводится контроль над их использованием, а также принимаются меры по предотвращению возможных утечек или порчи материалов [6].

Кроме того, военнослужащие должны быть ознакомлены с правилами и процедурами по обращению с топливом и смазочными материалами, а также обучены действиям в случае возникновения чрезвычайных ситуаций. Перед началом марша комбинированным способом, необходимо провести тщательное планирование маршрута. Это включает в себя анализ топографических карт, определение оптимального пути движения, учет особенностей местности, оценку возможных препятствий и определение мест для остановок и отдыха. Кроме того, необходимо учесть планируемую скорость движения, продолжительность марша, потребности в техническом обслуживании и запасных частях, а также организовать систему контроля. Во время марша комбинированным способом полк должен иметь связь с вышестоящим командованием и со своими подразделениями. Для этого используются различные средства связи, такие как радиостанции, мобильные телефоны и другие средства связи.

Также выставляется наблюдение. Используются различные средства, такие как комендантские и наблюдательные посты, беспилотные летательные аппараты, рекогносцировочные и разведывательные группы. Они позволяют получать информацию о состоянии маршрута, обнаруживать возможные препятствия и принимать меры по их устранению. Для контроля выполнения этих задач используются различные методы, такие как наблюдение, отчеты от командиров и подчиненных, а также системы автоматического контроля.

Заключение. В ходе проведенного исследования изучены теоретические основы, опыт зарубежных стран, основные проблемы и направления их решения по организации совершения марша. В статье рассмотрены различные аспекты подготовки мотострелкового полка к совершению марша комбинированным способом на дальние расстояния. Подготовка мотострелкового полка к совершению марша комбинированным способом на большие расстояния требует комплексного подхода и учета различных аспектов. Организационно-штатные мероприятия, техническое обеспечение, медицинская подготовка, подготовка личного состава, организация логистического обеспечения, контроль и координация марша – все эти вопросы необходимо рассматривать и решать в комплексе для обеспечения успешного и безопасного прохождения марша.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Лашенко П.Н. Общая тактика. Наступление дивизии (полка): учебник. - М.: Военное издательство, 1985. – 367 с.
- 2 Байрамуков Ю.Б., Драбатулин Е.А. Общая тактика. Управление подразделениями в бою: учебное пособие. - Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2011. – 116 с.
- 3 Кузнецов Ю.К. Передвижение и встречный бой. - М.: Военное издательство, 1989. – 503 с.
- 4 Анашкина С.А. Пути совершенствования медицинского обеспечения военнослужащих срочной службы // Научно-практический журнал «Проблемы здоровья и экологии». - 2014. - № 4. – С.111-115.
- 5 Белан Л.С. Сущность и методы рационализации системы складской логистики предприятия // Научный журнал «ЭФО: Экономика. Финансы. Общество». - 2023. - № 3 (7). – С.60-70.
- 6 Богданова Т.В., Кузнецов К.Д. Информационное обеспечение деятельности транспортно-логистической компании // Научный журнал «Вестник университета». - 2016. - № 4. – С.170-176.

Жумагулов А.М., *магистр*
Нурматов М.К., *магистрант*
Сейитов А.С., *магистрант*
Курманбек уулу Ж., *магистрант*

Статья поступила в редакцию 15 октября 2024 года

УДК 355; 355.4
МРНТИ 78.19.03

А.А. РАИМБЕКОВ

Д.К. ЖУСУПОВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

КЛАССИФИКАЦИЯ УСЛОВИЙ И ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА СИСТЕМУ СВЯЗИ ОПЕРАТИВНОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ В ОБОРОНИТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ

Аннотация. Статья посвящена актуальной в условиях современных вооруженных конфликтов проблеме обеспечения устойчивости системы связи. В условиях широкого размаха операций, использования в них большого количества разнородных сил, требующими более углубленного изучения являются такие условия и факторы, как характер воздействия противника, физико-географические условия района операции и влияние своих войск на развертываемую систему связи. Авторами сфокусировано внимание на изучении и обосновании условий и факторов, влияющих на устойчивость системы связи оперативного объединения в оборонительной операции. С позиции идей системного подхода уточнена классификация указанных условий и факторов, раскрыты их содержание и особенности. На основе трансдисциплинарного анализа понятий «условия», «факторы» переосмыслено их значение применительно к рассматриваемой предметной области.

Ключевые слова: физико-географические условия, рельеф местности, гидрография, дестабилизирующие воздействия, радиоэлектронные средства, радиоэлектронное подавление, огневое поражение, высокоточное оружие, система управления, оперативное оборудование.

А.А. РАИМБЕКОВ

Д.К. ЖУСУПОВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ҚОРҒАНЫС ОПЕРАЦИЯСЫНДАҒЫ ЖЕДЕЛ БІРЛЕСТІКТІҢ БАЙЛАНЫС ЖҮЙЕСІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ЖАҒДАЙЛАР МЕН ФАКТОРЛАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ

Түйіндемe. Мақала қазіргі заманғы қарулы қақтығыстар жағдайындағы байланыс жүйесінің орнықтылығын қамтамасыз етудің өзекті проблемасына арналған. Операциялардың кең ауқымы, оларда неғұрлым тереңдетіп зерделуді талап ететін әртүрлі күштердің көп санын пайдалану жағдайларында қарсыластың әсер ету сипаты, операция ауданының физикалық-географиялық жағдайлары және өз әскерлерінің өрістетілетін байланыс жүйесіне әсері сияқты жағдайлар мен факторлар болып табылады. Авторлар қорғаныс операциясындағы жедел бірлестіктің байланыс жүйесінің тұрақтылығына әсер ететін жағдайлар мен факторларды зерделеу мен негіздеуге назар аударды. Жүйелі тәсіл идеялары тұрғысынан көрсетілген шарттар мен факторлардың жіктелуі нақтыланды, олардың мазмұны мен ерекшеліктері ашылды. «Жағдайлар», «факторлар» ұғымдарын пәнаралық талдау негізінде қаралып отырған пәндік салаға қатысты олардың мәні қайта ойластырылған.

Түйінді сөздер: физикалық-географиялық жағдайлар, жер бедері, гидрография, тұрақсыздандыратын әсерлер, радиоэлектрондық құралдар, электронды сөндіру, өрттің зақымдануы, дәл қарулар, басқару жүйесі.

A.A. RAIMBEKOV

D.K. ZHUSSUPOV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

CLASSIFICATION OF CONDITIONS AND FACTORS AFFECTING THE COMMUNICATION SYSTEM OF THE OPERATIONAL ASSOCIATION IN A DEFENSIVE OPERATION

Abstract. The article is devoted to the urgent problem of ensuring the stability of the communication system in modern armed conflicts. In the context of the wide scope of operations, the use of a large number of heterogeneous forces in them, such conditions and factors as the nature of the enemy's influence, the physical and geographical conditions of the operation area and the influence of their troops on the deployed communication system require more in-depth study. The author focused on the study and justification of the conditions and factors affecting the stability of the communication system of the operational association in a defensive operation. From the standpoint of the ideas of the system approach, the classification of these conditions and factors has been clarified, their content and features have been disclosed. Based on the trans disciplinary analysis of the concepts of «conditions», «factors» their meaning has been rethought in relation to the subject area under consideration.

Key words: physical and geographical conditions, terrain, hydrography, destabilizing effects, radio-electronic means, electronic suppression, fire damage, precision weapons, control system.

Введение. Характерные черты современных локальных конфликтов, такие как скоротечность, высокая мобильность, трехмерные пространственные параметры, массовое использование высокотехнологических образцов вооружения, комплексирование систем разведки и поражения, внедрение автоматизированных систем управления предъявляют высокие требования к устойчивому функционированию системы управления. Немаловажное значение в контексте рассматриваемой проблемы оказывают физико-географические условия и особенности местности. В одном случае они могут способствовать успеху войск, а в другом – оказывать отрицательное воздействие. Опыт военных действий различных стран показывает, что существенное влияние на исход операции и выполнение задач по организации связи оказывали физико-географические условия местности, где велись войны. Практика проведенных операций показывает, что одна и та же местность может обеспечить преимущество той стороне, которая лучше изучила и более умело использует.

Цель исследования – на основе анализа и систематизации данных обосновать комплексную классификацию условий и факторов, влияющих на устойчивость системы связи оперативного объединения в оборонительной операции.

Задачи:

- 1) провести анализ понятий «факторы», «условия» в рамках рассматриваемой проблематики;
- 2) раскрыть содержание и особенности факторов, влияющих на устойчивость системы связи в условиях ведения операции;
- 3) рассмотреть степень влияния факторов на устойчивость системы связи.

Материалы и методы исследования. Источниковую базу исследования составила научная литература отечественных и зарубежных авторов, включая учебники, монографии и словари. В ходе научного поиска использовались методы анализа, синтеза, классификации и моделирования.

Результаты исследования и их обсуждение. Как известно, на устойчивость системы связи оказывают влияние различные факторы вооруженной борьбы, под которыми следует понимать причины и движущие силы, определяющие причинно-следственные связи в рассматриваемом процессе, его характер или отдельные черты. Состав факторов, влияющих на устойчивость системы связи, определен на основе учета опыта локальных войн и вооруженных конфликтов, современных условий ведения операций (боевых действий) [1].

С точки зрения философии под «условием» понимается то, от чего зависит нечто другое (обусловленное), что делает возможным наличие вещи, состояния, процесса, в отличие от причины, которая с необходимостью, неизбежностью порождает что-либо (действие, результат действия), и от основания, которое является логическим условием следствия [2].

Военная наука интерпретирует понятие «фактор» в качестве причины, движущей силы какого-либо процесса, явления, определяющего его характер или отдельные черты [3].

Условно все факторы, влияющие на устойчивость системы связи объединения можно разделить на две группы. *Факторы первой группы* определяют целевое предназначение и вероятностный характер применения системы связи. К данным факторам относят возможности противника по воздействию на систему связи, решаемые задачи, оперативный состав и построение войск, принятая система управления. Они оказывают влияние на систему связи непосредственно, через требования управления к связи. Перечисленные факторы являются наиболее важными при обосновании структуры системы связи, поскольку именно они определяют объективные возможности системы связи. На основании оценки этих факторов формируются основные требования к системе связи.

Ко *второй группе* можно отнести факторы, определяющие субъективные возможности самой системы связи. В их числе:

- структура, технические характеристики, возможности и состояние узлов и элементов системы связи;
- физико-географические условия;
- наличие, расположение и возможности узлов, линий местной сети связи.

От факторов этой группы зависят конкретные характеристики системы связи. Учет влияния перечисленных факторов на устойчивость системы связи осуществляется в различных формах, при этом решающее значение определяет содержание влияющего фактора и возможность его выражения в количественных значениях. Конкретный характер и степень проявления отдельных факторов, оказывающих влияние на систему связи оперативного объединения в оборонительной операции, определяется поставленными оперативно-тактическими задачами и условиями их выполнения.

Рассмотрению подлежат следующие факторы:

1) *физико-географические условия района проведения операций и их влияние на устойчивость системы связи.* Географическое положение, военно-политическое значение, природные условия и оперативное оборудование стратегического и/или операционного направления имеют свои специфические особенности, всесторонний учет которых необходим при подготовке и ведении операции [4]. Под

характеристикой физико-географических условий понимаются такие элементы, как рельеф местности, характер поверхности, гидрография и климатические условия.

Основными направлениями изучения и оценки физико-географических условий являются:

- *рельеф местности* (тип местности, краткая характеристика основных элементов рельефа, степень их освоения и проходимость, защитные и маскирующие свойства);
- *характер поверхности* (грунты и почвы, растительность, ее общая характеристика и маскирующие свойства, снежный покров, проходимость, особенности возникновения пожаров и их распространение);
- *гидрография* (общая характеристика рек, озер, болот, оценка речной сети, ее густота, описание крупных и средних рек);
- *климатические условия* (температура и плотность воздуха, атмосферное давление, количество осадков, средне сезонная скорость и направление ветров, состояние тропосферы и ионосферы, характеристика преобладающих ветров).

В целях решения исследовательских задач возникает необходимость рассмотрения указанных направлений по отдельности, где авторы отметят степень их влияния на устойчивость системы связи:

Первое, рельеф местности, оказывает значительное влияние на устойчивость системы связи, особенно в боевой обстановке [5]. К примеру, при организации связи в горных условиях следует учитывать, что:

- горный рельеф значительно затрудняет организацию и поддержание устойчивой связи между подразделениями и частями, действующими на разобленных направлениях;
- ухудшается эффективность использования средств радиосвязи, работу радиосредств затрудняют большие колебания высот и экранирующее действие склонов гор.

Второе, характер поверхности земли, также влияет на устойчивость системы связи [5, с. 89]. Например, в лесу из-за поглощения стволами деревьев излучаемую энергию от радио и радиорелейных средств, снижается дальность связи и проявляется явление интерференции радиоволн и ухудшение качества связи.

Третье, гидрография [5, с. 74]. К примеру, вода может поглощать радиоволны, особенно на высоких частотах, что уменьшает дальность связи, одновременно отраженные от поверхности воды сигналы создают мультипатное распространение, что может привести к ухудшению качества связи.

Четвертое, климатические условия [5, с. 174], а именно экстремальные температуры, которые могут влиять на работу оборудования, вызывая перегрев или замерзание компонентов; влажность и атмосферные явления, такие как бури и молнии, создают коррозию оборудования и повышают износ; солнечные вспышки и геомагнитные бури вызывают помехи в радиосвязи; дождь, снег и туман могут ослаблять сигналы, особенно в случае спутниковой и радиосвязи.

Перечисленные влияния климатических условий приведет к ухудшению качества сигнала и тем самым влияет на устойчивость связи при обеспечении управления войсками.

2) *дестабилизирующие воздействия*. Для дезорганизации управления войсками и оружием эвентуальный противник планирует нарушить функционирование систем связи путем постановки помех, изменения распространения радиоволн и огневого воздействия. По взглядам иностранных военных специалистов при равных условиях исход оборонительной операции определяется не столько соотношением традиционных показателей сил и средств, сколько преимуществом в системах управления разведки, радиоэлектронной борьбы (далее – РЭБ) и боевых возможностей обычных средств поражения.

Подтверждением этого является использование средств РЭБ в Персидском заливе еще до начала боевых действий [6, с.502]. Система связи, как техническая основа системы управления, в процессе своего функционирования подвергается дестабилизирующим воздействиям, направленным на снижение ее устойчивости. К дестабилизирующим воздействиям естественного происхождения относятся грозовые разряды, пожар, электромагнитная буря, наводнение, ураган, землетрясение и другие. Категорию дестабилизирующих воздействий искусственного происхождения составляют преднамеренные и непреднамеренные воздействия (таблица 1). Переходим к рассмотрению влияния дестабилизирующих воздействий преднамеренного характера, где установлено:

1) физическое поражение элементов системы связи высокоточным оружием [7]. Физическое поражение элементов системы связи оружием противника существенно нарушает функциональные связи между отдельными элементами системы связи, что может привести к частичной, а в ряде случаев и к полной потере управления войсками. Противник может воздействовать на систему связи как обычными, так и ядерными средствами поражения;

2) действия диверсионно-разведывательных групп (далее – ДРГ), могут оказывать значительное влияние на устойчивость системы связи, используя различные методы для ее нарушения или уничтожения. К примеру, ДРГ могут физически уничтожать ключевые элементы инфраструктуры связи, такие как антенны, радиорелейные (тропосферные) станции, узлы связи и кабельные линии. Одновременно могут устанавливать помеховые устройства вблизи важных объектов связи для подавления радиосигналов;

3) оружие массового поражения (далее – ОМП), может иметь разрушительное влияние на системы связи. ОМП, такие как ядерное, биологическое или химическое оружие, приводят к разрушению или повреждению физической инфраструктуры связи, такие как узлы связи, антенны-мачтовые устройства и линии связи. Кроме того, определенные типы ОМП также создают сильные электромагнитные помехи, мешающие работе радиосистем и других средств связи.

Таблица 1 – Категория дестабилизирующих воздействий искусственного происхождения [8, с. 73].

Непреднамеренные воздействия		
<i>физические</i>	<i>радиоэлектронные</i>	<i>информационные</i>
- процессы износа и старения оборудования; - пожар, затопление; - химическое заражение, взрыв.	радиопомехи.	- нарушение конфиденциальности информации; - нарушение целостности информации; - нарушение доступности информации.
Преднамеренные воздействия		
<i>физические (огневое поражение, в т.ч. ВТО)</i>	<i>радиоэлектронные (радиоэлектронное поражение)</i>	<i>информационные (информационно-технические воздействия)</i>
- оружие на основе новых физических принципов; - действия диверсионно-разведывательных групп; - оружие массового поражения.	- радиоэлектронное подавление; - самонаводящиеся на источники излучения оружие; - средства функционального поражения.	- нарушение конфиденциальности информации; - нарушение целостности информации; - несанкционированное использование ресурсов; - нарушение доступности информации.

Один из преднамеренных воздействий, особенно влияющих на помехоустойчивость системы связи, является радиоподавление радиоэлектронных средств. Под радиоподавлением понимается постановка помех радиостанциям и радиолокационным станциям, а под термином «создание помех» – преднамеренное излучение или переизлучение сигналов с целью предотвращения или искажения приема информации. Опыт применения средств РЭБ в локальных войнах [8, с. 87] показывает, что для подавления систем связи использовались следующие виды активных электромагнитных помех, как: прицельные по одной частоте; скользящие в широком участке диапазона частот; дискретные на относительно небольшом участке диапазона частот (подавляющие одновременно несколько частот); сплошные заградительные, перекрывающие полностью относительно узкий участок диапазона частот.

Заслуживают внимание аспекты влияния радиоподавления противника на устойчивость системы связи. Авторами внесены уточнения в его классификацию по следующим критериям:

1) по способу распространения помех, подразделяемое на прямое радиоподавление (направленное воздействие на определенные частоты), рассеянное радиоподавление (воздействие на широкий спектр частот, часто менее эффективное, но затрудняющее обнаружение источника);

2) по характеру воздействия, подразумевающее постоянное радиоподавление (непрерывное воздействие на каналы связи), переменное радиоподавление (изменение интенсивности или частоты помех для создания дополнительных сложностей в адаптации защитных мер);

3) по дальности действия, предусматривающее ближнее радиоподавление (ограничено малым радиусом действия, часто используется для локальных операций) и дальнее радиоподавление (оказывает влияние на большие расстояния, требует мощного оборудования);

4) по степени воздействия, которое охватывает полное подавление (целью является полная невозможность использования коммуникационных каналов), частичное подавление (снижение качества связи, но не полное ее прекращение).

На наш взгляд, обоснованным выглядит ниже размещенный вариант (рис. 1) классификации факторов и условий, влияющих на устойчивость системы связи оперативного объединения в оборонительной операции [1,5,8,9].

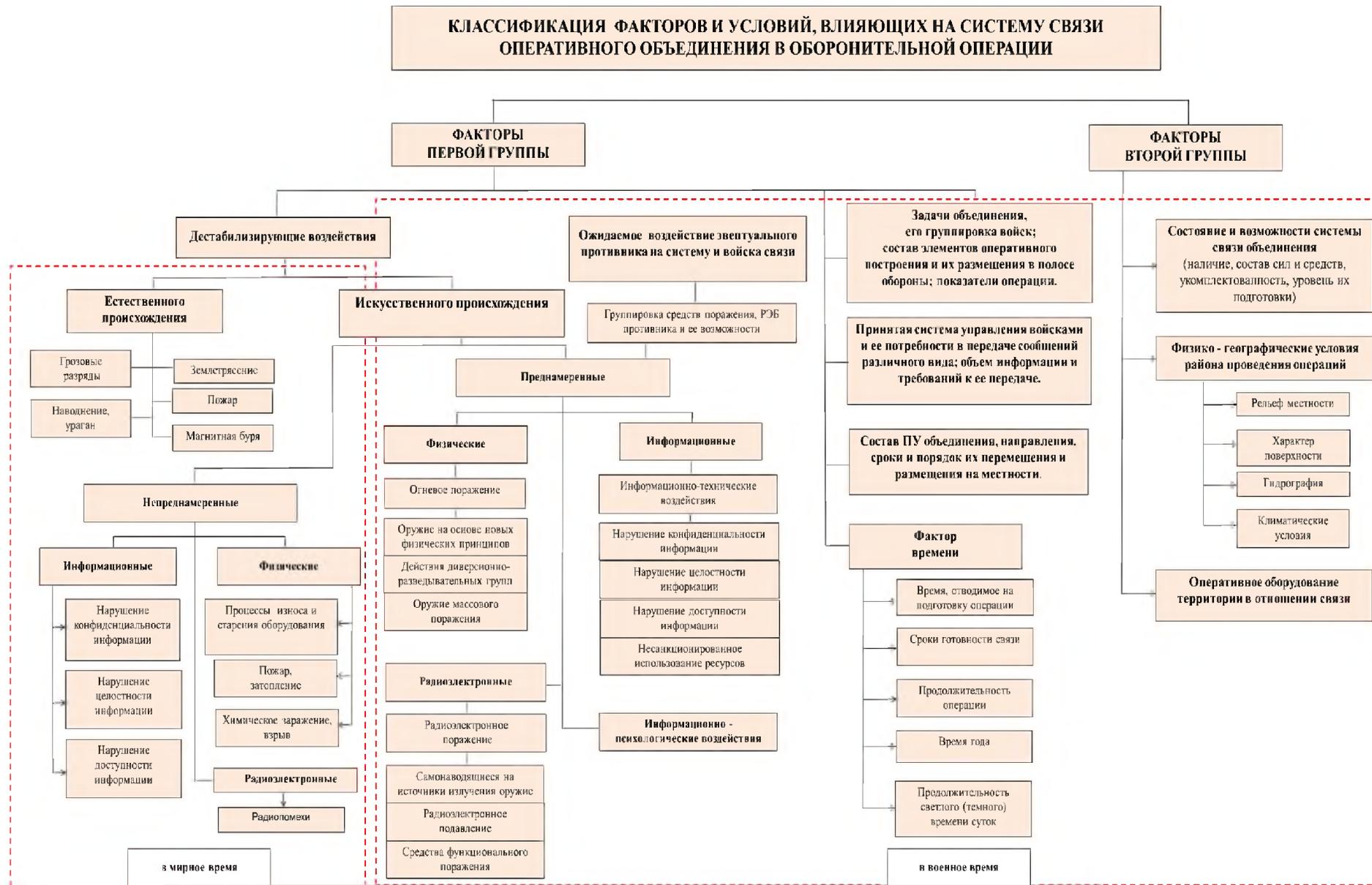

Рисунок 1 – Классификация факторов и условий, влияющих на систему связи оперативного объединения в оборонительной операции

Приведенные на рисунке 1 данные показывают, что естественные и искусственные непреднамеренные дестабилизирующие воздействия на систему связи характерны для мирного времени. В военное время и угрожаемый период эти воздействия дополняются преднамеренными искусственными дестабилизирующими последствиями.

Заключение. Таким образом, резюмируем, что несвоевременная оценка и некачественный учет перечисленных факторов и условий, влияющих на устойчивость системы связи, могут привести к затруднению управления войсками, неоправданным потерям, утрате времени и инициативы, а их умелое использование при подготовке и входе операции будут способствовать достижению успеха.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Ермишян А.Г. Теоретические основы построения систем военной связи в объединениях и соединениях: учебник. - СПб.: ВАС, 2005. – 740 с.
- 2 Философский энциклопедический словарь. - М.: ИНФРА-М, 2005. – 576 с.
- 3 Евгеньева А.П. Словарь русского языка: в 4-х томах. / 4 изд., стер. - М.: Полиграфресурсы, 1999. – 800 с.
- 4 Хан А.Д., Шибуттов М.М., Светлаков В.Р. Военная география Центрально-Азиатского региона: учебное пособие. - Астана: АО «Центр военно-стратегических исследований», 2013 – 256 с.
- 5 Иванов П.А., Захаров Г.В. Местность и ее влияние на боевые действия войск. - М.: Воениздат, 1969. – 208 с.
- 6 Рукшин А.С. Военное искусство в локальных войнах и вооруженных конфликтах: военно-исторический труд. - М.: Воениздат, 2009. – 764 с.
- 7 Макаренко С.И. Информационное противоборство и радиоэлектронная борьба в сетевых войнах начала XXI века: монография. - СПб.: Научные технологии, 2017. – 546 с.
- 8 Макаренко С.И. Модели системы связи в условиях преднамеренных дестабилизирующих воздействий и ведения разведки: монография. - СПб.: Научные технологии, 2020. – 337 с.
- 9 Макаренко С.И., Иванов М.С. Сетевая война – принципы, технологии, примеры и перспективы: монография. - СПб.: Научные технологии, 2018. – 898 с.

Раимбеков А.А., *докторант*

Жусупов Д.К., *магистр*

Статья поступила в редакцию 28 октября 2024 года

УДК 355.405.71
МРНТИ 78.19.03

Н.О. МУСАБЕКОВ
Б.А. САМЕТЕЕВ
К.У. МУСАЕВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

УСТРОЙСТВО ВОДНЫХ ЗАГРАЖДЕНИЙ В ХОДЕ ВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Аннотация. В научной статье актуализируется проблема создания водных заграждений в боевых условиях. Авторами проведен краткий анализ теории и практики создания водных заграждений в контексте развития военной гидротехники. Рассмотрены вопросы планирования и порядка применения устройств водных заграждений. Обосновывается необходимость повышения эффективности применения водных заграждений с учетом характера и содержания современных вооруженных конфликтов. Изучены способы создания водных заграждений в интересах повышения эффективности действий войск при ведении боевых действий. Рассмотрены типы затопления местности, включая активное и пассивное затопление, заболачивание местности, отмечены их особенности в современных условиях. Результаты исследования вызовут интерес в экспертном сообществе и среди специалистов в области военной безопасности, инженерного обеспечения и военной гидротехники.

Ключевые слова: водные заграждения, активное затопление местности, пассивное затопление местности, заболачивание местности, гидротехнические сооружения.

Н.О. МУСАБЕКОВ
Б.Ә. СӘМЕТЕЕВ
Қ.Ө. МУСАЕВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

N.O. MUSABEKOV
B.A. SAMETEEV
K.U. MUSAEV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

ЖАУЫНГЕРЛІК ҚИМЫЛДАРЫН ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДА СУ ТОСҚАУЫЛДАРЫН ОРНАТУ

Түйіндеме. Ғылыми мақалада жауынгерлік жағдайда су тосқауылдарын құру мәселесі өзектендіріледі. Әскери гидротехниканы дамыту контекстінде су тосқауылдарын жасау теориясы мен практикасына қысқаша талдау жүргізілді. Су тосқауылдары құрылғыларын жоспарлау және қолдану тәртібі мәселелері қаралды. Қазіргі заманғы қарулы қақтығыстардың сипаты мен мазмұнын ескере отырып, су тосқауылдарын қолданудың тиімділігін арттыру қажеттілігі негізделді. Жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізу кезінде әскерлердің іс-қимылдарының тиімділігін арттыру мүддесінде су тосқауылдарын жасау тәсілдері зерделенді. Жер бедерінің су басу түрлері қарастырылып, олардың ерекшеліктері қазіргі жағдайда атап өтілді. Зерттеу нәтижелері сарапшылар қауымдастығында және әскери қауіпсіздік, инженерлік қамтамасыз ету және әскери гидротехника мамандары арасында қызығушылық тудырады.

Түйінді сөздер: су тосқауылдары, жердің белсенді су басуы, жердің пассивті су басуы, жердің батпақтануы, гидротехникалық құрылыстар.

THE CONSTRUCTION OF WATER BARRIERS DURING THE CONDUCT OF HOSTILITIES

Annotation. The scientific article actualizes the problem of creating water barriers in combat conditions. A brief analysis of the theory and practice of creating water barriers in the context of the development of military hydraulic engineering is carried out. The issues of planning and the procedure for the use of water barrier devices are considered. The necessity of increasing the effectiveness of the use of water barriers, taking into account the nature and content of modern armed conflicts, is substantiated. The theory and practice of creating water barriers in the system of military hydraulic engineering has been studied as an applied subsection of hydraulic engineering, which is engaged in creating a scientific and methodological base for carrying out technical measures on the water in the interests of increasing the country's defense capability and ensuring the combat operations of the armed forces. The results of the study will arouse interest in the expert community and among specialists in the field of military security, engineering and military hydraulic engineering.

Keywords: water barriers, active flooding of the area, passive flooding of the area, waterlogging of the area, hydraulic structures.

Введение. Водные преграды с древних времен играли важную роль в военном деле, являлись труднопреодолимыми барьерными рубежами на путях движения войск, служили выгодными рубежами для построения обороны, использовались при выборе мест для строительства военных укреплений и крепостей, а также перекрытия доступа к ним. Главное значение для организации и ведения боевых действий имеет не только применение естественных водных преград, но и создание искусственных водных препятствий. Затопление местности – это искусственное водное ограждение, которое создается с целью задержать продвижение противника, сковать его маневр или вынудить оставить занятую им территорию, а также нарушить мостовые, сорвать паромные и десантные переправы. Для их создания могут применяться гидротехнические сооружения, построенные в мирное время, а также могут возводиться специальные гидротехнические сооружения, целью которых является создание водного ограждения [1].

Цель исследования – на основе анализа проблемы создания водных ограждений раскрыть ее особенности в условиях современных вооруженных конфликтов.

Задачи:

- 1) проанализировать аспекты создания и разрушения водных сооружений, используемых в военных целях;
- 2) рассмотреть типы затопления местности;
- 3) уточнить факторы создания водных сооружений.

Материалы и методы исследования. Источниковую базу исследования составила научная литература, включая учебные пособия и научные статьи, а также материалы из сети интернет. В ходе научного поиска использовались методы анализа, синтеза, обобщения и визуализации данных.

Результаты исследования и их обсуждение. В новейшей истории человечества достаточно случаев разрушения гидротехнических сооружений. Например, 18 августа 1941 года произведен подрыв ДнепроГЭС на Украине в ходе боев с гитлеровскими захватчиками. Операция предпринята советским руководством в связи с вражескими атаками с целью захвата ДнепроГЭС и плотины, через которую планировалось ворваться в город Запорожье. При подрыве заряда возникла брешь шириной около 150 м и глубиной 30 м. В результате возникла обширная зона затопления в нижнем течении Днепра. Вследствие этого образовалась волна прорыва и была создана зона затоплений местности протяженностью более 350 км и шириной 2-5 км. Но вырвавшаяся на свободу вода не разделяла людей на «своих» и «чужих». Почти тридцатиметровая лавина воды пронеслась в днепровской пойме, заливая все на своем пути. Нижняя часть Запорожья с огромными запасами разных товаров, военных материалов и десятков тысяч тонн пищевых продуктов и другого имущества в течение часа была снесена. Десятки судов вместе с судовыми командами погибли. В результате немецко-фашистские войска задержаны на 30 суток.

Каховская ГЭС имени П.С. Непорожного одна из заметных сооружений коммунистической эпохи. Возведение плотины началось в 1952 году, а 19 октября 1959 году Каховская ГЭС принята в промышленную эксплуатацию с установленной мощностью 312 МВт.

С 15 ноября 2022 года станция перестала производить электроэнергию. Подрыв на Каховской ГЭС привел к тому, что в результате затопления противоборствующие стороны потеряли часть линий обороны на левом берегу Днепра. Под угрозой затопления находились населенные пункты на левом берегу Днепра в Херсонской области, включая Голую Пристань, Кардашинку, Алешки, Казачьи Лагера и другие. В результате сформирована линия обороны Вооруженных Сил Российской Федерации (по состоянию на 2023-2024 годы), которая протягивается вдоль Днепра. Карта топографической местности свидетельствует, что поселки на левом берегу находятся в низине, поэтому угроза подтопления там выше, чем в Херсоне (рис. 1).

Исторические факты указывают на то, что последствия разрушения гидротехнических сооружений, как в мирное, так и в военное время могут быть катастрофическими. Волна прорыва, образующаяся вследствие разрушения гидротехнических сооружений перемещаясь по руслу реки, уничтожает все на своем пути. В мирное время приводит к многочисленным жертвам, наносит вред местной инфраструктуре и государственной экономике. В военное время последствия разрушения гидротехнических сооружений влияют на ход боевых действий. Объективная оценка последствий разрушения гидротехнических сооружений и правильное ее применение в ходе боевых действий способствуют предотвращению потерь среди личного состава, вооружения и военной техники, успешному выполнению поставленных задач в военное время, а также своевременному предупреждению чрезвычайных ситуации в мирное время [2].

Водными ограждениями принято называть искусственные затопления и заболачивания местности, создаваемые на водных преградах. В зависимости от методов использования воды различают следующие основные типы водных ограждений: активное затопление местности, пассивное затопление местности, заболачивание местности. Зоны затопления, образующихся вследствие разрушения гидротехнических сооружений всегда играли огромную роль в военных операциях. Весьма давно человек научился пользоваться искусственно создаваемыми водными препятствиями.

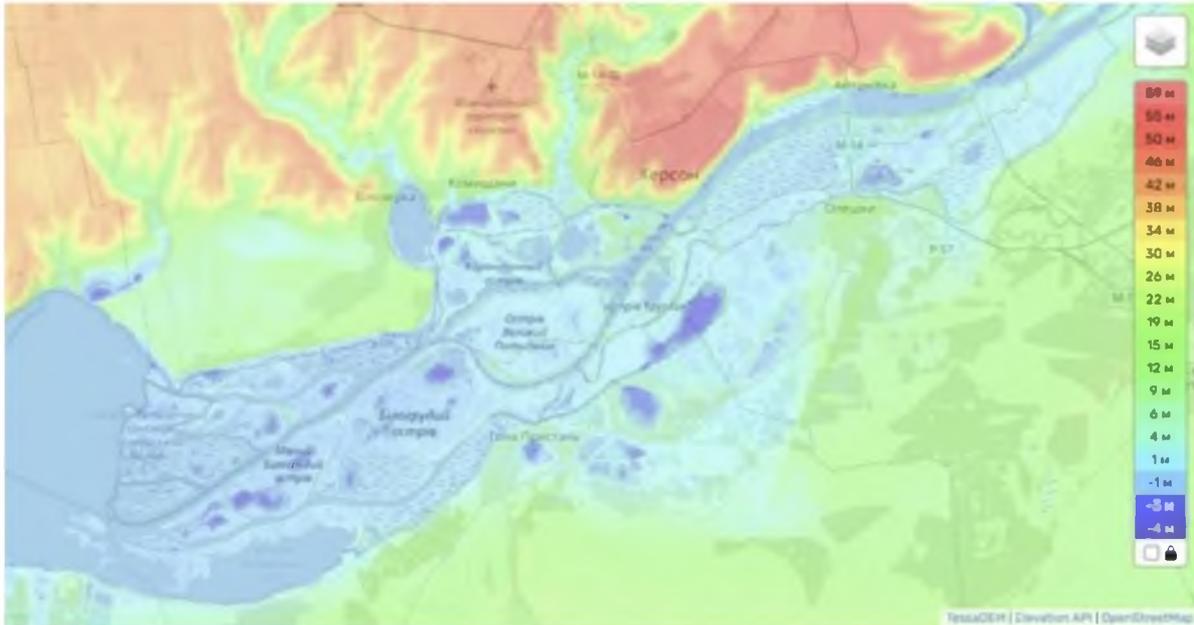

Рисунок 1 – Топографическая карта района Херсона

В зимних условиях искусственным путем могут создаваться ледоходы на реках, в горных условиях – сели и лавины, а также посредством поджога горючей жидкости, разлитой на поверхности воды огневодные заграждения.

Отмечаем особую важность гидротехнических сооружений, предназначенных для изменения направлений естественного стока воды.

К гидротехническим сооружениям относят:

- плотины, водоспускные, водовыпускные и водосбросные сооружения, здания гидроэлектростанций, насосные станции, туннели, судоходные шлюзы, каналы, судоподъемники;
- сооружения для защиты от наводнений, дна водохранилищ и разрушений берегов, рек;
- сооружения (дамбы), ограждающие хранилища жидких отходов сельскохозяйственных и промышленных организаций;
- устройства от размывов на каналах, а также другие сооружения, предназначенные для предотвращения негативного воздействия воды, жидких отходов и использования водных ресурсов [3].

Наиболее опасным среди выше перечисленных гидротехнических сооружений является плотина, которая ограждая естественный поток воды, образует большую разницу между верхним и нижним течением, тем самым создает водохранилище с многомиллионным объемом воды. При ее разрушении образуется волна прорыва и, перемещаясь по руслу реки, создает зону затопления. Рассмотрим типы затопления местности.

Активное затопление местности – водное заграждение, создаваемое сбросом (перемещением) массы воды из водоемов и водотоков на нижележащие (прилегающие) участки местности. Активное затопление осуществляется открытием затворов плотин или их разрушением. В ряде случаев для этого приходится разрушать и сами плотины взрывами зарядов. Способы активного затопления:

- открытие отверстий водосбросов гидроузлов и других гидротехнических сооружений;
- разрушение сооружений водосбросов и оборудования гидроузлов-затворов водосбросов и ворот шлюзов;
- разрушение водоподпорных сооружений гидроузлов – плотин, дамб;
- разрушение других гидротехнических сооружений – шлюзов, ограждающих дамб рек, каналов, прибрежных участков морей, сооружений на каналах и мелиоративных системах.

Пассивное затопление местности – водное заграждение, создаваемое накоплением воды перед водоподпорными сооружениями (плотинами). Пассивное затопление осуществляется путем устройства одного или нескольких последовательно расположенных водохранилищ, увеличивающих глубину и ширину реки, ручья.

Для устройства пассивного затопления используются следующие способы:

- перекрытие отверстий водосбросов гидроузлов, других сооружений, в том числе специальных гидротехнических сооружений военного назначения;

- перекрытие отверстий водопропускных труб и подмостовых отверстий на автомобильных и железных дорогах;
- возведение водоподпорных сооружений на реках;
- перекрытие рек взрывами.

Заболачивание местности – водное заграждение, создаваемое посредством переувлажнения поверхностной толщи и грунтов. Заболачивание представляет собой участок местности, на котором поверхностный слой грунтов переувлажнен и труднопроходим для боевой и транспортной техники. Заболачивание местности устраивается путем переувлажнения грунта в долинах рек, ручьев. Оно достигается прекращением или ограничением стока воды на участках местности с малыми уклонами, высоким уровнем грунтовых вод, на болотистых поймах рек и ручьев. Для заболачивания местности наиболее удобно использовать осушенные ранее болота или заболоченные участки, а также территории, где есть мелиоративные сети. Переувлажнение поверхностного слоя грунтов может осуществляться затоплением местности, затруднением (прекращением) стока поверхностных вод, затруднением стока грунтовых вод. Заболачивание посредством затопления местности может осуществляться и с использованием активного или пассивного затопления. Для этого используются известные способы их устройства, а также заболачивание наблюдается на поймах рек после схождения волны прорыва, в ложе водохранилища (рис. 2).

Рисунок 2 – Заболачивание местности

Масштабы создаваемых затоплений и заболачиваний оказывают влияние на ход боевых действий. Тактическое значение имеют устраиваемые пассивные затопления, и заболачивание незначительной части территории, создаваемые посредством устройства простых водоподпорных сооружений. Оперативное значение имеют активные затопления значительной по размеру территории (зоны затопления) [4].

Применение войсками водных заграждений осуществляется во всех видах боевых действий. Планирование применения и создание водных заграждений позволяет экономить силы и средства, выиграть время, затруднить движение и маневр войск противника на достаточно обширном участке местности. При устройстве системы инженерных заграждений сочетаются комбинированные заграждения, которые состоят из различных видов минно-взрывных, невзрывных, электризуемых и водных заграждений.

Водные заграждения, как правило, усиливаются другими заграждениями или же, обеспечивают усиление других заграждений. Водные заграждения бывают различных типов. Так, накоплением воды и последующим ее сбросом на прилегающие участки местности достигается сочетание пассивного и активного затопления. Водные заграждения, входящие в общую систему инженерных заграждений, тесно увязываются с другими видами заграждений и системой огня, а устраиваемые самостоятельно – с системой огня.

Опыт современных вооруженных конфликтов показывает о гибкости применения водных заграждений. Так, в обороне активное затопление местности целесообразно создавать на дальних подступах к обороне, в полосе обеспечения с целью задержки продвижения войск противника и уничтожения его огнем, рассеяния его наступающей группировки. Для прикрытия районов обороны и промежутков между ними целесообразно устраивать пассивные затопления и заболачивания передовой позиции. Для прикрытия воинских частей ракетных войск и артиллерии, районов сосредоточения резервов и оборонительных позиций вторых эшелонов водные заграждения создаются в глубине обороны обороняющихся войск. В наступлении активное затопление создается для прикрытия рубежей, захваченных передовыми отрядами, а также флангов наступающих войск.

В ходе планирования устройства водных заграждений следует учитывать ряд факторов:

- водные заграждения устраиваются вблизи естественных водных преград;
- могут устраиваться преимущественно в низинах местности;
- условия создания и преодоления водных заграждений изменяются в зависимости от времени года, климатических изменений и прочих факторов;
- применение водных заграждений затрудняют движение и маневр, как противника, так и своих войск.

Подготовка района боевых действий, включая устройство водных заграждений, является составной частью его инженерной подготовки. Ее целью является выполнение специальных мероприятий, способствующих успешному ведению боевых действий. Следует учитывать, что с началом боевых действий гидротехнические сооружения, вероятно, будут разрушены противником, что повлечет необходимость преодоления своими войсками районов затоплений и заболачиваний. Исходя из этого, реализация мероприятий по подготовке путей движения войск и переправ необходимо выполнять заблаговременно. Подготовка района боевых действий включает выбор створов для гидроузлов, которые предполагается возводить в ходе ведения боевых действий. Заблаговременная заготовка и изготовление металлических элементов для возведения плотин, сборных элементов конструкций, различных водонаполняемых оболочек, разработка технической документации будет способствовать эффективному устройству водных заграждений в спланированных к их применению районах, как до начала, так и в ходе ведения боевых действий [5].

Заключение. Таким образом, тщательная оценка местности в инженерном отношении, заблаговременное планирование устройства водных заграждений и подготовка элементов конструкций для их создания позволит эффективно применять естественные водные преграды, а также водные заграждения в интересах ведения боевых действий. Объективная оценка и рациональное применение результатов исследования позволят уточнить имеющиеся знания в данной области и создать научный задел для дальнейшего научного поиска.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Пышкин Б.А. Война и гидротехника // Научно-практический журнал «Военное обозрение». - 2017. - № 34. – С.45-51.
- 2 Баранов А.Р. Устройство и преодоление заграждений: учебное (практическое) пособие для вузов. - Москва, 2020. – 286 с.
- 3 Самойлов Р.С. Военная гидротехника: учебник. - М.: ВИА им. Куйбышева, 1978. – 308 с.
- 4 Военная гидротехника [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B3%D0%B8%D0%B4%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0# [Дата обращения: 28.10.2024].
- 5 Семянников Б., Марчук Н., Руббо Д. Военная гидротехника. // Научно-методический журнал МО РФ «Армейский сборник». - 2011. - № 11. – С.47-52.

Мусабеков Н.О., *магистр*

Саметеев Б.А., *магистр*

Мусаев К.У., *магистр*

Статья поступила в редакцию 6 ноября 2024 года

УДК 355.422.23
МРНТИ 78.19.03

Е.Б. АДЕЛЬБАЕВ
Р.А. НИГМАТУЛЛИН

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

**РАЗВИТИЕ УЧЕБНОЙ И МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ
В СИСТЕМЕ БОЕВОЙ ПОДГОТОВКИ ПОГРАНИЧНОЙ СЛУЖБЫ
КОМИТЕТА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация. Автором актуализируется проблема текущего состояния системы боевой подготовки частей и подразделений Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан в контексте совершенствования учебной и материально-технической базы. Повышение уровня ее оснащенности, модернизации и внедрение в систему боевой подготовки является одной из приоритетных задач Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан по обеспечению современными тренажерами, различными обучающими техническими комплексами и другими учебно-тренировочными средствами необходимыми для качественной подготовки личного состава. Предложенные в научной статье организационные и иные меры позволят восполнить образовавшиеся пробелы в вопросах обеспечения инфраструктурой и соответствующей учебной и материально-технической базы, а также позволят повысить боеготовность подразделений и соответствие системы подготовки современным требованиям и вызовам.

Ключевые слова: система боевой подготовки, физическая подготовка, техническое обеспечение, центр подготовки, полигонное оборудование.

Е.Б. АДЕЛЬБАЕВ
Р.А. НИГМАТУЛЛИН

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК КОМИТЕТІ ШЕКАРА
ҚЫЗМЕТІНІҢ ЖАУЫНГЕРЛІК ДАЯРЛЫҚ
ЖҮЙЕСІНДЕ ОҚУ ЖӘНЕ МАТЕРИАЛДЫҚ-
ТЕХНИКАЛЫҚ БАЗАНЫ ДАМУ**

Түйіндеме. Автор оқу және материалдық-техникалық базаны жетілдіру контекстінде Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметінің бөлімдері мен бөлімшелерін жауынгерлік даярлау жүйесінің ағымдағы жай-күйі проблемасын өзектендіреді. Оны жарактандыру, жаңғырту деңгейін арттыру және жауынгерлік даярлық жүйесіне енгізу Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметінің жеке құрамды сапалы даярлау үшін қажетті заманауи тренажерлармен, әртүрлі оқыту техникалық кешендерімен және басқа да оқу-жаттығу құралдарымен қамтамасыз ету жөніндегі басым міндеттерінің бірі болып табылады. Ғылыми мақалада ұсынылған ұйымдастырушылық және өзге де шаралар инфрақұрылыммен және тиісті оқу және материалдық-техникалық базамен қамтамасыз ету мәселелеріндегі қалыптасқан олқылықтардың орнын толтыруға, сондай-ақ бөлімшелердің жауынгерлік әзірлігін және дайындық жүйесінің қазіргі заманғы талаптар мен сын-тегеуріндерге сәйкестігін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: жауынгерлік даярлық жүйесі, дене шынықтыру даярлығы, техникалық қамтамасыз ету,

Y.B. ADELBAEV
R.A. NIGMATULLIN

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

**DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL
AND LOGISTICAL BASE IN THE COMBAT
TRAINING SYSTEM OF THE BORDER
GUARD SERVICE OF THE NATIONAL
SECURITY COMMITTEE OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation. The author actualizes the problem of the current state of the combat training system of units and subunits of the Border Guard Service of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan in the context of improving the educational and logistical base. Increasing the level of its equipment, modernization and implementation into the combat training system is one of the priorities of the Border Service of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan to provide modern simulators, various training technical complexes and other training facilities necessary for high-quality training of personnel. The measures proposed in the article will make it possible to fill the gaps in the provision of infrastructure and an appropriate training and logistical base, as well as increase the combat readiness of units and the compliance of the training system with modern requirements and challenges.

Keywords: combat training system, physical training, technical support, training center, landfill equipment.

даярлау орталығы, полигондық жабдық.

Введение. Оснащение казахстанской армии современными видами вооружения и новыми передовыми технологиями требуют учета новых форм и способов применения частей, подразделений в современных вооруженных конфликтах. Следовательно, на фоне обострения военно-политической ситуации в мире и регионе, технического прогресса, совершенствования форм и способов ведения вооруженной борьбы необходимо обеспечить непрерывное совершенствование системы боевой подготовки войск для противодействия современным угрозам военной безопасности. Вместе с тем, проведенный анализ руководящих документов показал, что при планировании мероприятий боевой подготовки могут возникнуть ряд проблем, которые заключаются в практической реализации задач, в частности в вопросах обеспечения учебной и материально-технической базы.

Цель исследования – на основе современного состояния дел обосновать и выработать меры, направленные на решение проблем обеспечения учебной и материально-технической базы в системе боевой подготовки Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан.

Задачи:

1) проанализировать и обобщить современное состояние обеспечения учебной и материально-технической базы в системе боевой подготовки Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан;

2) выявить системные проблемы в вопросах обеспечения учебной и материально-технической базы Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан;

3) сформулировать предложения по развитию учебной и материально-технической базы в системе боевой подготовки Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан.

Материалы и методы исследования. Исследуемый информационный массив фактологического материала, их обобщение и переосмысление, систематизация и структурирование изучался авторами через призму критического анализа, что обеспечило получение новых результатов, выводов, предложений и мер. В ходе научного поиска использовались методы контент-анализа, синтеза, сравнения и абстрагирования, индукции и дедукции.

Результаты исследования и их обсуждение. Одним из приоритетных направлений совершенствования системы боевой подготовки является повышение качественного уровня войск, предполагающее внедрение не только новых форм, методов обучения, но и максимальное использование современных систем обучения, совершенствование учебной и материально-технической базы в процессе боевой подготовки Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан (далее – ПС КНБ РК). При этом следует отметить, что в настоящее время отмечается плановое перевооружение Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований, отмечается рост интенсивности боевой подготовки, количество проводимых учений, где наши военнослужащие оттачивают слаженность действий в составе коалиционных сил и улучшают взаимодействие с армиями различных стран [1].

В рамках реализации направлений, определенных Военной доктриной Республики Казахстан, выполнен значительный объем мероприятий с целью обеспечения военной безопасности, совершенствования военной организации государства, строительства немногочисленных, но технически оснащенных и высококомандных вооруженных сил [2]. В то же время оснащение казахстанской армии современной учебной и материально-технической базы, соответствующей инфраструктурой требует своего дальнейшего развития. В современных условиях система боевой подготовки представлена как совокупность взаимосвязанных мероприятий, образующих определенную целостность и единство, функционирующая в интересах обучения и воинского воспитания военнослужащих, слаживания органов управления и войск (сил) для ведения боевых действий или выполнения задач в соответствии с их предназначением [3]. Таким образом, в составную часть мероприятий образующих определенную целостность и единство, функционирующих в интересах обучения, входит процесс обеспечения современной учебной и материально-технической базы, с соответствующей инфраструктурой.

Контент-анализ руководящих документов показал, что в ПС КНБ РК размещен примерный перечень спортивных сооружений и мест для занятий физической подготовки, выступающие как элементы учебной и материально-технической базы [4]. Вместе с тем, проведенный анализ современного состояния учебной и материально-технической базы в системе боевой подготовки ПС КНБ РК по причине слабого ее обеспечения позволил выявить ряд проблемных вопросов, к числу которых можно отнести:

- занятия по огневой подготовке с офицерами и военнослужащими по контракту ПС КНБ РК проводятся не с полным охватом всех военнослужащих;
- полевые учебные центры не используются в полном объеме;
- в пограничных управлениях расположенные тир в нерабочем состоянии, требуют постоянного ремонта;

- существующие технические средства обучения устарели и требуют своего обновления. Кроме того, необходимо обновление инфраструктуры для проведения занятий по физической подготовке.

Вышеуказанные проблемы в системе обеспечения боевой и специальной подготовки позволяют констатировать о наличии проблемных вопросов в подготовке подразделений ПС КНБ РК. В целом, в пограничных управлениях мероприятия учебно-тренировочного процесса проводятся организованно, в соответствии с планом боевой подготовки военнослужащих подразделений Пограничной службы [5].

Таким образом, недостаточное внимание к данному аспекту проблемы, а также результаты проведенного анализа руководящих документов, регламентирующих учебное и материально-техническое обеспечение ПС КНБ РК, позволили сформулировать ряд противоречий:

Во-первых, между существующими требованиями по совершенствованию учебной и материально-технической базы для подразделений, частей ПС КНБ РК и отсутствием соответствующих центров подготовки (полигонного оборудования).

Во-вторых, между необходимостью постоянного повышения уровня физической подготовки военнослужащих ПС КНБ РК как элемента боевой подготовки и отсутствием специальных сооружений и комплексов.

Выявленные противоречия могут негативно повлиять на боевые возможности подразделений ПС КНБ РК в ходе выполнения задач. Одним из негативных последствий указанных противоречий является нарушение принципа оптимальности, когда необходимые результаты боевой подготовки достигаются исключением практических навыков военнослужащих ПС КНБ РК, необходимых в боевой практике.

В этой связи, разрешение названных противоречий обуславливает значимость совершенствования процесса боевой подготовки, как отдельных военнослужащих различных специальностей, так и подразделений, путем совершенствования учебной и материально-технической базы системы боевой подготовки подразделений ПС КНБ РК [1, с. 3]. В целях совершенствования системы боевой подготовки подразделений ПС КНБ РК на среднесрочный период *предлагается* сосредоточить деятельность уполномоченных структур по следующим направлениям:

1) совершенствовать нормативно-правовую базу по вопросам обеспечения, организации оперативно-боевой, специальной и физической подготовки в ПС КНБ РК. Необходимо внести изменения и дополнения в Правила организации оперативно-боевой и специальной подготовки в ПС КНБ РК по вопросам по обеспечения и обслуживания учебной и материально-технической базы;

2) повысить уровень подготовки военнослужащих, отвечающих современным и перспективным потребностям ПС КНБ РК, обладающих актуальными знаниями теории военного искусства, профессиональными компетенциями и практическими навыками, что достигается качественным учебно-методическим обеспечением;

3) обновить существующие тренажеры и моделирующие системы обеспечения учебного процесса и полигонного оборудования частей ПС КНБ РК;

4) рекомендуется провести капитальный и текущий ремонт инфраструктуры (полигонное оборудование, места занятий физической подготовки с учетом выполнения задач подразделениями ПС КНБ РК) связанные учебной и материально-технической базой.

При этом следует отметить, что эффективность системы боевой подготовки во многом зависит от качества и своевременности материального и финансового обеспечения образовательного процесса.

Заключение. Таким образом, ключевым фактором для достижения эффективности системы боевой подготовки является комплексный подход, направленный на повышение профессионализма и боеспособности подразделений ПС КНБ РК, который зависит от качества и своевременности материального и финансового обеспечения образовательного процесса. Создание необходимых условий, позволит поддерживать боевую готовность частей подразделений ПС КНБ РК на уровне, обеспечивающем гарантированное выполнение ими задач по предназначению в различных условиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Адельбаев Е.Б. Отчет о научно-исследовательской работе по теме «Совершенствование системы боевой подготовки ВС РК по опыту современных вооруженных конфликтов проблемы и пути их решения». - Астана: НУО РК, 2022. – 194 с.

2 Об утверждении Военной доктрины Республики Казахстан / Указ Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года № 554. - Астана, 2017. – 26 с.

3 Об утверждении Правил организации оперативно-боевой, специальной и физической подготовки в Пограничной службе Комитета национальной безопасности Республики Казахстан / приказ заместителя Председателя Комитета национальной безопасности Республики Казахстан – Директора Пограничной службы от 30 декабря 2020 года № 700. - Нур-Султан, 2020 – 280 с.

4 Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 7 января 2005 года № 29. - Астана, 2022. – 41 с.

5 Асыллов Н.Ж., Ващенко В.В., Курманбаев Р.М. Теория обеспечения национальной безопасности, проблемы и подходы к их решению // Военно-теоретический журнал «Бағдар-Ориентир». - 2024. - № 2 (102). – С.3-8.

Адельбаев Е.Б., *доктор философии (PhD) (по военной истории)*
Нигматуллин Р.А., *магистрант*

Статья поступила в редакцию 4 ноября 2024 года

ӘОЖ 355.6
ҒТАМАК 78.19.09

Н.Т. БЕРДІБЕКОВ
О.Т. ҚОПАБАЕВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ӘСКЕРИ БӨЛІМНІҢ ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН БАҚЫЛАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Түйіндеме. Мақала Қазақстан Республикасының Ұлттық ұлан бөлімдері мен бөлімшелеріндегі шаруашылық қызметтің бақылау саласында мониторингті жетілдірудің қазіргі заманғы өзекті мәселесіне арналған. Осы саладағы оңтайландыру бағыттарының бірі цифрландыру, оның ішінде түгендеу процестері болып табылады. Қазақстан Республикасының Ұлттық ұлан әскери бөлімдерде жүйелі проблемалар қаржы-экономикалық мәселелер бойынша мамандарды ғана емес, сонымен қатар тыл және материалдық және техникалық қамтамасыз ету қызметтерін тарта отырып, кешенді тексерулер нәтижесінде, сондай-ақ барлық деңгейдегі мемлекеттік қаржылық бақылау органдарымен өзара іс-қимылда анықталуы мүмкін. Жұмыс нәтижесінде негізделінген түгендеу процесінің тиімділігін арттыру тәсілі Қазақстан Республикасының Ұлттық ұлан әскери бөлімдері мен бөлімшелеріндегі шаруашылық қызметінің бақылаудың негізі құралы ретінде әскери бөлімде бақылау процестерін автоматтандыру арқылы жүргізу.

Түйінді сөздер: шаруашылық қызметті бақылау, тиімділікті арттыру, сандық түгендеу, бағдарламалық қамтамасыз ету.

Н.Т. БЕРДІБЕКОВ
О.Т. ҚОПАБАЕВ

*Национальный университет обороны Республики
Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

N.T. BERDYBEKOV
O.T. KOPABAEV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

ОПТИМИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОИНСКОЙ ЧАСТИ

OPTIMIZATION OF THE CONTROL SYSTEM OF THE ECONOMIC ACTIVITY OF THE MILITARY UNIT

Аннотация. Статья посвящена актуальной в современных условиях проблеме совершенствования мониторинга в сфере хозяйственной деятельности в частях и подразделениях Национальной гвардии Республики Казахстан. Одним из направлений оптимизации в этой области является цифровизация, в том числе процессов инвентаризации. Системные проблемы в войсках Национальной гвардии Республики Казахстан могут быть выявлены в результате комплексных проверок с привлечением не только специалистов по финансово-экономическим вопросам, но и служб тыла, материального и технического обеспечения, а также во взаимодействии с органами государственного финансового контроля на всех уровнях. В результате работы обоснован способ повышения эффективности процесса инвентаризации как основного инструмента контроля хозяйственной деятельности воинских частей Национальной гвардии Республики Казахстан путем автоматизации процессов ее проведения в воинской части.

Ключевые слова: контроль хозяйственной деятельности, цифровая инвентаризация, программное обеспечение, материально-техническое обеспечение, воинская часть.

Abstract. The analysis shows that the problem remains violation and abuse in financial and economic activities. The article is devoted to the problem of improving monitoring in the field of economic activity in units and subdivisions of the National Guard, which is relevant in modern conditions. One of the areas of optimization in this area is digitalization, including inventory processes. Systemic problems in the military can be identified as a result of comprehensive inspections involving not only specialists in financial and economic issues, but also rear services, material and technical support, as well as in cooperation with state financial control bodies at all levels. As a result of the work, a way to increase the efficiency of the inventory process as the main tool for controlling the economic activities of a military unit by automating the processes of its implementation in a military unit is substantiated.

Keywords: control of economic activity, digital inventory, software, logistics, military unit.

Кіріспе. Әскери шаруашылыққа басшылықтың табысты болуы көбінесе жоспарларды орындауды тиімді бақылауға, материалдық және ақшалай қаражатты жұмсаудың белгіленген лимиттері мен нормаларын сақтауға және құраманың (әскери бөлімнің) шаруашылық қызметінің басқа тараптарын

бақылауға байланысты. Уақтылы және сапалы бақылау құраманың (әскери бөлімнің) шаруашылық қызметін тиімді басқарудың ажырамас бөлігі болып табылады.

Шаруашылық қызметті бақылаудың неғұрлым маңызды, түйінді проблемасы Ұлттық ұланның әскери бөлімдерінің қаржылық және шаруашылық қызметіндегі бұзушылықтар мен теріс пайдаланулардың жиілігінде болып отыр. Соңғы жылдары материалдық және ақша қаражатын жетіспеушіліктің, ысырап мен ұрлаудың және басқа да бұзушылықтардың, сондай-ақ материалдық құндылықтармен әртүрлі бұзушылықтардың өсуі байқалады. Әскери бөлім қолбасшылығы, ішкі тексеру комиссияларының мүшелері және басқа да лауазымды адамдар тарапынан жеткіліксіз бақылауды пайдаланатын материалдық жауапты, сондай-ақ материалдық және ақшалай қаражатпен тікелей байланысты емес басқа да адамдар тарапынан материалдық және ақшалай қаражатты ұрлау және басқа да теріс пайдалану үшін осы уақытқа дейін алғышарттар жасалуда. Тексерулерді ұйымдастыру және жүргізу кезінде бірқатар проблемаларды байқауға болады, олар қазіргі уақытта кешенді әдіспен, қаржы-экономикалық мәселелер бойынша мамандарды ғана емес, сондай-ақ тыл, материалдық және техникалық қамтамасыз ету қызметтерін тартумен, сондай-ақ барлық деңгейдегі мемлекеттік қаржылық бақылау органдарымен (Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі, Республикалық қазынашылық органдары, Қазақстан Республикасы Есеп комитеті, салық қызметтері, әскери прокуратура және т.б.). Осылайша, шаруашылық қызмет саласындағы бақылауды ұйымдастыру әскери бөлім қызметінің маңызды бағыты болып табылады. Жұмыс нәтижесінде әскери бөлімде жүргізу процестерін автоматтандыру жолымен әскери бөлімнің шаруашылық қызметін бақылаудың негізгі құралы ретінде түгендеу процесінің тиімділігін арттыру тәсілі қаралды. Түгендеуді цифрландыру жолымен әскери бөлімнің шаруашылық қызметін бақылауды ұйымдастыруды жетілдіру [1].

Әскери бөлімде барлық практикалық бөлімдер компьютерлік техникамен қамтамасыз етілген, демек бұл түгендеу жүргізуді қиындатпайды. Бухгалтерлік есеп деректерін қағаз тасымалдағышқа шығару қиын болмағандықтан, қойма есебінің деректері қолмен, яғни қолжазбалық тәсілмен жүргізіледі, бұл түгендеу комиссиясының жұмысын қиындатады.

Осылайша, әскери бөлімде түгендеу жүргізудің сапасы мен жылдамдығын жақсарту үшін «Максат, 1С Бухгалтерия» бағдарламаларын пайдаланумен қатар әскери бөлімнің барлық шаруашылық жүргізу учаскелерінде компьютерлермен толық қамтамасыз етуді енгізу қажет. Үнталандырылған қаріппен құндылықтардың болуы туралы деректер жазылатын машинамен басылған құжаттар өзгерген кезде оларды адамның да, компьютерлік техниканың да қабылдауына қол жеткізіледі. Осы құжат ретінде мазмұны тауар таңбасымен бірдей штрих код пайдаланылуы мүмкін. Оларды қолдану ақпаратты автоматты түрде оқуды қамтамасыз етеді, машиналық жеткізгішті қалыптастыру процесін айналып өтіп, ақпараттың сапасын, оның дұрыстығын жақсартуға, нәтижелі ақпаратты алу үшін еңбек және уақыт шығындарын азайтуға мүмкіндік береді, бұл түгендеу жүргізуді жеделдетуге мүмкіндік береді. Тауар-материалдық құндылықтарды кіріске алудың уақтылығы мен толықтығын бақылаудың осындай тәртібін енгізу өзін толық ақтайды, өйткені құндылықтарды түгендеуге дейін кіріске алмау жолымен жетіспеушіліктердің өзара іс-қимыл жасау мүмкіндігі жойылады, көптеген сенімхаттарды жазып берудің қажеттілігі жойылады [2].

Тауар-материалдық құндылықтарды түгендеу есептеу, өлшеу, өлшеу, содан кейін нәтижелерді жазу бойынша көп еңбекті қажет ететіндігі белгілі. Бұл жұмысты жетілдіру және қамтамасыз ету үшін нақты қалдықтарды алып тастаудың цифрлық процесін механикаландыру және автоматтандыру қажет. Әскери бөлімде сандық түгендеуді енгізу тиімділігін есептеу.

Зерттеудің мақсаты – әскери бөлімнің шаруашылық қызметін бақылауды жетілдіру зерделеу арқылы заңдылықтары мен ерекшеліктері анықтау.

Міндеттері:

- 1) әскери бөлімнің шаруашылық қызметін бақылауды жетілдіру тәжірибелерін талдау;
- 2) әскери бөлімнің шаруашылық қызметін ұйымдастыру ерекшеліктерін айқындау;
- 3) әскери бөлімнің шаруашылық қызметін бақылауды жетілдіру үшін алдыңғы қатарлы тәжірибелерді анықтау.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Әскери бөлімде түгендеу процестерін автоматтандыруда пайдаланылатын ақпараттық технологиялар жаңа сападағы ақпарат алу, еңбек сыйымдылығын төмендету және ақпараттық ресурстарды пайдалану процестерінің тиімділігін арттыру мақсатында ақпаратты жинау, өңдеу, сақтау, беру және ұсыну үшін әдістер мен бағдарламалық-техникалық құралдардың жиынтығын пайдаланатын процесті білдіреді.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Әскери бөлімде цифрлық түгендеуді енгізу автоматтандырылған жұмыс орындарын ұйымдастыруды көздейді; есептік құжаттарды автоматты түрде қалыптастыру; экономикалық міндеттер кешендерін желілік интеграцияланған өңдеу; бөлінген дерекқорларды құру; пайдаланушыларға кеңінен ақпараттық-анықтамалық қызмет көрсету; электрондық

құжат айналымы. Мемлекеттік мекемеде цифрлық түгендеуді енгізу тиімділігін неғұрлым егжей-тегжейлі талдау үшін бағалау көрсеткіштерінің мынадай топтарын қараған жөн [3, 4]:

1) пайдаланылатын бағдарламалық, оның ішінде жалпы жүйелік, арнайы және қолданбалы өнімдерді сипаттайтын бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану деңгейінің көрсеткіштері.

Қолма-қол бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану коэффициенті (бұдан әрі – Қолма-қол БҚ К) – мекеменің қолма-қол бағдарламалық қамтамасыз етуді қаншалықты тиімді пайдаланатынын көрсетеді (1-формула).

$$K_{\text{Колма-қол БҚ К}} = \frac{Q_{\text{дПО}}}{Q_{\text{нПО}}}, \quad (1)$$

мұнда, ЧдПО – қолданыстағы бағдарламалық өнімдердің саны;

ЧнПО – қолма-қол бағдарламалық қамтамасыз ету саны.

Машина уақытының тиімді қорының күнтізбелік уақытқа қатынасын көрсететін машина уақытын пайдалану коэффициенті (2-формула).

$$K_{\text{Имв}} = \frac{T_{\text{э}}}{T_{\text{к}}}, \quad (2)$$

мұнда,

Tэ – машина уақытының тиімді қоры;

Tк – машина уақытының күнтізбелік қоры.

2) маманның жұмыс орнын жарактандыру үшін техникалық құралдар кешенін айқындайтын техникалық қамтамасыз етуді пайдалану деңгейінің көрсеткіштері (кез келген үлгідегі компьютерлер; ақпаратты жинау, жинақтау, сондай-ақ оны өңдеу, беру және шығаруды ұйымдастыру құрылғылары; деректерді беру құрылғылары; ұйымдастыру техникасы және т.б.).

Өзінің қызметтік қызметінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланатын бөлімшелердің үлесін көрсететін әскери бөлімнің ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдарымен жабдықталған бөлімшелері мен бөлімдерінің саны (3-формула).

$$K_{\text{умн}} = \frac{Q_{\text{н}}}{Q_{\text{он}}}, \quad (3)$$

мұнда,

Чп – бөлімшелер саны;

Чоп – жабдықталған бөлімшелер саны.

3) Өзінің қызметтік қызметінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланатын әскери бөлім мамандарының өзара іс-қимылын бағалауға мүмкіндік беретін ұйымдастырушылық қамтамасыз етуді пайдалану деңгейінің көрсеткіштері.

Автоматтандыруды енгізу нәтижесінде ақпаратты өңдеудің еңбек сыйымдылығы:

T = Түгендеуге жұмсалған уақыт саны / Түгендеу құжаттамасының саны.

Мыналар ретінде айқындалатын мамандардың жалпы санындағы АТ-бөлімше қызметкерлерінің үлес салмағы (4-формула).

$$K_{\text{ит}} = \frac{ССЧ_{\text{ито}}}{ССЧ} * 100\%, \quad (4)$$

мұнда,

ССЧ ито – ақпараттық технологиялар бөлімі мамандарының саны;

ССЧ – әскери бөлім мамандарының жалпы саны.

Ақпараттық технологиялар бөлімі - бөлімшесінің 1 маманына компьютерлер саны ақпараттық-коммуникациялық технологиялар бөлімі мамандарының жүктеме деңгейін анықтауға мүмкіндік береді (5-формула).

$$K_{\text{кит}} = \frac{\text{барлық компьютерлер}}{ССЧ_{\text{ито}}} \dots\dots\dots(5)$$

мұнда,

ССЧ ито – ақпараттық технологиялар бөлімі мамандарының саны.

Есептелетін көрсеткіштерді бағалау кезінде олардың нормативтік деңгейін ескеру қажет, өйткені ол мекемелердің біртекті топтары үшін ортақ болып табылады және шаруашылық жүргізу субъектілерін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың неғұрлым прогрессивті, оңтайлы нормаларына бағдарлайды. Әскери бөлімде түгендеу процестерін цифрландыруды енгізу тиімділігін есептеу әдістемесі мынадай кезеңдерге негізделеді. Бірінші кезеңде бөлімді ақпараттық қамтамасыз етудің даму деңгейін объективті және жан-жақты бағалауға мүмкіндік беретін бірнеше есептік кезеңдегі көрсеткіштерді жинау және есептеу жүргізіледі. Әрбір топтың көрсеткіштерін анықтағаннан кейін олардың әрқайсысының салмағын анықтау қажет.

Екінші кезең Фишберн шкаласының көмегімен салмақтық коэффициенттерді есептеуді қамтиды.

Фишберн салмағы - бөлімшесінде 1 кадаммен табиғи қатардағы мүшелердің арифметикалық прогрессиясының сомасы тұратын ұтымды бөлшектер, ал алымында - табиғи қатардың 1-ге кіретін элементтері, n-ден 1-ге дейін (мысалы, 3/6, 2/6, 1/6, жиынтығында бірлік). Яғни Фишберн бойынша артықшылық әлсіз баламаның салмақтық коэффициентінің ұтымды бөлшегі алымы бірлігіне асауынан көрінеді [4]. Әрбір X_i ($i = 1, n$) көрсеткішіне оның маңыздылығына баға қойылады. Содан кейін таразылар жүйесі құрылады (6-формуланы қараңыз), сондықтан (6-формула).

$$\sum_{i=1}^n a_i = 1 \quad a_i \geq 0, i = 1, n \tag{6}$$

мұндағы,

a – i көрсеткіштің салмағы;

i – ағымдағы көрсеткіштің нөмірі;

n – көрсеткіштер саны.

Сараптамалық жолмен белгіленген салмақтық коэффициенттерінің көмегімен 2018 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңдегі әрбір топ бойынша қол жеткізілген даму деңгейін сипаттайтын жиынтық көрсеткіштер есептелді (1-кесте).

1-кесте – Дамудың қол жеткізілген деңгейін сипаттайтын интегралдық көрсеткіштер

Көрсеткіштер	Әскери бөлім			
	2018	2019	2020	2021
Бағдарламалық қамтамасыз етуді дамыту деңгейі	0,25	0,17	0,94	0,87
Техникалық қамтамасыз етуді дамыту деңгейі	0,25	0,52	0,59	0,9
Ұйымдық қамтамасыз етуді дамыту деңгейі	0,7	0,76	0,12	0,64

Алынған деректер әскери бөлімде түгендеу процестерін автоматтандыру кезінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану тиімділігін арттыру туралы куәландырады [5].

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері бойынша мынандай қорытындыларға келеміз:

Біріншіден, Қаралған материалдан көріп отырғанымыздай, түгендеу жүргізу және оның нәтижелерін шығару кезінде автоматтандыру процестерін пайдаланудың маңызы өте жоғары. Уақытты үнемдеу - бұл автоматтандырылған түгендеу процесінің негізгі және маңызды артықшылығы.

Екіншіден, түгендеу процесін цифрландыру:

- мүлікті түгендеу және басқа да есепке алу кезінде еңбек шығындарын барынша азайтады;
- мүліктің рұқсатсыз жоғалу ықтималдығын азайтады;
- мүлікті пайдалану мерзімінің аяқталуын уақтылы анықтайды;
- негізгі құралдар мен тауар-материалдық құндылықтардың өткізілуін жедел бақылау деңгейін арттырады;

арттырады;

- негізгі құралдарды қабылдау немесе шығару кезіндегі дәлсіздіктерден арылтады;
- материалдық жауапты адамдардың тікелей теріс пайдалануын анықтайды;
- мүлік туралы қосымша деректерді өңдейді және талдауды жүргізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Цельковских А.А., Демков В.В., Слинько С.А. Организация материально-технического обеспечения повседневной деятельности войск (сил), часть 2: учебник. - СПб.: ВА МТО, 2014. – 190 с.
- 2 Об утверждении методических указаний по инвентаризации имущества и финансовых обязательств / приказ Министра финансов Российской Федерации от 13 июня 1995 года № 49. - Москва, 1995. – 35 с.
- 3 Аршинов В.И., Буданов В.Г. Синергетика на рубеже XX-XXI веков. - М.: ИНИОН РАН, 2007. – 114 с.
- 4 Коваленко И.Н. Анализ редких событий при оценке эффективности и надежности систем. - изд. 2. - Москва: URSS, 2021. – 208 с.
- 5 Ескенов М.З., Уткелбаев Д.З. Современные инновационные технологии в процессе обучения // Научно-образовательный журнал «Хабаршысы-Вестник». - 2024. - № 3 (102). – С.84-87.

Бердібеков Н.Т., *тылдық қамтамасыз етуді басқару магистрі*

Қопабаев О.Т., *тылдық қамтамасыз етуді басқару магистрі*

Мақала редакцияға 2024 жылғы 8 қарашада келіп түсті

ӘОЖ 355.41

ҒТАМАК 78.25.01

Т.М. СӘРСЕБАЕВ**Н.Т. БЕРДІБЕКОВ***Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті,**Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ӘСКЕРЛЕРДІҢ КҮНДЕЛІКТІ ҚЫЗМЕТІНДЕ ТИЕУ-ТҮСІРУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТӘРТІБІ

Түйіндеме. Мақалада әскерлердің күнделікті қызметінде тиеу-түсіру жұмыстары бойынша тылдық қамтамасыз етудің ерекшеліктері қарастырылған. Авторлар жақын шет елдердің ғалымдары мен сарапшыларының материалдық құралдарды беруді ұйымдастыруға байланысты мәселерді шешу, оларды тасымалдау түрлері мен тәсілдері, кірме жолдары дайындау жөніндегі жұмыстардың көлемі бойынша, теориялық және математикалық әдістерін қолдана отырып, зерттеумен бөліседі. Тиеу-түсіру жұмыстарын орындау тиімділігіне әсер ететін шарттар мен факторларының жалпыланып және талдау жасалды әскерлердің күнделікті қызметінде жан-жақты қамтамасыз ету бойынша міндеттерді дайындау және орындау кезінде механикаландырылған бекеттерді пайдалануды ескере отырып олардың ұйымын жақсарту жолдарын ашты. Ұсынылған ұсыныстар әскерлердің күнделікті қызметінде тиеу-түсіру жұмыстарының тиімділігін арттыруға, әскерлерді жан-жақты қамтамасыз ету бойынша осы жұмыстарын орындалу уақытының қысқартуға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: тылмен қамтамасыз ету, тиеу-түсіру жұмыстары, көтерме көлік машиналары, материалдық құралдар санын есептеу, тиеу-түсіру жұмыстарының көлемі, қайта тиеу, материалдық құралдарды беру пункті.

Т.М. САРСЕБАЕВ**Н.Т. БЕРДІБЕКОВ***Национальный университет обороны Республики**Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

ПОРЯДОК ОРГАНИЗАЦИИ ПОГРУЗОЧНО-РАЗГРУЗОЧНЫХ РАБОТ В ПОВСЕДНЕВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОЙСК

Аннотация. В статье рассмотрены особенности тылового обеспечения при выполнении тыловыми подразделениями задач по погрузочно-разгрузочным работам в повседневной деятельности войск. Авторы разделяют взгляды ученых и экспертов ближнего зарубежья, связанных с организацией передачи материальных средств по видам и способам их перевозки, объемом работ с помощью теоретических и математических методов исследования. Обобщены и проанализированы условия и факторы, влияющие на эффективность выполнения погрузочно-разгрузочных работ, раскрыты способы улучшения их организации с учетом использования механизированных постов в период подготовки и выполнения задач по всестороннему обеспечению войск в повседневной деятельности. Представленные предложения дают возможность повысить эффективность выполнения погрузочно-разгрузочных работ, сократить время выполнения данных работ по всестороннему обеспечению войск.

Ключевые слова: тыловое обеспечение, погрузочно-разгрузочные работы, подъемно-транспортные машины, расчет количества материальных средств, объем погрузочно-разгрузочных работ, перегрузка, пункта передачи материальных средств.

T.M. SARSEBAEV**N.T. BERDYBEKOV***The National Defence University**of the Republic of Kazakhstan,**Astana city, the Republic of Kazakhstan*

THE ORDER OF LOADING- UNLOADING OPERATIONS IN DAILY ACTIVITIES OF THE TROOP

Abstract. The article discusses the features of logistics support when performing logistics tasks for loading and unloading operations in the daily activities of troops. The authors share the views of scientists and experts from neighboring countries related to the organization of the transfer of material assets by types and methods of their transportation, the volume of work using theoretical and mathematical research methods. The conditions and factors affecting the efficiency of loading and unloading operations are summarized and analyzed, and ways to improve their organization are disclosed, taking into account the use of mechanized posts during the preparation and execution of tasks for comprehensive support of troops in daily activities. The presented proposals make it possible to increase the efficiency of loading and unloading operations, reduce the time required to complete these works for the comprehensive provision of troops.

Keywords: Logistics support, loading and unloading operations, lifting and transport vehicles, calculation of the amount of material assets, volume of loading and unloading operations, transshipment, point of transfer of material assets.

Кіріспе. Тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру деп, бригада командирінің тыл жөніндегі орынбасары, материалдық қамтамасыз ету батальондарының (мқб) командирлері, қоймалар бастықтары жеке құрам мен техниканы жұмыстарды орындауға, тиеу және түсіру пункттерін қабылдауға және беруге (материалдық құралдарды, жүктерді қайта тиеуге босатуға) дайындау жөніндегі іс-шаралар; қабылданған шешімге сәйкес жұмыс жүргізу орындары бойынша күштер мен құралдарды орналастыру; тиеу-түсіру жұмыстарын жоспарлау, оларды орындау және жан-жақты қамтамасыз ету бойынша кешенді іс-шаралары түсініледі [1, 2].

Зерттеудің мақсаты – әскери бөлімнің тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыруды жетілдіру.

Міндеттері:

1) әскери бөлімнің тиеу-түсіру жұмыстарын тәжірибелерін талдау;
2) жақын шекара елдің әскерлерінің тәжірибесін зерттеп, тиеу-түсіру жұмыстарын қызметін ұйымдастыру ерекшеліктерін айқынтау;

3) Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланның тылдық қамтамасыз ету барысында әскерлердің күнделікті қызметінде тиеу-түсіру жұмыстарын тиімділігін арттыру.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Зерттеудің кайнар көздері жақын шетелдің тәжірибесі бойынша әскери бөлімдердің тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру факторлары бойынша жарияланған көрнек ғалымдардың және әскери мамандардың ғылыми жұмыстарын талдау.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Ресей Федерациясы әскерлерінің тәжірибесіне сүйене отырып, тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыруға тұтастай алғанда тыл бойынша бригада командирінің орынбасары жауап береді. Бригада командирінің тыл жөніндегі орынбасары жұмысының негізі бригада командирінің ұрысқа шешім қабылдауы болып табылады. Бригада командирінің тыл жөніндегі орынбасары міндеттерді түсіндіреді, командирге материалдық қамтамасыз ету батальондарының бөлімдері мен бөлімшелерін қамтамасыз етуге, материалдық қамтамасыз ету батальондарының қорларын, ал қажет болған жағдайда жоғары қорларды құруға нұсқау береді. Тыл бойынша бригада командирі орынбасарының нұсқаулары негізінде тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру міндетін анықтау кезінде материалдық қамтамасыз ету батальон командирі: материалдық құралдарды жеткізудің белгіленген тәртібі, оның ішінде материалдық құралдарды қабылдау және жөнелту тәртібі, материалдық құралдардың түсу көлемі мен мерзімдері, материалдық құралдарды беру пункттерінде тиеу-түсіру жұмыстарын орындау үшін бригадаға бөлінетін қосымша күштер мен құралдар, ұйымдастыруға арналған уақыт және т.б жұмыстарды орындау. Материалдық құралдарды беруді ұйымдастыруға байланысты мәселелерді шешу үшін материалдық қамтамасыз ету батальон командирі бригаданың жабдықтаушы қызметтерінің бастықтарын, қойма бастықтарын тарта алады.

Тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру бойынша жағдайды бағалау барысында командир материалдық қамтамасыз ету батальондарының мыналарды: қарсыластың әсер ету сипатын және оның тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру мен орындауға әсерін, материалдық құралдарды беру пункттерін өрістету уақыты мен орнын, тиеу-түсіру жұмыстарын орындау үшін күштер мен құралдардың жай-күйі мен мүмкіндіктерін талдайды [3]. Тыл бойынша бригада командирі орынбасарының нұсқаулары негізінде тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру міндетін анықтау кезінде материалдық қамтамасыз ету батальон командирі: материалдық құралдарды жеткізудің белгіленген тәртібі, оның ішінде материалдық құралдарды қабылдау және жөнелту тәртібі, материалдық құралдардың түсу көлемі мен мерзімдері, материалдық құралдарды беру пункттерінде тиеу-түсіру жұмыстарын орындау үшін бригадаға бөлінетін қосымша күштер мен құралдар, ұйымдастыруға арналған уақыт және т.б жұмыстарды орындау. Материалдық құралдарды беруді ұйымдастыруға байланысты мәселелерді шешу үшін материалдық қамтамасыз ету батальон командирі бригаданың жабдықтаушы қызметтерінің бастықтарын, қойма бастықтарын тарта алады.

Тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру мәселелері бойынша ұсыныстарды баяндау үшін материалдық қамтамасыз ету батальон командирі «Қайта тиеуге жататын материалдық құралдардың санын және тиеу-түсіру жұмыстарының көлемін есептеуді» пысықтайды (1-кесте).

1-кесте – Қайта тиеуге жататын материалдық құралдардың санын және тиеу-түсіру жұмыстарының көлемін есептеу

Жұмыс орны	м.к. атауы	саны, т				қайта тиеу Коэф. Кқт	тиеу-түсіру жұмыстары Көлемі (т-к)	Ескерту
		барлығы	Оның ішінде					
			пакеттерде	контейнерлердегі	дана бойынша			
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Есепте жұмыстарды орындау орны, материалдық құралдардың атауы және тасымалдау тәсілдері бойынша олардың саны, қайта тиеу операцияларының саны және тасымалдау тәсілдері бойынша тиеу-түсіру жұмыстарының көлемі көрсетіледі.

Материалдық қамтамасыз ету батальон командирінің ұсыныстарды дайындау жөніндегі жұмысының екінші кезеңінде материалдық құралдарды тасымалдау тәсілдерін ескере отырып, тиеу-түсіру жұмыстарын орындау жөніндегі мүмкіндіктер есептеледі (2-кесте).

2-кесте – Тиеу-түсіру жұмыстарын орындау бойынша мүмкіндіктерді есептеу

Бөлімдердің, бөлімшелердің, Қоймаларды атауы	толықтыру, %	тиеу-түсіру жұмыстары бойынша мүмкіндіктер, т-к/сағ,				Ескерту
		барлығы	барлығы оның ішінде			
			пакеттерд е	контейнер лердегі	дана бойынша	
1	2	3	4	5	6	7

Тиеу-түсіру жұмыстары орындау бойынша мүмкіндіктер мынадай формула бойынша орындалады (1-формула).

$$W_n = N_i \cdot Q_{\partial i} \cdot \alpha_i \cdot t, \quad (1)$$

мұндағы, W_n – n -ші бөлімшенің тиеу-түсіру жұмыстарын орындау мүмкіндіктері, т/сағ;

N_i – i типті көтергіш-көлік машиналарының саны;

$Q_{\partial i}$ – i типті көтергіш-көлік машиналарының пайдалану өнімділігі, т/сағ;

α_i – материалдық құралдардың жүк ағынындағы жүктің i типінің үлесі.

t – объектідегі жұмыс уақыты, сағ.

Нақты жүк машиналарының пайдалану өнімділігі (контейнерлер, пакеттер, ыдыс-даналық) мынадай формула бойынша жүргізіледі: (2-формула).

$$Q_{\partial} = \frac{3600 \cdot G_{GP}}{T_{\partial}} \cdot K_B \quad (2)$$

мұнда G_{GP} – бір цикл ішінде орын ауыстырған жүктің массасы, т;

K_B – көтергіш-көлік машиналарын уақыт бойынша пайдалану коэффициенті;

T_{∂} – цикл уақыты, с.

Ұсыныстарды дайындау кезеңіндегі механикаландырылған бекеттердің мүмкіндіктерін ТБ – ҚҚ ҚМО бұйрығы бойынша қабылдауға болады. (Контейнерлерді қайта тиеу кезінде – 20 т/сағ, пакеттер – 11 т/сағ, дана жүктер – 6 т/сағ).

Тиеу-түсіру жұмыстарын механикаландыру құралдарына қажеттілік жұмыстарды орындау уақытына, жүктердің бір берілістегі санына қарап, қайта тиеу коэффициентін және машинаның пайдалану өнімділігін ескере отырып айқындалады (3-формула).

$$N = \frac{g_{nod} \cdot K_n}{Q_{\partial} \cdot t_p} \quad (3)$$

мұндағы N – көтергіш-көлік машиналарының қажетті саны;

g_{nod} – тасымалдау тәсілі бойынша бір берудегі жүктің саны, т;

Q_{∂} – берілген жүк үшін бір машинаның пайдалану өнімділігі т/сағ;

t_p – тиеу-түсіру жұмыстарында көліктің директивалық немесе нормативтік тұрып қалу уақыты, сағ.

Көтерме көлік машиналары белгілі бір саны болған кезде жұмыстарды орындауға арналған нақты t_{ϕ} уақытын анықтауға болады (4-формула).

$$t_{\phi} = \frac{g_{nod} \cdot K_n}{Q_{\partial} \cdot N}, \quad (4)$$

Жұмыстарды қолмен орындауға арналған жеке құрамның саны бір адамның мункуншілігіне қарай айқындалады (5-формула).

$$P_{л.с.} = \frac{G_{эп} \cdot K_n}{t_э \cdot H_э}, \quad (5)$$

мұндағы $G_{эп}$ – қолмен қайта тиелетін жүктің саны, т;
 $H_э$ – 1 адамға өндіру, т/адам – сағ.

Тиеу-түсіру жұмыстарын орындауға арналған есепте жұмыстарды орындау орындары, тасымалдау тәсілі бойынша қайта тиелетін құралдардың атауы, жұмыстың көлемі, оны орындауға арналған уақыт, жұмыстардың қандай күштермен және құралдармен орындалатыны, жұмыстардың орындалмаған көлемі, күштер мен құралдардың резерві (мүмкіндігінше т/с немесе машиналар мен жеке құрам) көрсетіледі (3-кесте).

3-кесте – Тиеу-түсіру жұмыстарын орындауға арналған есеп

Орындау орны	Материалдық құралдардың атауы	Орындау талап етіледі тиеу көлемі	Жұмыстарды орындау уақыты, сағ	Орындалады, т-к			Орындалмайды, т-к	Жеке құрам қажет ж/к	Резерв, т-к
				мқб/резерв	тасымалдау автокөлігі, дана	қосымша бөлінген күштер мен құралдар ж/к			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру жөніндегі ұсыныстардың мазмұны: жұмыстарды орындауға арналған күштер мен құралдардың болуын және мүмкіндіктерін, материалдық құралдарды беру пункттерін өрістету саны мен орнын, оларды өрістету және жабдықтау жөніндегі іс-шараларды, қайта тиеуге жататын материалдық құралдарды беру уақыты мен санын, жұмыстарды орындауға арналған қосымша күштер мен құралдарға қажеттілікті қамтуы мүмкін.

Материалдық қамтамасыз етудің жеке батальоны командирі мен штабының батальонның іс-қимылын ұйымдастыру жөніндегі жұмысы нақты жағдайға, алынған міндетке және уақыттың болуына байланысты болады [3].

Материалдық құралдарды қабылдауды ұйымдастыру үшін беру пункттерінде қажетті күштері мен құралдары бар барлау тобы бөлінеді. Оған нақты міндет қою үшін материалдық қамтамасыз ету батальон командирі (штаб бастығы) материалдық құралдарды беру пунктінің есебін жүргізуге тиіс.

Материалдық құралдарды беру пунктінің есептеу мынадай реттілікпен жүргізіледі:

1) материалдық құралдарды механикаландырылған қайта тиеу үшін тиеу фронты анықталады (механикаландырылған бекеттер саны);

2) беру пунктінің өнімділігі, яғни механикаландырылған бекеттердің өткізу қабілеті анықталады;

3) Жұмысты қолмен орындау үшін тиеу-түсіру орындарының саны анықталады.

4) автомобильдердің ауысым саны және тиеу-түсіру орындарындағы ауысым кезеңділігі есептеледі;

5) тиеу-түсіру орындары мен жалпы беру пунктінің ең аз мөлшері анықталады;

6) күштер мен құралдардың қажетті саны есептеледі және кірме жолдарды, тиеу-түсіру алаңдарын дайындау, қозғалысты реттеу, қорғау, қорғау, қорғау және бүркемелеу жөніндегі іс-шаралар белгіленеді (6-формула).

$$M_a = \frac{Q_э \cdot N_n \cdot t_p}{q_n \cdot ЖКПК}, \quad (6)$$

мұндағы

M_a – механикаландырылған тиеу-түсіру орындарының өткізу қабілеттілігі

Q_s – көтерме көлік машиналары пайдалану өнімділігі, т/сағ;

N_n – механикаландырылған бекеттер саны;

q_n – автомобильдің номиналды жүк көтергіштігі, т;

t_p – материалдық құралдарды беру пунктінде жұмыстарды орындауға арналған уақыт, сағ;

$ЖКПК$ – автомобильдің жүк көтергіштігін пайдалану коэффициенті.

Тиеу-түсіру орындарындағы автомобильдердің (автопоездардың) ауысым саны анықталады (7-формула).

$$S = \frac{M_a}{N_p}. \quad (7)$$

Жұмыстар қолмен орындалатын тиеу-түсіру орындарының саны бір командадағы жеке құрамның жалпы санына байланысты анықталады. (8-формула).

$$N_p = \frac{P_{жалпы}}{P_k}, \quad (8)$$

мұнда,

$P_{жалпы}$ – жеке құрамның жалпы саны, адам;

P_k – бір командадағы жеке құрамның саны, адам.

Тиеу-түсіру орындарында автомобильдердің (автопоездардың) T ауысу кезеңділігі (9-формула).

$$T = \frac{t_p}{S}. \quad (9)$$

Тиеу-түсіру орындарына арналған алаңдардың өлшемдері автомобильдердің санына, автопоездың ұзындығына (13 м), машиналар арасындағы қауіпсіз қашықтыққа (15 м) қарай есептеледі.

Алаңның ені жергілікті жерге, жыл мезгіліне, жалғыз автомобильдің немесе механикаландырылған бекеттен топтың кедергісіз кіруін (шығуын) ескере отырып, қардың болуына байланысты болады.

Барлау тобы беру пункті ауданына келгеннен кейін тиелген және бос автомобиль лектерін күту орындарын, автомобильдердің қайта тиеу орындарына жүру маршруттарын және қозғалысты реттеу тәртібін белгілейді, сондай-ақ бұрын орындалған есептерді ескере отырып, тиеу-түсіру алаңдарын белгілейді, кездесуді ұйымдастырады жұмыстарды, автомобиль колонналарын орындау үшін бөлінген күштер мен құралдарды, тиеу-түсіру орындарында автоколонна бастықтары мен үлкендер арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастырады, материалдық құралдарды беру пунктінде әскерлерді қорғауды ұйымдастырады [3, 105 б.].

Автомобиль лектері келгеннен кейін беру пункті бойынша аға қызметкер материалдық құралдарды беру тәртібін автомобиль лектерінің бастықтарымен келіседі. Автомобильдерді тиеу-түсіру орындарына беру аға қызметкердің командасы бойынша тиеу-түсіру орнында жүргізіледі. Барлық жағдайларда тиеуге (түсіруге) арналған автомобильдер тиеу-түсіру орындарына бір мезгілде тиелуі (түсірілуі) мүмкін мөлшерде беріледі. Автомобиль бағаналарының қалған құрамы күту орындарында орналасады. Материалдық құралдарды беру пунктінiң барлық алаңдары жеке құрамды қорғауға арналған саңылаулармен жабдықталады. Материалдық құралдарды беру пунктінiң күзет және тікелей күзет пен патрульдеуді ұйымдастыру жолымен күзетіледі. Беру пунктін қорғау, сондай-ақ радиациялық бақылау автомобиль лектерінің күштерімен және құралдарымен жүзеге асырылады. Батальон штабының бастығы бригада қоймалары бастықтарымен бірлесіп батальон командирінің нұсқаулары негізінде тиеу және түсіру пункттерінде және материалдық құралдарды беру пунктінде материалдық қамтамасыз ету батальондарының бөлімшелері мен қоймаларының іс-қимылын ұйымдастыру жөнінде ұсыныстар дайындайды. Тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру жөніндегі ұсыныстар мыналарды қамтиды: материалдық құралдардың саны және тасымалдау түрлері мен тәсілдері бойынша тиеу-түсіру жұмыстарының көлемі, алаңдардың көлемі мен сыйымдылығы және барлық материалдық құралдарды беру пунктінiң, кірме жолдарды дайындау жөніндегі жұмыстардың көлемі, реттеу бекеттері мен бақылау-химиялық бекеттердің орналасу орындары мен саны, беру пунктінде жұмыстарды ұйымдастыруға жауапты әскерлерді қорғау жөніндегі іс-шаралар беру Тиеу-түсіру жұмыстарын ұйымдастыру мәселелері жөніндегі шешімде материалдық қамтамасыз ету батальон командирі: тиеу және түсіру пункттерін өрістетудің реттілігін, орны мен уақытын, тиеу-түсіру жұмыстарын орындау тәртібі мен тәсілдерін,

батальон бөлімшелерінің міндеттерін, тиеу және түсіру пункттерінде және материалдық құралдарды беру пункттерінде бөлімшелердің іс-қимылын жан-жақты қамтамасыз етуді ұйымдастыруды, басқаруды ұйымдастыруды айқындайды [4].

Қорытынды. Бөлімше командирлеріне міндеттерді материалдық қамтамасыз ету батальон командирі ауызша қояды, бөлімше командирлеріне нақты міндеттерді материалдық қамтамасыз ету батальон штабының бастығы нақтылай алады. Материалдық құралдарды беру пунктіндегі бөлімшелердің іс-қимылдарын үздіксіз басқаруды қамтамасыз ету үшін батальон командирі байланысты ұйымдастырады және қолдайды. Байланыс радио арқылы немесе жылжымалы құралдарды (мотоцикл, квадроцикл, сондай-ақ өзге де қазіргі заманғы құралдар) пайдалана отырып ұйымдастырылады

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Цельковских А.А., Пыдер А.Р., Дубовский В.А. Особенности управления процессом доставки материальных средств в сложных условиях боевых действий // Военно-теоретический журнал «Военная мысль». - 2023. - № 6. – С.84-91.

2 Наставление по обеспечению боевых действий соединений и воинских частей Сухопутных войск, ч. 4. Тыловое обеспечение. - М.: Воениздат, 2006. – 105 с.

3 Актуальные проблемы автомобильного транспорта и дорожного хозяйства, пути их решения: сборник тезисов юбилейной научно-технической конференции (Сочи, 22-25 сентября 1998 года). - Сочи, 1998. – 124 с.

4 Никифоров А.А., Тургунбаев Н.С., Ладыгин А.В. Развитие инженерной техники в современных условиях. // Военно-теоретический журнал «Бағдар-Ориентир». - 2024. - № 2 (102). – С.169-174.

Сәрсебаев Т.М., *техникалық қамтамасыз етуді басқару магистрі*
Бердібеков Н.Т., *тылдық қамтамасыз етуді басқару магистрі*

Мақала редакцияға 2024 жылғы 8 қарашада келіп түсті

УДК 355.1
МРНТИ 78.19.03

А.Н. КОСОЛАПОВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

БОЕВОЕ ПРИМЕНЕНИЕ АРТИЛЛЕРИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ВООРУЖЕННОЙ БОРЬБЫ

Аннотация. Огневое поражение противника в общевойсковых и совместных операциях на современном этапе развития форм вооруженной борьбы находится в стадии динамичного развития. Основным средством нанесения противнику огневого поражения в сухопутных войсках являются ракетные войска и артиллерия. На основе анализа боевых действий в современных военных конфликтах XXI века, представлены новые приемы и способы применения артиллерийских и ракетных формирований в операциях (боях) военных конфликтов. Приведены требования к огневому поражению противника, подтвержденные опытом боевого применения артиллерийских и ракетных формирований в условиях современных военных конфликтов. Предложен ряд приемов и способов, которые целесообразно рассмотреть и ввести в практику при проведении мероприятий боевой подготовки артиллерийских подразделений Сухопутных войск Вооруженных Сил Республики Казахстан.

Ключевые слова: боевое применение артиллерии, контрбатареяная борьба, живучесть артиллерийских подразделений, кочующая батарея (взвод, орудие), разведывательно-корректировочная группа.

А.Н. КОСОЛАПОВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАРУЛЫ КҮРЕС ДАМУЫНЫҢ ЗАМАНАУИ КЕЗЕҢІНДЕГІ АРТИЛЛЕРИЯНЫ ЖАУЫНГЕРЛІК ҚОЛДАНЫЛУЫ

Түйіндеме. Қарулы күрес нысандарын дамытудың қазіргі кезеңінде жалпы әскери және бірлескен операцияларда жаудың атыс жеңілісі қарқынды даму сатысында. Құрлық әскерлерінде жауға оқ ағудың негізгі құралы-зымыран әскерлері мен артиллерия. ХХІ ғасырдың қазіргі заманғы әскери қақтығыстарындағы жауынгерлік іс-қимылдарды талдау негізінде әскери қақтығыстардың операцияларында (шайқастарында) артиллериялық және зымырандық құралымдарды қолданудың жаңа әдістері мен тәсілдері ұсынылған. Қазіргі заманғы әскери қақтығыстар жағдайында артиллерия мен зымыран құрамаларын жауынгерлік қолдану тәжірибесімен расталған жаудың атыс жеңілісіне қойылатын талаптар келтірілген. Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері Құрлық әскерлерінің артиллериялық бөлімшелерін жауынгерлік даярлау іс-шараларын өткізу кезінде қарастыру және практикаға енгізу орынды болатын бірқатар әдістер мен тәсілдер ұсынылды.

Түйінді сөздер: артиллерияны жауынгерлік қолдану, батареяға қарсы күрес, артиллериялық бөлімшелердің өміршеңдігі, көшпелі батарея (взвод, мылтық), барлау және түзету тобы.

A.N. KOSOLAPOV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

THE COMBAT USE OF ARTILLERY AT THE PRESENT STAGE OF THE DEVELOPMENT OF ARMED STRUGGLE

Annotation. The fire defeat of the enemy in combined arms and joint operations at the present stage of the development of forms of armed struggle is in the stage of dynamic development. The main means of inflicting fire damage to the enemy in the ground forces are rocket troops and artillery. Based on the analysis of combat operations in modern military conflicts of the XXI century, new techniques and methods of using artillery and missile formations in operations (battles) of military conflicts are presented. The requirements for the fire defeat of the enemy, confirmed by the experience of combat use of artillery and missile formations in modern military conflicts, are given. A number of techniques and methods are proposed that it is advisable to consider and put into practice when conducting combat training activities for artillery units of the Land Forces of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: combat use of artillery, counter-battery warfare, survivability of artillery units, nomadic battery (platoon, gun), reconnaissance and correction group.

Введение. Времена Второй мировой войны закрепили в сознании восприятие артиллерии в качестве «Бога войны». Опыт ведения боевых действий в 90-х годах XX века, особенно в ходе операций в Персидском заливе и Югославии, сместил приоритеты в военной науке и возвел на пьедестал

доминирующей силы авиацию. Казалось, что в эпоху гиперзвуковых ракет и разведывательно-ударных беспилотников воевать нужно как-то иначе, нежели «забил заряд я в пушку туго» [1]. Однако опыт военных конфликтов 20-х годов XXI века, когда насыщенность средств противовоздушной обороны (далее – ПВО) снизило роль пилотируемой авиации в нанесении огневого поражения, показал, что ракетные войска и артиллерия Сухопутных войск (далее – РВиА) по-прежнему занимают лидирующие позиции на поле боя в тактической и ближайшей оперативной глубине. Военные конфликты на Южном Кавказе и Украине показали, что появляются совершенно новые тактические приемы и способы применения РВиА. В настоящее время происходит работа не просто по корректировке алгоритмов и тактики применения ракетных и артиллерийских формирований, а пересмотру всей существующей концепции их применения и подходов к использованию сил и средств РВиА.

Таким образом, артиллерия по-прежнему остается «Богом войны», который и в XXI веке никому не уступил свое место в боевых порядках. Правда, это уже модернизированный «Бог» [2].

Цель исследования – на основе опыта ведения боевых действий в современных военных конфликтах обозначить направления развития приемов и способов боевого применения артиллерийских подразделений на текущем этапе развития вооруженной борьбы.

Задачи:

- 1) изучить опыт применения артиллерии в современных военных конфликтах;
- 2) выявить особенности и тенденции применения рода войск в современном бою (операции);
- 3) выработать рекомендации артиллерийским командирам по боевому применению артиллерийских подразделений в условиях современного боя.

Материалы и методы исследования. Представленная информация соответствует актуальным данным, полученными из открытых источников и сети Интернет, научной и специальной литературы, обзоров и сводок различных органов военного управления, с учетом ограничения доступа и возможности опубликования. В ходе исследования применялись методы анализа, синтеза, сопоставления, сравнения, описания и обобщения данных.

Результаты исследования и их обсуждение. Опыт боевого применения РВиА в военных конфликтах последних десяти лет позволяет изучить новые способы действий, выявить особенности и тенденции применения рода войск в современном бою. Изучение современных военных конфликтов позволяет выделить ряд новых способов и приемов применения сил и средств РВиА в ходе ведения боевых действий, выработанных в ходе ведения вооруженной борьбы [3]. Так, на всем протяжении конфликта отмечается постепенное смещение наносимых массированных (сосредоточенных) огневых ударов по плановым целям в сторону ведения систематических огневых действий, путем нанесения групповых ракетных ударов и ведения огневых налетов артиллерии по неплановым целям.

Кроме того, для нанесения ударов высокоточным оружием большой дальности (далее – ВТО БД), подразделения оперативно-тактических ракетных комплексов, подчиненные оперативным объединениям, включаются в отдельную (функциональную) группировку, создаваемую на период планирования и нанесения ударов высокоточным оружием. Руководство такой группировкой осуществляет орган управления стратегического уровня. Позиционные районы располагаются на значительном удалении от переднего края, часто в ущерб возможностей по досягаемости. Стартовые позиции выбираются, как правило, вблизи дорог для обеспечения оперативности маневра.

Отмечается, что реактивная артиллерия крупного калибра, дальнобойная распределяется по-батареино в состав бригад (полков) или отдельных «тактических групп», действующих на самостоятельных (удаленных друг от друга) направлениях. Задачи, как правило, выполняются с временных огневых позиций, подразделения применяют тактику «челночных» действий (выдвижение, занятие огневых позиций, выполнение задачи, маневр в основной район огневых позиций или в «выжидательный» район). Установлено, что из состава ракетных войск и артиллерии выделяются формирования для создания разведывательно-ударных (далее – РОК) и разведывательно-огневых комплексов (далее – РУК), с привлечением до артиллерийской батареи в составе РОК и стартовой батареи – в РУК. В качестве средств разведки и контроля нанесения ударов и ведения огня в основном используются БПЛА различных типов и классов.

Существует практика передачи (придание) в оперативное подчинение ракетным и артиллерийским формированиям средств ПВО, радиоэлектронной борьбы (далее – РЭБ), радиационной, химической и биологической защиты (далее – РХБЗ), подразделений маскировки и охраны, что позволяет создавать в составе группировок РВиА – «группу обеспечения боевых действий». Осуществляется, обязательное ведение контроля результатов нанесения огневых ударов, особенно ВТО БД, для принятия решений на последующее поражение объектов противника. В условиях значительной стоимости высокоточных средств это позволяет значительно снижать «стоимость наносимых ударов». Так же артиллерия соединений применяется в составе штатных формирований, без создания артиллерийских групп. С началом выполнения тактической задачи – централизованно, в ходе ее выполнения – децентрализованно, с

выделением необходимой артиллерии для поддержки частей (подразделений) первого эшелона. При этом отмечается выполнение значительной части огневых задач формированиями уровня батарея-взвод, а иногда и отдельными орудиями (боевыми машинами реактивной артиллерии). В батарее (взводе) готовится несколько огневых позиций разнесенных по фронту, во многих случаях на значительном удалении от линии боевого соприкосновения (с превышением установленных норм в 1,5-2 раза). На огневых позициях готовятся маршруты (пути) для маневра.

Стрельба, как правило, ведется непродолжительное время (2-4 снаряда на орудие) с последующим маневром в «выжидательный» район (укрытие). Для достижения необходимого ущерба цель принимается к поражению несколькими батареями (взводами, а иногда и орудиями) с разнесенных на местности огневых позиций (обычно 2-4 района огневых позиций). Время выполнения огневой задачи составляет до 5-7 минут. Кроме того, в ходе непосредственного огневого поражения противника артиллерия решает в основном задачи по огневой поддержке действий соединений (воинских частей, подразделений), при их решении огневое поражение осуществляют по периодам, с применением различных приемов ведения огня в интересах повышения эффективности огневого воздействия. В интересах решения задач по поражению противника в «тактических котлах» артиллерия применяет методы «огневого блокирования» одновременно с «барьерно-огневым» методом для воспреещения подхода резервов противника (воспреещения деблокирования).

Также РВиА во взаимодействии с другими средствами поражения, могут создавать «районы огневого контроля» – плотного огневого воздействия, с последующим «выдавливанием» противника. Такие способы применения артиллерийского огня, в условиях отсутствия сплошного фронта, недостаточной численности войск, сложности проведения фланговых охватов и выхода в тыл противнику, позволяют прикрыть фланги своих войск и затруднить маневр противника с целью надежного удержания его в определенных районах.

Для повышения эффективности выполнения огневых задач проводится комплексное применение различных боеприпасов. Например, воздействие боеприпасами дистанционного минирования для сковывания объекта, с последующим поражением осколочно-фугасными боеприпасами; огонь зажигательными боеприпасами с последующим применением обычных осколочно-фугасных боеприпасов.

Известно, что, обеими сторонами широко применяется тактика «кочующих батарей (взводов, орудий)». Ведение огня двумя-тремя орудиями с временной огневой позиции вынуждает артиллерийские батареи противника прекращать выполнение огневых задач и укрывать личный состав (совершать маневр) или вызывает ответный огонь артиллерии противника с последующим его поражением из другого района огневых позиций.

Отмечается что, в интересах повышения оперативности огневого поражения артиллерией практикуется создание мобильных «разведывательно-корректировочных» групп, в которые включаются офицеры-корректировщики артиллерийского огня, оснащенные мобильными техническими средствами разведки. Для увеличения скорости передачи информации выделяются отдельные радионаправления непосредственно на огневую позицию артиллерии, что позволяет открыть огонь по вскрытым объектам через три-четыре минуты после их обнаружения.

Кроме того, для корректирования огня широко используются корректировщики из числа гражданского населения с фотографированием объектов и передачей целеуказания по сети интернет-мессенджеров. Каждый штурмовой отряд, особенно при овладении населенными пунктами (урбанизированными районами), в своем составе обязательно имеет артиллерийского корректировщика и артиллерийскую (минометную батарею (взвод)), в основном имеющие на вооружении самоходные артиллерийские системы. Кроме того, на поддержку отряда назначается артиллерийский дивизион. Для управления артиллерийскими подразделениями и средствами артиллерийской разведки стали широко использоваться различные информационные системы и программные продукты, позволяющие автоматизировать отдельные задачи по управлению огнем на уровне дивизиона, батареи, взвода и отдельного огневого средства. Такие информационные системы фактически объединяют средства разведки, управления и огневого поражения в единое информационное поле с возможностью вызова огня на угрожаемое направление любым командиром. Отдельно хотелось бы отметить тот факт, что полнота выполнения войсками оперативных (тактических) задач во многом определяется результатами борьбы с огневыми средствами противника и в первую очередь – «контрбатарейной и противоракетной» борьбой («противоракетная борьба» – новое понятие, возникшее в ходе конфликта на Украине).

«Контрбатарейная» борьба основывается на комплексном применении разнородных (разнородных) войск (сил, средств). Для эффективного поражения артиллерии противника создаются РОК контрбатарейной борьбы (далее – РОК КББ), в состав которых включаются:

- средства разведки (радиолокационные комплексы типа «Зоопарк», АРК, АН/ТРQ-36, 37, 50; звукометрические комплексы АЗК-5,7, 1Б75 «Пенициллин»; беспилотные летательные аппараты (далее – БПЛА);

- средства поражения (артиллерийские батареи 2С19М, 2А36, 2С7, М777, «Цезарь», «Зузана»; взводы РСЗО «Ураган»; пусковые установки «Хаймарс»);

- средства управления.

Каждому техническому средству разведки назначаются конкретные сектора разведки, что позволяет сократить время на поиски батарей противника и увеличить интенсивность огневого воздействия на них.

Особенностью ведения разведки с помощью радиолокационных станций (комплексов) заключается в том, что станция (комплекс) для работы включается по команде с началом обстрела и выключается сразу после определения координат цели, так как постоянная работа на излучение ведет к его вскрытию противником. Кроме того, в целях повышения точности определения координат осуществляется комплексирование радиолокационной и звуковой разведки. Хорошие результаты показывают комплексы радиотехнической разведки (далее – РТР), позволяющие, кроме всего, вскрывать радиолокационные станции (комплексы) разведки огневых позиций (далее – РЛС РОП).

Для подтверждения разведывательных данных, обслуживания стрельбы и контроля за результатами поражения, в состав разведывательно-огневого комплекса контрбатарейной борьбы в обязательном порядке включаются БПЛА.

В целях обнаружения стреляющих миномётов противника используются переносные РЛС РОП. Кроме того, для ведения контрминометной борьбы в артиллерии Российской Федерации разработана методика организации звуковой разведки в батальоне (минометной батарее). Суть метода заключается в определении координат источника звука с помощью разностно-дальномерного способа с точностью до 25-30 метров за 20-30 секунд. Разведка ведется группой в составе 3-5 человек, в которой 2-4 звукометриста, они в ходе работы исполняют роль звукоприемников. От них требуется лишь быстро и своевременно снять отсчет по секундомеру и передать данные командиру группы. Командир, проведя расчеты, вводит данные и определяет координаты источника звука. Для поражения артиллерии противника, кроме осколочно-фугасных боеприпасов, также применяются кассетные снаряды с осколочными боевыми элементами, снаряды с готовыми поражающими элементами, кассетные реактивные снаряды. Кроме того, для сковывания артиллерийских подразделений в районах вскрытых огневых позиций применяются боеприпасы для дистанционного минирования местности.

При организации контрбатарейной борьбы выполняются следующие требования:

- для устойчивости управления создаётся отдельная радиосеть контрбатарейной борьбы;
- данные по обнаруженной цели от средств разведки передаются одновременно всем подразделениям, привлекаемым к контрбатарейной борьбе и на пункт управления, где принимается решение на поражение (кого привлечь, способ обстрела цели, вид огня расход и тип боеприпасов);
- оператор БПЛА со средством визуализации (ноутбуком) должен находиться рядом с должностным лицом, непосредственно управляющим средством поражения.

Непосредственно управляет РОК КББ командир артиллерийского соединения (части) или начальник артиллерии соединения.

Таким образом, опыт применения РВиА в современных военных конфликтах подтверждает существующие безусловные требования к огневому поражению:

- упреждение противника в нанесении огня;
- удержание инициативы в огневом воздействии;
- применение нестандартных приемов и способов при нанесении противнику огневого поражения;
- перенос усилий сил и средств огневого поражения на избранные направления в кратчайшие сроки;
- приоритет в поражении объектов (целей), которые в текущий момент времени реализуют свой боевой потенциал;
- оперативное использование результатов огневого поражения противника.

Кроме того, содержание боевых действий артиллерии в ходе военных конфликтов 20-х годов XXI века говорит о том, что изменение парадигмы – «артиллерия является основным средством непосредственной поддержки общевойсковых формирований» – не произошло. Главная роль артиллерии в огневом поражении противника при решении общевойсковыми формированиями тактических задач в операциях (боевых действиях) не ушла в прошлое и скорее всего, сохранится в среднесрочной перспективе. Ее суть красноречиво была раскрыта еще в далеком 1906 году: «Артиллерист должен был проникнуться мыслью, что его польза при атаке измеряется не потерями, которые он причиняет, а потерями, от которых он уберегает свою пехоту, или, ещё лучше, тем пространством, которое он дал пройти своей пехоте без выстрела» [4].

Проецируя опыт военных конфликтов последних лет на РВиА Сухопутных войск Вооруженных Сил Республики Казахстан (далее – СВ ВС РК), необходимо отметить, что на данном этапе развития рода войск основные усилия командиров и начальников войскового звена управления должны быть направлены на выработку и постоянную отработку наиболее оптимальных способов и приемов по обеспечения живучести ракетных и артиллерийских формирований, особенно защиты позиционных

районов и районов огневых позиций от средств воздушно-космической разведки и прицельных ударов средств воздушного нападения, действий диверсионно-разведывательных групп (далее – ДРГ) противника. Это обусловлено тем, что эффективность выполнения РВиА задач по поражению противника зависит от полноты выполнения мероприятий защиты. Кроме того, немаловажным моментом, подтвержденным российско-украинским конфликтом, является то, что для восполнения потерь в артиллерийских и ракетных системах, а также специалистах требуется значительное время, которого у нашего государства может и не быть.

В этих условиях, на основе оценки опыта применения артиллерийских подразделений на протяжении 100 лет, основываясь на анализе Первой и Второй мировых войн, а также локальных конфликтов XX и XXI веков, автор предлагает несколько приемов и способов, которые целесообразно рассмотреть и внести в практику при выполнении мероприятий боевой подготовки артиллерийских подразделений СВ ВС РК [5-7]:

Во-первых, для артиллерийских батарей, вооруженных буксируемыми орудиями, размеры огневых позиций иметь исходя из размещения орудий на увеличенных дистанциях. Орудия должны размещаться попарно с дистанцией между орудиями не менее 100 м и между парами орудий не менее 500 метров. Для пары орудий назначается один старший, из числа командиров орудий, для организации боевой работы на огневой позиции. Для решения вопросов по самостоятельному выполнению огневых задач командиры орудий должны уметь выполнять все огневые задачи, предусмотренные курсом подготовки артиллерии для командиров артиллерийских взводов и батарей.

Из состава расчетов орудий назначать патруль (наблюдателя) для наблюдения за барражирующими боеприпасами (FPV-дронами) и разведывательными БПЛА, оснащенных охотничьими ружьями (противодроновыми ружьями).

Во-вторых, для противодействия техническим средствам разведки с инфракрасным каналом (тепловизором) в каждом расчете иметь накидки в виде фуфайки, воспрепятствующие излучению тепла в атмосферу. Накидками сразу после выполнения огневых задач осуществлять укрытие стволов и казенной части орудий. Для самоходных орудий дополнительно покрывать силовые установки.

В-третьих, при малоинтенсивном ведении огня батареями буксиремых орудий, перемещение осуществлять не менее чем три раза в светлое время суток и не менее двух – в темное время суток. Для батарей самоходных орудий перемещение осуществлять после выполнения каждой огневой задачи, не зависимо от интенсивности огня.

В-четвертых, для снижения пылеобразования, землю в местах размещения орудий поливать водой или маслянистыми жидкостями, дизельным топливом, также можно использовать щиты и пластины.

В-пятых, при огневом воздействии противника на огневые позиции буксиремых орудий расчет укрывать в заранее подготовленных блиндажах и щелях, а орудия (самые уязвимые элементы орудий: прицельные приспособления, противооткатные устройства, казенник и т.п.) укрывать мешками (ящиками) с песком или землей.

В-шестых, при действиях в урбанизированных районах и населенных пунктах, для размещения орудий использовать различные строения (сарай, кошары, гаражи и т.п.).

В-седьмых, пункты управления огнем дивизионов и батарей размещать в укрытиях заглубленного типа (подвалы, блиндажи, землянки).

В-восьмых, командно-наблюдательные пункты дивизионов и батарей разворачивать при ведении активных действий наших войск на этих же направлениях и осуществлять их смену вдоль фронта с частотой не реже, чем 1 раз в 1-2 часа в зависимости от интенсивности разведки противника.

Заключение. Таким образом, подводя итог вышесказанному, следует отметить, что современная артиллерия в целом пришла к таким алгоритмам действий, при которых данные о цели прямо с планшетов операторов БПЛА попадают на планшеты артиллерийских расчетов, тут же утверждаются, если есть необходимость, старшими командирами, а часто без всякой лишней управленческой ступени в режиме реального времени немедленно открывается стрельба по выявленным целям, уже через десятки секунд после их обнаружения, особенно когда артиллерийские батареи, взвода и даже орудия приданы непосредственно батальонам или штурмовым группам, отрядам. Предложенные же автором приемы и способы применения артиллерии Сухопутных войск ВС РК носят дискуссионный характер и могут в дальнейшем, с целью их развития и оптимизации, обсуждаться на страницах научных изданий, в ходе конференций и круглых столов в заинтересованных органах военного управления, научно-исследовательских организациях, учебных заведениях и войсках.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Лермонтов М.Ю. Бородино [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://ilibrary.ru/text/2/p.1/index.html> [Дата обращения: 10.09.2024].

2 Война по-украински: артиллерийские дуэли решают все [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://zvezdaweekly.ru/vojna-po-ukrainsky> [Дата обращения: 16.09.2024].

3 «Бог войны», почему артиллерия стала главным фактором в боевых действиях на Украине [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://rtvi.com/stories/bog-vojny-pochemu-artilleriya-stala-glavnym-faktorom-v-boevyh-dejstviyah-na-ukraine-i-cto-eto-znachit-dlya-hoda-srazhenij> [Дата обращения: 16.09.2024].

4 Эстиен Ю. Несколько слов о боевом применении артиллерии // Артиллерийский журнал. - 1906. - № 5. – С.85-91.

5 Барсуков Е.З. Артиллерия русской армии 1900-1917 [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://statehistory.ru/books/E--Z--Barsukov_Artilleriya-russkoy-armii--1900-1917-gg--/82 [Дата обращения: 16.09.2024].

6 Артиллерия во второй мировой войне [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://wio.ru/galgrnd/artill/ww2/ww2op.htm> [Дата обращения: 16.09.2024].

7 Каратуев М.И. Ракетные войска и артиллерия в локальных войнах и вооруженных конфликтах // Военно-теоретический журнал «Военная мысль». - 1998. - № 1. – С.34-38.

Косолапов А.Н., *доктор философии (PhD) (по военному искусству)*

Статья поступила в редакцию 17 октября 2024 года

**ӘСКЕРИ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ
ВОИНСКОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ**

ӨОЖ 37.013
ҒТАМАК 14.07.05

**Б.М. СЕРАЛИЕВ
М.Е. БАТЫРОВ**

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

**СУИЦИДТІК МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ:
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ФАКТОРЛАР**

Түйіндеме. Мақалада өзіне-өзі қол жұмсауға ықпал ететін психологиялық және әлеуметтік факторлар қарастырылады. Депрессия және алаңдаушылық сияқты негізгі психопатологиялық бұзылулар, сондай-ақ олардың өзін-өзі өлтіру туралы шешім қабылдауға әсері егжей-тегжейлі талданады. Отбасылық қатынастарды, әлеуметтік оқшаулауды және қоршаған ортаның әсерін қоса алғанда, әлеуметтік факторлардың рөліне ерекше назар аударылады. Сондай-ақ жағдайды шиеленістіруі мүмкін мәдени аспектілер мен стереотиптер қарастырылады. Қорытындысында психологиялық көмек пен әлеуметтік қолдауды қоса алғанда, өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алуға кешенді тәсілдің маңыздылығы атап өтіледі. Осы проблеманың негізгі себептерінің бірі әлеуметтік және тұрмыстық проблемаларға байланысты әртүрлі факторлар болып табылады. Талдау өзіндік құбылысқа байланысты өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алу бойынша қызметте белгілі бір қиындықтардың бар екенін көрсетеді. Осыған байланысты жұмыста әскери қызметшілердің өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқы проблемасына психологиялық-педагогикалық талдау жасалады, өзіне-өзі қол жұмсау, оның тетігі, қалыптасу себептері мен жағдайлары анықталады, сондай-ақ әскери қызметшілердің өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқының алдын алу бойынша Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің тәрбие және идеологиялық жұмыстар органдарының қолбасшылығы мен лауазымды адамдары қызметінің негізгі бағыттарын тұжырымдауға әрекет жасалады.

Түйінді сөздер: өзін-өзі өлтіру, өзін-өзі өлтіру мінез-құлқы, девиантты мінез-құлқы, өзін-өзі өлтіру.

**Б.М. СЕРАЛИЕВ
М.Е. БАТЫРОВ**

*Национальный университет обороны Республики
Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

**B.M. SERALIYEV
M.E. BATYROV**

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

**СУИЦИДАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ:
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
И СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ**

**SUICIDAL BEHAVIOR: PSYCHOLOGICAL
AND SOCIAL FACTORS**

Аннотация. В статье рассматриваются психологические и социальные факторы, способствующие суицидальному поведению. Анализируются основные психопатологические расстройства, такие как депрессия и тревожные расстройства, а также их влияние на принятие решений о самоубийстве. Особое внимание уделяется роли социальных факторов, включая семейные отношения, социальную изоляцию и влияние окружения. Отмечаются культурные аспекты и стереотипы, которые могут усугублять ситуацию. Подчеркивается важность комплексного подхода к профилактике суицидов, включая психологическую помощь и социальную поддержку. Одним из основных причин данной проблемы является различные факторы, связанные с социальными и бытовыми проблемами. Анализ показывает, что имеются определенные трудности в деятельности по профилактике суицидов, обусловленные спецификой рассматриваемого явления. В связи с этим в работе приводится

Abstract. The article examines the psychological and social factors contributing to suicidal behavior. The main psychopathological disorders such as depression and anxiety disorders are analyzed in detail, as well as their impact on suicide decisions. Special attention is paid to the role of social factors, including family relationships, social isolation and the influence of the environment. Cultural aspects and stereotypes that can aggravate the situation are also considered. In conclusion, the importance of an integrated approach to suicide prevention, including psychological assistance and social support, is emphasized. Obviously, this problem in the army should be solved primarily on a state scale. Moreover, psychologists of recent years have not been able to give a complete and clear answer to how to prevent suicide, especially in the conditions of military service and, according to many scientists, belonging to the category of suicidal. In

психолого-педагогический анализ проблемы суицидального поведения военнослужащих как крайней формы отклоняющегося поведения. Рассмотрен феномен суицида, его механизм, причины и условия формирования. Авторами предложены основные направления деятельности командования и должностных лиц органов воспитательной и идеологической работы Вооруженных Сил Республики Казахстан по профилактике суицидального поведения военнослужащих.

Ключевые слова: суицид, суицидальное поведение, девиантное поведения, самоубийство.

this regard, a psychological and pedagogical analysis of the problem of suicidal behavior of military personnel as an extreme form of deviant behavior is made in the work, suicide, its mechanism, causes and conditions of formation are determined, an attempt is also made to formulate the main activities of the command and officials of the educational and ideological work Armed Forces of the Republic of Kazakhstan to prevent suicidal behavior of military personnel.

Keywords: suicide, suicidal behavior, deviant behavior, suicide.

Кіріспе. Суицидтік мінез-құлық өмірдің жеке және қоғамдық аспектілерін қозғайтын күрделі және көп факторлы феномен болып табылады. Соңғы жылдары бұл тақырып өзекті болып табылады, өйткені көптеген елдерде суицид оқиғаларының деңгейі өсуде. Суицидтік мінез-құлыққа ықпал ететін себептер мен факторларды түсіну, тиімді алдын алу шараларын әзірлеу үшін маңызды болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – өзіне-өзі қол жұмсау қауініне әсер ететін психологиялық және әлеуметтік аспектілерді талдау және өзіне-өзі қол жұмсау ойлары мен әрекеттерінің туындауына ықпал ететін негізгі факторларды анықтау.

Міндеттері:

- 1) қазіргі замандағы әскери-кәсіби қызмет жағдайында суицидтік феномендерді талдау;
- 2) суицидтік көріністің дамуындағы факторлардың әсер ету дәрежесін айқындау;
- 3) психикалық денсаулық және әлеуметтік қызметтер саласындағы әскери мамандар үшін практикалық ұсынымдар жасау.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Фактологиялық және статистикалық материалдың зерттелетін массивін, оларды қорыту және қайта ойластыру, жүйелеу және құрылымдау бойынша автор сыни талдау призмасы арқылы зерттеді, бұл оларды жаңа нәтижелер, ұсыныстар мен шаралар тұжырымдары түрінде ұсынуға мүмкіндік берді. Бұл ретте мынадай әдістер пайдаланылды: индукция және дедукция, талдау және синтез, салыстыру және абстракциялау.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Өзіне-өзі қол жұмсау (ағыл. Suicide – өзіне-өзі қол жұмсау) - қатты психикалық ауытқу жағдайындағы немесе психикалық аурудың әсерінен адам жасаған өзіне-өзі қол жұмсау актісі, өз өмірі жоғары құндылық ретінде сол адам үшін мағынасын жоғалтатын жіті психикалық жаракаттайтын жағдайлардың әсерімен өмірден саналы түрде жою актісі [1].

Суицидтік мінез-құлық – бұл өзін-өзі бұзатын мінез-құлық, оған сонымен қатар есірткіні теріс пайдалану, емделгісі келмеу, көлікті мас күйінде басқару, өзін-өзі азаптау, ұрыстар мен соғыстарға саналы түрде қатысу сияқты девианттық мінез-құлық нысандарын жатқызуға болады [1, 288 б.].

Әлеуметтену процесі (жеке адамның осы қоғамда оның табысты жұмыс істеуі үшін қажетті әлеуметтік нормалар мен құндылықтардың мінез-құлық үлгілерін меңгеру процесі) жеке адамның әлеуметтік мәртебеге ие болуымен сипатталатын (адамның қоғамдағы жағдайын айқындайтын мәртебе) әлеуметтік кемелдікке жеткен кезде белгілі бір дәрежеде аяқталуға алып келеді. Алайда әлеуметтену процесінде іркілістер, сәтсіздіктер болуы мүмкін. Әлеуметтендірудің кемшіліктерінің көрінісі ауытқитын мінез-құлық болып табылады – бұл адамдардың теріс мінез-құлқының әртүрлі нысандары, адамгершіліктің кемшіліктер саласы, қағидаттардан ауытқу, мораль мен құқық нормалары.

Социологтар ауытқыған мінез-құлықты девиантты деп атайды. Ол жазылған немесе жазылмаған нормаларға сәйкес келмейтін кез келген әрекеттерді білдіреді. Кейбір қоғамдарда дәстүрден сәл ғана ауытқу, елеулі іс-әрекеттер туралы айтпағанда, қатаң жазаланды. Бәрі бақылауда болды: шаштың ұзындығы, киім нысаны, мінез-құлық т.б. Біздің дәуірге дейінгі V ғасырда ежелгі Спартаның билеушілері осылай жасаған.

Девиацияға қарсы күрес жиі түрлі сезімдерге, ойларға, әрекеттерге қарсы күреске айналды. Өдетте ол нәтижесіз болып шығады: біраз уақыттан кейін одан да жарқын түрде ауытқулар қайта пайда болады.

Көптеген қоғамдарда девианттық мінез-құлықты бақылау симметриялы емес, ауытқулар нашар жағына қарай айыпталыады, ал жақсы жағына қарай – мақұлданады. Ауытқу жағымды немесе жағымсыз болуына байланысты девиацияның барлық нысандарын белгілі бір континуумға бөлуге болады. Оның бір полюсінде мейлінше мақұлдамайтын мінез-құлық танытатын адамдар тобы орналасады: революционерлер, террористер, сатқындар, атеистер. Екінші полюсте барынша мақұлданған ауытқулары бар топ орналасады: ұлттық кейіпкерлер, көрнекті әртістер, ғалымдар, жазушылар.

Сонымен, қоғамдық пікірді мақұлдамайтын кез келген девиантты мінез-құлық девиантты деп аталады. Бұл өте кең класс: билетсіз жүруден және адамды өлтіруге дейін алып барады. Кең мағынада

девиант – жолдан адасқан немесе нормадан ауытқыған кез келген адам. Мұндай мәселе қойылған кезде ауытқу нысандары мен мөлшерлері туралы айту керек. Ауытқыған мінез-құлықтың негізгі нысандарына қылмысты, маскүнемдікті, нашақорлықты, жезөкшелікті, өзін-өзі өлтіруді қоса алғанда, құқық бұзушылықты жатқызу дәстүрге айналды.

Өзіне-өзі қол жұмсау (өзіне-өзі қол жұмсау) – өз өмірін еркін және қасақана тоқтату - қоғамның құндылықтарына, әл-ауқаты мен моральына қатысы бар ғылымдар мен пәндердің пәні [2]. Өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттерінің табиғаты жеткілікті зерттелмеген және одан әрі зерттеуді талап етеді. Э. Дюркгейм өзін-өзі өлтіруді «тікелей немесе жанама түрде зардап шегушінің өзі жасаған оң немесе теріс әрекетінің нәтижесі болып табылатын әрбір өлім жағдайы ретінде анықтайды, егер бұл соңғысы оның нәтижелерін білетін болса» [3].

Дж. Дуглас өзін-өзі өлтіруді анықтаудың алты ықтимал аспектісін санайды: өліммен аяқталатын әрекет туралы шешім қабылдау; өліммен аяқталатын іс-әрекетті жасау ниеті; өзін-өзі құрту ниеті; ерік-жігерін жоғалту; өлімге немесе өлімге уәждеме; өлімге әкелетін жеке адамның білімі [3, 86 б.].

Уақыт өте келе тәжірибеден өтетін әлеуметтік қызметкерлер өзін-өзі өлтіруге тырысатын клиентпен қарым-қатынас жасайды. Көптеген немесе созылмалы проблемаларға алаңдайтын клиенттермен жұмыс істейтіндер өзін-өзі өлтіру әрекетіне басқалардан жиі тап болады. Өзін-өзі өлтіруге әрекет жасау әлеуметтік саясат пен көмек көрсету жүйесі үшін, сондай-ақ отбасылар мен жеке адамдар үшін елеулі салдары бар салауатты қоғамның проблемалары болып табылады.

Өзіне-өзі қол жұмсау әрекеті және өзіне-өзі қол жұмсаудың басқа да өлім-жітімсіз көріністері дәстүрлі түрде неғұрлым маңызды проблемалар ретінде қарастырылады, өйткені олар өздерімен бірге өлім-жітім қаупінің артуына алып келеді. Соңғы уақытта өзін-өзі өлтіру әрекеттерінің қайталануы дербес проблема болып саналады. Ол ерекше шығындарды талап етеді және денсаулық сақтау жүйесі, әсіресе психиатриялық емдеу және төтенше жағдайларда көмек көрсету қызметтері үшін тұрақты ауыртпалықты білдіреді (К. Хотон және Дж. Каталани, Н. Крейтман, М. Лайнхен).

Суицидтік мінез-құлық теориялары. Өзіне-өзі қол жұмсау теориясының басқа да көптеген қазіргі заманғы проблемаларға қарағанда ұзақ тарихы бар. Э. Дюркгеймнің «Өзін-өзі өлтіру» еңбегі бірінші болып саналады. Осы негізгі жұмыстың ортасында социологиялық әдісті дамыту болғанымен, Э. Дюркгейм өзіне-өзі қол жұмсауды жіктеуге тырысты және үш санатты ұсынды:

1) әлеуметтік интеграцияның (отбасылық, діни немесе қоғамдық, мемлекеттік) жетіспеушілігінің немесе әлсіздігінің нәтижесі ретінде өзін-өзі өлтіру;

2) альтруистік өзін-өзі өлтіру, шектен тыс интеграцияның және сәйкестендірудің нәтижесі ретінде шығыс мәдениеттеріндегі ең жақсы «құрметті» өзін-өзі өлтіру, мысалы харакири болып есептеледі;

3) оқшаулау, әлеуметтік оқшаулау және жалғыздық қоса болатын жарақат немесе апат салдарынан интеграцияны жоғалту нәтижесі ретінде аномальды өзін-өзі өлтіру.

Э. Дюркгеймнің жұмысы жарияланғаннан кейін өзін-өзі өлтірудің себептері мен ниеттерін сипаттауға, жіктеу жүйесін құруға көптеген әрекеттер болды. Шын мәнінде, өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқының барлық анықтамаларына мыналар кіреді: өзіне-өзі қол жұмсау туралы ойдың пайда болуы; ниеті немесе уәждемесі; қажетті салдарды білу. Өзін-өзі өлтірудің себептерін түсіндіретін қазіргі заманғы теориялар адам мінез-құлқының әлеуметтік, психодинамикалық, биологиялық, танымдық және меңгерілген (оқыту арқылы) бағдарларына негізделген.

Социологиялық теориялар. Бұл теориялар өзін-өзі өлтіруді әлеуметтік жүйелер аясындағы жеке адамның рөлі мен мәртебесінің функциясы ретінде қарастырады. Әлеуметтік білім, әлеуметтік нормалар мен шектеулер, әлеуметтік қатынастардың тұрақтылығы мен ұзақтығы сияқты тұжырымдамалар осы теориялардың әртүрлілігінің негізінде жатыр. Бұл бағыттың жетекші теоретиктері Э. Дюркгейм, А. Генри және Дж. Шорт, Дж. Гиббс және У. Мартин, Дж. Дуглас және Р. Марис болып табылады, Экологиялық модельдің дамуымен, мысалы, Г. Брехт жұмысында, өзін-өзі өлтіру тек оның ниеті немесе мән-жайлары ғана емес, жеке адам мен қоршаған орта арасындағы өзара іс-қимылға итермелейді деген болжам жасалуы мүмкін.

Психодинамикалық теориялар. Бұл теорияларда өзін-өзі өлтіру ішкі, көбінесе беймәлім уәждердің өнімі ретінде қарастырылады. Психодинамикалық теорияларға сәйкес өзіне-өзі қол жұмсаудың классикалық себебі – жанашырлық импульс болып табылады, ол ішке, проекцияланатын және аралас сезім тудыратын махаббат объектісіне (Р. Литман) айналады. К. Меннингердің айтуынша, бұл жаудың үш көрінісі бар: өлтіру ниеті, өлік болу ниеті және өлу ниеті. Анамен қайта қосылу, жоғалған объектімен сәйкестендіру, қайта туу және кек алу – бұл өзін-өзі өлтірудің ықтимал себептері. Психодинамикалық теорияларға сәйкес, егер импульс адамның өзіне қарсы бағытталса, онда ол басқа адамдарға қарсы бағытталмайды. З. Фрейдтің өз-өзіне қол жұмсау туралы өзгермелі теориялық түсініктерін қарастыра отырып, агрессияның ғана емес, басқа да факторлардың маңызды рөлін атап өткен жөн. Олардың арасында – өз-өзіне қол жұмсаудың алаңдаушылық, кінә, тәуелділік және ашулану сияқты себептері бар.

Қараусыздық, үмітсіздік және дәрменсіздік сезімдері де өз-өзіне қол жұмсау психодинамикасының компоненттері болып табылады.

Биологиялық теориялар. Биологиялық теорияларға сәйкес, өзіне-өзі қол жұмсауға бейімділік тұқым қуалайды, ал ағзадағы биохимиялық өзгерістер өзіне-өзі қол жұмсауға ұмтылуды жеделдетеді [4]. Бірақ 24 жұп егіздердің біреуі өзіне-өзі қол жұмсады, кейбір жағдайларда тіпті 49 жылдан кейін де егіздердің екіншісі қайтыс болуға тырыспағанын көрсетті [5]. Биохимиялық ынталандыру да біржақты растау алған жоқ, бірақ зерттеулердің бұл саласы әсіресе соңғы жылдары дами бастады.

Танымдық теориялар. Бұл теориялар өз-өзіне қол жұмсауды қарым-қатынас жасауға немесе мәселені шешуге тырысу және үмітсіздік пен ойлаудың ретсіздігі ретінде қарастырады. Н. Фарбероу мен Э. Шнейдманның «Көмек туралы айғақ» редакциясындағы классикалық жұмыс өзіне-өзі өлтіруді қарым-қатынас тәсілі ретінде қарастыруды ұсынады. Н. Крейтманның, П. Смиттің және Э. Таннның кешіккен жұмысы өзіне-өзі қол жұмсау әрекеті адамның бастан кешіп отырған қиындықтары туралы хабарламаның бір түрі болып табылады. Көптеген теоретиктер өзіне-өзі өлтіру және өзіне-өзі өлтіру әрекеті әдетте адамның басқа адамдармен қарым-қатынасында немесе оның қоршаған ортасымен қарым-қатынасында елеулі қиындықтардың себебі болып табылатын проблемаларды шешуге ұмтылу деп санайды (С. Эплбаум, М. Левинсон және К. Нойрингер, Э. Стенгель және Н. Кук). Кейбір теоретиктер бұл - өлім немесе симуляция арқылы проблемалардан арылу әрекеті деп пайымдайды (М. Ковач және т.б.). Үмітсіздік ұғымы осы теориялардың ажырамас бөлігі болып табылады; өз проблемаларын шешудің басқа мүмкіндігін көрмейтіндер ғана өмір сүре отырып, оларды өлім арқылы шешеді (М. Лайнхэн).

Оқыту теориясы. Осы теорияға сәйкес, суицидтік мінез-құлық өткен кездегі осындай жағдайларға реакциялардың, сондай-ақ нығайтудың, ортаның әсері мен итермелейтін жағдайлардың нәтижесі болып табылады. Өзіне-өзі қол жұмсауды көздеу әлеуметтену процесінде пайда болады және жеке адамға тән қарсы реакциялар кешенінің бір бөлігі болып табылады. Өзіне-өзі қол жұмсау реакциясының мүмкіндігі тиісті әлеуметтік күтулерге, өзіне-өзі қол жеткізу құралдарының қолжетімділігіне, шешім қабылдауға араласу туралы ұсыныстардың болуына немесе болмауына байланысты (Р. Дикстра). Жасалған немесе жасалуға ниеттенген өзіне-өзі өлтірудің күтілетін салдары – психодинамикалық теориялардағыдай - жоғалған махаббат, кек, тыныштық және бейбітшілік объектісімен қайта қосылу.

Дж. Зубин «Өзін-өзі өлтіру – бұл үдерістің өзі емес, үдерістің соңғы нәтижесі. Мінез-құлық ауытқуларының көбінде біз осы процестің кем дегенде бір бөлігін зерттеуге мүмкіндігіміз бар. Өз-өзіне қол жұмсауда біз әдетте түпкілікті нәтижеге қол жеткіземіз. Фактінің себебін анықтау мүмкін емес» [5, 44 б].

Суицидтік тәуекел факторлары. Мамандар өзіне-өзі қол жұмсауға қатысы бар көптеген факторларды анықтайды. Солардың ішінде күн белсенділігінің өзгеруі, жердің магниттік өрістерінің әсері, қоршаған ортаның ластануы, белгілі бір теңіз ауа массаларының, циклондар мен антициклондардың жиналуы бар, бірақ өзіне-өзі өлтіруді түсіну үшін ең құнды әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық және психологиялық себептер болып табылады.

Адамды өмірден бас тартуға итермелеген тікелей себептер, әдетте, оның жақын ортасымен - отбасымен, ата-анасымен, достарымен тығыз байланысты. Ақырында, «болу-болмау» мәселесін шешудегі басты буын адамның өзі болып табылады, оның жеке басының күш-қуатына байланысты, ол дағдарыстық психологиялық жағдайда өзін қалай ұстайды, қиын жағдайларға бейімделуде қандай таңдау жасайды және ол психикаға ұзақ уақыт зақым келтіретін жағдайлардың ықпалынан бас тартпайды. Өзін-өзі өлтіру мәселесіне байланысты тағы бір маңызды мәселе – бұл уақытша болжамалау. Өз-өзіне қол жұмсау себептерін іздеу көбінесе адамның немесе оның өмір сүретін қоғамының өткеніне әкеледі, ал болашақтың белгісіздігі немесе мүмкін еместігі көбінесе өзіне-өзі жоюға ұмтылудың айқын белгісі немесе себебі.

Бейәлеуметтік факторлар. Қоғам белгілі бір жағдайларда өз мүшелерінен өзіне-өзі құрбандықты талап ететіндей және бұл әлеуметтік нормалар қоғамдық нормаларда, мінез-құлық ережелерінде және жазылмаған ар-намыс кодекстерінде көрсетілген. Қоғамдық мүдделер үшін өзін өз еркімен құдайларға құрбандық ету, ежелгі заманда барлық халықтарда болған. Ашаршылық жылдары қарттар отбасының өмірін сақтап қалу үшін өздерін өлтірді; соғыстарды, эпидемияларды, дүлей зілзалаларды тоқтату үшін құрбандықтар жиі келтіріледі. Адам өмірі соғыс қимылдарынан бастап қалалардың, бекіністердің және басқа да маңызды нысандардың құрылысына дейінгі көптеген ірі іс-шаралардың табысқа жетуінің үздік кепілі болып саналды. Қоғамдық регламенттелген өзіне-өзі қол жұмсаудың белгілі бір бөлігі «әміршінің» өлімінен кейін өз еркімен қайтыс болу болды, билеушілердің әйелдері мен қызметшілері және басқа да жоғары лауазымды адамдар мырзаның тағдырын бөлісіп, ақырғы әлемге баруға міндетті болды, ал жесірлердің өзіне-өзі қол жұмсауы көптеген елдерде күйеуіне деген шынайы сүйіспеншіліктің және олардың адалдығының дәлелі болды. Үндістанда жесір әйелдің күйеуімен бірге өзіне-өзі өртеу әдеті XIX ғасырға дейін міндетті ритуал болып келген. Әйелдердің өз ар-намысын сақтау үшін және зорлық-зомбылық пен масқаралықтың алдын алу үшін өзіне-өзі өлтіруі де іс жүзінде қоғамдық мінез-құлық

нормаларымен белгіленген. Ерлерде өз-өзіне қол жұмсауды талап ететін басқа бір ар-намыс кодексі болды. Оның басты тармақтарының бірі – әскери жеңілістерден ұятты сезіну.

Қоғам тарихында өзін-өзі өлтіру де ашулану, қорлауға қарсы наразылық білдіру тәсілі, өз ар-намысын қалпына келтіру құралы ретінде қаралады. Кейбір африкалық тайпаларда әлі күнге дейін өз қадір-қасиетін қорғаудың мынадай таңғажайып түрі сақталған: қорланған адам әдеттегідей биік ағашқа шығып, жәбірленушіге өзінің ашуын көпшілік алдында айтып, басын төмен аударуы керек. Иерархиялық бағыныштылық билігі шегіне жеткен Жапонияда көптеген жағдайларда өзін-өзі өлтіру иерархиялық баспалдақтың төменгі сатысында тұрған адамдардың наразылығын білдірудің жалғыз мүмкіндігі болды.

Өзіне-өзі қол жұмсауды «қоғамдық көтермелеудің» ұлттық-дәстүрлі формаларының көпшілігі тарихшылар мен этнографтардың игілігіне айналды, бірақ өткеннің әдет-ғұрпы қазіргі заманға ұштасып келеді.

Әлеуметтік-демографиялық факторлар. Әлеуметтік себептермен тікелей байланысты өзін-өзі өлтіру қандай да бір адамдар тобының немесе нақты бір адамның қоғамдық жағдайы оларға тәуелсіз себептер бойынша соншалықты ауыр және төзімсіз болып, өзін-өзі өлтіру азаптардан арылудың нақты жолдарының біріне айналатын жағдай болып табылады. «Мұқтаждық пен жұмыссыздық», «өмір сүру үшін күрестің беделі мен үмітсіздігі» – бұл сөздер өз-өзіне қол жұмсау себептерімен бұрыннан байланыстырылып келеді. Жалпы алғанда, қоғамның экономикалық жағдайы суицид қисығына қатты әсер ететіні белгілі. Басқа да әлеуметтік себептер өмірден өз еркімен кетуге жанама әсер етеді. Техникалық жағынан жоғары дамыған елдерде өзін-өзі өлтіру ықтималдығы күрт артады деген пікір бар. Тұтастай алғанда, еңбектің бөлінуін және қоғамның түрлі топтарының саралануын ұлғайтатын ғылыми-техникалық прогресс адамның оқшаулану процесінің дамуына ықпал етеді және көбінесе өз өмірінің құндылығы жоқ өркениеттің үлкен машинасында «бұрاندаль» сезімін тудырады [6, 289 б.].

Жас белгілері. Суицидтік актілер өмірдің кез келген жас кезеңінде кездеседі. Мысалы, 3-6 жастағы балалардың өзін-өзі қол жұмсау әрекеттері туралы деректер бар (Г. Боровик, G. Haider) [7]. АҚШ-та 10 жасқа дейінгі өлім-жітім өте төмен, 10-14 жаста – біршама жоғары, ал 15-19 жаста – пневмония, туберкулез және полиомиелиттен болатын өлім-жітімнен жоғары. Ю. Каннабих пен М. Греблювскийдің пікірінше, дәл осы жаста адамның бейімделу тетіктеріне неғұрлым жоғары талаптар қоя отырып, өзін-өзі қол жұмсау әрекеттерінің ең көп саны байқалатын өмір кезеңі 20-30 жас болып табылады. Аяқталған суицид актілерінің шыңы 45-49 жастағы адамдар арасында, содан кейін суицид саны біршама азаяды, ал 65-70 жастағы адамдар арасында өседі [7, 415 б.]. Жастардың өзін-өзі қол жұмсау әрекеттері, әдетте, егде жастағы адамдарға қарағанда елеулі емес, бірақ жиі кездеседі [7, 413 б.].

Жыныс айырмашылығы. Әйелдердің еркектерге қарағанда азаптау және ауырсыну тәсілдерін таңдай отырып, өзін-өзі қол жұмсау әрекеттерін жиі жасайтыны анықталды; алайда, ерлерде суицид көбінесе аяқталған сипатта болады. Мәселен, әйелдер мен ерлердің өзін-өзі қол жұмсау әрекеттерінің арақатынасы шамамен 2-3:1 құрайды, бірақ өзін-өзі қол жұмсау әрекеттерінің және өзін-өзі зақымдау актілерінің саны бойынша ерлер әйелдерге қарағанда басым болады. Біздің елімізде ерлер мен әйелдердің қастандық жасау деңгейінде елеулі айырмашылықтар анықталған жоқ; шетелдік авторлар алған нәтижелерге қарағанда, керісінше, ерлерде өзін-өзі қол жұмсау әрекеттері санының біршама артуы байқалады -1,1:1 [7, 413 б.].

Тұрғылықты жері. Қала тұрғындары арасында өзін-өзі өлтіру саны ауылдық жерлерге қарағанда едәуір жоғары. Халықтың тығыздығы мен өзін-өзі өлтіру жиілігі арасында тікелей пропорционалды тәуелділік анықталды. Тіпті бір қала шегінде аяқталған өзін-өзі өлтіру жиілігі оның орталық бөлігінде, ал аяқталмаған - шетінде жоғары екені анықталды (И.З. Коваленко). Қазіргі замандағы мәліметтер бойынша, біздің елімізде қалалық және ауылдық жерлерде өзін-өзі қол жұмсау оқиғаларының жиілігі шамамен бірдей [7, 413 б.].

Отбасылық жағдай. Отбасы ішіндегі қатынастардың сипаты суицидтік тәуекелге едәуір әсер етеді. Некеде тұрғандардың өзін-өзі өлтіруі бос, жесір және ажырасқан әйелдерге қарағанда сирек екені белгілі. Баласыз, сондай-ақ туыстарынан бөлек тұратын адамдарда өзін-өзі қол жұмсау қаупі жоғары. Суицид жасағандар арасында бала кезінде әртүрлі ата-аналармен, интернатта тәрбиеленген немесе ата-анасының біреуі ғана болған адамдар басым. Отбасының әлеуметтік-психологиялық типі де елеулі әсер етеді. Өзіне-өзі қол жұмсау қаупі бар жағдайлар, атап айтқанда, дезинтеграцияланған отбасыларда жеңіл пайда болады (эмоционалдық және рухани тұтастықтың болмауы), үйлесімсіз (отбасы мүшелерінің мақсаттарын, қажеттіліктері мен уәждемелерін келіспеу, жүктелген міндеттерді отбасы мүшесі басқа отбасы мүшелерінің міндеттеріне осындай қарым-қатынас болған жағдайда ғана орындайды, отбасы мүшелерінің сыртқы беделдер қисымымен қалыптасқан коммуникативтік құрылымды сақтап қалуға қабілетсіздігі (Л.И. Постовалова) [7, 413 б.].

Білім деңгейі. Өзін-өзі өлтіру қаупінде білім деңгейі де белгілі бір рөл атқарады, бірақ бұл мәселе бойынша деректер қайшы келеді. Бірқатар авторлардың деректері бойынша (Б.Д. Петраков, Н.А. Башлыков, К.А. Пойш) және біздің бақылаушыларымызға өз-өзіне қол жұмсағандар арасында білім

денгейі төмен адамдар басым; баска авторлар, керісінше, білім денгейі жоғары адамдардың өзіне-өзі қол жұмсау қаупінің жоғары екенін көрсетеді (Я. Лейбович, J. Humphrey) [7, 414 б.].

Қоғамдық-кәсіби жағдайы. Суицид жасағандар арасында шақыру студенттері, оқушылар, медицина қызметкерлері, көлік жүргізушілері (ерлер), тұрмыстық қызмет көрсету жүйесінің қызметкерлері (әйелдер) және біліктілігі жоқ жұмысшылар (А.Г. Амбрумова, В.А. Тихоненко) басым. Авторлардың атап өтуінше, бейімсіздік пен өзіне-өзі қол жұмсауға «көлденең кәсіби ұтқырлық» факторы ғана емес, яғни жұмыс орны мен кәсібінің жиі ауысуы себеп болады [7, 415 б.].

Әлеуметтік-экономикалық факторлар. Соғыстар мен төңкерістер кезінде, жинақталған агрессияны «мен» -ге қарсы басқаларға ауыстыру тетігі байқалған кезде, өзіне-өзі қол жұмсау қисығы төмен қарай жылжиды. Мәселен, Ұлыбританияда 1936-1938 жылдардағы экономикалық күйзеліс жылдарында өзін-өзі өлтірушілердің 30% -ын жұмыссыздар құрады. Дүние жүзілік денсаулық ұйымы деректері бойынша өзін-өзі өлтіру жиілігі елдің экономикалық даму дәрежесіне тура пропорционалды [8]. Біздің ел жағдайында өзін-өзі өлтірудің себептері мен жиілігі қиын материалдық жағдай, нашар еңбек жағдайлары немесе әлеуметтік жанжалдар мен азарттық ойын құмарлық сияқты факторлармен тікелей байланысты. Бұл факторлар адамның жағдайын ауырлататын басқалармен бірге елеулі болып табылады.

Екінші жағынан, соғыс немесе революция сияқты кезеңде өз еркімен өмірден кетуге ұмтылған адамдардың санын есептеу іс жүзінде мүмкін емес, өйткені соғыс уақытында өз өмірін қиюға ұмтылған адам өлімнен құтылудың нақты мүмкіндіктерінен бас тартатын жағдайларда жетіспеушілік жоқ. Тарихтың осы кезеңдеріндегі өлім-жітім де соншалықты әдеттегідей, кейбір жағдайлардың қасақана жасалуы зерттелмеген.

Өзіне-өзі қол жұмсауға ықпал ететін қоғамдық жағдайлардың арасында кейбір мәдени құбылыстар ерекше рөл атқарады. Мысалы, «Вертер» Гёте 1774 жылы пайда болды, онда жас Вертердің бақытсыз махаббатынан болған өмірі мен өлімі өзін-өзі өлтіру індетін тудырды. Бұқаралық ақпарат құралдары кумирлерді қолдауға негізделген өзіне-өзі қол жұмсау вирусын жұқтырудың осы әсерін көбейтеді. Танымал NIRVANA тобының солисті Курт Кобейннің 1994 жылы қайтыс болуы жастар арасында өзіне-өзі қол жұмсауға алып келді [9].

Қоғамның даму үдерісінде байқалатын басты үрдістердің бірі - өзіне-өзі қол жұмсаудың елдегі қоғамдық-саяси жағдаймен байланысы, және мұнда қоғамдық өрлеу кезінде өзіне-өзі қол жұмсауды азайту, саясатта, экономикада және қоғамның мәдени өмірінде жандану және қоғамдық құлдырау кезінде өзіне-өзі қол жұмсауды ұлғайту заңдылығы анық көрінеді. Ал қоғамдық көтерілістен кейін үміттердің жоғалуы, әдетте, қоғамдық сананың дағдарысын ушықтырып, қоғам мүшелеріне қысым көрсетеді және оның ең әлсіз мүшелерінің өмірден өз еркімен бас тартуына ықпал етеді.

Бұл әсіресе құлдырауды бастан кешіп отырған және даму болашағы жоқ қоғамда қатты байқалады. Болашағы жоқ қоғам өзін-өзі өлтіру үшін сарқылмас дереккөзді білдіреді [10].

Өзін-өзі өлтіру деңгейін анықтайтын және қоғам өмірінің өткені мен бүгінін тікелей байланыстыратын ең күшті әлеуметтік факторлардың бірі дін болып табылады. Қоғам тарихындағы өмір үшін күрестің негізінің бірі діни жаза болған жоқ. Ислам өзін-өзі өлтіруді қатаң айыптайды, және осы күнге дейін бұл құбылыс мұсылман дінін ұстанатын елдерде іс жүзінде кездеспейді. Яһуди дінінде де Құдайға өмір сүрудің құндылығы атап көрсетілген, сондықтан өмірді сақтап қалу үшін Құдайдан бас тарту, кісі өлтіру және қантөгістен басқа барлық діни заңдарды бұзуға рұқсат етілген. Осылай Құдайдың алдына шығуға ұмтылған алғашқы шейіт христиандардың өзін-өзі өлтіру толқынынан кейін христиандықтар әлі күнге дейін әрекет етіп келе жатқан өмірден өз еркімен кетуге тыйым салды. Қазіргі уақытта Италияда, Испанияда және Латын Америкасының бірқатар елдерінде өзін-өзі өлтіру деңгейінің ең төмен болуының басты себептерінің бірі өзін-өзі өлтіру әрекеттерін қатаң қудалайтын католицизмнің осы елдерде зор ықпалы болып табылады. Ал брахманизм және буддизм тәрізді шығыс діндері доктринаға сәйкес келеді: адамды өмірге байланыстыратын нәрсенің бәрі азап шегудің, денеден бас тартудың, буддистік монахтардың өзін-өзі өртеуінің себебі – соғыстарға және қазіргі өркениеттің басқа да жабайылықтарына қарсы наразылық актісі. Бұдан діннің ықпалы әлсіз және діни нормалар, атап айтқанда, өзін-өзі өлтіруге байланысты, жеңіл мемлекеттерде өзін-өзі өлтіру әрекеттерінің пайызы жоғары екендігі байқалады.

Табиғи факторлар. Көптеген зерттеулерде көктемде өзін-өзі өлтіру жиілігінің артуы көрсетіледі [10, 40 б.]. Бұл заңдылық окшауланған және ауыр соматикалық аурулармен ауыратын адамдарға қолданылмайды. Өзіне-өзі қол жұмсау жиілігі аптаның күніне (көбінесе дүйсенбі күні және аптаның соңында біртіндеп төмендеу) және тәуліктің уақытына (көбінесе кешке, түннің басында және таңертең ерте) тәуелділігін анықтауға әрекеттер жасалды, бірақ осыған қатысты деректер қарама-қайшы [7, 413 б.]. Айдың географиялық кеңдігі, фазасы, жер магнетизмінің қарқындылығының өзгеруі. Күннің дақтар саны мен суицидтік актілердің жиілігі арасындағы тәуелділікті зерттейтін автор теріс қорытындыға келді.

Медициналық факторлар. Соматикалық патология. Жіті және созылмалы соматикалық аурулар көптеген өзіне-өзі қол жұмсаушыларда байқалады, және бірінші кезекте тыныс алу ағзаларының, содан

кейін ас қорыту жолының, қозғалыс және тірек аппаратының аурулары мен жаракаттары тұр. Кейбір деректер бойынша суицидтік мінез-құлықты тексерілген адамдардың 20% - ға жуығы олардың әлеуметтік-кәсіби белсенділігін шектейтін әртүрлі соматикалық бұзылулардан зардап шегеді [7, 415 б.].

Суицид актісін жасағанға дейін суицид жасаушылар дәрігерлерге жиі барады (суицид жасаушылардың 50% -ға жуығы) [7, 415 б.].

Церебральды-органикалық патология. Дәрігерлердің бақылауында жас жастағы ерлер мен әйелдер болды. Алынған деректердің негізінде бас миының органикалық зақымдануы неғұрлым өткір болса, суицидтік тәуекел соғұрлым төмен деген қорытынды жасауға болады [7, 416 б.]. Бас миының органикалық ауруының созылмалы болуына қарай суицидтік тәуекелдің төмендеуі де (деменция өскен кезде), оның артуы да (жеке адамды психопатизациялау кезінде) мүмкін. Өзіне-өзі қол жұмсау қаупі бас миының органикалық зақымдануының қалдық белгілері бар адамдарда салыстырмалы түрде жоғары, оған қоса жеке маңызды және өңсерілмейтін болып көрінетін жағдайларда, яғни жеке адамның дәрменсіздігінің белгілі бір дәрежесін көрсетеді.

Психикалық патология. Есі дұрыс емес адамдар психикасы сау адамдарға қарағанда 26-32 – 100 есе жиі өзіне-өзі қол жұмсайды [7, 413 б.]. Өзіне-өзі қол жұмсау қаупі реактивті депрессия, алкогольді емес таксикомания, психопатия және аффективті психоздар кезінде байқалады [7, 415 б.].

Жеке факторлар. Тұлғалық және сипаттамалық ерекшеліктер суицидалды мінез-құлықты қалыптастыруда жиі жетекші рөл атқарады. Алайда жеке тұлға мен өзіне-өзі қол жұмсауға дайындықтың арасындағы коррелятивті байланыстарды іздеу, сондай-ақ бір мәнді «өзіне-өзі қол жұмсаушының психологиялық портретін» іздеу әрекеттері нәтиже бермеді. Автордың пікірінше, өзіне-өзі қол жұмсау қаупін арттыру тұрғысынан жеке тұлғаның нақты сипаттамалары емес, жеке тұлға құрылымының тұтастығының дәрежесі, оның жекелеген сипаттарының «теңгерімділігі», сондай-ақ моральдық-адамгершілік ұстанымдар мен ұғымдардың мазмұны шешуші болып табылады.

Өзіне-өзі қол жұмсау тәуекелін көтереді, мысалы, мақсатқа жетуде мақсатқа ұмтылудың жоқтығы және шамадан тыс табандылық, аффекттік тұрақсыздық және эмоциялық іркіліс, шамадан тыс қарым-қатынас және жеткіліксіз коммуникативтік, жоғары және төмен өзін-өзі бағалау. Өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқының қалыптасуын жеңілдететін жеке мінездемелер қатарына сондай-ақ аффективті логиканы, қоздырушылықты, пайымдаулар мен қорытындылардың санаттылығын жатқызған жөн. Мінез-құлық ерекшеліктері суицидтік әрекеттердің күрделілігінен де көрініс табады. Осылайша, өзін-өзі өлтірген жас адамдардың 37,9 % -ында тұйықталу және сенситивтілік белгілері, 35,9 %-ында - жоғары қоздырушылық және жарылғыштық, ал өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттері бар адамдардың арасында тиісінше 26,0 % және 60,2 % анықталды [11].

Психикалық науқастардың өзіне-өзі қол жұмсау қаупінің факторлары. Ресейлік авторлардың кейбір зерттеулерінің негізінде психикалық науқастардың өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқына тән бірқатар заңдылықтар белгіленген [7, 418 б.].

Біріншіден, «тікелей постулат» – суицидтік мінез-құлықтың жекелеген психопатологиялық симптомдарға тікелей тәуелділігі туралы тезис теріске шығарылды. Осы тезиске сәйкес суицидтік көріністер аурудың басқа да симптомдарымен қатар пайда болған симптом ретінде қарастырылды, ал суицидтік үрдістердің болуы психикалық бұзылулардың тереңдігі мен ауырлығын бағалау критерийі болып табылады. Депрессия, алаңдаушылық, ұйқысыздық және басқа да клиникалық белгілердің салдары ретінде қаралған өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқы психопатологиялық түсіндірме алды, нәтижесінде өзіне-өзі қол жұмсау әрекеті табиғатының күрделілігі еленбеді, болжамдық мүмкіндіктер мен алдын алу шаралары шектелді.

Екіншіден, психикалық науқастардың өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқының екі нұсқасы бөлінген: ахуалдық (психогендік) және психотикалық (психопатологиялық). Ахуалдық нұсқа кезінде суицидтік уәждер психикалық жаракаттайтын және жеке факторлардың өзара іс-қимылы нәтижесінде қалыптасады. Психоз ол туындататын жеке тұлғаны бейімсіздендірумен бұл жағдайда суицидогендік жанжалдардың дамуын жеңілдететін қолайсыз топырақ ретінде көрінеді. Өзіне-өзі қол жұмсау уәждемесі сақталған жеке құрылымдардың психопатологиялық белгілерге реакциясымен негізделген аутоагрессияның психотикалық нұсқасы кезінде ахуалдық факторлар өзіне-өзі қол жұмсау үрдістерінің қалыптасуын жеделдетуі немесе керісінше олардың дамуына кедергі келтіруі мүмкін. Суицидтік мінез-құлықтың аралас нұсқалары кезінде оның генезі шамамен психопатологиялық және ахуалдық факторлардың тең қатысуымен айқындалады. Кейбір жағдайларда аутоагрессияның дамуына, негізінен, психикалық бұзылулардың тереңдігі әсер етеді: олар неғұрлым терең және толық болса, психотикалық аутоагрессивтік үрдістердің пайда болу ықтималдығы соғұрлым жоғары болады. Аурудың бастапқы сатыларында, сауығу кезеңінде және психотикалық емес психикалық бұзылулар кезінде аутоагрессияның ахуалдық және аралас нұсқалары басым болып табылады.

Үшіншіден, өзіне-өзі қол жұмсау қаупі психикалық бұзылулардың тереңдігімен ғана емес, сондай-ақ аурудың даму қарқынымен және оның ағымының сипатымен де белгілі корреляцияға ие.

Психопатологиялық құбылыстың жылдам дамуы және аурудың алғашқы ұстамалары кезінде өзіне-өзі қол жұмсау белсенділігі әсіресе жоғары.

Көрсетілген заңдылықтар барлық өзіне-өзі қол жұмсаушыларда олардың ауру жағдайының нозологиялық табиғатына қарамастан белгіленеді, алайда кейбір ерекшеліктер жекелеген психикалық ауруларға тән. Шизофрения. Әртүрлі авторлардың деректері бойынша шизофрения кезіндегі суицидгендік белсенділік бірдей емес.

Мәселен, 10 жыл ішінде Лейпциг университетінің клиникасына түскен барлық өзіне-өзі қол жұмсағандардың арасында шизофрениямен ауыратындар саны небәрі 1% -ды құрады [7, 418 б.]. Р.Г. Липанов өзіне-өзі қол жұмсағандар арасында шизофрениямен ауыратындардың 63,5% -ын анықтады. В.А. Анохин психикалық ауру суицид жасаушылар арасында шизофрениямен ауыратындар орташа алғанда 10-40% жағдайда кездесетінін көрсетеді. Н.И. Фелинская мен В.Е. Пелипастың деректері бойынша шизофрениямен ауыратындар 8,6% -ды құрайды; Т.А. Пихкаанен мен тең авторлардың деректері бойынша – 9,2%, Р.Г. Липанова – 9,6% [7, 419 б.]. Шизофрения кезінде өзіне-өзі қол жұмсау қаупін арттыратын факторлар аурудың ұзақтығы, асқыну жиілігі, процесс сатысы болып табылады. Мысалы, Е.Л. Герман ең жоғары суицидгендік өлім-жітім аурудың ұзақтығы 2 жылдан 10 жылға дейінгі науқастарда анықталатынын атап өтті. Шизофрениямен ауыратын науқастардың өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттерінің 700 жағдайын талдағаннан кейін, олардың ең көбі әйелдерде ауру басталғаннан бастап 3-4 және 7-8 жасқа, ерлерде - бір жылдан кейін, 4 және 9 жасқа келетіні анықталды; бұдан кейін науқастарда суицидке ұмтылу жиілігі азаяды. П.М. Попов пен И.В. Самсонованың деректері бойынша, аурудың басталуынан бергі алғашқы 3 жыл, А.Г. Амбрумова мен В.А. Тихоненконың деректері бойынша - 3-5 жас. Рекуррентті шизофрениямен ауыратын науқастардағы алғашқы 2-3 асқынудың өзіне-өзі қол жұмсау қаупінің жоғары болуын оларда аурудың орнын толтыру тетіктерінің жеткіліксіз қалыптасуымен түсіндіреді (А.В. Балабаева) [7, 413 б.]. Өзіне-өзі қол жұмсау қаупінің көрсеткіштері, сондай-ақ өзіне-өзі қол жұмсау идеялары мен өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттері, қоғамға қарсы қондырғылар, ажырасу, жесірлік, кәсіби деңгейдің төмендеуі, білімнің жоғары деңгейі болып табылады. Психогендік және соматикалық зияндылықтар суицидгендік рөл атқарады (Е.Л. Герман, Л.А. Маркис, А.Г. Амбрумова) және көріністерді ауырлататын, олардың дамуының өткірлігіне әсер ететін алкоголь; сонымен қатар, науқастар өз-өзіне қол жұмсау туралы аздап ашық айтады, оларда өзіне-өзі қол жұмсау үрдістері көбінесе гетероагрессияға дейін және одан кейін пайда болады (П.М. Попов).

Шизофрениямен ауыратын науқастарда суицидтік мінез-құлықпен ұштасатын психопатологиялық құбылыстардың арасында депрессиялық синдром, оның ішінде галлюцинаторлық-параноидтық бұзылулары байқалады. А.В. Балабаеваның деректері бойынша, басқа адамдардың кінәсі немесе айыптау сандырағымен болатын галлюцинациясыз ұстаманың депрессиялық-параноидты құрылымы сирек кездеседі. Суицидтік үрдістерсіз депрессиялық синдромдар, әдетте, баяу, ипохондриялық, дисморфофобиялық және астениялық симптомдармен үйлесетін жұмсақ депрессия сипатына ие.

А.Г. Амбрумова және Г.А. Антохин шизофрения кезіндегі суицидтік тәуекел мынадай синдромдармен (олардың жиілігінің азаюы тәртібімен) корреляцияланатынын көрсетеді: депрессивті - параноидты, аффективті - сандырақты, галлюцинаторлы - императивті есту қабілеті бар параноидты суицидтік мазмұндағы галлюцинациялар, аутистикалық-пессиместік бояумен өзіндік дүниетаным синдромдары, типтік емес депрессиялар. Іздеусіз корреляция деңгейі Кандинский – Клерамбо жіті синдромы, психопат тәрізді және невроз тәрізді жай-күйлер, жіті паранойялық синдромдар, парафрей бұзылулары және психопат тәрізді ремиссиялар кезінде анықталады.

Кейбір авторлар онейроидтық синдром (А.В. Балабаева) және паранойялық сандырақтық, реформаторлық және өнертапқыштық (Л.А. Маркис) кезінде өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттерінің жоқтығын көрсетеді.

Әдебиетте шизофрениямен ауыратын науқастардың өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттерінің импульсивті сипаты туралы жазу дәстүрге айналды. А.Г. Антохин өз-өзіне қол жұмсау үрдістері пайда болғанға дейін де науқастар «өмірге қауіп», «белгісіз қауіп», «маңызды басқаны жоғалту» сияқты шиеленісті жағдайлардан шығу жолдарын іздеу жағдайында екенін көрсетті. Мұндай жағдайларда өзіне-өзі қол жұмсау актісі қауіп төндіретін не көрсетуші «дауыстармен» ұсынылған субъективті ауыр жағдайдан шығуды білдіреді. Импульсивті өзін-өзі өлтіру кезінде олар мотивациясыз сияқты көрінеді.

Қорытынды. Қоғамдық пікірді мақұлдамайтын кез келген девиантты мінез-құлық девиантты деп аталады. Бұл өте кең құбылыс тобы: адамды өлтіруге дейін. Кең мағынада девиант - жолдан адасқан немесе нормадан ауытқыған кез келген адам. Мұндай мәселе қойылған кезде ауытқу нысандары мен мөлшерлері туралы айту керек. Ауытқыған мінез-құлықтың негізгі нысандарына қылмысты, маскүнемдікті, нашақорлықты, жезөкшелікті, өзін-өзі өлтіруді қоса алғанда, құқық бұзушылықты жатқызу дәстүрге айналды. Осылайша, суицидтік мінез-құлықты түсіну психологиялық және әлеуметтік факторларды ескеретін кешенді тәсілді талап етеді. Осы аспектілерді зерттеу алдын алудың неғұрлым

тиімді стратегияларын эзірлеуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде қоғамдағы суицидтік жағдайлардың деңгейін төмендетуге ықпал етуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Павлюк П.Д. Основы социальной работы: учебник. - М.: ИНФРА-М, 1999. – 305 с.
- 2 Холостовой Е.И. Словарь-справочник по социальной работе. - М.: Юрист, 2000. – 365 с.
- 3 Гречко А.А. Энциклопедия социальной работы. Т.3.: пер. с англ. - М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1994. – 288 с.
- 4 Богуславский В.В., Федак Е.И., Добряков А.В. Психологические условия профилактики суицидального поведения личности: на примере военнослужащих. - Новосибирск, 2006. – 375 с.
- 5 Юнацкевич П.И. Социологические и психолого-педагогические основы суицидологии: учебное пособие. - СПб., 1999. – 389 с.
- 6 Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический анализ. - М.: Мысль, 1994. – 218 с.
- 7 Бачериков Н.Е., Михайлов К.В., Гавенко В.Л. Клиническая психиатрия – Здоровья. - М., 1989. – 455 с.
- 8 Бородин С.В., Михлин А.С. Мотивы и причины самоубийств. - СПб., 1992. – 505 с.
- 9 Горин К. Самоубийство // Газета «Аргументы и факты». - 1996. - № 17. – С.4-5.
- 10 Алиев И.А. Актуальные проблемы суицидологии. - Баку, 1987. – 498 с.
- 11 Амбрумова А.Г. Роль личности в проблеме суицида. - М., 1984. – 565 с.

Сералиев Б.М., *докторант*

Батыров М.Е., *педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент)*

Мақала редакцияға 2024 жылғы 7 қарашада келін түсті

Б.Н. ЖЕКСЕНБИНОВ*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы***«ЖАС ҰЛАН» РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕКТЕПТЕРІНДЕ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРМЕН
ӘСКЕРИ-ПАТРИОТТЫҚ ЖҰМЫС ПРОЦЕСІНДЕ ОҚУ ПӘНДЕРІНІҢ
ӘСКЕРИ-КӘСІПТІК ӘЛЕУЕТІН ІСКЕ АСЫРУ**

Түйіндеме. Қиын геосаяси жағдай мен қарқынды өзгеріп отыратын әлеуметтік-мәдени контексттер жағдайында өскелең ұрпақты әскери-патриоттық тәрбиелеу мәселесі өзекті болып қала береді. Мақалада қазақстандық жастардың патриоттық санасын қалыптастыру қажеттілігіне назар аударылған. Аксиологиялық көзқарас идеялары тұрғысынан патриотизм, Ар-намыс, қадір-қасиет, әскери борыш және Отанға деген адалдық ұғымдары қайта түсіндіріледі. Әскерде қызмет етуге, елді қорғау жөніндегі конституциялық борышты орындауға дайын азаматтарды тәрбиелеуге бағытталған күш-жігер атап өтіледі. Автор әскери-патриоттық жұмыс жүйесіндегі «Жас ұлан» республикалық мектептерінің жетекші рөлін атап көрсетеді. Мамандандырылған мектептердің оқушыларын оқу пәндері арқылы әскери-патриоттық тәрбиелеудің заманауи әдістері қарастырылды, онда моральдық-психологиялық қасиеттер мен әскери-кәсіби дағдылар қалыптасады және сіңіріледі. Зерттеу нәтижелері артықшылыққа ие тәжірибеге бағытталған және әрі қарай зерттеуге және талқылауға жатады.

Түйінді сөздер: әскери-кәсіптік әлеует, әскери білім беру мекемелері, білім беру процесі, әскери-кәсіптік құзыреттілік, ұлдар, әскери пәндер.

Б.Н. ЖЕКСЕНБИНОВ*Национальный университет обороны Республики
Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан***РЕАЛИЗАЦИЯ ВОЕННО-
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА
УЧЕБНЫХ ДИСЦИПЛИН В ПРОЦЕССЕ
ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ
С ВОСПИТАННИКАМИ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
ШКОЛЫ «ЖАС УЛАН»**

Аннотация. В условиях непростой геополитической обстановки и динамично изменяющихся социокультурных контекстов актуальным продолжает оставаться проблема военно-патриотического воспитания подрастающего поколения. В статье сфокусировано внимание на необходимости формирования патриотического сознания у казахстанской молодежи. С позиции идей аксиологического подхода переосмысливаются понятия о патриотизме, чести, достоинстве, воинском долге и преданности Родине. Отмечаются усилия, направленные на воспитание граждан, готовых к службе в армии, выполнению конституционного долга по защите страны. Автором подчеркивается ведущая роль Республиканских школ «Жас ұлан» в системе военно-патриотической работы. Рассмотрены современные методы военно-патриотического воспитания учащихся специализированных школ посредством учебных дисциплин, где формируются и прививаются морально-психологические качества и военно-профессиональные навыки. Результаты исследования носят преимущество практикоориентированный характер и подлежат дальнейшему исследованию и обсуждению.

B.N. ZHEXENBINOV*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan***REALIZATION OF MILITARY-
PROFESSIONAL POTENTIAL
OF EDUCATIONAL DISCIPLINES IN
THE PROCESS OF MILITARY-PATRIOTIC
WORK WITH PUPILS OF THE ZHAS ULAN
REPUBLICAN SCHOOLS**

Abstract. In the conditions of difficult geopolitical situation and dynamically changing socio-cultural contexts, the problem of military-patriotic education of the younger generation remains relevant. The article focuses on the need to form a patriotic consciousness among Kazakh youth. From the standpoint of the ideas of the axiological approach, the concepts of patriotism, honor, dignity, military duty and devotion to the Motherland are rethought. The efforts aimed at educating citizens ready to serve in the army and fulfilling their constitutional duty to protect the country are noted. The author emphasizes the leading role of the Republican schools «Zhas Ulan» in the system of military-patriotic work. Modern methods of military-patriotic education of students of specialized schools through academic disciplines, where moral and psychological qualities and military professional skills are formed and instilled, are considered. The results of the study are of a more practice-oriented nature and are subject to further research and discussion.

Ключевые слова: военно-профессиональный потенциал, военные образовательные учреждения, образовательный процесс, военно-профессиональная компетентность, уланы, военные дисциплины.

Keywords: military professional potential, military educational institutions, educational process, military professional competence, lancers, military disciplines.

Кіріспе. Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, сонғы уақытта «Жас ұлан» республикалық мектептерінде, бір жағынан, тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын қалыптастыру жөніндегі оқытушылардың қызметіне қойылатын талаптардың ұдайы өсуімен, ал екінші жағынан - олардың оқу пәндерінің мазмұнын және тұтастай алғанда бүкіл оқу-тәрбие процесінің әскери-кәсіби әлеуетін толық және тиімді пайдаланбауымен сипатталатын ахуал қалыптасты.

Зерттеудің мақсаты – тәрбиеленушілермен әскери-патриоттық жұмыс шеңберінде оқу пәндерінің әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру процесін зерттеу және талдау, жасөспірімдердің бойында патриоттық сана-сезімді, жауапкершілік сезімін және әскерде қызмет етуге дайындықты қалыптастыру мақсатында оларды білім беру процесіне ықпалдастырудың тиімді әдістері мен тәсілдерін анықтау.

Міндеттері:

1) білім беру мекемелерінде және жастарды тәрбиелеумен айналысатын басқа да ұйымдарда әскери-патриоттық жұмыстың қолданыстағы тәсілдері мен әдістемелерін зерделеу.

2) пәндердің ықпалдасуын бағалау: әрбір пәннің ерекшелігін ескере отырып, әскери-патриоттық жұмысты оқу процесіне ықпалдасу тәсілдерін зерттеу.

3) ұсынымдар әзірлеу: оқу пәндерін оқытудың мазмұны мен әдістерін жетілдіру арқылы әскери-патриоттық тәрбиені жақсарту жөнінде ұсынымдар әзірлеу.

Бұл тапсырмалар білім беру пәндерінің патриотизмді тәрбиелеуге және жастарды әскерге даярлауға қалай ықпал ететінін тереңрек түсінуге көмектеседі.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Фактологиялық және статистикалық материалдардың зерттелетін массивін, оларды қорыту және қайта ойластыру, жүйелеу және құрылымдау автор сыни талдау призмасы арқылы зерттеді, бұл оларды жана нәтижелер, ұсыныстар мен шаралар тұжырымдары форматында ұсынуға мүмкіндік берді. Бұл ретте мынадай әдістер пайдаланылды: индукция және дедукция, талдау және синтез, салыстыру және абстракция.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, «Жас ұлан» республикалық мектептерінде оқытушылардың пікірінше, олардың тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын қалыптастыруға белсенді қатысуы:

- оқытылатын оқу пәнінің мазмұнына негізделген әскери-кәсіби әлеуетті іске асыруда (75 %);
- әскери-кәсіби бағытын қалыптастыру мақсатында тәрбиеленушілермен жеке жұмысты ұйымдастыруда (52 %);

- курс, рота, взвод құрамында «Жас ұлан» республикалық мектебінде әскери-кәсіби іс-шаралар өткізуге (29 %);

- сабақтан тыс уақытта тәрбиеленушілер алдында әскери-кәсіби бағыттағы дәрістер мен әңгімелесулерде (15 %);

- тәрбиеленушілердің әлеуметтік және психологиялық ерекшеліктерін зерделеу және оларды әскери-кәсіби бағыттағы іс-шараларды өткізу кезінде пайдалану (15 %);

- оқытушының жеке мысалында (1 %).

Тәжірибелік-эксперименттік зерттеулердің деректері пәнді терең білу, жоғары кәсіби және тапсырылған іс үшін жауапкершілік, және педагогикалық қызмет процесінде әскери-кәсіптік мақсаттар мен міндеттерді іске асыру қабілеті – тәрбиеленушілердің әскери-кәсіптік бағыттылығын қалыптастырудың жоғары тиімділігін қамтамасыз ететін басты шарт екенін көрсетеді. Сонымен қатар, оқытушылар құрамының әскери-кәсіптік бағытты қалыптастыру процесіне қатысуының сипаты мен дәрежесін талдау оқу пәндерін оқыту барысында және оқу-тәрбие процесі шеңберінен тыс әскери-кәсіптік әлеуеттің әлі тиімді іске асырылмағанын айғақтайды. Оқытушылардың жартысынан көбі (57 %) өздері жүргізетін сабақтардың әскери-кәсіптік бағытын орта деп және тек әрбір төртінші оқытушы жоғары деп айқындайды (27 %).

Осылайша, өзара байланысты екі үрдіс анық байқалады. Олардың бірі оқытушылардың оқытылатын оқу пәнінің мазмұнына негізделген әскери-кәсіптік әлеуетті неғұрлым толық іске асыруға ұмтылысын сипаттайды, екіншісі респонденттердің тәрбиеленушілердің әскери-кәсіптік бағыттылығын қалыптастыру жөніндегі өз қызметінің салыстырмалы түрде төмен нәтижелеріне қанағаттанбайтындығын көрсетеді.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында оқытушылардың тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын қалыптастыру процесінде бастан кешін отырған негізгі қиындықтарын анықтауға мүмкіндік туды:

- әскери-оқу орны шеңберінде тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағыттылығын қалыптастыруға бірыңғай тәсілдердің болмауы (24 %);

- тәрбиеленушілердің нақты қызығушылықтары мен ұмтылыстарымен оқу пәндерін зерделеу барысында әскери-кәсіби бағыттылықты қалыптастыру бойынша нормативтік берілген мақсаттарды келісу қажеттігі (18 %);

- тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын қалыптастырудың жай-күйі мен практикасы, осы мәселе бойынша озық педагогикалық тәжірибе туралы объективті және тұрақты ақпараттың болмауы (8 %);

- «Жас ұлан» республикалық мектептерінің оқытушылар құрамының тәрбиеленушілерде әскери-кәсіби қасиеттер мен қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған қызметке дайындығы мен уәждемесінің жеткіліксіздігі (5 %);

- оқытылатын пән мазмұнының әскери-кәсіби мүмкіндіктерін іздеуге байланысты қиындықтар (3 %) және т.б.

Оқытушылардың пікірлерін талдау «Жас ұлан» республикалық мектептерінде оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру үшін:

- тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағыттылығының тиімділігін арттыру мақсатында оқытушының шығармашылық қызметін ынталандыру;

- «Жас ұлан» республикалық мектептерінде оқытушылардың да, тәрбиеленушілердің де әскери-кәсіби бағытын дамыту үшін оңтайлы жағдайлар жасау;

- оқытушылардың әскери-кәсіби бағыттағы оқу сабақтарын өткізуге теориялық, әдістемелік және әсіресе практикалық даярлығын күшейту;

- оқытушыға тек тәрбиеленушілердің ғана емес, сонымен қатар әртүрлі санаттағы әскери қызметшілердің және т.б. әскери-кәсіби бағыттағы педагогтардың озық тәжірибесін зерделеуге кең қолжетімділікті қамтамасыз ету.

Жүргізілген зерттеу «Жас ұлан» республикалық мектебінде оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін іске асырудағы негізгі фигура оқытушылар құрамы болып табылатынын көрсетті.

Осының салдарынан жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, оқытушы «Жас ұлан» республикалық мектебінде оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру үшін: пәнді зерделеудің оқу бағдарламасы мен тақырыптық жоспарының, құрылымдық-логикалық схемасының мазмұны; оқытылатын пәндердің әскери-кәсіптік бағытын ескере отырып, оқытушының оқу жылына және бір айға жеке жұмыс жоспарын жасау тәртібі; тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын тиімді қалыптастыруға мүмкіндік беретін материалдарды пайдалана отырып, тақырыптық жоспар бойынша оқу сабақтарының негізгі түрлерін өткізу үшін оқу-әдістемелік құжаттар мен материалдарды әзірлеу әдістемесі; әскери-кәсіптік бағыттағы оқу сабақтарының әртүрлі түрлерін дайындау және өткізу кезінде тәжірибелі оқытушылар қолданатын педагогикалық шеберлік тәсілдері.

Бұдан басқа, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижелері «Жас ұлан» республикалық мектебінің оқытушысы оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін тиімді іске асыру мақсатында көрсетілген мәселелерді берік білумен қатар: өткізілетін сабақтардың әскери-кәсіби бағыттылығын ескере отырып, оқытушының негізгі жұмыс құжаттарын әзірлеу; дәстүрлі әдістермен, сондай-ақ дидактикалық құралдар ретінде компьютерлік және ақпараттық технологияларды қоса алғанда, инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалана отырып оқу сабақтарын өткізу үшін әскери қызметті және қызметтік қатынастарды регламенттейтін нормативтік құжаттарды, оқытылатын пәннің әскери-кәсіби бағытын көрсететін материалдар мен көрнекі құралдарды пайдалануға; оқу пәні бойынша оқу сабақтарын оның әскери-кәсіби бағытын ескере отырып, оқытуды қарқынды әдістерін, тәсілдері мен құралдарын пайдалана отырып өткізуге; тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын қалыптастыру нәтижелерін бақылау және объективті бағалау, өзінің педагогикалық қызметіне өзіндік талдау және өзін-өзі бағалау жүргізу.

Білім беру процесі барысында әскери-кәсіптік әлеуетті іске асырудың теориялық-әдіснамалық негіздерін зерттеу тәрбиеленушілердің педагогикалық қызметте әскери-кәсіптік бағыттылықты қалыптастыруды мақсатты белгілеуге қол жеткізуін: оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру үшін қажетті әскери-кәсіби білімді, дағдыларды, іскерліктер мен қасиеттерді қалыптастыру және дамыту бойынша педагогтің дербес жұмысымен; кәсіптік бағдарланған құжаттардың талаптары мен мазмұнын тереңдете игеру және олардың нақты оқу пәніндегі әскери бағыттылығын ескере отырып; тәрбиеленушілерде әскери-кәсіптік бағыттылықты қалыптастыру әдістерін, нысандары мен құралдарын игеру және оны «Жас ұлан» республикалық мектептері жүйесінде ұйымдастыру бойынша озық тәжірибені игеру; «Жас ұлан» республикалық мектептерінің педагогикалық кеңестерінде әртүрлі оқу сабақтары барысында тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағыттылығын қалыптастыру бойынша педагогикалық қызмет нәтижелерін талқылау және т.б. [1, 2]. Белгілі болғандай, әрбір оқу пәні өзінің пәніне, ғылым жүйесіндегі орнына байланысты білім алушылардың бағыттылығын қалыптастыру процесіне, оның ішінде әскери-кәсіби, сондай-ақ олардың болашақ офицерлер ретінде қажетті белгілі бір кәсіби қасиеттерін дамытуға өзінің ерекше әдістері мен ықпал ету құралдарына ие.

Жүргізілген зерттеу барысында «Жас ұлан» республикалық мектептерінде оқу пәндерін оқыту процесінде олардың мазмұнының әскери-кәсіптік әлеуетін іске асырудың толықтығы мен тереңдігі: өзінің сипаты бойынша көбінесе әскери-кәсіби болып табылатын мазмұнды әдейі таңдау; тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби даярлығына байланысты ғылымның негізгі идеялары мен ережелерін қисынды, дәйекті, терең және дәлелді ашу; барлық оқу материалдарының нақты мақсатқа ұмтылуы, оның жалпы мақсатына және әскери-кәсіби даярлықтың нақты міндеттеріне бағынуы; оқу процесінің әскери-кәсіби бағыты, тәрбиеленушілердің қазіргі немесе болашақ кезіне тікелей байланысты саладағы иллюстрацияларды, фактілерді пайдалану; болашақ офицердің жеке басын қалыптастыру процесінде әскери-кәсіби білімді игерудің психологиялық-педагогикалық заңдылықтарын ескере отырып және т.б.

Әскери-кәсіби білімді меңгеру тәрбиеленушіге мемлекетте және оның армиясында болып жатқан оқиғалардың мәні мен сипатын дұрыс түсінуге мүмкіндік береді, оларға тиісті көзқарасты қалыптастырады. Осыдан «Жас ұлан» республикалық мектебінің түлегі терең әрі тұрақты әскери-кәсіби көзқарас жүйесіне ие болуы қажет.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру ең жоғары нәтижеге қол жеткізеді: оқу сабақтары барысында шығармашылық шешімдер мен бастамашылық әрекеттерді талап ететін күрделі, тәлімдемелік, күрделі емес жағдай жасау кезінде; оқу сабақтары барысында мемлекеттік және әскери рәміздерді, салт-дәстүрлер мен рәсімдерді пайдалану кезінде; сабақтардың жақсы материалдық-техникалық жабдықталуы жағдайында; оқу сабақтарын өткізу барысында қызығушылық, бәсекелестік атмосферасын жүйелі түрде құру кезінде және т.б.

Оқу пәндерінің мазмұнын «Жас ұлан» республикалық мектептерінде оқыту процесінде әскери-кәсіптік әлеуетті іске асыру тәжірибесін зерделеу көрсеткендей, нақты сабақтың әскери-кәсіптік мақсаттарын анықтап, дұрыс тұжырымдай алмайтын әрбір педагог оларды іс жүзінде іске асыруды қамтамасыз ете алмайды. Сондықтан оқытушыларға, ең алдымен жастарға оқу сабағы барысында тәрбиеленушіге әскери-кәсіптік ықпал етудің маңыздылығы мен мүмкіндігін түсінуге, әскери-кәсіптік мақсаттар мен оларға қол жеткізу жолдарын айқындау әдістемесін меңгеруге көмектесу қажет.

Оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыруға оқытушының уәждемесі және оның тәрбиеленушілердің әскери-кәсіптік бағытын қалыптастыруға дайындығы шешуші ықпал етеді. Дайындық мынадай компоненттерден құралады: психологиялық дайындық; әскери-кәсіби бағытты қалыптастыруға дайындығы (теориялық, практикалық); жалпы мәдениет; оқытушының кәсіби қасиеттерін (педагогикалық ойлау, педагогикалық бақылау, педагогикалық қиялдау, педагогикалық такті және т.б.) және педагогикалық қабілеттерін дамытудың қажетті деңгейі.

Зерттеулер оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру үшін оқытушының дайындығының неғұрлым тән белгілері мыналар болып табылатынын көрсетеді:

- 1) әскери-кәсіптік бағыттылығы;
- 2) кәсіби құзыреттілік;
- 3) педагогикалық шығармашылық.

Әскери-кәсіптік бағыттылық мынадай құрауыштардың даму дәрежесімен сипатталады: уәждер (бейімділік, қызығушылық, шақыру және т.б.); оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асырудың түпкілікті мақсаттарын ұғыну; тәрбиеленушілерде әскери-кәсіби бағыттылықты қалыптастыру қажеттігіне сенімділік.

Оқытушының кәсіби құзыреттілік деңгейі: әдістемелік қарулану деңгейі (оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру дағдылары мен іскерліктерінің тұрақтылығы); қиындықтарды алдын ала болжау және олардың алдын алу; тәрбие мен оқытудың нысандарын, әдістері мен құралдарын таңдай білу; оқу пәндерінің әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру кезінде техникалық және көрнекі құралдарды қолдана білу және т.б.

Педагогикалық шығармашылықтың даму деңгейі: тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын қалыптастырудың озық тәжірибесіне көзқарасымен; жаңа және озық ізденіске ұмтылу; оқытылатын пәндердің әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру бойынша жаңа проблемалар қою және оларды шешу жолдарын іздестіруді жүзеге асыру қабілеті; шындыққа проблемалық тұрғыдан қарай білу; педагогикалық қиялдың дамуымен [3-5].

Жүргізілген зерттеу нәтижелері оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін іске асырудың маңызды педагогикалық шарттарының бірі оқытушының білім деңгейін арттыру болып табылатынын көрсетеді. Оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру саласындағы білімді игеруге ғылыми-әдістемелік конференциялар, ғылыми-теориялық семинарлар, дәрістер мен баяндамалар өткізу, оқытушылар құрамына ақпарат беру, сондай-ақ ғылыми хабарламаларды тыңдау, жаңа кітаптарды, мақалаларды, белгілі педагог-тәрбиешілердің сөздерін және т.б. талқылау ықпал етеді.

Алайда, оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру саласындағы білімді игерудің негізгі әдісі бұрынғысынша оқытушының дербес жұмысы болып табылады. Бұл тұрғыдан оқытушының шығармашылық өзіндік жұмысының тиімділігін арттырудың шарттары: оқу сабақтарының әскери-кәсіптік

әлеуетін іске асыру бойынша табыстар мен кемшіліктерді жан-жақты және жүйелі талдау; өздігінен білім алуды және өзін-өзі тәрбиелеуді ғылыми негізделген жоспарлау; жеке тұлғаны, оның ішінде әскери-кәсіби тұлғаны қалыптастыру саласындағы арнайы және психологиялық-педагогикалық ғылымның жаңа жетістіктері туралы хабардар болу.

Оқытушылардың табысты дербес жұмысының маңызды шарты оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру бойынша өз қызметінің табыстары мен кемшіліктерін жан-жақты объективті талдау болып табылады. Шынында да, оқытушы әскери-кәсіби мәселелерді білудегі, кәсіби қасиеттерді дамытудағы олқылықтардың мәнін көргенде, ол өз бетінше білім алуға және өзін-өзі тәрбиелеуге үлкен ұмтылыс танытады. Сонымен қатар, кейбір оқытушылар оған әрдайым ұмтылады, оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асыру бойынша өз қызметінің нәтижелерін өзіндік бағалауда берік дағдылары жоқ.

Оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру процесіндегі орталық және күрделі міндеттердің бірі оқытушылар құрамының білімін практикалық тәжірибеге, орнықты дағдылар мен іскерлікке айналдыру болып табылады. Тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын қалыптастырудың мақсаттарын, міндеттері мен тәсілдерін ұғынуға, оны «Жас ұлан» республикалық мектебінде жүзеге асырудың нақты шарттарын есепке алуға негізделген саналы, шығармашылық процесті білдіретін оқытушының әдістемелік қарулануы дағдылар мен іскерлікті табысты меңгеруіне көбінесе ықпал етеді. Педагогтың әдістемелік дағдылары мен іскерлігін ол жұмыс істейтін тікелей «Жас ұлан» республикалық мектебінде қалыптастыру және дамыту оқытылатын пәндердің әскери-кәсіби әлеуетін іске асырудың тиімділігін арттыруға ықпал ететін бірқатар оң тұстарға ие.

Оқытушының әдістемелік қарулануын қалыптастырудың педагогикалық шарттары оның бағыттылықты қалыптастыру саласындағы арнайы және психологиялық-педагогикалық ғылымның, оның ішінде әскери-кәсіптік ғылымның жаңа жетістіктері мен даму перспективалары туралы жақсы хабардар болуы болып табылады. Хабардар болу жоспарлы және мақсатты болуы тиіс. Оқытушының идеяны, жекелеген әдістер мен тәсілдерді ғана емес, қандай да бір озық әдістеменің жалпы тәсілін меңгеруіне ұмтылу маңызды. «Жас ұлан» республикалық мектептерінің озық тәжірибесі олардың арнайы әдебиетті өз бетінше оқуын ұйымдастыру және әскери-кәсіби бағыттағы әдебиеттердің жаңалықтарын үнемі шолу, педагогикалық және әскери көрмелерге, ғылыми мекемелер мен кітапханаларға бару және т.б. арқылы оқытушының хабардарлығы жоғарылайтынын көрсетеді.

Оқытушының оқу пәндерінің әскери-кәсіптік әлеуетін іске асырудың әдістемелік дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыру және дамыту екі әдіспен жүргізіледі:

- оқу орнының оқу-тәрбие процесінде әскери-кәсіптік бағыттылықты белсенді іске асыру;
- кейбір шектеулермен оқу орнында оқу-тәрбие процесінде әскери-кәсіби бағыттылықты іске асыру.

Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, бұл әдістердің екеуі де «Жас ұлан» республикалық мектептерінде қолданылады. Барлығы оқытушының әдістемелік даярлығының деңгейіне және нақты мектепте тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытын қалыптастырудың нақты шарттарына байланысты.

Тәжірибелік-эксперименттік зерттеу процесінде оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіптік әлеуетін тиімді іске асырудың педагогикалық жағдайлары анықталды. Олардың неғұрлым маңыздыларына мыналар жатады: әскери-кәсіптік бағытты қалыптастыру процесін ұйымдастыру бойынша оқытушылар құрамының теориялық және практикалық қызметінің бірлігін қамтамасыз ету; әскери-кәсіби ықпалдар мен өзара іс-қимылдарды кешендендіруді арттыру және келісімділігін жақсарту; тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби әлеуетін іске асырудың озық тәжірибесімен және оны шығармашылық қолдану мүмкіндігімен оқытушыларды мақсатты және жүйелі түрде қаруландыру; тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағытының қалыптасу деңгейіне және оқытушының әдістемелік қарулануына талапты арттыру; оқытушылардың жалпы және педагогикалық мәдениетін арттыру.

Оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін іске асырудың табысты болуы оқытушының жеке белсенділігіне тұрақты тәуелді. Көптеген оқытушылар оқу пәндерінің әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру бойынша жеке белсенділігін төмендегідей көрді: тәрбиеленушілердің әскери-кәсіби бағыттылығының жоспарланған нәтижесін нақты нәтижелермен салыстыруда; бұл сәйкессіздікті туғызған себептерді іздеуде; оқу сабақтары барысында осы жағдайдың қайталануы кезіндегі оң өзгерістерге; өз сәтсіздіктерін талдауда, оларды өткен кездегі ұқсас жағдайлармен немесе әдебиеттегі сипаттамамен салыстыра отырып және т.б.

«Жас ұлан» республикалық мектептерінде оқу пәндерінің әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру шарттарының бірі осы жұмысты жан-жақты ғылыми негізделген жоспарлау болып табылады. «Жас ұлан» республикалық мектебінің ерекшеліктерін, бағдарламалар мен тақырыптық жоспарларды ескере отырып жасалған оқу сабағын өткізудің нақты және ойластырылған жоспары аталған оқу пәні мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін іске асыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Осылайша, оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін іске асыру «Жас ұлан» республикалық мектебі оқытушысының тікелей педагогикалық қызметінде жүзеге асырылатын күрделі диалектикалық дамып келе жатқан процесті білдіреді. Жас ұлан республикалық мектебінде оқытылатын

оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіптік әлеуетін іске асырудың тиімділігі тәрбиеленушілердің әскери-кәсіптік бағытын қалыптастыруға бағдарланған барлық іс-шаралардың және басшы және оқытушы құрамның да, тәрбиеленушілердің де, ұжымдардың да жүргізетін дербес жұмысының келісімділігін, сабақтастығы мен кешенділігін көздейді. «Жас ұлан» республикалық мектебінде оқу пәндері мазмұнының әскери-кәсіби әлеуетін табысты іске асыруға тәрбиеленушілердің дүниетанымдық бағдарын, жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытумен, тұрмыс пен бос уақытты ұйымдастырумен тығыз бірлікте барлық оқытушы және басшы құрамның педагогикалық қызметін нақты жоспарлаған және қатаң ұйымдастырған кезде ғана қол жеткізіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Федоров В.Д. Развитие мотивов профессионального самоопределения личности в условиях вуза: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. - НИИ психологии УССР. - Киев, 1982. – 144 с.
- 2 Богуславский В.В., Гирская М.В. Мотивация учебной деятельности курсантов // Научно-методический журнал «Мир образования – образование в мире». - 2014. - № 3 (55). – С.217-221.
- 3 Давыдов В.П. Методология и методика исследования проблем профессиональной подготовки военных кадров: учебно-методическое пособие. - М.: Военный университет МО РФ, 2000. – 32 с.
- 4 Искаков Е.М. Подготовка студентов магистратуры военного вуза к развитию профессиональной карьеры: дис. ... канд. пед. наук: 5.8.7. - Омский гос. пед. ун-т. - Омск, 2022. – 288 с.
- 5 Жуковский В.П. Опыт формирования военно-профессиональной направленности личности курсанта: сборник «Обобщение опыта работы передовых офицеров по повышению эффективности и качества учебно-воспитательного процесса». - Саратов: СВВКИУ РВ, 1994. – С.30-33.

Жексенбинов Б.Н., *философия докторы (PhD) (педагогика және психология бойынша), профессор*

Мақала редакцияға 2024 жылғы 4 желтоқсанда келін түсті

М.Е. БАТЫРОВ*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы***ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ НЫҒАЙТУДАҒЫ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ РӨЛІ**

Түйіндеме. Патриоттық тәрбие ұлттық бірегейлігі күшті және ұлттық құндылықтар мен егемендікті қорғауға және қорғауға дайын біртұтас қоғам құру үшін өте маңызды. Елдер әртүрлі ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерге тап болған қазіргі жаһанданған әлемде азаматтар, әсіресе жастар арасында патриотизмді тәрбиелеудің маңыздылығы жаңа мәнге ие болды. Бұл мақалада азаматтық жауапкершілікке, ұлттық мақтанш пен әлеуметтік бірлікке тәрбиелеу арқылы ұлттық қауіпсіздікті нығайтудағы патриоттық тәрбиенің рөлі қарастырылады. Қазақстан мысалында зерттеу білім беру мекемелерінде де, әскери ортада да патриоттық тәрбиенің заманауи әдістері мен проблемаларын талдайды, оның ұлттық қауіпсіздік жүйесіне әсерін атап көрсетеді. Негізгі тұжырымдар патриоттық тәрбие Отанды қорғауға деген парыз сезімін қалыптастыруға және дайын болуға ықпал ететіндігін көрсетеді, бірақ отбасы мен бұқаралық ақпарат құралдарын біріктіру және қазіргі заманғы қауіп-қатерлерді ескере отырып, оқу бағдарламасын жаңарту сияқты жақсартуды қажет ететін салалар бар. Патриоттық тәрбиенің әлемдік тәжірибесін салыстырмалы талдау негізінде мақалада Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін нығайтуда патриоттық тәрбиенің тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар беріледі.

Түйінді сөздер: патриоттық тәрбие, ұлттық қауіпсіздік, азаматтық жауапкершілік, ұлттық бірегейлік, әскери дайындық, әлеуметтік бірлік.

М.Е. БАТЫРОВ*Национальный университет обороны Республики
Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан***РОЛЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ
В УКРЕПЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ**

Аннотация. Патриотическое воспитание имеет важное значение для создания сплоченного общества с сильной национальной идентичностью и готовностью защищать и оберегать национальные ценности и суверенитет. В современном мире, где страны сталкиваются с различными внутренними и внешними угрозами, важность воспитания патриотизма среди граждан, особенно молодежи, приобрела новое значение. В статье рассматривается роль патриотического воспитания в укреплении национальной безопасности путем воспитания гражданской ответственности, национальной гордости и социального единства. На примере Казахстана в исследовании анализируются современные методы и проблемы патриотического воспитания, как в образовательных учреждениях, так и в военной среде, подчеркивается его влияние на систему национальной безопасности. Основные выводы свидетельствуют о том, что патриотическое воспитание способствует формированию чувства долга и готовности защищать Родину, но есть области, требующие улучшения, такие как интеграция семьи и средств массовой информации, обновление учебной программы с учетом современных угроз. На основе сравнительного анализа мировой практики патриотического воспитания приведены рекомендации по повышению эффективности патриотического воспитания в укреплении национальной безопасности Казахстана.

М.Е. BATYROV*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan***THE ROLE OF PATRIOTIC EDUCATION
IN STRENGTHENING NATIONAL SECURITY**

Abstract. Patriotic education is very important for building a single society with strong national identity and readiness to defend and defend national values and sovereignty. In today's world, where countries face various internal and external threats, the importance of fostering patriotism among citizens, especially young people, has acquired a new meaning. This article discusses the role of patriotic education in strengthening national security through the education of civic responsibility, national pride and social unity. The study on the example of Kazakhstan analyzes modern methods and problems of patriotic education both in educational institutions and in the military environment, highlights its impact on the national security system. The main conclusions indicate that patriotic education contributes to the formation and readiness of a sense of duty to protect the motherland, but there are areas that need to be improved, such as integrating the family and the media and updating the curriculum to take into account modern threats. Based on a comparative analysis of the world experience of patriotic education, the article provides recommendations on improving the effectiveness of patriotic education in strengthening the national security of Kazakhstan.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, национальная безопасность, гражданская ответственность, национальная идентичность, военная подготовка, социальное единство.

Keywords: patriotic education, national security, civic responsibility, national identity, military training, social unity.

Кіріспе. Ұлттық қауіпсіздік тек әскери күшке ғана емес; ол сондай-ақ халықтың адалдығына, бірлігіне және ұлттың егемендігі мен құндылықтарын сақтауға деген адалдығына негізделген. Патриоттық тәрбие азаматтарға, әсіресе жастарға, елдің әл-ауқаты мен қорғанысына деген адалдықты ояту арқылы осы адалдық сезімін тәрбиелеудің негізгі элементі болып табылады. Қазақстанда патриоттық тәрбие қауіпсіздік, өміршендік және әлеуметтік бірлік мүдделерін қолдайтын ұлттық сананы қалыптастырудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде танылды [1].

Зерттеудің мақсаты – патриоттық тәрбиенің Қазақстан Республикасындағы ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға әсерін зерделеу.

Міндеттері:

1) азаматтық жауапкершілікті арттыруда және ұлттық бірлікті нығайтуда патриоттық тәрбиенің маңыздылығын анықтау;

2) Қазақстанның білім беру және әскери жүйелеріндегі патриоттық тәрбиенің заманауи тәсілдерін талдау;

3) патриоттық тәрбиенің жастардың ұлттық қауіпсіздік және қорғаныс саласындағы міндеттерге қатынасына әсерін бағалау.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Зерттеу барысында патриоттық тәрбие бойынша әдебиеттердің сапалық талдауын Қазақстан Қарулы Күштерінің жастары мен курсанттарының сауалнамасының сандық деректерімен үйлестіретін аралас тәсіл қолданылды. Деректерді жинау патриоттық тәрбие бағдарламаларының тиімділігін анықтау үшін сауалнамалар, сұхбаттар және оқу бағдарламаларының мазмұнын талдауды қамтыды. Басқа елдердегі ұқсас бағдарламаларды салыстырмалы талдау қазақстандық тәсілді бағалау үшін қосымша контекст ұсынды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Алынған деректер патриоттық тәрбие жас қазақстандықтардың азаматтық жауапкершілікке және ұлттық қауіпсіздікті сезінуіне оң әсер ететінін көрсетеді. Сауалнама нәтижелері респонденттердің 75 %-ы ұлт алдындағы парыз сезімін ояту үшін патриоттық тәрбие қажет деп санайды. Оқытушылармен және әскери офицерлермен сұхбат құрылымдық патриоттық бағдарламалар бойынша оқитын студенттердің ұлттық рәміздерге, тарихқа және міндеттерге үлкен құрметпен қарайтындығын көрсетеді. Дегенмен, зерттеу сонымен қатар оқыту әдістерінің сәйкес келмеуі, жанартылған ресурстардың болмауы және оқу орындары, отбасылар және бұқаралық ақпарат құралдары арасындағы үйлестірудің шектелуі сияқты мәселелерді көрсетеді.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі патриоттық тәрбиенің маңызы. Патриоттық тәрбие Отанға деген адалдықты, бірлікті және терең сезімді оята отырып, ұлттық қауіпсіздіктің маңызды негізі болып табылады. Өз елінің құндылықтары мен мұраларымен байланысты сезінетін азаматтар қоғамға оң үлес қосып, қауіпсіздікті қамтамасыз етуге күш салады. Патриотизм жалпы сәйкестік пен ортақ мақсаттарды тәрбиелеу арқылы ішкі және сыртқы қауіптерге төзімділікті арттырады. Қазақстанда патриоттық тәрбие барған сайын маңызды рөл атқарады, әсіресе ел күрделі геосаяси жағдайларда дамып келе жатқандықтан [2]. Ел тарихын құрметтеу және ұлттық егемендікті қорғауға дайын болу сияқты құндылықтарды бойына сіңіре отырып, патриоттық тәрбие қазіргі заманғы қиындықтарға төтеп беруге дайын күшті және қауіпсіз қоғам құруға ықпал етеді.

Қазақстанда патриоттық тәрбие берудің заманауи тәсілдері. Қазақстанда патриоттық тәрбие мектептер, жоғары оқу орындары мен әскери академияларды қоса алғанда, түрлі платформаларда іске асырылады. Мектептердегі оқу бағдарламасы көбінесе ұлттың өткені мен мәдени мұрасын құрметтеу мен түсінуді қалыптастыруға бағытталған ұлттық тарихты, қазақ дәстүрлерін және азаматтық міндеттерді қамтиды. Мектептер мен университеттер есте қаларлық іс-шаралар өткізеді, тарихи орындарға баруды ұйымдастырады және студенттерге мақтаныш пен парыз сезімін ояту үшін ұлттық мерекелерді атап өтеді.

Бұдан басқа, әскери білім Қазақстанның патриоттық күш-жігерінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Әскерге дейінгі әскери дайындық және Кадет академиялары сияқты бағдарламалар арқылы жастар тәртіпті, билікті құрметтеуді және негізгі қорғаныс дағдыларын үйренеді. Бұл бағдарламалар жастарды әскери қызметті тек міндет ретінде ғана емес, сонымен бірге ұлттық тұрақтылық пен қауіпсіздікке қосқан үлесі ретінде қабылдауға шақыра отырып, жауапкершілік пен ұлтқа қызмет ету принциптерін нығайтуға бағытталған. Алайда, қалалық және ауылдық білім беру ресурстарының арасындағы айырмашылықтар әр түрлі аймақтардағы белсенділік пен тиімділіктің әр түрлі деңгейіне әкелетін қиындықтар туғызады [3].

Әскери және білім беру мекемелерінің рөлі. Әскери және білім беру мекемелері Қазақстан жастары арасында патриоттық ойлауды қалыптастыруда орталық рөл атқарады. Білім беру мекемелері тарих және

азаматтану сияқты пәндер арқылы патриотизмнің негізін қалайды, оқушыларға өз мұраларының маңыздылығын және оны қорғаудың маңыздылығын түсінуге көмектеседі. Мектептер сонымен қатар оқушылар мен қарулы күштер арасында тікелей байланыс құра отырып, Ұлттық қорғаныс және азаматтық туралы дәріс оқитын әскери қызметкерлермен ынтымақтасады.

Әскери академияларда патриоттық тәрбиеге ерекше көңіл бөлінеді. Курсанттар тәртіпті, адалдықты және мемлекет қорғаушылары ретіндегі рөлі үшін мақтаныш сезімін оятуға бағытталған қатаң дайындықтан өтеді. Алайда, азаматтық және әскери оқу орындарында бірыңғай оқу бағдарламаларының болмауы патриоттық тәрбие тәжірибесінде олқылықтар туғызады, бұл нәтижелердің сәйкес келмеуіне әкеледі. Стандартталған патриоттық курстар және ресурстарды бөлісу сияқты үйлестірілген күш-жігер әртүрлі аймақтарда және білім берудің әртүрлі деңгейлерінде патриоттық тәрбиенің дәйектілігі мен тиімділігін арттыра алады.

Халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау. Халықаралық мысалдарды талдау көрсеткендей, патриоттық тәрбиенің мықты жүйелері бұрынғы елдер азаматтардың адалдығы мен борыш сезімін тәрбиелеу үшін әртүрлі әдістерді қолданады [4]. Мысалы, Америка Құрама Штаттары демократиялық құндылықтарға, ұлттық мақтаныш пен қоғамдық жұмысқа баса назар аудара отырып, мектеп бағдарламасына азаматтық тәрбиені қосады. Кіші запастағы офицерлерді даярлау корпусы (ROTC) сияқты бағдарламалар студенттерге қызмет пен жауапкершілік сезімін тәрбиелеу арқылы әскери дайындықты да, қоғамдық өмірге қатысу мүмкіндіктерін де ұсынады.

Патриоттық тәрбиеге ресейлік көзқарас негізінен ұлттық тарих пен мәдени мақтанышқа, соның ішінде жастарды өз мұраларын бағалауға шақыратын бағдарламаларға негізделген. Әскери-патриоттық клубтар мен қайта құру және шерулер сияқты іс-шаралар кең таралған, бұл жеке және Ұлттық қорғаныс мақсаттары арасында берік байланыс жасайды. Израиль азаматтардың көпшілігі үшін Ұлттық қызмет міндетті болып табылатын басқа модельді ұсынады, бұл жас кезінен бастап азаматтық жауапкершілік пен ұлттық қорғанысқа деген адалдықтың жоғары деңгейін қалыптастыруға ықпал етеді.

Қазақстан үшін бұл мысалдар жастар арасында патриотизмді нығайту үшін қоғамдық көшбасшыларды, ардагерлерді және тіпті міндетті қызметті тартудың артықшылықтарын көрсетеді. Тәлімгерлік бағдарламаларының, азаматтық қоғамды тарту жөніндегі іс-шаралардың және практикалық әскери даярлықтың көмегімен Қазақстанда патриоттық тәрбие жүйесін жетілдіру қоғамның ұлтпен байланысын нығайтып, ұлттық қорғаныста неғұрлым белсенді рөлге ықпал ете алар еді.

Патриоттық тәрбие мәселелері. Артықшылықтарға қарамастан, Қазақстандағы патриоттық тәрбие жүйесі бірқатар проблемаларға тап болады. Қарама-қайшы әдістер мен жаңартылған материалдардың болмауы барлық оқушыларға стандартталған тәжірибе беруді қиындатады. Сонымен қатар, отбасылар мен жергілікті қауымдастықтардың шектеулі қатысуы, сондай-ақ цифрлық бұқаралық ақпарат құралдарының жеткіліксіз пайдаланылуы қазіргі жастар арасындағы патриоттық хабарлардың қамтылуы мен өзектілігін шектейді. Цифрлық ақпарат пен әлеуметтік медианың таралуымен студенттер әртүрлі және кейде қарама-қайшы идеологияларға ұшырайды, бұл патриоттық тәрбие үшін қарым-қатынас пен қатысудың жана түрлеріне бейімделуді қажет етеді.

Тағы бір маңызды мәселе, кейбір білім беру бағдарламалары ұлттық қауіпсіздік үшін маңыздылығы артып келе жатқан кибершабуылдар мен гибриді соғыс сияқты заманауи қауіптерді дұрыс қарастырмайды. Осы мәселелерді талқылауды және олардан қорғану жолдарын үйретуді қамтитын оқу бағдарламасын жаңарту оқушыларды заманауи қауіпсіздік жүйесінің мәселелерін шешуге жақсырақ дайындауға мүмкіндік береді.

Патриоттық тәрбиені жақсарту бойынша ұсыныстар. Алынған нәтижелер негізінде Қазақстанда патриоттық тәрбиені жақсарту үшін бірнеше қадамдар жасауға болады. Біріншіден, білім беру мекемелерінде де, әскери мекемелерде де бірыңғай патриоттық оқу бағдарламасын енгізу ұлттық бірегейлік пен борыш туралы идеялардың дәйектілігін қамтамасыз ете алады. Екіншіден, отбасыларды, қоғамдық көшбасшылар мен ардагерлерді білім беру процесіне тарту патриотизмге неғұрлым жеке және пәрменді көзқарасты қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін [5].

Сонымен қатар, бұқаралық ақпарат құралдарының, соның ішінде әлеуметтік медиа платформаларын пайдалану патриоттық тәрбие жұмыстарын кеңейтуге көмектеседі. Оқушыларды цифрлық контент пен интерактивті бағдарламалар арқылы тарту жас ұрпаққа резонанс тудыратын форматта ұлттық құндылықтармен байланысты нығайтуға ықпал етуі мүмкін. Ақырында, ақпараттық соғыс және киберқауіптер сияқты дәстүрлі және заманауи ұлттық қауіпсіздік қатерлерін ескеретін кешенді оқу бағдарламасын әзірлеу студенттерді қауіпсіздіктің туындайтын қиындықтарын түсінуге және оларға жауап беруіне жақсырақ дайындауға мүмкіндік береді.

Бұл бастамалар патриоттық тәрбие беру әдістерін ұдайы бағалаумен және жетілдірумен қатар, ақпараттандырылған, ұйымшыл және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ісіне адал халықты тәрбиелеу арқылы Қазақстанның тұрақтылығын нығайтады.

Азаматтық жауапкершілік пен ұлттық бірлікті дамытудағы патриоттық тәрбиенің маңызы. Зерттеу патриоттық тәрбие азаматтық жауапкершілікті тәрбиелеу және ұлттық бірлікті нығайту үшін өте маңызды екенін растайды. Ұлттық бірегейлікке, тарих пен құндылықтарға деген мақтаныш сезімін оята отырып, патриоттық тәрбие адамдарды елдің әл-ауқатына басымдық беруге және әлеуметтік тұрақтылық пен ұлттық бірлікке белсенді ықпал етуге шақырады. Бұл ұлттық қауіпсіздік тек қорғаныс күштеріне ғана емес, сонымен бірге білімді және адал азаматтарға да байланысты деген идеяны күшейтеді.

Қазақстанда патриоттық тәрбие берудің заманауи тәсілдерін талдау. Қазақстандық мектептерде, университеттерде және әскери мекемелерде патриоттық тәрбие берудің заманауи тәсілдері берік негізді көрсетеді, бірақ жақсартуды талап ететін салаларды көрсетеді. Тарихи және мәдени білім оқушыларға ұлттық мақтаныш сезімін сыйласа, әртүрлі аймақтардағы ресурстар мен әдістемелердегі айырмашылықтар оқу нәтижелеріндегі сәйкессіздіктерге әкеледі. Оқу бағдарламасын стандарттау және азаматтық және әскери оқу орындары арасындағы үйлестіруді жақсарту бағдарламаның тиімділігін арттыруы мүмкін.

Патриоттық тәрбиенің жастардың ұлттық қауіпсіздікке қатынасына әсері. Сауалнамалар мен сұхбаттардың нәтижелері патриоттық тәрбие жастардың ұлттық қауіпсіздік пен азаматтық борышқа деген көзқарасына оң әсер ететінін көрсетеді. Патриоттық тақырыппен және әскери дайындықпен танысқан оқушылар ұлтқа қызмет етуге және қорғауға дайындықтың жоғары деңгейін көрсетеді. Дегенмен, зерттеу сонымен қатар цифрлық қауіптер сияқты өзекті қауіпсіздік мәселелерін қосу үшін мазмұнды жаңарту жастардың заманауи сынақтарға дайындығын одан әрі арттыра алатынын көрсетті.

Қазақстандағы патриоттық тәрбие жүйесін жетілдіру бойынша проблемалар мен ұсынымдар. Зерттеуде бірнеше негізгі мәселелер анықталды, соның ішінде ескірген материалдар, сәйкес келмейтін оқыту тәжірибесі және отбасылар мен БАҚ-тың шектеулі қатысуы. Бұл мәселелерді жаңартылған ресурстармен, бірыңғай оқу бағдарламаларымен және қоғамның белсенді қатысуымен шешу патриоттық тәрбиенің тиімділігін едәуір арттыра алады. Азаматтық қоғамды тарту бойынша цифрлық медиа-стратегиялар мен практикалық іс-шараларды енгізу де патриоттық тәрбиені қазіргі жастар үшін өзекті әрі қолжетімді етеді [6].

Қорытындылай келе, зерттеуде халықтың ұлттық құндылықтары мен мүдделерін қорғауға ұйымшыл, жауапты және дайын тәрбиелеу арқылы Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін нығайтудағы патриоттық тәрбиенің шешуші рөлі атап өтіледі. Ұсынылған жақсартуларды енгізу патриоттық тәрбиені азаматтық тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қуатты құралына айналдыруы мүмкін.

Қорытынды. Патриоттық тәрбие жақсы хабардар, ұйымшыл және жауапты азаматтарды тәрбиелеу арқылы ұлттық қауіпсіздікті нығайту үшін маңызды. Қазақстанда патриоттық тәрбие оң нәтиже көрсеткеніне қарамастан, бағдарламаларды үйлестіруді жақсарту, ресурстарды бөлу және оқу бағдарламаларын жетілдіру үшін мүмкіндіктер бар. Зерттеу отбасының қатысуын біріктіру, бұқаралық ақпарат құралдарында ұлттық бірегейлікті ұсынуды жақсарту және заманауи қауіпсіздік сын-қатерлерін ескере отырып, оқу бағдарламасын жаңғырту патриоттық тәрбиенің ұлттық қауіпсіздікке әсерін күшейтеді деген қорытындыға келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ананьев Б.Г. Психологические аспекты патриотического воспитания. - М.: Наука, 2019. – 99 с.
- 2 Есбергенев К.Б. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі геосаяси факторлары // «Хабаршысы-Вестник» ғылыми-білім беру журналы. - 2023. - № 1 (96). – Б.3-5.
- 3 Бекенов К.А., Капаров Ж.Б. Жастарды патриоттық тәрбиелеудегі білім беру мекемелерінің рөлі. - Астана: Қазақ университеті, 2020. – 41 б.
- 4 Койшигулова Л. Патриотические воспитание подрастающего поколения. - Астана: Методическое пособие, 2024. – 48 с.
- 5 Куанышбаева Ж.Ж. Конформизмнің әсерінен қалыптасқан студенттердің құндылық бағдарларына социологиялық талдау // «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» Хабаршысы. - 2023. - № 1 (81). – Б.13-20.
- 6 Кахкцян А.С. Военное право в контексте государственной и военной безопасности // Электронное научное издание «Военное право» - 2024. - № 3 (85). – С.48-52.

Батыров М.Е., педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент)

Мақала редакцияға 2024 жылғы 15 қарашада келіп түсті

УДК 355/359
МРНТИ 78.01.33

Б.С. СМАГУЛОВ

*Академия Национальной гвардии Республики Казахстан,
г. Петропавловск, Республика Казахстан*

СПЕЦИФИКА И ЗАДАЧИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В ВОЕННОМ ВУЗЕ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности организации жизнедеятельности военных вузов, которые определяют характеристики психолого-педагогической подготовки курсантов и предъявляют требования к содержанию и методам воспитательной работы офицеров. Особое внимание уделяется психолого-педагогической подготовке курсантов, определяемой их функционально-должностными обязанностями, развитию их готовности к воспитательной деятельности. Обосновывается необходимость последовательного развития профессиональной подготовки офицеров в вузах как одного из ключевых факторов, способствующих достижению профессиональной готовности к военной службе. Также акцентируется внимание на планомерное развитие специализированной офицерской подготовки в вузах в интересах успешного осуществления воспитательной деятельности военно-учебных заведений. С позиции идей комплексного и системного подходов проанализированы военно-профессиональные знания, умения и психологические качества курсантов, включая личностные качества (эстетика, творчество, инициативность, коммуникабельность, патриотизм) и волевые качества (твердые нравственные устои, волевая саморегуляция и др.).

Ключевые слова: военно-профессиональная деятельность, специфика военного вуза, особенности педагогической деятельности офицера, воинская служба, курсант.

Б.С. СМАҒҰЛОВ

*Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының
академиясы, Петропавл қ., Қазақстан Республикасы*

ӘСКЕРИ ОҚУ ОРЫНЫНДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚТЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Түйіндеме. Мақалада курсанттардың психологиялық-педагогикалық дайындығының ерекшеліктерін анықтайтын және офицерлердің тәрбие жұмысының мазмұны мен әдістеріне талаптар қоятын әскери жоғары оқу орындарының тыныс-тіршілігін ұйымдастырудың ерекшеліктері қарастырылады. Курсанттардың функционалды-лауазымдық міндеттерімен айқындалатын психологиялық-педагогикалық даярлығына ерекше назар аударылады, бұл олардың тәрбие қызметіне дайындығын дамытуға ықпал етеді. Әскери қызметке кәсіби дайындыққа қол жеткізуге ықпал ететін негізгі факторлардың бірі ретінде жоғары оқу орындарында офицерлердің кәсіби даярлығын дәйекті дамыту қажеттілігі негізделеді. Сондай-ақ әскери оқу орындарының тәрбие қызметін табысты жүзеге асыру мүддесінде жоғары оқу орындарында мамандандырылған офицерлік даярлықты жоспарлы дамытуға баса назар аударылады. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау курсанттардың әскери-кәсіби маңызды білімдерін, дағдылары мен психологиялық қасиеттерін, соның ішінде жеке қасиеттерін (эстетика, шығармашылық, бастамашылық, коммуникабельділік, патриотизм) және ерікті қасиеттерін (берік адамгершілік негіздері, ерікті өзін-өзі реттеу және т.б.) жақсарту үшін кешенді және жүйелі тәсіл қажет екенін көрсетеді.

B.S. SMAGULOV

*Academy of the National Guard
of the Republic of Kazakhstan,
Petropavlovsk city, the Republic of Kazakhstan*

SPECIFICITY AND OBJECTIVES OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL TRAINING AT A MILITARY UNIVERSITY

Abstract. The article considers the features of the organization of the life of military universities, which determine the characteristics of the psychological and pedagogical training of cadets and impose requirements on the content and methods of educational work of officers. Particular attention is paid to the psychological and pedagogical training of cadets, determined by their functional and job responsibilities, which contributes to the development of their readiness for educational activities. The need for consistent development of professional training of officers in universities is substantiated as one of the key factors contributing to the achievement of professional readiness for military service. Attention is also focused on the systematic development of specialized officer training in universities in the interests of the successful implementation of educational activities of military educational institutions. Analysis of psychological and pedagogical literature shows that a comprehensive and systematic approach is required to improve military-professionally significant knowledge, skills and psychological qualities of cadets, including personal qualities (aesthetics, creativity, initiative, sociability, patriotism) and volitional qualities (solid moral principles, volitional self-regulation, etc.).

Түйінді сөздер: әскери-кәсіби қызмет, әскери жоғары оқу орынының ерекшелігі, офицердің педагогикалық қызметінің ерекшеліктері, әскери қызмет, курсант.

Key words: military professional activity, specifics of a military university, features of an officer's teaching activity, military service, cadet.

Введение. Трансформация государственных образовательных стандартов фактически превратила педагогическое образование в психолого-педагогическое. В связи с этим необходимо определять интеллектуальный и личностный потенциал курсантов в военном вузе и готовить их к развитию с учетом их индивидуальных особенностей. В процессе реализации образовательных программ, как правило, возникают проблемы, связанные с психолого-педагогической подготовкой курсантов в военном вузе. В сфере профессиональной деятельности, построенной на синтезе проблем, ситуаций и перспектив развития современного высшего образования и результатов вузовских исследований, полученных в различных областях знаний (философии, экономике, психологии, педагогике и др.), основным фоном для построения содержания психолого-педагогической подготовки являются новые решения путем внедрения тренингов, индивидуальных методик и разработки специальных заданий. Ориентация на новые качества личности, определяющие успешное самоопределение человека, определяет уникальность образования в современном мире и служит общей ценностно-целевой основой модернизации профессионального педагогического образования. Содержание подготовки преподавателя в высшей школе строится с учетом специфических потребностей его профессиональной деятельности, а именно непрерывного профессионального саморазвития и поддержки профессионального и личностного развития обучаемых.

Цель исследования – рассмотреть особенности организации жизнедеятельности военных вузов в контексте психолого-педагогической подготовки курсантов.

Задачи:

- 1) проанализировать психолого-педагогическую литературу с целью уточнения понятийного аппарата и поиска решений по формированию у студентов военно-профессиональных значимых знаний, умений и психологических качеств;
- 2) обосновать необходимость развития профессиональной подготовки офицеров в вузах;
- 3) выявить особенности психолого-педагогической подготовки в образовательной деятельности офицера.

Материалы и методы исследования. Исследование проводилось путем анализа научной и специальной литературы, материалов из сети Интернет, документов, статей и отчетов по специфике и задачам психолого-педагогической подготовки курсантов в военном вузе.

Результаты исследования и их обсуждение. По мнению О.С. Анисимова, понятие «психолого-педагогическая подготовка» связано с двумя базовыми научными дисциплинами - психологией и педагогикой - и поэтому определяется исследователями по-разному, с акцентом или упором на ту или иную. Исходя из этого, можно выделить «педагогический» и «психологический» подходы к трактовке данного понятия. В рамках первого в большинстве определений речь идет о передаче и преподавании знаний, умений и навыков, то есть о том, что преподаватели используют в своей педагогической деятельности для выявления необходимой структуры знаний, умений и навыков как удовлетворения своих образовательных потребностей. Второй «психологический» подход к трактовке понятия психолого-педагогической подготовки является расширенным. В этом случае под ним понимается формирование готовности личности к эффективной профессионально-педагогической деятельности, создание субъективных условий для эффективного использования и проявления знаний, умений, навыков и других качеств в процессе будущей деятельности [1].

Н.В. Павлова рассматривает педагогическое понятие «обучение» как целостно-интегративную, динамически развивающуюся, многофункциональную коммуникативную систему, объединяющую взаимосвязанные и взаимодействующие компоненты – обучение, развитие и формирование – для достижения общих образовательных целей [2].

В педагогической, философской и психологической литературе термин «подготовка» редко является предметом исследования указанных дисциплин (наук); в толковом словаре С. Ожегова и Н. Шведовой его значение рассматривается как [3]: 1) действие по значению глагола «готовиться»; 2) что-либо предвидеть, принимать меры; 3) подготовка, обучение; 4) запас знаний и умений, полученных человеком, способность выполнять определенную задачу.

Психолого-педагогическая подготовка – это относительно самостоятельный процесс, формирующий профессионально компетентную личность, обладающую гуманитарно-педагогической культурой, подготовленную к педагогическому взаимодействию и управлению педагогическим процессом.

По мнению А.В. Барабанщикова, сущность организации психолого-педагогической подготовки офицеров основывается на единстве военно-педагогического процесса, который охватывает военно-

педагогическую деятельность всех участников этого процесса [4]. А.А. Башлаков понимает, что сущность психолого-педагогической подготовки заключается в приобретении офицерами психолого-педагогических знаний, умений и навыков, необходимых для эффективной военно-педагогической деятельности по обучению и воспитанию военнослужащих, соответствующей служебным целям [5].

В.Л. Бенин и Е.П. Пономарев утверждают, что многие проблемы, связанные с раскрытием сущности психолого-педагогической подготовки в военных вузах, еще не исследованы. Сущность психолого-педагогической подготовки заключается в создании условий, при которых преподаватель становится субъектом процесса обучения, т.е. из случайного и условного процесса профессионально-педагогического развития его личности становится специальной задачей, как преподавателя, так и обучаемого [6]. И.А. Алехин определяет основную цель психолого-педагогической подготовки как повышение педагогической и психологической готовности в соответствии с требованиями, предъявляемыми к личности офицера в военно-педагогической деятельности. Система целей включает в себя наряду с основными целями и другие цели. При этом все цели тесно связаны между собой, взаимозависимы и определяются главной целью [7].

Авторы особое внимание в исследовании уделяют преемственности общего среднего и профессионального образования через систему довузовской подготовки с целью проведения профессионально ориентированной подготовки будущего специалиста в соответствии с профилем образовательного учреждения и избранной специальностью. Авторами ставятся и описываются основные задачи образовательной системы, способствующие фундаментальности, целостности социально-профессионального самоопределения обучаемых. Содержание данного вида подготовки представляет собой систему общих и специфических мероприятий, как педагогических, так и психологических. Проведенные исследования позволяют рассмотреть личность офицера, которая имеет свои особенности и свойства, обусловленные спецификой военной профессии. Исторически сложилось, что офицерский корпус – душа и сердце армии.

Целью психологической и духовной подготовки является практическая подготовка курсантов военных вузов к преодолению трудностей в профессиональной деятельности и формирование готовности к работе в учебном процессе.

В проблеме формирования личности сформировался ряд педагогических подходов:

1) развитие личности под влиянием внутренних процессов – воспитание и его конечный результат, как подчеркивает Л.А. Беляева: «под формированием и развитием личности понимаются процессы, происходящие в самой личности, содержанием которых является формирование и развитие социальных качеств» [8];

2) развитие личности под влиянием внешних процессов К.К. Платонов отмечал, что формирование в универсальном смысле означает развитие чего-либо под целенаправленным воздействием, то есть обогащение его содержания [9];

3) развитие личности под влиянием внутренних и внешних процессов, объективно и в результате всякого внешнего воздействия на личность или воздействия самой личности на ее внутренний мир;

4) развитие личности в результате стихийного влияния социальной среды на личность. В такой ситуации человек не может контролировать процесс своего развития, поскольку подвержен внешнему давлению. Данную позицию можно найти в трудах многих ведущих представителей западной науки, например, Ф.Н. Щербака, который ввел понятие «спонтанное воспитание» и считал, что воспитание может быть целенаправленным или спонтанным [10].

Основными задачами психолого-педагогической подготовки курсантов являются [11]:

- формирование и поддержание психологической устойчивости и готовности к выполнению различных задач;

- знание, прогнозирование и коррекция (при необходимости) морально-психологического климата в подразделении; и

- организация и проведение психологической работы по обеспечению выполнения боевых задач;

- работа по профилактике преступлений, происшествий и грубых нарушений служебной дисциплины в подразделении;

- организация психологического сопровождения и психопросвещения военнослужащих переменного состава и членов их семей;

- совершенствования материально-технического обеспечения психолого-педагогической работы.

По мнению Д.Г. Запрутина, при решении психолого-педагогических задач курсанты должны опираться не только на результаты психолого-педагогических (теоретических и экспериментальных) исследований, но и на данные других наук, таких как философия, экономика и право. Это позволит им лучше понять закономерности педагогики и психологии и правильно учесть их в своей практической деятельности. Еще одним важным направлением психолого-педагогической подготовки курсантов является умение устанавливать психологический контакт с подчиненными [12].

М.М. Арсланбеков отметил, что ключевыми задачами психолого-педагогической подготовки в военно-учебных заведениях являются формирование военно-профессиональной направленности личности офицера, активная мотивация курсантов к военно-служебной деятельности, ознакомление с типичными трудностями военно-служебной деятельности и их специфическим воздействием на психику, навыки использования военной техники и систем связи важными считаются: обеспечение устойчивости, физическая подготовка, формирование мышечной и скоростной выносливости, формирование способности выдерживать длительные физические нагрузки, формирование у офицеров навыков и умений длительной физической деятельности, формирование у офицеров способности использовать свои военно-профессиональные навыки [13].

Руководствуясь общенаучными теориями о целях, методологии и функционировании военной системы, а также учитывая различные подходы к изучению психолого-педагогической подготовки современных офицеров, общепедагогическая подготовка офицеров в высших военно-учебных заведениях задумана как сложная динамическая система, которая гарантирует устойчивое существование ее определенных функций в любой момент времени.

Основные функции психолого-педагогического сопровождения:

- образовательная - вооружение сотрудников необходимым объемом психолого-педагогических знаний, умений и навыков для решения практических задач;
- воспитательная - достижение правильного отношения к учету психолого-педагогических факторов в работе сотрудника и повышение психолого-педагогической культуры сотрудника;
- научная направленность – это внедрение научно обоснованных психолого-педагогических рекомендаций. Эти ориентиры выступают в сознании сотрудников как научные нормы, стандарты и принципы правильного поведения.

Х.К. Хамдамов, Б.Х. Маматкулов и А.А. Ахаткулов считают, что воспитательная функция психолого-педагогической подготовки состоит в том, чтобы дать курсантам базовые знания воинских уставов и основ военной практики; психолого-педагогические знания, умения и навыки, необходимые для успешного ведения военных действий. Акцент делается на формирование системы, таким образом, данная функция имеет как теоретический, так и практический аспекты, которые должны органично сочетаться и способствовать соединению теоретических занятий будущих офицеров с воинской деятельностью [14]. Важно отметить, что психолого-педагогическое просвещение как элемент образовательного процесса военного вуза возможно только при наличии благоприятных условий для проявления активности курсантов в образовательном процессе военного вуза.

Психолого-педагогическая подготовка должна включать в себя следующие функции [15]:

- диагностическую (выявление основных компонентов и мотивов деятельности курсантов, а также проблем и трудностей, возникающих в процессе обучения);
- исследовательскую (выявление эффективных путей решения проблем, возникающих в процессе обучения, а также индивидуального выбора курсантами учебных программ);
- техническую (практическое применение учебных программ, основанных на методиках, способствующих решению задач личностного и профессионального развития);
- акмеологическую (создание условий и стимулов для формирования дисциплинарных компетенций курсантов в образовательном процессе);
- поиска путей максимально полного самовыражения в военной профессии и оптимальных способов организации профессиональной деятельности для достижения успеха в будущем [16].

Психолого-педагогическое образование курсантов военных вузов - это процесс формирования профессионально - компетентной личности офицера, обладающей знаниями, умениями и навыками гуманитарно-педагогической культуры, педагогического взаимодействия, способностью организовывать, управлять и осуществлять процессы воспитания, обучения, развития и психологического образования военнослужащих. Психолого-педагогическая подготовка будущих офицеров начинается в стенах военно-учебных заведений и никогда не заканчивается во время службы в армии. Какую бы должность ни занимал офицер, он всегда будет наставником для своих подчиненных.

В настоящее время абсолютно во всех военно-учебных заведениях курсантов обучают педагогике и психологии, а полученные ими знания напрямую отражаются на организации и проведении учебного процесса их подчиненных. В качестве промежуточного вывода логично утверждать, что психолого-педагогическая подготовка будет необходима офицерам, проходящим службу в центрах подготовки личного состава и учебных подразделениях, где процессы профессиональной подготовки являются основным видом служебно-боевой деятельности.

Следует отметить, что профессиональная образовательная деятельность анализировалась учеными в разных направлениях. Профессиональную географию как своеобразный паспорт профессионализма, который должен включать его квалификационные характеристики, а именно: разнообразие и научно

обоснованное соотношение социальных, специальных, психологических и педагогических ценностей, а также педагогические и методические программы педагогических и методических умений и компетенций.

Учеными предложена следующая структура профессиограммы: а) свойства и качества личности преподавателя (профессионально-педагогическая и когнитивная направленность); б) психолого-педагогическая подготовка (знания, умения и навыки); в) объем и статус специализированной предметной подготовки; г) содержание методической подготовки по профильным направлениям.

С точки зрения личностно-деятельностного подхода, считаем, что задачами психолого-педагогического образования являются:

- формирование у курсантов мотивации к приобретению психолого-педагогических знаний, умений и компетенций для решения военно-профессиональных задач;
- приобретение теоретических психолого-педагогических знаний, необходимых для учебной деятельности в воинских коллективах;
- формирование практических психолого-педагогических умений и навыков, необходимых для учебной деятельности в воинских коллективах;
- формирование у курсантов ценностного отношения к психолого-педагогическому образованию как возможности личностного развития и самообразования;
- развитие способности решать педагогические задачи на основе имеющихся психолого-педагогических знаний, умений и навыков.

Анализ психолого-педагогической литературы по исследуемой тематике показывает, что существует множество работ, посвященных знаниям, умениям и психологическим качествам, имеющим военно-профессиональное значение для курсантов военных вузов. Среди них личностные качества (эстетичность, креативность, инициативность, коммуникабельность, патриотизм); стихийные качества (прочные нравственные устои, стихийная саморегуляция и т.д.); профессиональные качества (соответствующие профессиональные качества: наблюдательность, дисциплинированность, коллегиальность, саморегуляция и т.д.).

Помимо общих для всех военных вузов проблем, что военные вузы сталкиваются с трудностями, обусловленными их спецификой. Основным фактором, влияющим на образовательный процесс, является двойной статус военных вузов, которые функционируют и как образовательные учреждения, и как военные организации. Формирование психолого-педагогических способностей осуществляется по принципу дифференциации и интеграции образовательных элементов – противоположных тенденций, сосуществующих в диалектическом единстве.

Н.И. Чуркина утверждает, что в психологии школьная дисциплина часто рассматривается в контексте проблемы принуждения. Принуждение может быть внутренним и внешним, внутреннее принуждение рассматривается как фактор самодисциплины, а внешнее принуждение выступает как средство реализации норм, поддерживающих дисциплину в школах. Проблема в том, что в теории и практике образования часто путают цели и средства в отношении дисциплины. Когда дисциплина превращается из средства в цель, она теряет свой организационный и педагогический характер [17]. В нем подчеркивается, что процесс формирования успешной позиции будущего офицера осуществляется в условиях взаимодействия курсантов с военно-профессиональным сообществом, строгого соблюдения требований устава, прохождения военной службы и выполнения требований к обучению в соответствии с университетской программой. Подходы к содержанию психолого-педагогической подготовки в высшем военном образовании в разных странах и учебных заведениях значительно отличаются. Различия в основном заключаются в целях организаций, занимающихся обучением и повышением квалификации. Эти цели во многом определяются менталитетом конкретной страны и современным состоянием высшего образования.

Согласно государственным обязательным стандартам высшего и послевузовского образования Республики Казахстан, обучение в организациях высшего и послевузовского образования, внедривших элементы дуальной системы образования, предполагает планирование и организацию образовательной деятельности на основе сочетания теоретической и практической подготовки на рабочем месте [18]. При этом не менее 30 % должны быть освоены непосредственно на производстве (технические процессы, процессы творческой деятельности, финансово-экономические процессы, психолого-педагогические процессы). Военная подготовка осуществляется в рамках государственного образовательного заказа или на платной основе. Получение иной дополнительной подготовки осуществляется за плату, за исключением специальных военно-учебных заведений [19]. Современные военные специальные операции характеризуются серьезными противоречиями между сложностью специальных миссий и существующими условиями подготовки и обучения личного состава. С одной стороны, содержание, методы и средства военных специальных операций постоянно усложняются.

Появляются новые специализации знаний, которые должны получить военнослужащие, постоянно растет опыт, практические навыки и компетенции, требуемые от военнослужащих. В то же время

сокращается срок военной службы, развиваются смешанные методы службы. Несоответствия, связанные с обучением и воспитанием курсантов, создают ряд локальных проблем для военной педагогики. Их решение может быть связано с поиском новых возможностей для повышения качества профессионального образования и воспитания курсантов.

В широком смысле – это средства, запасы и доступные источники информации, которые могут быть мобилизованы, активизированы и использованы для достижения конкретных целей, реализации планов и решения проблем. Научный аспект решаемой нами проблемы заключается в выявлении потенциала формирования дисциплинарной компетентности в процессе обучения и воспитания курсантов, определении педагогических методов реализации этого потенциала, условий повышения качества профессионального образования и воспитания курсантов в процессе психолого-педагогической подготовки. Планомерное развитие профессиональной подготовки офицеров в вузах является одним из решающих факторов достижения профессиональной готовности к военной службе в вузах. Планомерное развитие специализированной офицерской подготовки в вузах является одним из решающих факторов успешности воспитательной деятельности военно-учебных заведений. Это один из решающих факторов успешной психолого-педагогической деятельности военно-учебных заведений. Это необходимо для обеспечения Вооруженных Сил высококвалифицированными и компетентными офицерами.

В Академии Национальной гвардии Республики Казахстан за последние два десятилетия произошли значительные изменения, касающиеся содержания обучения курсантов. Эти изменения вызваны динамикой социально-экономических процессов, реформированием системы образования, переходом к новой образовательной парадигме.

Учебный процесс в Академии Национальной гвардии Республики Казахстан осуществляется посредством избрания содержания образования, планирования учебного процесса, выбора форм и методов проведения учебных занятий, самостоятельной работы обучающихся, форм текущего, промежуточного и итогового контроля учебных достижений обучающихся, которые разработаны в соответствии с подпунктом 4) статьи 5-1 Закона Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании» [20].

Структура содержания образования определяется в соответствии с требованиями государственного общеобязательного стандарта, рабочим учебным планам и программам, объему учебной нагрузки, продолжительности академических периодов, видам академических занятий, объему учебного материала. Структура образовательных программ формируется из различных видов учебной работы, определяющих содержание образования, и отражает их соотношение, измерение и учет. Планирование и организация учебного процесса осуществляются в соответствии с типовым учебным планом и рабочим учебным планом, академическим календарем, расписанием учебных занятий. Типовой учебный план регламентирует структуру и объем образовательной программы по циклам дисциплин, с указанием перечня и минимального объема кредитов дисциплин обязательного компонента и всех видов профессиональных практик, итоговой аттестации. В рабочем учебном плане определяется перечень и трудоемкость каждой учебной дисциплины обязательного компонента и вузовского компонента в кредитах, порядок их изучения, виды учебных занятий и формы контроля. Рабочий учебный план разрабатывается на учебный год обучения и утверждается начальником организации образования Министерства внутренних дел на основании решения Ученого совета и согласовывается с профильной службой Министерства внутренних дел. Рабочий учебный план служит основой для расчета трудоемкости учебной работы преподавателя. Форма, структура и рабочий учебный план разрабатывается Академией Национальной гвардии самостоятельно [21]. Согласно учебному плану, психолого-педагогическая подготовка курсантов осуществляется в течение четырех лет по следующим дисциплинам: «Общая педагогика», «Психология», «Военная педагогика», «Военная психология», «Воспитательная и социально-правовая работа». Кроме того, полученные знания, умения и навыки закрепляются при прохождении практики во 2, 3 и 4 курсе (таблица 1).

Таблица 1 – Перечень дисциплин, непосредственно осуществляющий психолого-педагогическую подготовку в учебном процессе Академии Национальной гвардии Республики Казахстан

1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
	«Общая педагогика»	«Психология»	«Военная педагогика»
		Воспитательная и социально-правовая работа	«Военная психология»
	<i>Практика в должности младших командиров</i>	<i>Практика в должности заместителя командира роты</i>	<i>Практика в должности заместителя командира роты</i>

Добровольное выполнение различных заданий в ходе практики, стажировки и служебной деятельности, в которой участвуют курсанты, свидетельствует о готовности курсантов к решению задач в военной и профессиональной деятельности.

Подготовка курсантов в военных учебных заведениях требует применения следующих методов, которые обеспечивают не только усвоение знаний, но и развитие необходимых личностных качеств:

Лекции и семинары:

- обучение основам психологии и педагогики;
- обсуждение конкретных кейсов и примеров из практики.

Практические занятия:

- ролевые игры для отработки навыков взаимодействия;
- симуляции различных ситуаций, требующих психологической подготовки.

Курсы повышения квалификации:

- участие в тренингах и мастер-классах;
- обучение современным методам психопедагогики.

Индивидуальные и групповые консультации.

- работа с психологом для выявления и коррекции личных особенностей;
- групповая работа для формирования командного духа и взаимопомощи.

Специальные программы:

- разработка программ, направленных на развитие лидерских качеств;
- программы по управлению стрессом и эмоциональным состоянием.

Использование современных технологий:

- внедрение электронных образовательных ресурсов;
- применение симуляторов и виртуальной реальности для обучения.

Научно-исследовательская работа:

- участие в научных проектах для формирования исследовательских навыков;
- анализ и применение актуальных научных данных в практике.

Эти методы помогут подготовить курсантов к успешной службе, обеспечивая как теоретическую, так и практическую подготовку в области психологии и педагогики.

Заключение. Проведенное исследование позволило проанализировать пути совершенствования военных знаний, умений и психологических качеств курсантов, что требовало комплексного и системного подхода. В процессе психолого-педагогической подготовки курсантов военных вузов необходимо акцентировать внимание на взаимодействии участников педагогического процесса. Основными целями этого процесса должны быть поддержание порядка, соблюдение норм и правил поведения, а также стремление к конструктивному решению проблем, связанных с образованием и воспитанием. Кроме того, важно оказывать помощь курсантам в преодолении трудностей, возникающих в процессе проведения различных видов деятельности в военных вузах.

Следовательно, взаимодействие должно быть направлено на приобретение знаний и умений, необходимых для осуществления образовательной деятельности. Систематическое развитие профессиональной подготовки курсантов в вузе позволит добиться профессиональной подготовки будущих офицеров к военной службе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Анисимова О.С. Трансформация ценностных ориентаций культуры постсоветского общества: автореф. дис. ... канд. фил. наук: 24.00.01. - Ростовский юр. ин-т. - Ростов-на-Дону, 2013. – 21 с.
- 2 Павлова Н.В. Вокально-речевая подготовка студентов вузов к профессиональной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. - Саратовский нац. исс. ун-т. – Саратов, 2016. – 24 с.
- 3 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: фразеологических выражений. - М.: Азъ, 1992. – 960 с.
- 4 Барабанщиков А.В. Педагогические основы обучения советских воинов: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. - Военная пол. акад. - Москва, 1968. – 52 с.
- 5 Башлаков А.А. Военная педагогика: учеб. пособие. - М: Красная звезда, 2008 – 490 с.
- 6 Бенин В.Л. Психолого-педагогическая подготовка как основа формирования профессионально-педагогической компетентности преподавателей военного вуза // Журнал «Педагогический журнал Башкортостана». - 2014. - № 1 (50). – С.14-23.
- 7 Алехин И.А. Военная педагогика: учебник для вузов. - М.: Издательство Юрайт, 2018 – 414 с.
- 8 Беляева Л.А. Психология и педагогика: учебное пособие. - Томск: Издательство Томского гос. педагогического ун-та, 2009. – 215 с.
- 9 Платонов К.К. Структура и развитие личности: книга. - Москва, 1986. – 257 с.
- 10 Щербак Ф.Н. Профессионально-нравственная культура труда. - Москва: Знание, 1985. – 63 с.

11 Смагулов Б.С. Задачи психолого-педагогической подготовки в военном вузе: сборник Международной научно-практической конференции (28–29 февраля 2024 года, город Омск, РФ). - Омск, 2024. – 87 с.

12 Запрутин Д.Г. Особенности психолого-педагогической подготовки курсантов в вузах МВД России // Журнал «Вопросы гуманитарных наук». - 2009. - № 2. – С.263-264.

13 Арсланбеков М.М. Совершенствование психолого-педагогической подготовки курсантов военных вузов // Научный журнал «Известия Российского государственного педагогического университета им. Герцена А.И.». - 2007. - № 3. – С.23-26.

14 Хамдамов Х.К. Некоторые вопросы психолого-педагогической подготовки современного офицера (в авиационных сферах) // Научный журнал «Проблемы науки». - 2017. - № 5 (18). – С.60-63.

15 Смагулов Б.С. Психолого-педагогическая подготовка в военном вузе: анализ подходов к исследованию // Научный журнал «Человек. Социум. Общество». - 2024. - № 12. – С.125-134.

16 Искаков Е.М. Акмеологические основы карьерно-профессионального развития офицеров вооруженных сил // Военно-теоретический журнал «Бағдар-Ориентир». - 2024. - № 1 (101). – С. 116-121.

17 Чуркина Н.И. Дисциплинарные практики в советской школьной культуре второй половины XX века // Научный журнал «Проблемы современного образования». - 2021. - № 6. – С.186-199.

18 Об утверждении Правил организации дуального обучения / приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 21 января 2016 года № 50. - Астана, 2016. – 12 с.

19 Об утверждении государственных общеобязательных стандартов высшего и послевузовского образования / приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 20 июля 2022 года № 2. - Астана, 2022. – 56 с.

20 Об образовании / Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319. - Астана, 2011. – 162 с.

21 Об утверждении Правил организации и осуществления учебного процесса, учебно-методической и научно-методической деятельности в военных, специальных учебных заведениях Министерства внутренних дел Республики Казахстан / приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 22 января 2016 года № 52. - Астана, 2016. – 16 с.

Смагулов Б.С., аспирант Омского государственного педагогического университета (город Омск, Российская Федерация)

Статья поступила в редакцию 25 ноября 2024 года

**ӘСКЕРИ ТАРИХ БЕТТЕРІ
СТРАНИЦЫ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ**

УДК 355:94*04/14*
МРНТИ 78.09.07

Ж.Х. АХМЕТОВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

**ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ УЛУСА ДЖУЧИ:
ИСТОКИ И ФЕНОМЕН КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ**

Аннотация. В научной статье автор исследует истоки казахской государственности через такие системообразующие элементы как население (этнос), экономический (кочевой) уклад, финансовую и фискальную систему, джучидскую систему власти и управления, религию и военную организацию. Весьма важным является то, что из многообразия методологии выбран оригинальный путь – от общего предка всех кочевников Алаша Хана к Джучи Хану как предку всех казахских ханов. Исторические факты переосмысливаются в пространственно-временных измерениях. На основе логики и интерпретации фактологического материала излагаются в контексте постордынской и современной государственности, показывая ее уникальность, и феноменальность. Настоящая статья определенным вкладом автора в году 800-летия образования Улуса Джучи, в развивающуюся концепцию восприятия Улуса Джучи, Золотой Орды в мире в неразрывной связи с Казахстаном. Основные методологические послы и идеи являются ключом для понимания истоков казахского государства и этноса, сформировавшегося в Великой Степи.

Ключевые слова: феномен, истоки, кочевая цивилизация, концепция евразийства, теория пассионарности и этногенеза, теория происхождения государства, теория роли личности в истории, Улус Джучи, Золотая Орда, Казахское ханство джучидская система управления, особенности формирования государственности, геополитическое наследие, военная организация, принципы мобилизации.

Ж.Х. АХМЕТОВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

**ЖОШЫ ҰЛЫСЫНЫҢ ГЕОСАЯСИ МҰРАСЫ:
ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ШЫҒУ ТЕГІ
МЕН ФЕНОМЕНІ**

Түйіндеме. Ғылыми мақалада автор халық (этнос), экономикалық (көшпелі) өмір салты, қаржы және фискалдық жүйе, билік пен басқарудың Жошы жүйесі, дін және әскери ұйым сияқты жүйе құраушы элементтер арқылы қазақ мемлекеттілігінің бастауларын зерттейді. Әдіснаманың алуан түрлілігінен Алаша ханның барлық көшпенділерінің ортақ ата – бабасынан Жошы ханға дейін барлық қазақ хандарының арғы атасы ретінде өзіндік жол таңдалғаны аса маңызды болып табылады. Тарихи фактілер кеңістіктік-уақыттық өлшемдерде қайта түсіндіріледі. Фактологиялық материалдың логикасы мен интерпретациясы негізінде оның бірегейлігі мен феноменальділігін көрсете отырып, Ордадан кейінгі және қазіргі мемлекеттілік контекстінде баяндалады. осы мақала автордың Жошы ұлысының 800 жылдығы жылындағы Қазақстанмен ажырамас байланыста Жошы Ұлысын, әлемдегі Алтын Орданы қабылдаудың дамып келе жатқан тұжырымдамасына қосқан белгілі бір үлесі. Негізгі әдіснамалық жолдаулар мен идеялар Қазақ мемлекеті мен этносының бастауларын түсінудің кілті болып табылады.

Ж.Х. АХМЕТОВ

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

**THE GEOPOLITICAL HERITAGE OF JOCHI
ULUS: THE ORIGINS AND PHENOMENON
OF KAZAKH STATEHOOD**

Annotation. In the scientific article, the author explores the origins of Kazakh statehood through such system-forming elements as population (ethnos), economic (nomadic) way of life, financial and fiscal system, Juchid system of power and management, religion and military organization. It is very important that an original path was chosen from the variety of methodology – from the common ancestor of all nomads Alash Khan to Jochi Khan as the ancestor of all Kazakh khans. Historical facts are reinterpreted in space-time dimensions. On the basis of logic and interpretation of factual material, they are presented in the context of post-Horde and modern statehood, showing its uniqueness and phenomenality. This article is a definite contribution of the author in the year of the 800th anniversary of the formation of the Jochi Ulus, to the developing concept of perception of the Jochi Ulus, the Golden Horde in the world in inextricable connection with Kazakhstan. The main methodological messages and ideas are the key to understanding the origins of the Kazakh state and the ethnic group formed in the Great Steppe.

Түйінді сөздер: феномен, шығу тегі, көшпелі өркениет, еуразияшылдық тұжырымдамасы, пассионарлық және этногенез теориясы, мемлекеттің пайда болу теориясы, тұлғаның тарихтағы рөлі теориясы, Жошы ұлысы, Алтын Орда, Қазақ хандығы Жошы басқару жүйесі, мемлекеттіліктің қалыптасу ерекшеліктері, геосаяси мұра, әскери ұйым, жұмылдыру қағидаттары.

Keywords: phenomenon, origins, nomadic civilization, the concept of Eurasianism, the theory of passionarity and ethnogenesis, the theory of the origin of the state, the theory of the role of personality in history, the Ulus of Jochi, the Golden Horde, the Kazakh Khanate, the Juchid management system, features of the formation of statehood, geopolitical heritage, military organization, principles of mobilization.

Введение. Формирование казахской государственности в историческом аспекте явление уникальное, феноменальное, редкостное, необычное и трудно постигаемое. Ее генезис, природа удивительна, и не проста, как непрост и сама природа номадизма, кочевой цивилизации.

Понятие феномен имеет ряд определений, но по меркам науки используется для обозначения явлений, которые требуют изучения, чтобы понять их природу и возможные последствия. Для их познания необходимо, взглянуть в прошлое, понять его заметные и яркие, а может и малозаметные, и не рассмотренные [1], скрытые многомерными пространствами и слоями веков истории сущность. Однако природа феномена казахской государственности вдохновляет, заставляет постоянно задумываться, пытливо изучать ее сущность, выраженную в истоках, открывать новые факты и пополнять знания, которые меняют наш взгляд на историю страны.

Природа феномена казахской государственности определяется уникальностью ее истоков. «Это уникальная цивилизация, простиравшаяся от Алтайских гор, до реки Дунай, объединившая десятки народов, с разными языками, религией, образом жизни, культурой» [2]. К сожалению, упрощенный взгляд, одномерное понимание, политизированность классовым подходом к формированию общественных формаций, без учета неординарности кочевой (номадской) цивилизации по сегодняшний день бросают тень на историю казахской государственности. Чтобы не быть в плену заблуждений, необходимо вернуться к ее истокам. Истоки как понятийное категория означает: начало, зарождение чего-либо, причина, основа чего-либо, то из чего возникает что-либо.

Цель исследования – опираясь на анализ, охватывающий разнообразие пространственно-временных процессов и взаимодействие культур и этносов, продолжить исследование истоков, объединяющих различные исторические этапы и трансформации казахской государственности.

Задачи:

1) выявить, обосновать и показать уникальную и феноменальную особенность казахской государственности;

2) внести вклад в развивающуюся концепцию восприятия Улуса Джучи, Золотой Орды в мире в неразрывной связи с Казахстаном.

Материалы и методы исследования. *Методология исследования основана* на концепции евразийства, теории пассионарности и этногенеза, теории происхождения государства, теории роли личности в истории, на концепции восприятия Улуса Джучи, Золотой Орды в мире в неразрывной связи с Казахстаном - основные идеи которых являются ключом для понимания истоков государства и казахского этноса сформировавшихся в Великой Степи. Нам важна методологическая новизна евразийских идей, заключающиеся в изучении взаимосвязей, которые существовали между географическими условиями жизни личности, народа и характером их культуры, осмыслении естественно-исторических закономерностей жизни народа и государств [3]. Евразийцы стали первыми учеными, отказавшимися от концепции татаро-монгольского ига. Именно эта методология дает понимание роли и места Великой Степи, когда в потоке истории военная политика и стратегия монгольской империи дала жизнь многим государственным образованиям [4]. Геополитическое наследие Улуса Джучи послужило благодатной почвой для возникновения многих евразийских государств, включая Казахское ханство.

Актуальна ведущая концептуальная идея, определенная в выступлении Президента Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев на Национальном курултае в марте этого года. *Сущность, которой заложена в методологических посылах:*

- Казахстан является прямым преемником кочевой цивилизации Великой Степи, вершиной государственности которой был Улус Джучи, всемирно известный как Золотая Орда;

- с его историческим наследием тесно переплетены прошлое, настоящее и будущее нашей страны - традиции государственности Казахстана;

- важно, чтобы восприятие Золотой Орды в мире было неразрывно связано именно с Казахстаном [5].

Результаты исследования и их обсуждение. Феномен казахской государственности заключен в природе кочевого общества, которое имело определенное структурирование в форме власти, внутреннюю систему управления, кроме того пастбищное кочевье определяло территориальный ареал, и безусловно

этнос. «За последние 500 лет территория, занимаемая кочевниками Евразии, все время сокращалась. Однако, к началу XIX века относительно самостоятельной осталась только находящаяся в ее центре Казахская Степь» [6]. Анализ исторических событий позволяет видеть одно *уникальное, феноменальное явление*, что ни при каких обстоятельствах основной этнос центральных регионов Великой Степи – *казахи* не потеряли территориальную и политическую целостность, как базы единения казахских племен и государства.

Исследуя суть собственно истоков государственности важно выбрать из многообразия методологии *тот путь*, который приведет к результату исследования. Поиск истоков непрост и он, безусловно затруднен ограниченностью доступа, и во многом недостаточностью источников. Более того «тема Золотой Орды исследована фрагментарно, особенно в советский период изучать ее не очень-то разрешалось ..., системные исследования в части образования государства, его последующего развития, деятельности Улуса, как связующего центра для цивилизаций, расположенных на Шелковом пути, его культуры и литературы не велось» [7]. Но как отметил Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев - это стимул к серьезной исследовательской работе в году 800-летия образования Улуса Джучи [5].

Возвращаясь к выбору пути. В определении истоков связующим звеном вполне может быть личность общего предка. Здесь своеобразным символом, мощным началом, истоком единения служат легенды, связанные с именем Алаша Хана как культовой фигуры первопредка, олицетворяющего единство мира кочевников Великой Степи. По вероятности первоначально сформировалась иерархия структуры племен, которые объединились под флагом верности традициям Алаша Хана, эпоха которого соответствует культуре самого раннего этапа Великой Степи. В которой уже видны признаки вызревания государственности. Исходя из теории отсчета истоков от общего предка, может быть, весьма интересное мнение историка, сенатора Д. Кыдырали, который отмечает: «если учесть, что Казахское ханство было создано как продолжение Золотой Орды, то Джучи считается предком всех казахских ханов» [7]. Формула теории на наш взгляд такова, если считать Алаша Хана первопредком всех кочевников, то Джучи Хан предок всех казахских ханов.

Эпоха ранних кочевников стало начальным этапом сложения общественных организмов на территории Казахстана, формально обладавшими специфическими признаками государственности. Описать которые можно такими первичными чертами как: особые формы властных отношений, симптоматично их можно определить, как государственные, если учитывать, что это особая форма организации людей, опосредовано воспринимающих свое единство в лице страны, на определенной ограниченной территории [2]. Ее основу в период саков, составляла родоплеменная структура, внутренняя иерархия и власть сильного рода, консолидирующая разрозненные племена. В государстве же хунов пользуясь образными выражениями Л. Гумилева, С. Кляшторного, Н. Крадина наблюдаем определенную трансформацию власти от «родовой империи» к «примитивному государству», «ксенотрагического» типа, где власть, управление уже отделена от населения (как самостоятельная категория), и оно находит применение как форма насилия и кары со стороны правителей [8].

Надо иметь в виду, что Джучиев Улус образование вторичное в рамках империи и соответственно на ранних этапах государственного обустройства институт - первичной власти, главного ханского двора (Каракорума), имел безусловный приоритет. Характерны черты раннегосударственного кочевого общества через идею преемственности «государственной традиции» исследовал В. Трепавлов. Ученый к числу таких черт отнес сакральную легитимацию верховной власти; систему распределения, делегирования, наследование власти; наличие специфических органов управления ставками

Феноменальность истоков государственности попытаемся показать через особенности формирования населения (этноса), территории, религии, экономики и военной организации Улуса Джучи.

Население (этнос). Началом существования Золотой Орды исходят с 1224 года, когда Чингисхан отдал в управление старшему сыну Джучи Хорезм и Восточный Дешт- и Кипчак (современный Казахстан). Первые десятилетия пришельцы, еще осознавали свою монгольскую идентичность, но по историческим масштабам быстро ассимилировались и слились с коренными жителями Степи, и к середине XIV века (в течение столетия) уже не считали себя монголами. В этой связи интересен вывод Н.А. Аристов: «по своему географическому положению киргиз-казачьи степи помещали все непосредственно спускающие в них население Алтая тюркские племена, а потом дали приют и остальным тюркским племенам, обитавшим первоначально в Монголии» [9].

К этому периоду как показывают источники, и официальные документы Улуса Джучи стали составляться на тюркском языке. Таким образом, монгольский народ считался правящим, но уже адаптировались под устои, уклад, кочевых племен казахской Степи. Этот период характерен еще одной особенностью, происходило отмирание племенных патриархальных норм, и переход в качественно другую степень. На основе – этнической консолидации – шел процесс формирования золотоордынской народности.

Относительно территории. Территориальные размеры Золотой Орды поразительны в измерениях того времени по описаниям путешественников, купцов, бороздящих эти степи. Так с запада на Восток до восьми месяцев, с севера на юг до шести месяцев, такова образная оценка в месячных переходах. Физико-географические условия Степного пояса и сложившееся кочевое скотоводство оказывало огромное влияние, и как маятник в сезоны раскачивало движение на этом пространстве с юга на север и обратно. В разные исторические периоды и время по-разному именовали эту землю. Но, с XI века запечатлено обозначение Дешт- и Кипчак (Кипчакская Степь), зафиксировавшее в ее титульном названии имя кочевого тюркского народа, составлявшего большинство населения Золотой Орды. Феномен Улуса Джучи в этой территориальной реальности в том, что она сегодня в пределах нашей страны существует практически почти в тех же исторических границах.

Обратимся к государственному устройству и выделим феноменальные особенности. Управление формировалась и изменялась на протяжении трех столетий и имела сложную и разветвленную систему. Она трансформировалась и адаптировалась под местные условия и реалии от традиционно монгольских к собственному джучидским. Но наследовала многие ее черты, в части вертикали власти, и военно-административных методов ее реализации. Улусная система – основа, отличительная черта государственного строя Золотой Орды, в ней наблюдается трансформация и объединение в данном термине не только географической территории, но и этнообщественного населения в Эли (Ели). Их наименование, шло по преимущественной части населения и системообразующему роду – эль джалаириров, найманов, аргынов, конратов и др. По трудам Егорова В.Л. и Ракушина А.И. в обоих крыльях в XIV веке их было около 70, из них 30 приходилось на левое крыло [10]. Внутреннее деление левого крыла: верховье Иртыша, юго-восточный Казахстан, города Отрар, Сауран, Джент, Барчкент, Сыгнак, Сарай и др. Кроме того самостоятельные административные образования Хорезм, Ургенч, Хива. Впоследствии эти деления на крылья приобрели номинальный характер.

Феномен джучидской системы управления в ее *устойчивости*, она продолжала функционировать в постордынских ханствах. Ее признаки и атрибуты присутствуют в нескольких иных формах и в современных государствах, в том числе и в нашей стране. В частности, *беспрецедентная толерантность*. Государственность Золотой Орды – это редкостный пример длительного и бесконфликтного существования на огромной территории разнородных подданных, различных укладов (кочевых и оседлых), говорящих на разных языках.

Эта система управления объективно оказало значительное воздействие на будущность Казахского Ханства. Выйдя из ее лона, она наследовала ее характерные черты, и этот фактор преемственности виден даже в современных реальностях. Государственное управление Улуса Джучи наследует Концепцию власти монгольской империи и ей предшествующих исторических каганатов. В основе, которой Небо и Земля. Власть, дарованная Небом, охраняется на Земле и осуществляется *в четырех главных сферах*: охрана целостности и укрепление державы; расширение пределов путем завоеваний; забота о благоденствии подданных; и поддержание боеспособности войска [11].

Если кратко изложить по исследованиям В. Трепавлова, то черты государственного устройства Джучидов, значительно адаптируются под местные условия, *и включает*: монархическую власть хана, он во главе и от его имени она реализуется; участие в управлении представителей аристократических родов; разделение кочевого населения на два крыла (правое и левое); улусную систему, как совокупность контингента подданных и территории уделов, пожалованных в управлении военачальникам и родовой знати и государственным сановникам; институт наместников в управлении городским и сельским населением; ясычная система налогообложения; сочетание государственной администрации традиционных органов управления с местными интересами [11, с. 198].

Говоря о феноменальных особенностях Улуса Джучи, *не можем обойти вопрос веры, государственной религии*. В 1314 году хан Тохту объявил ислам официальной религией. С этого времени Улус Джучи стал мусульманским султанатом. Принятие ислама как официальной религии государства джучидов, стал мощным духовным фактором, и вопрос легимитизации власти на этих канонах встал неотвратимо. В его пределы хлынули священники, чиновники, сановники, ученые, торговцы, ремесленники из исламских городов, оседая в городах, и городских управлениях они оказали мощное влияние на изменение их облика, которые стали приобретать черты присущие большинству среднеазиатских и ближневосточных стран.

Относительно экономических основ государственности. Основой жизни в Кипчакской степи был кочевой образ жизни. Кочевые устои господствовали к востоку от Яика, города только образовывались, те, что были, остались под копытами монгольского нашествия. Восстановление караванных путей, торговых выходов к морю объективно вели к обустройству на этих интенсивных магистралях. Строились дворцы, мечети, караван-сарай, ремесленные и торговые кварталы, базары, склады и амбары. Этакое средневековые торговые хабы уже получали свои будущие очертания. Монгольская кочевая знать сближалась с купечеством, мусульманской верхушкой, с городской администрацией и ремесленными

мастерами и брала в свои руки управление. Ордынская столица Сарай принадлежала к одному из крупных городов того времени. Есть заметки, датированные 1333 годом арабского путешественника Ибн Батутта восхищенного его размерами и обширностью [11, с. 38].

Золотая Орда нашла свою условную отрасль, «экономическую жилу», ориентированную на внешнюю и транзитную торговлю. Вместе с тем она была не только потребителем и перевалочным пунктом, но и предлагала свои товары: мясо, меха, зерно, кожу, соль, лошадей, верблюдов.

Торговые доходы обеспечили приток серебра и предопределили денежную реформу хана Тохты. Была введена собственная монета сарайский дирхем, устойчивый по весу и курсу. Распространился золотой динар – алтын. Алтынный счет надолго укрепился в финансовой системе пост золотоордынских государств, он был в обиходе еще несколько столетий. Отметим, что выпуск монет от своего имени – это один из обязательных атрибутов и свидетельство самостоятельности правителя и государства, значительный прогрессивный шаг.

При абсолютном большинстве кочевого населения и войска *военная сфера всегда имела значение* и занимала особое место в государстве джучидов. Военная организация монгольской империи практически не менялась и осуществлялась в соответствии с Великой Ясы. Участие в военных мобилизациях и выплата податей была главной обязанностью ордынских подданных. Размеры и численность войск могло определяться из задач, длительности похода или военной компании, носила гибкий характер. Есть сведения, что хан Тохта собрал 250 тысячное войско, а при его приемнике Узбеке для участия лишь в празднике собрали 170 тыс. воинов [12]. Говоря о гибких принципах мобилизации, отметим, что при формировании войска указывалась конкретная пропорция: сколько выставлять от каждой десятки (два, пять или иное число воинов), и с чем должны прибыть (вооружение, снаряжение, лошадь, экипировка и др.). Это объективно для кочевых подданных, а для оседлых применялась другая система, учитывающие их ремесленные, хозяйственные специальности и возможности. Военное искусство и войны Золотой Орды отдельная тема, как и исследование форм и способов их ведения.

Заключение. Автор изложил свой взгляд на истоки казахской государственности, которые проистекают из глубины Улуса Джучи. Изучение этой проблемы выводит нас на понимание, что истоки казахской государственности зрели задолго до объявления Казахского ханства. Феномен казахской государственности заключен в природе кочевого общества, которое имело определенное структурирование в форме власти, внутреннюю систему управления, социально – экономическую основу (кочевой уклад), территориальный ареал, военную организацию, и безусловно население (этнос).

Настоящая статья – это, прежде всего, отклик на посыл Главы государства, что мы наследники Золотой Орды, прямые преемники кочевой цивилизации Великой Степи, с историческим наследием, которого тесно переплетены прошлое, настоящее и будущее нашей страны - традиции государственности Казахстана. Этот небольшой труд направлен на то, чтобы восприятие Золотой Орды в мире было неразрывно связано с нашей страной.

Изучать историю Земли Казахской, исторические корни, которой сквозь века отражаются в современной государственной системе, зримо видны на ее символах и которую защитило ни одно поколение наших предков весьма важно. Выстраданная многими поколениями Независимость нуждается в надежной защите. Феноменально то, что нам передана территория фактически в исторических границах того времени. И наш девиз «*Біртұтас ел – Біртұтас жер*»! всецело отвечает готовности к защите ее Территориальной целостности, Суверенитета и Независимости.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 История как феномен культуры: толкование. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: [https:// dic. akademik. /ru/](https://dic.akademik.kz/) [Дата обращения: 19.10.2024].
- 2 Истоки казахского государства: 800-летие Улуса Джучи. Каз НУ им. Аль-Фараби, круглый стол: [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://vecher.kz./article.istor/gu> [Дата обращения: 03.11.2024].
- 3 Гумилев Л.Н. PASSIONARIUV. Теория пассионарности и этногеоза /Этногеоз и биосфера земли/Конец и вновь начало. - Москва: ООО Издательство АСТ, 2016. – 936 с.
- 4 Хара-Даван Э. Чингисхан как полководец и его наследие. Культурно-исторический очерк Монгольской империи XII- XIV. - Алма-Ата: КРАМДС – Ахмед Яссауи, 1992. – 272 с.
- 5 Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на третьем заседании Национального курултая «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://akorda.kz/ru/vystuplenieglavy-gosudarstva-ktokaevana-tretem-zasedaniinacionalnogo-kurultaya-1525116> [Дата обращения: 28.10.2024].
- 6 Артыкбаев Ж.О. Кочевники Евразии (в калейдоскопе веков и тысячелетий). - СПб.: Мажор, 2005. – 320 с.
- 7 Кыдырали Д. Джучи – предок всех казахских ханов. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://www.inform.kz./ru.//> [Дата обращения: 01.11.2024].

8 Сулейменов А. Власть и управление в эпоху ранних кочевников. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: E – history.kz. ru /news/ [Дата обращения: 20.10.2024].

9 Аристов Н.А. Труды по истории и этническому составу тюркских племен. - Бишкек: Илим, 2003. – 460 с.

10 Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII – XIV вв. - М.: Наука, 1985. – 65 с.

11 Трепавлов В.В. Государственный строй Монгольской империи в XIII в.: Проблема исторической преемственности. - М.: Наука, 1993. – 168 с.

12 Трепавлов В.В. Степные империи Евразии. Монголы и татары. - М.: Квадрига, 2015. – 368 с.

Ахметов Ж.Х., доктор военных наук, профессор, генерал-майор в отставке

Статья поступила в редакцию 12 ноября 2024 года

УДК 355/359:31; 623:34
МРНТИ 78.01.80

Е. ҚҰМАРБЕКҰЛЫ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБОРОННОЙ ПОЛИТИКИ И ВОЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Исследование посвящено анализу процессов управления в сфере обороны и военного строительства с момента обретения независимости и в период становления Республики Казахстан. На основе изучения архивных материалов проведен комплексный анализ государственной деятельности по формированию различных управленческих структур в условиях политической нестабильности. Исследование охватывает период, предшествующий созданию Вооруженных Сил Республики Казахстан, и фокусируется на опыте формирования различных органов управления системы военной безопасности государства. Методология исследования базируется на анализе широкого спектра источников из государственных и ведомственных архивов. В работе рассматриваются организационная структура и нормативно-правовая база Совета Безопасности при Президенте Казахской Советской Социалистической Республики. Особое внимание уделяется аспектам военного строительства и обеспечения законных прав граждан, призываемых на действительную военную службу с территории республики. Автор проанализированы цели, задачи и организационная структура Государственного комитета обороны Казахской Советской Социалистической Республики как ключевого органа государственного управления военной инфраструктурой республики. Исследование вносит вклад в понимание исторических процессов формирования системы военного управления в Казахстане в период перехода к независимости.

Ключевые слова: Государственный комитет обороны, Совет безопасности, военный комиссар, военное строительство, система управления, органы военного управления, архивные документы.

Е. ҚҰМАРБЕКҰЛЫ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚОРҒАНЫС САЯСАТЫН ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ҚҰРЫЛЫСТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін қалыптастыру кезеңіндегі қорғаныс және әскери құрылыс саласындағы басқару процестерін талдауға арналған. Мұрағат материалдарын зерделеу негізінде саяси тұрақсыздық жағдайында әртүрлі басқару құрылымдарын қалыптастыру жөніндегі мемлекеттік қызметке кешенді талдау жүргізілді. Зерттеу Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін құрудың алдындағы кезенді камтиды және мемлекеттің әскери қауіпсіздік жүйесінің әртүрлі басқару органдарын қалыптастыру тәжірибесіне назар аударады. Зерттеу әдістемесі мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттардан алынған көптеген дереккөздерді талдауға негізделген. Жұмыста Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Президентінің жанындағы Қауіпсіздік Кеңесінің ұйымдық құрылымы мен нормативтік-құқықтық базасы қарастырылады. Әскери құрылыс және республика аумағынан белсенді әскери қызметке шақырылатын азаматтардың заңды құқықтарын камтамасыз ету аспектілеріне ерекше назар аударылады. Автор республиканың Әскери инфрақұрылымын Мемлекеттік басқарудың негізгі органы ретінде

E. KUMARBEEKULY

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

PECULIARITIES OF DEFENSE POLICY FORMATION AND MILITARY CONSTRUCTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation. This study is devoted to the analysis of management processes in the sphere of defense and military construction during the period of independence of the Republic of Kazakhstan. Based on the study of archival materials, a comprehensive analysis of state activity on the formation of various management structures in the conditions of political instability was carried out. The study covers the period preceding the establishment of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan and focuses on the experience of the formation of the various management bodies of the military security system of the state. The research methodology is based on the analysis of a wide range of sources from state and departmental archives. The paper examines the organizational structure and legal framework of the Security Council under the President of the Kazakh Soviet Socialist Republic. Special attention is paid to the aspects of military construction and ensuring the legal rights of citizens called up for active military service from the territory of the republic. The author analyzes the goals, tasks and organizational structure of the State Defense Committee of the Kazakh SSR

Қазақ КСР Мемлекеттік қорғаныс комитетінің мақсаттарын, міндеттерін және ұйымдық құрылымын талдады. Зерттеу тәуелсіздікке көшу кезеңінде Қазақстанда әскери басқару жүйесін қалыптастырудың тарихи процестерін түсінуге үлес қосады.

Түйінді сөздер: Мемлекеттік қорғаныс комитеті, қауіпсіздік Кеңесі, әскери комиссар, әскери құрылыс, басқару жүйесі, әскери басқару органдары, мұрағаттық құжаттар.

as a key body of state management of the republic's military infrastructure. The study contributes to the understanding of the historical processes of formation of the military administration system in Kazakhstan during the period of transition to independence.

Keywords: State Defense Committee, Security Council, military commissar, military construction, system of administration, military administration bodies, archival documents.

Введение. Вооруженные Силы Республики Казахстан (далее – ВС РК) как сложный объект государственного управления представляют собой фундаментальный элемент военной организации государства. Их функционирование определяется целым рядом политических, экономических, социальных, технологических и геополитических факторов. Эффективное управление ВС РК требует учета всех перечисленных факторов и разработки комплексных механизмов планирования, финансирования, контроля и оценки их деятельности.

В начале 1990-х годов, когда биполярная система и противостояние двух мировых систем уступили место многополярному миру, Казахстан оказался перед лицом новых вызовов. Вместо прежних идеологических противоречий на первый план вышли различные внутренние и региональные конфликты, включая экономические, политические, этнические и гражданские. Эти накопившиеся разногласия представляли собой потенциальную угрозу стабильности и безопасности в регионе, и в некоторых случаях привели к эскалации вооруженных конфликтов.

Необходимость урегулирования как внутренних, так и международных разногласий стала ключевой идеей, определяющей новый подход Казахстана к вопросам безопасности.

Цель исследования – провести исторический анализ вопросов образования Совета безопасности и Государственного Комитета обороны.

Задачи:

1) проанализировать нормативно-правовую базу в области обороны и безопасности Республики Казахстан на этапе ее становления;

2) раскрыть организационную структуру и рассмотреть задачи органов управления в области обороны и военного строительства 1991-1992 годов.

Материалы и методы исследования. Основу источниковой базы по теме настоящей статьи составили документы, хранящиеся в государственных и ведомственных архивах Республики Казахстан. В частности, использованы материалы фондов Архива Президента Республики Казахстан. Для обеспечения объективности исследования применялись специфические методы исторической науки: историко-сравнительный, проблемно-хронологический. Анализ архивных документов, связанных с образованием Совета безопасности и Государственного Комитета обороны Республики Казахстан, включая приказы, постановления, законы, указы и другие юридические документы, регулирующие их деятельность. Этот процесс включает в себя критическое исследование первоисточников, а также систематизацию и интерпретацию данных.

Результаты исследования и их обсуждение. Образование, становление и развитие Вооруженных Сил Казахстана непосредственно связаны с обретением страной независимости в 1990 году. Выражая волю народа Казахстана, осознавая ответственность за судьбу казахской нации, исходя из решимости создания светского демократического правового государства, 25 октября 1990 года Верховный Совет Казахской ССР провозгласил государственный суверенитет Казахской ССР. В этих условиях стало обоснованным подписание «Декларации о государственном суверенитете», принятой Постановлением Верховного Совета Казахской ССР от 25 октября 1990 года [1].

В первые годы после обретения независимости (1991-1992 годы) Вооруженные Силы СССР, перешедшие под юрисдикцию Республики Казахстан, имели в своем распоряжении современные виды стратегического вооружения и значительные арсеналы обычных вооружений. На территории Казахстана располагались крупнейшие военно-специальные полигоны бывшего Советского Союза, включая испытательные полигоны в Эмбе и Сары-Шагане, космический полигон в Байконуре, а также ядерный полигон в Семипалатинске.

Ситуация требовала, чтобы над войсками, дислоцированными в Казахстане, осуществлялся единый контроль. В этих целях 21 августа 1991 года издается Указ Президента Казахской ССР № 403 «Об образовании Совета безопасности Казахской Советской Социалистической Республики» [2], где содержатся следующее: «В целях обеспечения суверенитета, государственной, экономической и экологической безопасности Казахской ССР, преодоления последствий стихийных бедствий и других

чрезвычайных ситуаций, утверждение законности и правопорядка в республике постановляю: 1. Образовать при Президенте Казахской ССР Совет безопасности. 2. Назначить членами Совета безопасности Казахской ССР: Караманова Узакбая Карамановича – Премьер-министра Казахской ССР; Ежикова-Бабаханова Евгения Георгиевича – Первого заместителя Премьер-министра Казахской ССР; Хитрина Юрия Александровича – Государственного советника Казахской ССР по государственно-правовым вопросам; Макиевского Николая Михайловича – Председателя Государственной комиссии Казахской ССР по чрезвычайным ситуациям» [3].

В структуре Совета безопасности также был создан Комитет в состав, которого вошли первые руководители государственных органов силового блока. Военный блок представлен: Рябцевым Анатолием Семеновичем – Командующим армией Туркестанского военного округа (в/ч 10040); Бакаевым Леонидом Николаевичем – Военным комиссаром Казахской ССР. Этим же Указом Президента было утверждено Положение о Совете безопасности Казахской ССР.

Основными направлениями деятельности согласно Положения о Совете безопасности Казахской Советской Социалистической Республики (далее – Казахская ССР) являются: «соблюдение прав и свобод граждан на территории республики, Конституции и законов Казахской ССР; охрана суверенитета, территориальной целостности республики; обеспечение государственной, экономической и экологической безопасности; формирование правовой политики и координация правоохранительной деятельности; реализация политики СССР в области обороны, участие в решении вопросов военного строительства и другие вопросы» [3, л. 38].

В соответствии с Положением о Совете безопасности «Деятельность Совета безопасности обеспечивается рабочим аппаратом Совета безопасности под руководством заместителя Председателя Совета безопасности. Штатное расписание рабочего аппарата Совета безопасности устанавливается распоряжением руководителя Аппарата Президента и кабинета Министров Республики Казахстан. Информационно-аналитическое обеспечение Совета безопасности возлагается на рабочий аппарат, межведомственные советы (Комиссии), рабочие группы Совета безопасности, Институт стратегических исследований при Президенте Республики, аналитико-информационный центр и другие информационно-аналитические службы Аппарата [4].

12 сентября 1991 года в целях реализации суверенных прав Казахской ССР в вопросах военного строительства, обеспечения законных прав граждан, призываемых на действительную военную службу с территории республики, издан Указ Президента Казахской ССР «О призыве на военную службу».

В Постановлении настоящего Указа было определено: «1. Военному комиссариату Казахской ССР придать статус республиканского органа, подчинив ему областные военные комиссариаты. В срок до 1 ноября 1991 года военному комиссару Казахской ССР разработать и представить на утверждение Кабинету Министров Казахской ССР положение о Военном комиссариате республики. 2. Кабинету Министров Казахской ССР и Военному комиссариату Казахской ССР обеспечить, начиная с осени 1991 года, комплектование внутренних войск Казахской ССР из числа граждан, призываемых на действительную военную службу с территории республики. Исключить направление призывников в военно-строительные отряды и внутренние войска за пределы Казахской ССР [3, л. 139].

18 октября 1991 года Военный комиссар Казахской ССР Л.Н. Бакаев направляет письмо на имя Государственного советника республики Ю.А. Хитрина по проекту соглашения с Министерством обороны СССР о согласовании квот на призыв граждан Республики в ряды Вооруженных сил СССР осенью 1991 года. В письме акцентировано внимание на важности задач по накоплению военнообученных резервов на военное время для войск противовоздушной обороны, военно-воздушных сил. Военный комиссариат Казахской ССР считает необходимым: «... осенью текущего года направить 2 200 призывников для подготовки сержантов и солдат-специалистов в учебные части других регионов страны, с последующим возвращением их для прохождения службы по полученной специальности в воинских частях, дислоцирующихся в Казахстане. Это позволит в значительной степени сократить выделение средств на создание учебных центров в Республике для подготовки указанных специалистов, а также обеспечит накопление военно-обученного резерва для мобилизационной потребности Республики [5].

25 октября 1991 года издается Указ «Об образовании Государственного комитета обороны Казахской ССР» – первого органа военного управления независимого Казахстана, в целях обеспечения независимости, территориальной целостности, оборонных и иных жизненно важных интересов Республики, включая защиту населения народного хозяйства в экстремальных условиях мирного и военного времени, руководствуясь Декларацией о государственном суверенитете и Конституцией Казахской ССР.

Задачи Государственного комитета обороны РК (далее – ГКО) в соответствии с Положением о ГКО включают следующие пункты:

1) определение, совместно с министерствами (комитетами) обороны других республик, входящих в Содружество, необходимого уровня оборонной достаточности;

2) участие в разработке военной доктрины Содружества, совместных программ военного строительства, а также разработка предложений об основных положениях военной доктрины и программах военного строительства Республики Казахстан (далее – РК);

3) разработка и представление на рассмотрение Президента РК, Верховного Совета и Кабинета Министров республики, проектов постановлений и иных законодательных (нормативных) документов по вопросам обороны и военного строительства [6].

Всего в Положении определено 12 задач.

Постановление Кабинета Министров Казахской ССР от 20 ноября 1991 года № 712 «Вопросы Государственного Комитета обороны Казахской ССР» регламентирует:

1) установить, что Государственный комитет обороны Казахской ССР является органом государственного управления военной инфраструктуры республики;

... 3) установить численность центрального аппарата Государственного комитета обороны Казахской ССР в количестве 75 единиц (без персонала по охране и обслуживанию зданий) с фондом оплаты труда в сумме 849 тыс. рублей в расчете на год;

4) разрешить председателю Государственного комитета обороны Казахской ССР иметь 3 заместителей председателя, в том числе одного первого, и коллегию в составе 6 человек;

5) предоставить право председателю Государственного комитета обороны Казахской ССР в пределах установленной численности и фонда оплаты труда определить структуру и штаты центрального аппарата Государственного комитета обороны Казахской ССР [6, л. 29].

С началом образования ГКО начинается подготовительный этап (25 октября 1991 года – 11 февраля 1993 года) в строительстве ВС РК. Структура ВС должна обладать свойствами инвариантности и адаптивности к изменениям внешних и внутренних условий существования государства.

ГКО был сформирован на базе республиканского Военного комиссариата и штаба Гражданской обороны Казахской ССР. На начальном этапе он продолжал выполнять их функции и получил дополнительное право осуществлять контроль над организацией учебно-воспитательного процесса на военных кафедрах гражданских вузов и в республиканских военных школах-интернатах.

Главной идеей создания ГКО состояло не в разрушении Единого оборонного пространства, а в противостоянии и приостановке тех тенденций и явлений, которые вели к расшатыванию Единого оборонного союза.

Основными задачами ГКО КССР являлись организация взаимодействия с соединениями и частями Министерства обороны СССР, дислоцированными на территории республики, а также решение мобилизационных вопросов и вопросов гражданской обороны.

В короткие сроки удалось утвердить структуру, штат Государственного Комитета обороны КазССР и Штаб ГКО. К середине ноября 1991 года основные должности Комитета были укомплектованы офицерами указанных структур. Председателем ГКО был назначен генерал-лейтенант С.К. Нурмагамбетов, начальником штаба – первым заместителем Председателя – полковник С.А. Алтынбеков, заместителями Председателя: по гражданской обороне и чрезвычайным ситуациям – генерал-майор Н.И. Хлюпин, по оборонной промышленности – М.М. Сафрыгин. Начальниками управлений и ведущих отделов назначены полковники: К.К. Альжанов, Э.А. Алманиязов, Л.Н. Бакаев, К.И. Байжигитов, Н.Е. Бортников, В.Ф. Данник, П.Г. Редьков, Л.М. Селезнев, М.А. Сухов, А.Б. Тасбулатов, С.Д. Тасмагамбетов, С.С. Тауланов, М.Д. Шампиев, а также подполковники Б.Е. Ертаев, В.Г. Кабылянский, М.О. Орынбеков. На должность начальника управления делами ГКО назначен полковник С.Д. Тасмагамбетов.

С созданием Государственного комитета обороны в его штатной структуре создан отдел кадров, который из-за нехватки кадров был малочисленным. Проблемой стало наличие национальных военных кадров. В военных комиссариатах и системе Гражданской обороны Республики, как отмечалось, из общего количества офицерского состава представители казахской национальности составляли 12,6 %. Еще хуже складывалась ситуация на военных кафедрах высших учебных заведений республики, где среди начальников кафедр и начальников учебных отделов не было ни одного офицера казахской национальности. Трудно представить, как могли эффективно работать коллективы военных кафедр Алматинского зооветеринарного и сельскохозяйственного институтов, где имелось почти 80 % студентов казахской национальности, из которых многие слабо владели русским языком, а из 49 офицеров военных кафедр лишь двое были казахской национальности. Парадокс, но в военном училище, которое называлось Алма-Атинским, и находилось на территории республики, в руководстве не было ни одного офицера казахской национальности [7].

Для создания эффективной системы управления на начальном этапе строительства Вооруженных Сил, в аппарате Президента Республики Казахстан и при Кабинете Министров создан Отдел обороны. Заведующим Отделом обороны назначен К.С. Серикбаев. В Верховном Совете Казахской ССР на постоянной основе был образован Комитет по национальной безопасности и обороне. Для осуществления

контроля за деятельностью министерств, ведомств, госкомитетов, предприятий и организаций по исполнению Указов, постановлений и распоряжений Президента Республики Казахстан, в том числе и по вопросам обороны создана главная контрольная инспекция при Президенте Республики Казахстан [8].

Заключение. В условиях, сложившихся в начале 1990-х годов, руководство Казахстана столкнулось с необходимостью оперативного решения множества проблем, затрагивающих различные сферы государственной деятельности, включая вопросы военной безопасности. Анализируемый период характеризуется формированием основных органов военного управления: Государственного комитета обороны и Министерство обороны, Главного штаба, Совета безопасности. Вместе с тем, наблюдается создание вспомогательных структур, включая Отдел обороны в аппарате Президента, Главную контрольную инспекцию для контроля и координации деятельности в сфере обороны. Несогласованность в работе различных органов управления являлась существенным недостатком. В завершении начального этапа строительства Вооруженных Сил необходимо было окончательно сформировать структуру Министерства обороны, заключить международные соглашения по вопросам коллективной безопасности и военного сотрудничества, а также решить сложные организационные вопросы, связанные с материально-техническим обеспечением.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Декларация о Государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики / постановление Верховного Совета Казахской Советской Социалистической Республики от 25 октября 1990 года № 307-ХІІ. - Алма-Ата, 1990. – 4 с.
- 2 Назарбаев Н.А. На пороге XXI века. - Алматы: Онер, 1996. – 63 с.
- 3 Архив Президента Республики Казахстан (АП РК) фонд 7, опись 1, дело 172, лист 37-38.
- 4 АП РК фонд 5Н, опись 1, дело 1469, лист 211-216.
- 5 АП РК фонд 5Н, опись 1, дело 606, лист 5.
- 6 АП РК фонд 5Н, опись 1, дело 629, лист 14-18.
- 7 Нурмагамбетов С.К. А в памяти нет тишины. - Алматы, 1999. – 279 с.
- 8 АП РК фонд 5-Н, опись 1, дело 1566, лист 23.

Құмарбекұлы Е., докторант

Статья поступила в редакцию 22 октября 2024 года

ӘОЖ 656

ҒТАМАК 73.01.05

Н.А. АЙТУГАНОВ¹**С.А. АЛИМКУЛОВ**²¹ Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы² Қазақстан Республикасы Қорғаныс Министрлігі Тәрбие және идеологиялық жұмыстар департаменті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ӘСКЕРИ ПРОКУРАТУРА ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛУ АЛҒЫШАРТТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДА ДАМУЫ

Түйіндеме. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының әскери прокуратурасының пайда болу және даму тарихы қарастырылып, олардың ел қауіпсіздігін нығайтудағы маңызы жаңартылған. Отандық құқық институттардың қалаптасу кезеңдері мен кезеңдері сипатталған. Әскери прокуратураның функциялары мен өкілеттіктері әрқашан Қарулы күштерде, басқа да әскерлер мен әскери құралымдарда заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мәселелеріне бағытталғаны атап өтілді. Мақалада сонымен қатар оның негізгі қызметін реттейтін тиісті нормативтік-құқықтық құжаттар сипатталған, бұл осы органдардың жұмыс істеуінің құқықтық негізін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Жүйелік көзқарас идеялары тұрғысынан мазмұндық құрамдас бөліктер, сондай-ақ әскери прокуратура жұмысының нысандары мен әдістері көрсетілген.

Түйінді сөздер: әскери тарих, әскери прокуратура, прокурорлық қадағалау, прокурорлық қызмет, әскери трибунал.

Н.А. АЙТУГАНОВ¹**С.А. АЛИМКУЛОВ**²¹ Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан² Департамент воспитательной и идеологической работы Министерства обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан

ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ ОРГАНОВ ВОЕННОЙ ПРОКУРАТУРЫ И ЕЕ РАЗВИТИЕ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье рассматривается история зарождения и развития органов военной прокуратуры Республики Казахстан, актуализировано их значение в укреплении безопасности страны. Описаны этапы и периоды становления отечественных правовых институтов. Отмечено, что функции и полномочия органов военной прокуратуры всегда были сфокусированы на вопросах обеспечения законности и правопорядка в Вооруженных Силах, других войсках и воинских формированиях. Приведены нормативно-правовые документы, регламентирующие их основную деятельность, что позволяет переосмыслить правовую основу функционирования этих органов. С помощью методов анализа и систематизации данных раскрыто организационное устройство органов военной прокуратуры, их структура и задачи в зависимости от внешних и внутренних факторов. С позиции идей системного подхода выделены содержательные компоненты, а также формы и методы работы органов военной прокуратуры.

Ключевые слова: вооруженные силы, военная прокуратура, воинская службы, военный трибунал, правовые институты, прокурорская служба, закон и порядок.

N.A. AITUGANOV**S.A. ALIMKULOV**¹ The National Defence University of the Republic of Kazakhstan, Astana city, the Republic of Kazakhstan² Department of educational and ideological work of the Ministry of Defence of the Republic of Kazakhstan, Astana city, the Republic of Kazakhstan

PREREQUISITES FOR THE CREATION OF MILITARY PROSECUTORS AND ITS DEVELOPMENT ON THE TERRITORY OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the history of the origin and development of the military prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan, actualizes their importance in strengthening the country's security. The stages and periods of formation of domestic legal institutions are described. It was noted that the functions and powers of the military prosecutor's office have always been focused on issues of ensuring law and order in the Armed Forces, other troops and military formations. The normative legal documents regulating their main activities are presented, which allows us to rethink the legal basis for the functioning of these bodies. Using methods of data analysis and systematization, the organizational structure of the military prosecutor's office, their structure and tasks depending on external and internal factors are revealed. From the standpoint of the ideas of a systematic approach, the substantive components are highlighted, as well as the forms and methods of work of the military prosecutor's office.

Keywords: armed forces, military prosecutor's office, military services, military tribunal, legal

Кіріспе. Әскери прокуратура өзінің қалыптасуында ұзақ және лайықты жолдан өтті. Әскери прокуратура Қазақстан Республикасы прокуратурасы органдарының құрамдас бөлігі бола отырып, ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға, әскерлердің жауынгерлік әзірлігі мен жауынгерлік қабілетін арттыруға, Қарулы Күштерде заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған маңызды міндеттерді орындайды, әскери қызметшілердің конституциялық құқықтарын жүзеге асыру тәртіпті сақтауға және жастарды әскери-патриоттық тәрбиелеу жүйесін дамытуға ықпал етеді. Дегенмен, қазіргі уақытта отандық әскери тарих ғылымында Қазақстанның әскери прокуратурасы жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихына арналған бірде-бір жалпы еңбек жоқ. Айта кету керек, зерттеуге жататын барлық кезеңдер өте аз құжаттық деректермен сипатталады, бұл прокуратураның бағыныштылығын орталықтандырумен және мұрағат материалдарының ресейлік қорларға шоғырлануымен байланысты.

Зерттеудің мақсаты – 1920-1930 жылдардағы Қазақстан аумағында әскери прокуратура органдарының дамуына және прокурорлық қадағалауға талдау жүргізу.

Міндеттері:

- 1) Қазақстан аумағында 1920-1930 жылдардағы әскери прокуратура жүйесінің құрылуын ашып көрсету;
- 2) Қазақстан аумағындағы әскери прокуратура органдарының негізгі кезеңдерін анықтау;
- 3) әскери прокуратура органдарының жұмыс жасау принциптерін көрсете отырып оның даму тарихын ашу.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Зерттеу ғылыми әдебиеттерді, мұрағаттық құжаттарды және әскери-тарихи талдау жүргізуге мүмкіндік беретін ашық қолжетімді материалдарды зерттеу арқылы жүргізілді. Зерттеу аясында келесі зерттеу әдістері қолданылды: хронологиялық, тарихи-салыстырмалы және тарихи-жүйелік, сонымен қатар талдау, синтез, жалпылау, дедукция, ғылыми түсіндіру.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Әскери прокурорлар елдің қарулы күштерімен бірге әрқашан мемлекет мүддесін, әскери қызметкерлердің құқығын қорғап, күрделі әскери тапсырмаларды орындады. Әскери прокуратура органдарының әскери қызметшілердің құқықтары мен бостандықтарын сақтау туралы заңнаманың орындалуын қадағалау мәселелерін толық және жан-жақты зерттеу үшін оның Қазақстан Республикасында жалпы прокуратура органдары және де жеке әскери прокуратура органы ретінде тарихи даму жолына, бірінші кезекте адам құқықтарын қорғау функцияларының пайда болуы мен өзгеруіне шолу жасау қажет.

1920 жылдардың басында Қазақстанда Кеңес мемлекеті Қарулы Күштерінің әскери құрылысының жалпы жүйесіне енуіне байланысты оқиғалар орын алды. Қазақстан аумағы Орта Азия әскери округінің құрамына кіреді. Округ басқармасы Ташкент қаласында орналасты.

Бейбіт заманда елдегі әскери құрылыстың негізін 1924-1925 жылдардағы әскери реформа қалады. Осы реформаға сәйкес 1925 жылы Кеңестік Социалистік республикалар Одағы азаматтарының міндетті әскери қызметі туралы заң қабылданды, ол барлық азаматтар үшін армиядағы әскери қызметті реттеді. Қазақ жастарын Қызыл Армияға дайындау және тарту белсенді түрде жүргізілді, табыс негізінен республиканың әскери комиссариаттары мен қорғаныс-бұқаралық ұйымдарына байланысты болды, олар әскерге шақыруға дейінгі жастарды әртүрлі әскери мамандықтар бойынша дайындады. Қазақстан аумағындағы қорғаныс үйірмелерінің саны 1928 жылдың ортасына қарай 610-ға жетті, онда 11 мың 279 адам әскери істі оқыды [1].

Қазақ жастары арасында офицер мамандығы үлкен танымалдылыққа ие болды. Көптеген жас жігіттер орта мектепті бітіргеннен кейін әскери оқу орындарына түсе бастады. Қазақтардан командалық құрам дайындау Орта Азия әскери училищесінде, қазақ ұлттық бөлімдері бар татар-башқұрт әскери училищесінде жүргізілді. Ұлттық құрамалар үшін кіші командалық құрамды даярлау тікелей Қазақстан аумағында орналасқан Қызыл Армия бөлімшелерінде өтті.

Штаб-пәтері Алматыда орналасқан 76-шы атты әскер бригадасы, 3-ші Түркістан атқыштар дивизиясы және 7-ші Алматы шекара бригадасы кіші буын командирлерін даярлауға үлкен үлесін қосты.

1924 жылы Қызыл Ордада қатардағы қызыл әскер қатарынан кіші командирлерді дайындайтын қазақ ұлттық атты әскер мектебі құрылды. 1927 жылы мектеп М.В. Фрунзе атындағы жеке қазақ ұлттық атты әскер дивизиясы болып қайта құрылды. Бұл әскери бөлім қазақтың ұлттық бөлімшелерінің қалыптасуының бастамасы болды.

Қазақстан аумағында 14 облыстық және 152 аудандық әскери комиссариаттарды біріктірген орталық әскери басқару орган Қазақ әскери комиссариаты болды (Алматы қаласы) [2]. Әскери комиссариаттар жұмысы туралы ережеге сәйкес қызметтік және әскери жұмылдыру жұмыстарының барлық мәселелері бойынша олар еліміздің Қорғаныс халық комиссарының, колбасшылығының, Орта Азия әскери округ әскери кеңесі мен штабының бұйрықтары мен нұсқауларын, Қазақстан Үкіметінің қаулыларын басшылыққа алды. Орта Азия әскери округі және Қазақстан Үкіметінің қаулылары 1928

жылдан бастап алғаш рет қазақ жастарын Қызыл Армия қатарына шақыру басталды, бұл ұлттық әскери кадрларды қалыптастыруға елеулі ынталандыру болды.

1920 жылдары Орта Азия әскери округінде төрт ұлттық атқыштар дивизиясы құрылды: 1, 2, 3 және 4-ші Түркістан дивизиялары. 1936 жылдың қаңтарына қарай Орта Азия әскери округінің қарамағында 125 танк болды, олардың көпшілігі Т-26 танктері (99 бірлік) және 34 брондалған машиналар болды. 1937 жылы 48-ші қазақ атты әскер полкі мен 21-ші таулы атты әскер дивизиясының кейбір бөлімшелері де Қытайдың солтүстік-батысындағы Шыңжаң автономиялық ауданында Қытай әскери көмек көрсету бойынша жауапты үкіметтік тапсырманы абыроймен орындады [3].

Мемлекеттің әскери қауіпсіздік жүйесінде де органдар, мекемелер мен ұйымдар қызметінің заңдылығын тиісті қадағалауды қамтамасыз ететін белгілі ерекшеліктері бар тарихы қалыптасқан прокуратура органдары айрықша орын алды. Бұл ретте қызметтің ауқымы мен бүкіл аумақта заңдардың орындалуын қадағалау өкілеттіктерінің кеңдігі, сондай-ақ армияда қызмет өткеру шарттары прокурорлардан әскери тәртіпті сақтау шараларын талап етті.

Әскери прокуратураның ұйымдастырылуы мен қызметін егжей-тегжейлі реттейтін бірінші заңнамалық акт 1926 жылғы 20 тамыздағы Әскери трибуналдар мен әскери прокуратура туралы ереже болды [4], ол дивизиялардың, корпусстардың, округтердің әскери прокуратураларын құрудың іргелі құжаты болды. Орта Азия әскери округі әскери прокуратурасы да құрылды.

Әскери прокуратураға армияның барлық лауазымды тұлғалары мен мекемелерінің әрекеттері заңдылығын жалпы қадағалауды жүзеге асыру және жедел бұйрықтарды қоспағанда, заңды бұзатын бұйрықтарға, циркулярларға, қаулыларға және басқа да бұйрықтарға наразылық білдіру жүктелді.

Әскери прокурорлар мен олардың көмекшілері әскери трибуналдар орналасқан әскери округтер мен басқа да әскери құрамаларда болды. Бұл ретте округтердің әскери прокурорлары Кеңестік социалистік республикалар Одағының Жоғарғы Соты прокурорының әскери алқа және әскери прокуратура жөніндегі аға көмекшісіне, ал әскери трибуналдар орналасқан корпусстардың, дивизиялардың және басқа да әскери құрамалардың әскери прокурорларына тікелей бағынды, олар тиісті округтің әскери прокурорларына бағынды. Бұл ретте жергілікті әскери прокурорлар әскери трибуналдардан бөлініп, әскери округтер жанындағы дербес органдарға айналды.

Әскери прокуратуралардың жеке құрамы тәртіптік жауапкершілікке, қызметтік бағыныстылыққа, тағайындау, ауыстыру және қызметтен босату тәртібіне қатысты кейбір ерекшеліктермен барлық туындайтын құқықтары мен міндеттерімен мерзімді әскери қызметте болды.

Әскери прокуратуралардың жеке құрамы тәртіптік жауапкершілікке, қызметтік бағыныстылыққа, тағайындау тәртібі, ауыстыру және қызметтен босатуға қатыстыларын қоспағанда осы құқықтар мен міндеттерден туындайтын мерзімді әскери қызметте болды.

Ережеге сәйкес әскери прокуратура органдарына жүктелді [5]:

- Қызыл Армияның барлық лауазымды адамдары мен мекемелері әрекеттерінің заңдылығына жалпы қадағалауды жүзеге асыру;

- жедел бұйрықтарды қоспағанда, заңды бұзатын барлық бұйрықтарға, циркулярларға, қаулыларға және өзге де өкімдерге наразылық білдіру;

- қажет болған жағдайларда қылмыс жасаған адамдарға қатысты қылмыстық қудалауды қозғау;

- әскери трибуналдардың қарауына жататын істер бойынша прокурорлық қадағалаудың барлық функцияларын жүзеге асыру;

- Қызыл Армиядағы барлық алдын ала тергеу және анықтау органдарын, сол сияқты Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың арнайы бөлімдерін қадағалау;

- барлық тергеу және анықтау органдарына есепте тұрған әскери қызметшілердің барлық орындарда дұрыс ұсталуын қадағалау;

- әскери қызметшілердің анықталған теріс қылықтары бойынша тәртіптік қудалауды қозғау;

- әскери трибуналдардың үкімдерінің орындалуын қадағалау.

Ережеге сәйкес әскери прокуратура органдарына жүктелді [5]:

- Қызыл Армияның барлық лауазымды тұлғалары мен мекемелері әрекеттерінің заңдылығына жалпы қадағалауды жүзеге асыру;

- жедел бұйрықтарды қоспағанда, заңды бұзатын барлық бұйрықтарға, циркулярларға, қаулыларға және өзге де өкімдерге наразылық білдіру;

- қажет болған жағдайларда қылмыс жасаған адамдарға қатысты қылмыстық қудалауды қозғау;

- әскери трибуналдардың қарауына жататын істер бойынша прокурорлық қадағалаудың барлық функцияларын жүзеге асыру;

- Қызыл Армиядағы барлық алдын ала тергеу және анықтау органдарын, сол сияқты Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың ерекше бөлімдерін қадағалау;

- барлық тергеу және анықтау органдарына есепте тұрған әскери қызметшілердің барлық орындарда дұрыс ұсталуын қадағалау;

- әскери қызметшілердің анықталған теріс қылықтары бойынша тәртіптік қудалауды қозғау;
- әскери трибуналдар үкімдерінің орындалуына қадағалауды жүзеге асыру.

Әскери прокурорлар төмендегідей құқықтар берілді:

- Халық комиссариатының барлық лауазымды тұлғалары мен мекемелерінен заңға қайшы немесе сәйкес келмеген жағдайда қайта қарау және наразылық білдіру үшін олардың әскери және теңіз істері бойынша бұйрықтары, циркулярлары, қаулылары мен өзге де өкімдердерінің (жедел өкімдерді қоспағанда) көшірмелерін талап ету;

- жедел мәселелер жөніндегі отырыстарды қоспағанда, кеңесші дауыс құқығымен аталған комиссариат мекемелерінің барлық отырыстарына қатысу;

- әскери трибуналдардан үкімдердің орындалуын тоқтата тұру құқығымен қадағалау тәртібінде сот істерін талап ету;

- әскери трибуналдардың үкімдерін орындайтын барлық мекемелер мен лауазымды тұлғалардан қажетті ақпаратты талап ету құқығына ие болды.

1929 жылдың қаңтарынан бастап әскери прокуратураға Қызыл Армия шенеуніктерінің ғана емес, сонымен қатар әскери темір жол күзеті мен ерекше мемлекеттік маңызы бар кәсіпорындардың әскерлендірілген күзеті әрекеттерінің заңдылығын жалпы қадағалау жүктелді.

Кейіннен, 1933 жылы 17 желтоқсанда Кеңестік Социлистік республикалар Одағы прокуратурасының дербес мемлекеттік орган ретіндегі құқықтық мәртебесін бекітетін Кеңестік Социлистік республикалар Одағы прокуратурасы туралы ереже бекітілді [6]. Құрылымдық бөлімше ретінде Кеңестік Социлистік республикалар Одағы Прокуратурасының құрамына әскери прокуратура кірді (1 сурет).

Ережеде сонымен қатар прокуратура органдарының жүйесі мен құрылымын анықталды; құрылымдық бөлімшелер ретінде прокуратураға әскери және көлік прокуратуралары кірді, Кеңестік Социлистік республикалар Одағы Прокуратурасының орталық аппаратының функциялары, прокурорлар мен тергеушілер кадрларын іріктеу, тағайындау және тәрбиелеу функциялары тұжырымдалды.

1934 жылы ақпанда әскери прокуратураға ерекше мемлекеттік маңызы бар кәсіпорындар мен құрылыстардың әскерлендірілген күзетінің және әскерлендірілген өрт сөндіру қызметінің жауынгерлік және әкімшілік-шаруашылық құрамының адамдары, сондай-ақ жұмысшы-шаруа полициясының жедел-жауынгерлік және әкімшілік-шаруашылық құрамының адамдары жасаған, түзеу еңбек мекемелерінің жедел және әкімшілік-шаруашылық құрамының адамдары және ерекше мақсаттағы су асты жұмыстары экспедициясының қызметкерлері жасаған әскери қызмет және кейбір мемлекеттік қылмыстар туралы істерді қадағалау тапсырылды.

1934 жылы сәуірде Ішкі істер халықтық комиссариаты әскерлерінің әскери прокуратуралары ұйымдастырылып, оларға осы әскерлердің әскери қызметшілері мен әскерлендірілген ұйымдар қызметкерлерінің істерін тергеу және соттарда қаралуына қадағалауды жүзеге асыру жүктелді.

Әскери прокуратураны құру барысындағы елеулі оқиға 1938 жылы 3 маусымда Кеңестік Социлистік республикалар Одағы Прокуроры бекіткен заңдардың орындалуына жалпы қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі Әскери прокурорларға нұсқаулардың жариялануы болды. 1939 жылы Әскери тергеушілердің жұмыс әдістемесі бойынша нұсқаулықтар жарық көрді. Округтер мен армиялардың әскери прокурорларының жалпыәскерлік жиналыстарын өткізу тәжірибесі жалғасты. Әскери прокуратураның қатысуымен 1940 жылы анықтау органдарына жаңа Нұсқаулық енгізілді.

Әскери прокуратура органдары азаматтық-құқықтық оқу орындарын бітірген адамдармен жасақталды. Кеңестік Социлистік республикалар Одағы Жоғарғы Сотының Әскери алқасы және Орталық әскери прокуратура жанындағы әскери прокуратуралар мен әскери трибуналдар қызметкерлерінің біліктілігін арттыру мақсатында 1932 жылы әскери прокуратуралар мен әскери трибуналдардың жеке құрамын қайта даярлау бойынша қысқа мерзімді курстар құрылды, оларда жалпы құқық теориясы мен қылмыстық құқық мәселелерін дамытудағы соңғы жетістіктерді зерттелді [7].

1935 жылы басталған Қызыл Армияны кадрлық негізде жасақтауға көшу, армия санының айтарлықтай артуы және кейіннен әскери әділет органдарының кеңеюі арнайы дайындалған әскери зангерлердің айтарлықтай контингентінің қажеттілігін анықтады. Осы мақсатта 1936 жылы 17 маусымда Бүкілодақтық заң академиясында әскери заң факультетін құру туралы шешім қабылданды. Факультет армияға жоғары білікті әскери заң қызметкерлерін даярлау, сондай-ақ әскери заңнама саласында ғылыми жұмыстарды жүргізу мәселелерін шешті [8].

Қазақстан прокуратурасының тарихи қалыптасуы мен дамуы 1922 жылы 13 шілдеде Әділет халық комиссариаты құрамында мемлекеттік прокуратура құрылған кезде басталды. Әділет халық комиссары Ғұбайдолла Әлібеков бір мезгілде республика прокуроры қызметін атқара бастады [9]. Штаттық кесте бойынша республикада 9 губерниялық прокурор, 8 депутат, 21 камералық прокурор және 47 учаскелік прокурор болды [10]. Прокуратура қызметінің осы кезеңінің маңызды ерекшелігі оған дербес сала ретінде жалпы қадағалауды енгізу болды.

1933 жылы Қазақстан аумағындағы бөлімшелердегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті қадағалау қызметін қамтамасыз ету үшін Орта Азия әскери округінің әскери прокуратурасына бағынатын Алматы гарнизонының әскери прокуратурасы да құрылды. Құрылымдық бөлімшелер ретінде прокуратураның құрамына әскери және көлік прокуратуралары кірді.

1 сурет – Кеңестік Социалистік республикалар Одағы әскери прокуратура органдарының құрылымы (1933 жылы)

Қазақстанның әскери прокуратурасының қалыптасуына ұзақ уақыт Алматы гарнизонының әскери прокуратурасын басқарған М.Н. Данилов зор үлес қосты. «Мығым денелі, сымбатты, қағілез жан Михаил Никифорович әскери прокуратураның, әскерлерге гарнизонының дәліздерімен оқтай зырлап жүретін, сондықтан да оны орнынан табу қиын, әрі мүмкін емес еді» – деп жазды Қазақстан Республикасының тұңғыш әскери прокуроры М.Б. Мұқашев [11].

1930 жылдардың екінші жартысында жағдай айтарлықтай өзгерді. 1936 жылы Кеңестік Социалистік республикалар Одағының жаңа Конституциясы қабылданды. Осыған сәйкес Қазақ Кеңестік Социалистік республикасының Конституциясы 1937 жылғы 11 қарашада республикада Әділет халық комиссариаты мен прокуратураны бөлу туралы бұйрық шығарылып, ол тікелей Кеңестік Социалистік республикалар Одағы прокурорына есеп бере бастады. Сүлеймен Есқараев Қазақ Кеңестік Социалистік республикасының тұңғыш прокуроры болды. Прокуратураға сол кезеңде сот мекемелерінің кез келген істі іс жүргізудің кез келген сатысында талап ету құқығымен заңдардың дұрыс және біркелкі қолданылуын қадағалау, жоғары тұрған соттарға соттардың үкімдері мен шешімдеріне наразылық білдіру және олардың орындалуын тоқтата тұру; барлық соттарда қылмыстық қудалауды қозғау және айыптауды қолдау; мемлекеттік органдардың, мемлекеттік және жеке ұйымдар, полиция, қылмыстық іздестіру және еңбекпен түзеу мекемелері әрекеттерінің заңдылығы мен дұрыстығын қадағалау жүктелді.

Сонымен қатар, Қазақстан прокуратурасының тарихында қиын кезеңдер де болды. Орын алған жағдайларға байланысты ол адам құқықтары жөніндегі қызметін толық атқара алмады. 1937-1938 жылдары республиканың бұрынғы прокурорлары Нығмет Нұрмақов, Нұртаза Ералин, Жанайдар Сәдуақасов, Қанай Боранбаев, Боран Айтмағамбетов, Сүлеймен Есқараев сотталып, атылды. Сәдуақас Мәмбеев пен Мырзақұл Атаниязов 15 жылдан астам уақыт Ішкі істер халықтық комиссариатының лагерлерінде болды.

Қорытынды. Жалпы, прокуратура 1920-1930 жылдары мемлекет атынан барлық мемлекеттік органдар қызметінің заңдылығын қадағалауды жүзеге асырды. Әскери прокуратура армияның бірлестіктерінде, құрамаларында және әскери бөлімдерінде құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша барлық жұмыстарды жеткілікті шебер және сенімді басқарды, бұл әскери реформа үшін маңызды болды. Алматы гарнизонының әскери прокуратурасы қиын қалыптасу жолынан өтіп, Қазақстан аумағындағы әскерлерде заңдылықты, әскери тәртіпті және құқықтық тәртіпті нығайту жөніндегі міндеттердің орындалуын әрқашан жоғары деңгейде қамтамасыз етті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Козыбаев М.К., Белан П.С., Балакаев Т.Б. Исторический опыт защиты Отечества. Военная история Казахстана: учебное пособие для курсантов военных училищ и студентов гражданских учебных заведений. - Алматы: «Борки», 1999. – 352 с.
- 2 Архив Президента Республики Казахстан (АП РК), Ф.708, Оп.3/2, Д.147, Л.27-28.
- 3 Павлович С.Л. История национальных воинских формирований Рабоче-Крестьянской Красной армии в Средней Азии (1920-1938 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02. - Иркут. гос. ун-т. - Иркутск, 2019. – 28 с.
- 4 Крехов А.С. История зарождения и развития органов военной прокуратуры // Вестник науки. - 2020. - № 12 (33). – С.150-154.
- 5 Законодательство об обороне СССР: Систематический сборник законов, постановлений и инструкций [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://docs.historyrussia.org/> [Дата обращения: 11.10.2024].
- 6 Фридинский С.Н. История военной прокуратуры // Научно-практический журнал «Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации». - 2011. - № 6 (26). – С.31-37.
- 7 Военная прокуратура Казахстана: прошлое и настоящее. - Астана: ГВП РК, 2015. – 680 с.
- 8 Об образовании в составе Всесоюзной правовой академии при ЦИК Союза ССР военно-юридического факультета РККА / постановление ЦИК СССР от 17 июня 1936 года. - Москва, 1936. – 301 с.
- 9 История советской прокуратуры в важнейших документах. - М., 1952. – 85 с.
- 10 Алимпиева Т.Г. Этапы становления и развития прокуратуры Казахстана // Вестник Актюбинского государственного университета. - 2012. - № 4 (53). – С.55-61.
- 11 Мукашев М.Б. Очерки из одной жизни. - Алма-Ата, 1999. – 145 с.

Айтуганов Н.А., *докторант*

Алимкулов С.А., *философия докторы (PhD)*

Мақала редакцияға 2024 жылғы 22 қазанда келіп түсті

УДК 355:94(3)
МРНТИ 78.09.05

Д.К. АБРАИМОВ¹
М.И. МУХАМЕДЬЯРОВ²

¹ *Пограничная академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан,
г. Алматы, Республика Казахстан*

² *Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ КАК ОСНОВА КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Аннотация. В статье рассматривается феномен культурного наследия народов Великой степи. Актуальность исследования обусловлена исторической значимостью культурных традиций казахского народа в контексте их влияния на современные процессы укрепления национальной идентичности и культурного самосознания. Авторами сфокусировано внимание на исторических предпосылках формирования казахской государственности. Раскрыты различные периоды исторического прошлого народов Великой степи, отмечены особенности и уникальные социокультурные процессы в жизни и быте древних кочевых племен, чьи устои и традиции составили основу этнокультурного развития казахов. С помощью логических методов исследования описана культура и военное искусство саков и гуннов, как одних из наиболее ярких народностей, населявших территорию современного Казахстана. Исследовательская позиция авторов усилена приведенными результатами археологических исследований в Западном, Центральном и Восточном Казахстане. Подчеркивается необходимость дальнейшего изучения данной проблемы, особенно на фоне социального запроса и решения задач, поставленных Главой государства.

Ключевые слова: Великая степь, казахи, древние народы, кочевые племена, этнокультурное наследие, национальная идентичность.

Д.К. АБРАИМОВ¹
М.И. МУХАМЕДЬЯРОВ²

¹ *Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік
комитеті Шекара академиясы,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

² *Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫ ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Түйіндемe. Мақалада Ұлы дала халқының мәдени мұрасының феномені қарастырылған. Мақаланың өзектілігі ұлттық бірегейлік пен мәдени өзіндік сананы нығайтудың заманауи процестеріне қазақ халқының мәдени дәстүрінің ықпалының тарихи маңызымен байланысты. Авторлар қазақ мемлекеттігін қалыптастырудың алғышарттарына назар аударған. Ұлы дала халықтарының өткен тарихының әр түрлі кезеңдері ашып көрсетілген, қазақтардың этномәдени дамуының негізін құрайтын ғұрыптары мен дәстүрлері бар көне көшпенді тайпалардың өмірі мен тұрмысындағы әлеуметтік-мәдени процестерің бірегейлігі мен ерекшелігі айқындалған. Зерттеудің логикалық әдістерінің көмегімен заманауи Қазақстан аумағында қоныстанған халықтардың бірегейі ретіндегі сақтар мен ғұндардың мәдени және әскери өнері сипатталған. Авторлардың зерттеушілік ұстанымы Батыс, Орталық және Шығыс Қазақстандағы

D.K. ABRAIMOV¹
M.I. MUKHAMEDYAROV²

¹ *The Border Academy of the National Security
Committee of the Republic of Kazakhstan,
Almaty city, the Republic of Kazakhstan*

² *The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

THE CULTURAL HERITAGE OF THE GREAT STEPPE AS THE BASIS OF THE KAZAKH STATEHOOD

Abstract. The article studies the phenomenon of the cultural heritage of the peoples of the Great Steppe. The relevance of the study is due to the historical significance of the cultural traditions of the Kazakh people in the context of their influence on modern processes of strengthening national identity and cultural self-knowledge. The authors focus on the historical prerequisites for the formation of Kazakh statehood. They reveal various periods of the historical past of the peoples of the Great Steppe, the features and unique socio cultural processes in the life and everyday life of ancient nomadic tribes, whose foundations and traditions formed the basis of the ethno cultural development of the Kazakhs. The authors describe with the help of logical research methods the culture and military art of the Saks and Huns, as some of the most striking nationalities inhabiting the territory of

археологиялық зерттеу нәтижелеріне бағытталған. Аталған проблеманы әсіресе Мемлекет басшысымен әлеуметтік сұраныс пен тапсырмаларын орындау аясында ары қарай зерделеу қажеттілігі аталып өтеді.

Түйінді сөздер: Ұлы дала, қазақтар, көне халықтар, көшпенді тайпалар, этномәдени мұра, ұлттық бірегейлік.

modern Kazakhstan. The research position of the authors is strengthened by the results of archaeological research in Western, Central and Eastern Kazakhstan. The need for further research of this problem is emphasized, especially against the background of social demand and solving the tasks set by the Head of State.

Key words: Great Steppe, Kazakhs, ancient peoples, nomadic tribes, ethno cultural heritage, national identity.

Введение. Глава государства К.К. Токаев на третьем заседании Национального курултая «Адал адам – Адал енбек – Адал табыс» 15 марта 2024 года отметил, что «для уверенного движения вперед мы должны в полной мере осознать масштаб национальной истории, оберегать и продвигать свое культурное наследие. Казахстан является прямым преемником кочевой цивилизации Великой степи» [1].

В новых исторических условиях возникла насущная необходимость в поиске ответов на вопросы о культуре народов Великой степи, целях, задачах, формах и методах идеологической и воспитательной работы, содержании политики в духовно-нравственной сфере.

Цель исследования – на основе анализа рассматриваемой проблемы переосмыслить феномен культурного наследия народов Великой степи в контексте формирования национальной идентичности казахов.

Задачи:

1) рассмотреть и проанализировать исторические предпосылки формирования казахской государственности;

2) раскрыть основные этапы формирования казахской государственности;

3) изучить и актуализировать культурное наследие народов Великой степи.

Материалы и методы исследования. Источниковую базу исследования составили научная литература и материалы из сети интернет. В исследовании использованы логические методы научного поиска, такие как анализ, синтез, обобщение и визуализация.

Результаты исследования и их обсуждение. Культура, культурное наследие народа является существенным фактором, влияющим на духовно-нравственное развитие любого народа. Общеизвестно, что культура каждого народа выражает особенности быта, традиций, обычаев, оставляя в истории неповторимый след. В этом плане многовековая культура Великой степи служит источником духовного развития казахского народа в историческом процессе становления его государственности. В статье ставится задача показать влияние культуры, культурного духовного и педагогического наследия великих представителей Востока, проживавших в Великой степи, т.е. наших предков, в процессе становления его государственности. Отмечается, что культурное наследие казахского народа уходит корнями вглубь веков, от орхон-енисейских древних письменных памятников VI-VIII веков до наших дней.

Казахи, будучи тюркским народом и жителями Великой степи испокон веков имели громадную единую территорию, единый язык и единую национальную культуру. Другими словами, предки казахов в Великой степи имели все атрибуты государственности вне зависимости от названия: Тюркский каганат или Сакские царства, государства гуннов или Золотой орды, закономерным наследником которых по праву считается Казахское ханство.

Надо знать, что культурное наследие Великой степи ведет свое начало с глубокой древности. Дальние предки современных казахов еще в те далекие времена сумели создать бессмертные творения духовного наследия. Культурное наследие Великой степи – это, прежде всего, богатое *устное народное творчество* нашего народа и его предков, в котором от поколения к поколению передавались ценнейшие мысли мудрецов *биев* и *жырау*, их мудрые изречения и назидания как великих мыслителей Востока, народные песни *акынов*, их неповторимые и оригинальные кюи, литературно-художественные произведения и поэзия, славные традиции и обычаи народа, а также архитектурные памятники Великой степи [2]. Уникальность культурного наследия казахского народа в том, что все богатство духовности и нравственности передавалось через устное народное творчество. *Сказки, легенды, шежире и дастаны* преобразались, передаваясь от поколения к поколению, из уст в уста дополнялись новыми оттенками. До сегодняшнего дня в арсенале этнопедагогики казахского народа применяются своеобразные средства и приемы воспитания – *благословение, клятва, напутствие, айтыс (песенные состязания)* и др. Богатейшее культурное наследие Великой степи бесценно. Оно буквально пронизано национальными ценностями, является важнейшим фактором и источником патриотического и духовно-нравственного воспитания в суверенном Казахстане в процессе становления и развития нашей государственности.

В условиях глобализма и размывания духовно-нравственных ценностей особенно необходимо знать все богатство культурного наследия наших предков, которое располагает многочисленными средствами, методами и приемами воспитания, подготовки подрастающего поколения к самостоятельной жизни. В процессе информационных атак, подвергающих сомнению историю и культуру казахской государственности, встречаются высказывания о том, что кочевые народы, в том числе и наши предки, не создавали и не имели такой культуры, как например, оседлые народы. Исторические труды известных ученых об истории и культуре великих кочевников, включая саков, массагетов, гуннов и тюрков, опровергают эти суждения.

Действительно, своя, ныне существующая казахская письменность появилась позднее, чем, например, у других оседлых народов. Однако это не значит, что казахи не знали письменности. Издревле казахские рода и племена (найманы, канглы, жалаиры, аргыны, кипчаки, керей, коньраты и др.) пользовались тюркской, китайской и уйгурской письменностями [3]. Позднее, начиная с VIII века, когда древнетюркские племена приняли ислам, тюркская письменность начала вытесняться арабским письмом. Несмотря на исторические перемены, тюркская письменность сохранилась на целые столетия.

Богатство культурного наследия Великой степи подтверждается результатами археологических исследований, которые свидетельствуют о том, что кочевые племена казахской степи были не только великими воинами и искусными скотоводами, но и замечательными зодчими, скульпторами, художниками и металлургами. Так, например, в 1966-1969 годах отрядом Мангышлакской комплексной экспедиции под руководством А.Г. Медоева найдены многочисленные памятники эпохи палеолита (10-е тысячелетие до н.э.) на побережье Сарыташ полуострова Тюбкараган и в долинах рек Шахбагата и Кумакапе (Мангыстау) [4].

Особенно интересен расположенный у залива Сарыташ подземный храм Шахбагата, где воплощаются древние традиции искусства кочевников. Аналогичных сооружений на территории азиатской части бывшего СССР не обнаружено. Храм вырублен в монолитной скале почти тысячу лет назад. Стены четырехугольной башни-минарета украшают орнамент, изображения животных, бой конных лучников, в котором прекрасно передан напряженный момент схватки. На рисунках часто встречаются изображения в виде раскрытой ладони. Выкованная из железа и надетая на шесть ладонь была как бы знаменем, под которым сражались когда-то местные казахские племена [5].

В период средневековья на территории Казахстана преимущественно в его южных областях имелись десятки цветущих городов с прекрасными дворцами и мечетями, величественными мавзолеями. Об этом свидетельствуют многочисленные раскопки казахстанских археологов, проведенные в последние годы предыдущего столетия. Как известно, самые ранние образцы письменности дальних предков современных казахов Тюркского Каганата называются орхоно-енисейским или древнетюркским руническим письмом. К примеру, среди таких письменных памятников наиболее известны надписи на камнях в честь тюркского хана Бильге-кагана и выдающегося полководца Тюркского Каганата Кюль-Тегина (VI век). Эпитафия Кюль-Тегину, политическому и военному деятелю второго Тюркского Каганата, прославившегося героическими военными походами и личным мужеством – это памятник рунической письменности VIII века найденного в 1889 году исследователем Н.М. Ядринцевым в урочище Кошо-Цайдам на берегу реки Кокшин-Орхон Монголия [6]. Особый интерес представляет то, что на одном из этих камней высечены изречения о жизни и быте, культуре, подвигах древних степных кочевников на фоне общей истории Тюркского каганата. Примечательно и то, что многие, художественные образы, крылатые слова, меткие сравнения, содержащиеся в надписях на каменных стенах в Тюркском каганате в честь Кюль-Тегина, Тоньюкука, Бильге-Кагана, и поныне бытуют в современном казахском языке. С позиций сегодняшних дней интерес представляют помещенные в эпитафии идеи о сплоченности тюркского народа и его основных ценностях.

Все, что накоплено веками, является достоянием человечества. Несомненной задачей стоит сохранение и сбережение его будущих поколений. Также интересно, что по сведениям ученых, на сегодняшний день самой древней культурой, приручившей лошадь, может считаться Ботайская культура, существовавшая между 3700 и 3000 годами до н.э. на севере современного Казахстана [7]. Археологические исследования в *центральной Казахстане* показывают о наличие богатейшей меднорудной сырьевой базы, задействованной древними металлургами. Ярким памятником древнего металлургического производства Великой степи является комплекс Алат эпохи поздней бронзы (2-е тысячелетие до н.э. – VIII век до н.э.). Бытует ошибочное мнение, о том, что кочевые народы Великой степи считались варварами, захватчиками, разрушителями, не имевшими государственности и культуру, как например оседлые народы.

Культура приручения лошади, первые седла, «штаны для всадника», стремена, древние храмы и строения, освоение железа и меди, искусство тактики боя и изобретения передовых видов оружия, формирование традиций чести и достоинства в воспитание детей у кочевых народов опередили достижения живших на одном месте оседлых народов. Особую страницу в истории Великой степи

занимают подвиги наших предков в военных сражениях, создание ими великих царств и империй. Очевидно, что создать великое государство или победить сильного противника в равном бою можно лишь при устойчивой системе государственного управления и военного искусства, которые также являются элементами общей культуры народа.

Возьмем, к примеру, саков – самый древний кочевой народ Великой степи. Саки – (др. перс. Sak), собирательное название группы кочевых и полукочевых племен I тыс. до н.э. – первых веков нашей эры, проживавших в степи [8]. По одному из преданий слово ҚАЗАҚ (Свободный, вольный) произошло именно от слова «Сак», с добавлением предлога «КА» (Великий) к слову «Сак» «Ка – Сак» о – (Великий Сак). Саки-Тиграхаунды проживали в основном на территории Южного Казахстана и Жетысу. Ярким воплощением культуры сакского народа является «Золотой человек» – условное название археологической находки – сакского воина в золотой одежде, найденного в 1969-1970 годах в 53,5 километрах от Алма-Аты в результате раскопок кургана Иссык. Сакская стратегия ведения военных действий являлась предшественницей тюркской: отступление конных армий с заманиванием противника вглубь территории и стрельба из лука – на полном скаку, убегая от противника, стрелять, обернувшись назад (рис. 1).

Рисунок 1 – Изображение сакских воинов

Самое раннее описание саков-массагетов, их царицы Томирис – (570-520 годы до н.э.), ставшей символом героизма, отваги и правосудия Великой Степи приводит древнегреческий историк Геродот [9]. По преданию после победы над персидским войском царица саков Томирис сунула в мешок, наполненный человеческой кровью отрубленную голову предводителя персов, Кира-завоевателя со словами: «Ты жаждал крови, царь персов, так пей ее теперь досыта!». Геродот называет эту битву самой жестокой из тех, которые были в те далекие времена [9, с. 150].

Культура саков известна высокой степенью развития. Главным компонентом в искусстве саков был «звериный стиль», сложившийся в VII-VI веках до н.э. и получивший распространение среди племен Сибири, Казахстана, Средней Азии, юга Восточной Европы. Это образы различных животных, которыми оформлялись предметы быта, одежда, посуда, оружие. Многие элементы материальной культуры саков стали достоянием современных народов. От саков заимствованы длинные штаны и короткий кафтан, к которым восходят брюки и пиджак, составляющие основу современной мужской и женской одежды. К сакам восходят также мягкие кожаные сапоги и войлочная остроконечная шапка – прообраз казахского колпака.

В одном ряду с саками можно назвать гуннов, представлявших древний народ, который сложился в степях во II-IV веках нашей эры, на основе мигрировавших из Центральной Азии хунну [10]. Первые упоминания о гуннах относят ко II веку до н.э. – I веку н.э. в Забайкалье. Откочевав далее на запад, они образовали государство Юэбань в *восточном Казахстане*. Военное искусство гуннов было высочайшим. Историки пишут о таком весьма важном тактическом маневре гуннов, как притворное бегство с последующим внезапным возвращением в бой. Эта военная хитрость весьма характерная для евразийских кочевников, в исполнении гуннов была чрезвычайно эффективной. Во время притворного отступления они метко стреляли с поворотом назад, и не ожидавшие этого враги, уверенные в скорой победе и поэтому ослабившие свое внимание, несли весьма значительные потери. В качестве еще одного излюбленного тактического действия гуннов источники называют стремительное окружение вражеского боевого порядка противника. Классическая тактика гуннов – тактика «рассыпного строя», которая заключалась в охвате построения противника по фронту, с флангов и интенсивном обстреле из луков с дистанции прицельной стрельбы. При попытке неприятеля перейти в наступление, строй легковооруженных конных воинов без труда «рассыпался» в разные стороны с тем, чтобы уйти из-под удара и вновь окружить противника, отступив на некоторое расстояние (рис. 2).

Рисунок 2 – Иллюстрация сражения гуннов

Стремительная кавалерия евразийских номадов оставалась практически неуязвимой для менее мобильной и тяжеловооруженной пехоты, из которой состояли армии древних и средневековых земледельческих государств, и могла наносить противнику ощутимые потери, не вступая с ним в ближний бой, за счет очень высокой маневренности и эффективной стрельбы по цели. Гунны также активно практиковали устройство всевозможных засад и ловушек.

Материалы, собранные в ходе археологических исследований постоянных поселений гуннов, показали, что найденные в ходе раскопок железные серпы, плуги, ручные мельницы, зернотерки и другие орудия труда, являются ярким свидетельством развития земледелия у гуннов.

Заключение. Сегодня Казахстан – «это сердце» Великой степи, современное государство занимающее территорию от Каспия до Алтайских гор, от Уральского хребта до высокогорного Алатау. Вся эта огромная территория завоевана и защищена нашими предками в ходе многолетних войн и испытаний. Поэтому изучение великой истории своего народа – это долг и обязанность всех граждан нашего Отечества. Результаты исследования подчеркивают особую актуальность рассматриваемой проблемы, особенно на фоне современной государственной политики. Культурное наследие предков продолжает вдохновлять новое поколение казахстанцев, укрепляя единство нации и ее стремление к процветанию, уважению традиций. Осмыслению своей идентичности создают основу для построения сильного и независимого Казахстана.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на третьем заседании Национального курултая «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://akorda.kz/ru/vystuplenieglavy-gosudarstva-ktokaevana-tretem-zasedaniinacionalnogo-kurultaya-1525116> [Дата обращения: 30.09.2024].
- 2 Жарикбаев К.Б., Калиев С.К. Антология педагогической мысли Казахстана. - Алматы: Рауан, 1995. – 512 с.
- 3 Аджи М. Кипчаки. Древняя история тюрков и Великой Степи. - М.: ОАО «Типография «Новости», 1999. – 175 с.
- 4 Мендикулов М.М. Памятники полуострова Мангышлака и западного Устюрта. - Алма-Ата: Изд-во Академии наук КазССР, 1956. – 41 с.
- 5 Мелиоранский П. Памятник в честь Кюль Тегина. - СПб.: Изд-во типографии Императорской Академии наук, 1899. – 145 с.
- 6 Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. - М.: Изд-во Академии науки СССР, 1951. – 452 с.
- 7 Жарикбаев К.Б. Из истории развития педагогической мысли в дореволюционном Казахстане. - Алма-Ата, 1978. – 82 с.
- 8 Осипов Ю.С. Большая Российская энциклопедия. - Москва, 2015. – 766 с.
- 9 Доватур А.И., Калиистов Д.П., Шишова И.А. Народы нашей страны в «Истории» Геродота. - Москва: Наука, 1982. – 455 с.
- 10 Thompson E. A. The Huns. - Oxford: Blackwell Publishing, 1999. – p.340.

Абраимов Д.К., доктор военных наук, профессор
Мухамедьяров М.И., магистрант

Статья поступила в редакцию 5 ноября 2024 года

УДК 623

МРНТИ 78.25.12

Г.М. КОЙШИГАРИНА**Т.А. САМАЕВ***Национальный университет обороны Республики Казахстан,**г. Астана, Республика Казахстан***К ВОПРОСУ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ**

Аннотация. В статье на основе научного исследования раскрываются вопросы истории создания и применения ядерного оружия как одни из важных аспектов международной безопасности и военно-политических исследований XX века. В научной работе рассмотрено проблемное поле, обусловленное появлением ядерного оружия как научно-технической разработки в условиях Второй мировой войны и ставшей результатом многолетних усилий ведущих ученых мира. Значительное внимание уделяется анализу первых проектов, таких как «Манхэттенский проект» в Соединенных Штатах Америки. Освещены этапы развития ядерной технологии, а также конструкции ядерных боеприпасов того периода. Примеры применения ядерного оружия, такие как бомбардировка Хиросимы и Нагасаки, продемонстрировали разрушительную мощь новой технологии и способствовали формированию общественного мнения против ее использования в будущем. Авторами произведена систематизация научно-исторических фактов, по разработке и применению атомного оружия. Изучение и анализ вопросов дальнейшего развития атомной науки может значительно обогатить историографию военной науки Вооруженных Сил Республики Казахстан.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Вооруженные силы, ядерное оружие, цепная реакция, изотопы урана, тритиевый эквивалент.

Г.М. КОЙШИГАРИНА**Т.А. САМАЕВ***Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы***ЯДРОЛЫҚ ҚАРУДЫ ЖАСАУ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ ТАРИХЫ МӘСЕЛЕСІНЕ**

Түйіндеме. Ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, мақалада XX ғасырдағы халықаралық қауіпсіздік пен әскери-саяси зерттеулердің маңызды аспектілерінің бірі ретінде ядролық қаруды жасау және қолдану тарихы ашылады. Ғылыми жұмыста екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі ғылыми-техникалық даму ретінде ядролық қарудың пайда болуынан туындаған және әлемнің жетекші ғалымдарының көп жылғы күш-жігерінің нәтижесіне айналған проблемалық өріс қарастырылады. Америка Құрама Штаттарындағы Манхэттен жобасы сияқты алғашқы жобаларды талдауға көп көңіл бөлінеді. Ядролық технологияның даму кезеңдері, сондай-ақ сол кезеңдегі ядролық қарудың конструкциясы камтылған. Хиросима мен Нагасакиді бомбалау сияқты ядролық қаруды қолдану мысалдары жаңа технологияның жойқын күшін көрсетті және оны болашақта қолдануға қарсы қоғамдық пікірді қалыптастыруға көмектесті. Авторлар атом қаруының дамуы мен қолданылуына қатысты ғылыми және тарихи фактілерді жүйелеген. Атом ғылымын одан әрі дамыту мәселелерін зерделеу және талдау Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің әскери ғылымының тарихнамасын айтарлықтай байыта алады.

G.M. KOISHIGARINA**T.A. SAMAEV***The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan***ON THE HISTORY OF THE CREATION AND USE OF NUCLEAR WEAPONS**

Annotation. The article, based on scientific research, reveals the issues of the history of the creation and use of nuclear weapons as one of the important aspects of international security and military-political studies of the twentieth century. The scientific work examines the problem field caused by the emergence of nuclear weapons as a scientific and technical development in the context of World War II and which was the result of many years of efforts by leading scientists in the world. Considerable attention is paid to the analysis of the first projects, such as the Manhattan Project in the United States of America. The stages of development of nuclear technology, as well as the design of nuclear weapons of that period are covered. Examples of the use of nuclear weapons, such as the bombing of Hiroshima and Nagasaki, demonstrated the destructive power of the new technology and contributed to the formation of public opinion against its use in the future. The authors systematized scientific and historical facts on the development and use of atomic weapons. The study and analysis of issues of further development of atomic science can significantly enrich the historiography of military science of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасы, Қарулы Күштер, ядролық қару, тізбекті реакция, уран изотоптары, тротил баламасы.

Keywords: Republic of Kazakhstan, armed forces, nuclear weapons, Chain reaction, uranium isotopes, TNT equivalent.

Введение. Особый драматизм придает тот факт, что явление деления ядра урана было открыто на рубеже 1938-1939 годов, когда скорое вооруженное столкновение в Европе стало уже практически неотвратимым, но мировое научное сообщество было еще единым. Если бы это произошло всего на год-два раньше, а такое вполне могло случиться, очень вероятно, что атомное оружие было бы применено в Европе, причем наибольший научно-технический потенциал для его создания имела Германия. После начала Второй мировой войны, когда коллективный разум физиков был разделен линиями фронтов, а фундаментальная наука была отложена до лучших времен, это открытие вообще могло не состояться. Как бы там ни было, деление ядер урана было открыто, что послужило толчком к развитию ядерной техники.

Ко времени открытия деления ядер урана было уже известно, что природный уран представляет собой смесь двух основных изотопов – 99,3 % ^{238}U и 0,7 % ^{235}U . Вскоре было показано, что цепная реакция возможна в изотопе ^{235}U . Таким образом, задача овладения ядерной энергией сводилась к задаче промышленного разделения изотопов урана, технически очень сложной, но вполне разрешимой. В условиях начинавшейся большой войны вопрос создания атомной бомбы становился вопросом номер один [1, с. 42].

Цель исследования – изучение и анализ истории по созданию и разработки ядерного оружия первого поколения.

Задачи:

- 1) проанализировать исторические процессы создания и разработки конструкции первых американских атомных бомб;
- 2) раскрыть аспекты целесообразности применения атомной бомбы в период Второй мировой войны.

Материалы и методы исследования. Исследование проводилось на основе изучения отечественной и зарубежной научной литературы методами теоретического исследования (историческом, логическом, идеализации).

Результаты исследования и их обсуждение. Пионером в разработке ядерного оружия, можно считать Францию. Имея отлично оснащенную лабораторию в Коллеж де Франс и государственную поддержку, французы выполнили много фундаментальных работ в ядерной области. В 1930-х годах Франция скупала все запасы урановой руды в Бельгийском Конго, что составляло половину всего мирового запаса урана. В 1940 году, после падения Франции, эти запасы были переправлены в Америку. Впоследствии вся американская ядерная программа базировалась именно на этом уране [1, с. 42].

В Англии работа по исследованию деления урана начались позже, чем во Франции, зато сразу с четкой направленностью на создания атомного оружия. Британцы выполнили расчет критической массы урана ^{235}U , который не превышал 100 кг, а не тонн, как предполагали ранее. В дальнейшем оказалось, что эта скорость была сильно завышена. В связи с уязвимым положением Великобритании под немецкими бомбами, работы были перенесены в Канаду, а потом и в Соединенные Штаты Америки (далее – США).

Работа над атомной бомбой в США началась под влиянием Англии с помощью физиков, как отечественных, так и эмигрировавших из Германии. 2 декабря 1942 года в Чикаго запущен первый атомный реактор на природном уране и графите, в качестве замедлителя, а 13 августа 1945 года создан Манхэттенский проект, увенчавшийся созданием атомной бомбы в 1945 году. Финансовые и интеллектуальные затраты обещали быть огромными. В США построены обогатительные заводы по предлагаемым методам того времени [1, с. 43]. Создание американских атомных бомб обошлось недешево. Общие затраты оцениваются суммой, превышающей 2 млрд. долл. США. Рассмотрим конкретное описание конструкции первых американских атомных бомб – знаменитых «Малыша» и «Толстяка» (рис. 1, 2).

Рисунок 1 – Атомная бомба «Малыш»

В период разработки и в 1945 году они назывались скромным словом изделие, но после войны, с официальным принятием изделий на вооружение, они получили соответствующую маркировку. «Малыш», «Толстяк» получили обозначение соответственно Mk.I и Mk.III [1, с. 44].

Рисунок 2 – Атомная бомба «Толстяк»

Конструкция бомбы пушечного типа Little Boy («Малыш») была разработана под руководством Уильяма Парсонса. Принцип ее действия был основан на создании критической массы урана – 235 путем сближения двух подкритических масс в орудийном стволе. Схема такой бомбы и основные методы разделения изотопов урана изложены еще в английском отчете Комитета Томсона, переданном американским специалистам осенью 1941 года, поэтому «Малыша» можно с полным основанием называть бомбой английского типа. В отчете Комитета Томсона указывалось основная трудность на пути реализации пушечной схемы – это большая требуемая скорость сближения подкритических масс. Она необходима для того, чтобы не допустить преждевременного разлета урана при начале цепной реакции. Дальнейшие исследования показали, что эта оценка завышена, и при условии использования для начала цепной реакции нейтронного инициатора, скорость сближения подкритических масс может быть намного меньшей – порядка 300-500 м/с. Кроме того, задача существенно облегчалась тем, что конструкция была одноразовой, поэтому запас прочности ствола можно было принять близким к единице.

Масса уранового заряда «Малыша» составляла 60 кг, из которых 25 кг приходится на снаряд, а 35 кг – на мишень. Это значение примерно соответствует критической массе урана – 235 – 80% обогащения. Для быстрого развития цепной реакции и, следовательно, высокого коэффициента использования делящихся материалов применен нейтронный инициатор, установленный на дне мишени. Корпус «Малыша» имел цилиндрическую форму и, по мнению летчиков, больше всего напоминал мусорный бак с хвостом. Длина «Малыша» составляет 3200 мм, диаметр – 710 мм, полный вес – 4090 кг. Бомба имела один узел подвески. После отделения от самолета бомба свободно падала по баллистической траектории, достигая у земли околозвуковых скоростей. Благодаря передней центровке и большому удлинению, «Малыш» выгодно отличался от «Толстяка» устойчивостью на траектории и, следовательно, хорошей точностью попадания. Расчетный тротиловый эквивалент «Малыша» составлял от 10 до 15 кт [1, с. 45].

Другой путь создания атомной бомбы базировался на использовании плутония. Основная трудность в создании плутониевой бомбы заключалась в свойствах самого плутония. Он делится интенсивнее, чем уран, поэтому критическая масса для плутония существенно меньше, чем у урана. Как было сказано ранее, критическое состояние можно получить не только быстрым сближением двух масс (для плутония этот путь не выгоден, в силу ряда причин), но и путем увеличения плотности подкритической массы делящегося материала. Плутоний для этого подходил лучше, чем уран. В связи с этим, отработка импозивного заряда требовала большого объема взрывных экспериментов с инертным веществом вместо плутониевого ядра. После интенсивных работ, 7 февраля 1945 году испытан импозивный заряд (без делящихся материалов), показавший удовлетворительные результаты. Это позволило открыть путь к созданию атомной бомбы «Толстяк» [1, с. 47].

Принцип действия бомбы импозивного типа и само слово импозия оставались в США секретными даже после опубликования в 1946 году известного официального отчета «Атомная энергия для военных целей». Вершиной второго, плутониевого, направления Манхэттенского проекта стала бомба Mk.III «Толстяк». Тротиловый эквивалент заряда составлял 22 кт. Ядерный заряд был установлен в баллистическом корпусе эллиптической формы, напоминающей дыню, отсюда и прозвище – «Толстяк». Максимальный диаметр бомбы составлял 1520 мм, длина – 3250 мм, полная масса – 4680 кг. В отличие от

«Малыша», плутониевая бомба «Толстяк» изготавливалась серийно, хотя в 1945 году это был только экспериментальный образец, собранный физиками и техниками из Лос-Аламоса [1, с. 48].

Проводя прямую связь между двумя рассматриваемыми конструкциями первых американских атомных бомб, рассмотрим вопрос о боевом применении ядерного оружия. Создатели бомбы, политическое руководство и военные торопились: опасались появления ядерного оружия у Германии, поэтому ни у кого не было сомнений, что бомбу сбросят на Германию. Но Германии повезло – она капитулировала 9 мая 1945 года. Единственным противником оставалась Япония.

В качестве объектов атомной бомбардировки были выбраны четыре японских города, удовлетворявших требованиям по применению атомной бомбы: Хиросима, Ниигата, Кокура и Киото. Впоследствии Киото – город-памятник, древняя столица Японии, по решению военного министра Стимсона вычеркнута из черного списка. Его место занял портовый город Нагасаки. Окончательное решение о применении было за президентом Трумэном (Рузвельт к тому времени уже умер) и оно было положительным.

Первая атомная бомбардировка была намечена на 6 августа 1945 года. Основная цель – Хиросима, запасные – Кокура и Нагасаки. В 8 часов 16 минут 6 августа через 43 секунд после сброса, «Малыш» взорвался на высоте 580 м над городом. Эпицентр взрыва находился в 170 м к юго-востоку от точки прицеливания – моста Айой в самом центре города. Результаты 15-килотонного взрыва превзошли все ожидания. Город Хиросима с населением 368 тысяч человек был разрушен практически полностью. Погибли 78 тысяч и ранено 51 тысяч человек. По японским, более достоверным, данным число погибших значительно больше. Основной причиной гибели людей были ожоги и, в меньшей степени, радиационное облучение. Уничтожено 70 тысяч строений – 90% всего города. Хиросима навсегда стала пугающим символом Третьей мировой войны, возможно, не состоявшейся только благодаря ей [1, с. 52].

Вторая атомная бомбардировка была запланирована на 12 августа 1945 года, но внезапно перенесена на 9 августа 1945 года. Президент Трумэн спешил, возможно, он просто опасался, что Япония капитулирует раньше. В отличие от рейда на Хиросиму, вторая атомная бомбардировка проходила очень тяжело. Погода стремительно ухудшалась. Поэтому командир группы майор Суини повел свой самолет В-29 на основную цель – Кокуру. Однако тем временем ветер над Японией изменил направление. Но густой дым над горевшим после очередного налета металлургическим комбинатом Явата закрыл Кокуру. Майор Суини сделал три захода на цель, но прицельное бомбометание было невозможно. Было решено идти на запасную цель – Нагасаки. Над ней тоже было облачно, но контуры залива все же просматривались на экране радиолокационного прицела. В 11 часов 02 минуты 9 августа «Толстяк» взорвался на высоте 500 м над промзоной Нагасаки примерно в 2 км севернее точки прицеливания [1, с. 53].

Хотя бомба была почти вдвое мощнее «Малыша», результаты взрыва были скромнее, чем в Хиросиме: погибли 35 тысяч человек, ранено 60 тысяч. Сыграла свою роль большая ошибка прицеливания и конфигурация города, расположенного в долинах двух рек, разделенных холмами [2, с. 153].

Подчеркнем, что к весне 1945 года правящие круги Японии уже осознали, что война проиграна, и начали готовить почву для заключения перемирия на приемлемых для себя условиях. Но правительство Трумэна оставляло эти усилия без внимания, готовясь положить на стол свой главный, атомный, козырь. Потсдамская декларация требовала от Японии, по сути, безоговорочной капитуляции. После Хиросимы и Нагасаки условия капитуляции были Японией приняты [3, с. 87].

Допустим, что Америка в 1945 году не имела бы атомного оружия. Тогда американцам пришлось бы проводить высадку непосредственно на Японские острова. Эта компания, по оценке некоторых экспертов, могла стоить американцам потери до 1 миллиона солдат. Японские солдаты и камикадзе уже доказали свою самоотверженность, а общественное мнение Америки шокировано огромными потерями на Иводзиме и Окинаве. Правда, в 1945 году американская бомбардировочная авиация была уже в состоянии сравнять с землей все японские города и промышленные предприятия с помощью обычных бомб, но это обернулось бы гораздо большим количеством жертв среди мирного населения, чем в Хиросиме и Нагасаки.

Заключение. Таким образом, вопросы истории создания и применения ядерного оружия занимают особое место в изучении современных международных отношений и глобальной безопасности. Разработка ядерного оружия, начиная с первых проектов и заканчивая современными арсеналами, показала не только мощь научно-технического прогресса, но и его неоднозначные последствия для человечества. На протяжении второй половины XX века ядерное оружие представлялось, с одной стороны, как мощный инструмент сдерживания, а с другой – как глобальная угроза, способная уничтожить цивилизацию.

Сегодня ядерное оружие продолжает оказывать серьезное влияние на геополитические стратегии и международную политику. Угроза его применения требует усилий в области нераспространения и разоружения, а также разработки новых подходов к обеспечению безопасности, учитывающих как военно-политических, так и гуманитарные аспекты. Современные инициативы, такие как договоры о нераспространении, требуют пересмотра и адаптации к текущим реалиям, чтобы гарантировать их

эффективность в условиях нарастающих международных напряженностей [4, с. 45]. Можно отметить, что понимание истории и последствий ядерного оружия является ключевым для разработки ответственного подхода к его контролю и предотвращению ядерных конфликтов. Только путем конструктивного диалога и взаимных усилий возможно построение устойчивой системы безопасности, где ядерное оружие утратит свою значимость в качестве угрозы для человечества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Кузнецов К., Дьяконов Г. Главный калибр // Научно-популярный журнал ВВС «Авиация и космонавтика». - 2013. - № 3. – С.42-54.
- 2 Распространение оружия массового поражения – угроза безопасности государства. Химическое оружие [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://vm.ric.mil.ru> [Дата обращения: 14.11.2024].
- 3 Как действовать в условиях применения ядерного, химического и бактериологического оружия: - М.: Военное издательство МО СССР, 1963. – 127 с.
- 4 Самаев Т.А. Подготовка войск радиационной, химической и биологической защиты: проблемные вопросы и направления совершенствования // Военно-теоретический журнал «Бағдар-Ориентир». - 2023. - № 4. – С.45-49.

Койшигагира Г.М., кандидат исторических наук, ассоциированный профессор (доцент)
Самаев Т.А., докторант

Статья поступила в редакцию 13 ноября 2024 года

УДК 355.41
МРНТИ 81.01.08

Д.Ж. РАХМЕТОВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВНУТРЕННИХ ВОЙСК НАРОДНОГО КОМИССАРИАТА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ В ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. В статье представлен краткий исторический обзор организации технического обеспечения внутренних войск в период Великой Отечественной войны. Автор анализирует организацию технического обеспечения в условиях ведения крупномасштабных боевых действий, включая оборонительные, контрнаступательные и наступательные операции, где участвовали части и подразделения внутренних войск Народного комиссариата внутренних дел Советского Союза. На основе архивных материалов приведены статистические данные по укомплектованности вооружением и военной техникой внутренних войск. Рассмотрены положительные результаты в организации технического обслуживания и ремонта войсковыми ремонтными органами. Описаны нормативно-правовые документы по техническому обеспечению накануне и в период войны. Уточнены особенности распределения автобронетанковой техники по группам эксплуатации. Следует отметить, что изложенные выводы носят дискуссионный характер и подлежат дальнейшему изучению в научных и экспертных кругах. В научной работе затронуты исторические аспекты технического обеспечения внутренних войск Народного комиссариата внутренних дел Советского Союза.

Ключевые слова: вооруженные силы, внутренние войска, техническое обеспечение, материально-технические средства.

Д.Ж. РАХМЕТОВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ КЕЗЕҢІНДЕ ІШКІ ІСТЕР ХАЛЫҚ КОМИССАРИАТЫНЫҢ ІШКІ ӘСКЕРЛЕРІН ТЕХНИКАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Түйіндеме. Мақалада Ұлы Отан соғысы кезіндегі ішкі әскерлерді техникалық қамтамасыз етуді ұйымдастырудың қысқаша тарихи шолуы келтірілген. Автор Кеңес Одағы ішкі істер халық комиссариатының Ішкі әскерлерінің бөлімдері мен бөлімшелері қатысқан қорғаныс, қарсы шабуыл және шабуыл операцияларын қоса алғанда, ауқымды бо кимылдарын жүргізу жағдайында техникалық қамтамасыз етуді ұйымдастыруды талдайды. Мұрағат материалдарының негізінде ішкі әскерлердің қару-жарақпен және әскери техникамен жасақталуы бойынша статистикалық деректер келтірілген. Әскери жөндеу органдарына техникалық қызмет көрсету мен жөндеуді ұйымдастырудың он нәтижелері қаралды. Соғыс қарсаңында және кезеңінде техникалық қамтамасыз ету жөніндегі нормативтік-құқықтық құжаттар сипатталған. Автобронетанк техникасын пайдалану топтары бойынша бөлу ерекшеліктері нақтыланды. Айта кету керек, тұжырымдар пікірталас сипатына ие және ғылыми және сараптамалық ортада әрі қарай зерттелуі керек. Ғылыми жұмыста Кеңес Одағы Ішкі Істер Халық Комиссариатының Ішкі әскерлерін техникалық қамтамасыз етудің тарихи аспектілері қозғалған.

D.ZH. RAKHMETOV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

TECHNICAL SUPPORT OF THE INTERNAL TROOPS OF THE PEOPLE'S COMMISSARIAT OF INTERNAL AFFAIRS DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

Annotation. The article presents a brief historical overview of the organization of technical support for the internal troops during the Great Patriotic War. The author analyzes the organization of technical support in the conditions of conducting large-scale military operations, including defensive, counteroffensive and offensive operations, where units and subunits of the internal troops of the People's Commissariat of Internal Affairs of the Soviet Union participated. On the basis of archival materials, statistical data on the staffing of weapons and military equipment of the internal troops are presented. The positive results in the organization of maintenance and repair by military repair bodies are considered. The normative legal documents on technical support on the eve and during the war are described. The peculiarities of the distribution of armored vehicles by operation groups have been clarified. It should be noted that the stated conclusions are of a debatable nature and are subject to further study in scientific and expert circles. The scientific work touches upon the historical aspects of the technical support of the internal troops of the People's Commissariat of Internal Affairs of the Soviet Union.

Түйінді сөздер: карулы күштер, ішкі әскер, техникалық қамтамасыз ету, материалдық-техникалық құралдар.

Keywords: armed forces, internal troops, technical support, logistical means.

Введение. Участие в Великой Отечественной войне внутренних войск Народного комиссариата внутренних дел Союза Советских Социалистических Республик (далее – НКВД СССР) является одной из героических страниц служебно-боевой деятельности. Они не только выполняли свои специфические задачи, поставленные перед ними, но и принимали непосредственное участие во всех крупнейших боевых действиях.

Цель исследования – на основе ретроспективного анализа исследовать историю технического обеспечения внутренних войск НКВД СССР в период Великой Отечественной войны.

Задачи:

- 1) провести исторический обзор становления и развития технического обеспечения внутренних войск на всех этапах Великой Отечественной войны;
- 2) раскрыть особенности технического обеспечения внутренних войск НКВД;
- 3) описать порядок организации технического обеспечения внутренних войск НКВД.

Материалы и методы исследования. Источниковую базу исследования составила научная литература, включая учебные пособия и военно-исторические труды. В научной работе использовались общенаучные и специальные исторические методы исследования, включая ретроспективный, историко-сравнительный и историко-системный методы.

Результаты исследования и их обсуждение. Техническое обеспечение в годы войны, как и в настоящее время, являлось одним из основных видов всестороннего обеспечения войск. Его главная роль состоит в создании условий для эффективного применения вооружения и военной техники (далее – ВВТ), поддержания высокой боевой готовности и боеспособности войск.

Система технического обеспечения войск в период войны охватывала совокупность организационных и технических мероприятий по обслуживанию и профилактике ВВТ, их эвакуации с поля боя, восстановлению поврежденной и вышедшей из строя по эксплуатационным причинам материальной части. Порядок обслуживания, ремонта и эвакуации материальной части, способы действий и работы ремонтных частей и подразделений в полевых условиях определялись боевой обстановкой и наличием сил и средств службы технического обеспечения [1, с. 291].

При этом необходимо подчеркнуть, что силами и средствами органа тыла, и их составной частью органами технического обеспечения была проделана определенная работа по режиму экономии средств. В целом, в течение войны Красная Армия и внутренние войска своими силами и средствами произвели ремонт, изготовление техники, запасных частей и инструментов на сумму 3253 млн. рублей [2, с. 369]. Так, в период войны силами и средствами технического обеспечения, а именно подвижными ремонтными подразделениями восстановлено до 85% ВВТ, из них стационарными предприятиями – 15 % [3, с. 125]. Возвращено в строй: 1) около 1641 тыс. орудий, миномётов; 2) 2622 тыс. танков и самоходно-артиллерийских установок; 3) 82,3 тысяч танковых двигателей; 4) около 1597 тыс. всех типов самолетов; 5) 382,6 тыс. авиационных моторов; 6) более 8,8 тыс. кораблей и судов [2, с. 368]. Всего за весь период войны силами и средствами ремонтных органов было восстановлено и возвращено в строй около 2 млн. вооружения и военной техники [4, с. 203].

Обеспечение внутренних войск вооружением военной и техникой производилось через так называемые центральные довольствующие органы Красной Армии по заявкам войск НКВД. Общее руководство осуществляло Главное управление военного снабжения НКВД СССР (далее – ГУВС НКВД СССР) через подчиненные подразделения.

В соответствии с Положением о ГУВС, утвержденным приказом НКВД от 27 марта 1939 года № 00296, на него возлагалось выполнение следующих задач [5, с. 253]:

- составление планов-заявок на все виды материально-технического имущества, заготовка и обеспечение всем имуществом по нормам положенности;
- обеспечение войск и органов НКВД политико-просветительным имуществом, специальным морским и авиационным имуществом, мебелью, казарменным оборудованием и инвентарем;
- финансовое обеспечение.

Автором на основании источника уточнена структура Главного управления военного снабжения НКВД СССР, а также направление его деятельности (рис. 1) [6, с. 344].

Сразу после реорганизации органов управления внутренними войсками, проведенной в марте 1939 года, в целях снабжения соединений и воинских частей материальными средствами была образована окружная система снабжения внутренних войск. В соответствии с приказом НКВД СССР № 00218 от 10 марта 1939 года было сформировано 17 окружных управлений военного снабжения, позже дополнительно было развернуто еще 6 управлений, на которые возлагались следующие задачи [5, с. 253]:

- непосредственное обеспечение воинских частей, штабов соединений и управлений пограничных округов и органов НКВД через их республиканские, краевые и областные хозяйственные аппараты (авиаимуществом, автобронетанковым и тракторным имуществом, материальной частью артиллерии, боеприпасами, военными приборами) и имуществом (вещевым, санитарно-хозяйственным, медико-санитарным, ветеринарным), продовольствием и фуражом, горюче-смазочных материалов и топливом для войск;

- финансирование воинских частей;
- накопление и хранение неприкосновенных и мобилизационных запасов;
- руководство финансово-хозяйственной деятельностью;
- проведение финансовых и материальных ревизий;
- ведение финансового и материального учета и отчетности, составление заявок и своевременное представление их в центр».

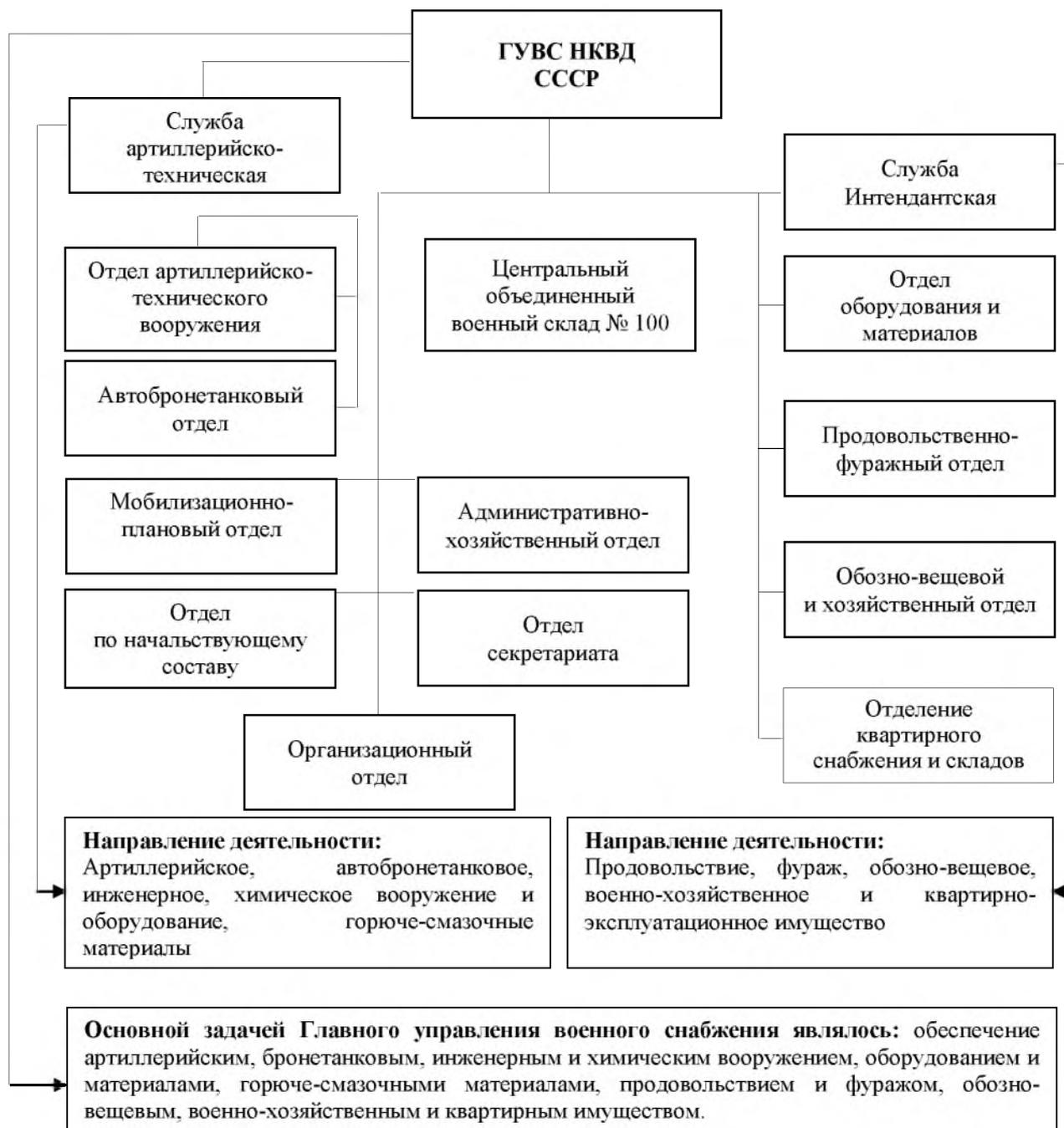

Рисунок 1 – Организационная структура ГУВС НКВД СССР

С 1939 по 1941 годы как ГУВС, так и его окружные органы неоднократно подвергались организационно-штатным изменениям. Это было связано с постоянным возложением на органы военного снабжения войск НКВД СССР новых задач. В конечном итоге, приказом НКВД СССР от 5 января 1941 года № 0019 было утверждено Положение об органах военного снабжения НКВД СССР, регламентирующее их деятельность до начала войны [5, с. 253]. Наряду с этим, в каждом войсковом управлении функционировал отдел (отделение) службы тыла, осуществлявший непосредственное руководство всеми органами материально-технического обеспечения (далее – МТО) в войсковом звене.

После переформирования ГУВС НКВД в Управление военного снабжения НКВД в феврале 1941 года существовавшая система МТО не претерпела изменений, выполняла те же задачи и в том же объеме. Органы военного снабжения особое внимание уделяли техническому обеспечению деятельности войск, что было связано с развернувшейся моторизацией войск с конца 30-х годов XX века. В штаты оперативных полков были введены артиллерийские батареи 4-орудийного состава. Одновременно с этим осуществлялась моторизация войск, росла насыщенность воинских частей автобронетанковой техникой (далее – АБТТ): на вооружение внутренних войск начали поступать танкетки и бронемашин. Несколько позднее воинские части, охранявшие железнодорожные объекты, пополнились зенитно-пулеметными и зенитно-артиллерийскими дивизионами, а также бронепоездными подразделениями.

В связи с механизацией войск происходит активная разработка нормативно-правовой базы. Так, накануне войны были утверждены:

- «Положение и нормы использования автобронетанковой материальной части пограничных и внутренних войск НКВД»;
- «Временные нормы денежного отпуска на содержание и ремонт автобронетанковой материальной части»;
- «Временные нормы на оборудование гаражей и окружных стационарных авторемонтных мастерских»;
- «Табель оборудования походных автомастерских»;
- «Нормы расхода материалов на средний и капитальный ремонт одной автомашины» [5, с. 256].

Согласно Положения об эксплуатации автобронетанковой техники пограничных и внутренних войск НКВД определялось, что все машины, состоящие на вооружении, подразделялись по своему назначению на боевые, строевые и транспортные группы эксплуатации. Кроме того, вся АБТТ делилась на две группы: *первая*, машины консервации (мобилизационный ресурс); *вторая*, машины эксплуатации (учебный парк). В войсках НКВД была установлена агрегатная система ремонтов и номенклатура ремонта. Независимо от вида ремонта, автомашины подвергались техническому осмотру № 1 – после каждого выхода в эксплуатацию и техническому осмотру № 2 – после 900 км пробега. 3 сентября 1940 года введены новые группы эксплуатации АБТТ, денежных отпусков гаражного оборудования, межремонтных пробегов автобронетанковой техники, пробега авторезины для войск (таблица 1).

Таблица 1 – Распределение машин по группам эксплуатации [5, с. 259]

Группа эксплуатации	Категория транспортного средства
Боевые	а) боевой парк группы консервации; б) боевой парк группы эксплуатации; в) мотоброневагоны
Строевые	а) автомобили группы консервации; б) автомобили группы эксплуатации; в) тракторы группы консервации; г) тракторы группы эксплуатации; д) мотоциклы.
Строевые специальные	а) санитарные; б) торемные; в) кино и звукопередвижки; г) автодрезины «УА»; д) бронедрезины «БА-10»; е) катера с автомобильными двигателями; ж) лодки с подвесным мотором; з) мотодрезины; и) мотовозы
Транспортные	а) легковые; б) грузовые; в) тракторы; г) мотоциклы; д) санитарные

Участие войск НКВД в советско-финской войне 1940 году потребовало внести определенных корректив в нормативно-правовую базу. Так, в руководящих документах подчеркивалось, что при организации и осуществлении задач технического обеспечения в бою или при выполнении других задач личному составу необходимо учитывать характер действий, тактико-технические характеристики вооружения и техники, ограниченные сроки на восстановление и возврат в строй ВВТ, неравномерность образования потерь по направлениям действий войск и выполняемым ими задачам, сложность технического обслуживания, эвакуации и ремонта ВВТ, а также снабжения их запасными частями, инструментами и приспособлениями [5, с. 259].

В данных руководящих документах впервые был закреплен принцип технического обслуживания машин в ходе боевых действий – «обслуживающие средства подаются к обслуживаемым средствам», а также установлено три вида ремонта техники: текущий, средний и капитальный. Помимо этого, была определена стройная система ремонта ВВТ: текущий ремонт – в подразделениях (водителями-механиками, экипажами боевых машин и водителями), средний – в воинской части (ремонтными органами частей и подразделениями), капитальный – в окружных ремонтных органах или на заводах и предприятиях промышленности. Ремонт ВВТ в условиях боевых действий предусматривалось выполнять на местах их выхода из строя (в ближайших укрытиях), а также на сборном пункте поврежденных машин частей и соединений Красной Армии, так как своих сил и средств в частях войск НКВД было недостаточно [7, с. 19]. Несмотря на выстроенную систему технического обеспечения и ремонта, отмечались проблемы в обеспеченности войск. Наличие вооружении зачастую не соответствовала нормам положенности (таблица 2) [6, с. 373].

Таблица 2 – Обеспеченность войск НКВД вооружением летом 1942 года [6, с. 373]

Вид вооружения	Положено по норме	В наличии
45-мм пушки	396	109
Противотанковые ружья	2 282	441
Станковые пулеметы	7 140	3 347
Автоматы	15 571	5 486

Начальник внутренних войск НКВД генерал-майор И.С. Шередега и начальник Политического управления войск дивизионный комиссар П.Н. Мироненко подчеркивали данную проблему в докладных записках.

Заключение. Автором проанализирована система технического обеспечения внутренних войск НКВД в годы Великой Отечественной войны, особенностью которой было обеспечение вооружением и военной техникой из довольствующих органов Красной Армии через Главное управление военного снабжения НКВД СССР. Основные задачи данного органа были регламентированы приказом НКВД СССР. Также в статье уточнена структура органов ГУВС НКВД и порядок снабжения внутренних войск весь период войны. В целом, существовавшая система технического обеспечения внутренних войск НКВД в годы войны, в условиях широкомасштабных боевых действий показала эффективность и не потеряла своей актуальности, так как ее основные принципы применяются органами технического обеспечения Национальной гвардии Республики Казахстан до настоящего времени.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Куркоткин С.К. Тыл Вооруженных Сил в ВОВ 1941-1945 гг. - Москва: Ордена Трудового Красного Знамени МО СССР, 1977. – 559 с.
- 2 Гречко А.А. победа Советского народа 1941-1945 гг. - Москва: Издательство «Наука», 1976. – 647 с.
- 3 Галкин М.М. Научно-технический прогресс и революция в военном деле. - Москва: Ордена Трудового Красного Знамени МО СССР, 1973. – 280 с.
- 4 Абрамов К.Н. История тыла: учебное пособие. - Ленинград: 1974. – 213 с.
- 5 Бунин С.В., Марценюк Ю.А., Беркутов А.С., Климов А.А., Ченцов А.С. Войска НКВД в Великой Отечественной войне: военно-исторический труд. - М.: Редакция журнала «На боевом посту» внутренних войск МВД России, 2015. – 280 с.
- 6 Бунин С.В., Марценюк Ю.А., Беркутов А.С., Климов А.А., Ченцов А.С. Войска НКВД в Великой Отечественной войне. - М.: Редакция журнала «На боевом посту» внутренних войск МВД России, 2015. – 416 с.
- 7 Иванов В.С. История становления и развития системы технического обеспечения ВВ МВД России. - Пермь, 2012. – 166 с.

Рахметов Д.Ж., *докторант*

Статья поступила в редакцию 18 октября 2024 года

**ҚАРУ-ЖАРАҚ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ТЕХНИКА
ВООРУЖЕНИЕ И ВОЕННАЯ ТЕХНИКА**

ӘОЖ 355/359

ҒТАМАҚ 78.19.01

**Е.Ж. ОСПАНОВ
С.О. НУСУПШЕКОВ**

*Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясы,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

**МИГРАНТТАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ШЕКАРА АРҚЫЛЫ ЗАҢСЫЗ
ТРАНЗИТІН АНЫҚТАУ БАРЫСЫНДАҒЫ ТӘУЕКЕЛ ИНДИКАТОРЛАРЫ**

Түйіндеме. Мақала өңірлік және халықаралық тұрақсыздықтың аясында мигранттардың Мемлекеттік шекара арқылы заңсыз әкелінуі (әкетілуі) және транзитін анықтау проблемасына арналған. Іс-әрекеттік тәсілі идеяларының тұрғысынан Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасынан заңсыз өтуге тырысатын мигранттарды анықтау процесі қарастырылады, қазіргі жағдайдағы оның ерекшеліктері атап өтіледі. «Тәуекел индикаторы» ұғымының мәні мен мазмұны ашылады. Авторлар Мемлекеттік шекараны кесіп өтетін тұлғалардан жалған құжаттарды анықтау үшін қажетті тәуекелдің негізгі индикаторларын белгілеген. Мемлекеттік шекара арқылы өткізу пунктінде паспорттық бақылауды жүзеге асыру кезінде тәуекел индикаторларын анықтаудың кейбір мысалдары көрнекі түрде келтірілген. Мемлекеттік шекарадағы өткізу пункттерінде тәуекелдің түйінді индикаторларын қолдану басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде күш пен құралдарды ұтымды бөлуді ғана емес, сонымен қатар лауазымды тұлғаларға әлеуетті қызуғышылық тудыратын субъектілеріне қатысты дәл әрекет етуге мүмкіндік бере отырып, шекаралық бақылауды жеңілдетуге ықпал ететіні түйінделеді.

Түйінді сөздер: тәуекел индикаторы, құжаттарды тексеру, паспорттық бақылау жүйесі, тәуекел факторлары, тәуекел-индикатор, қайта желімдеу, жалған паспорт.

**Е.Ж. ОСПАНОВ
С.О. НУСУПШЕКОВ**

*Пограничная академия Комитета национальной
безопасности Республики Казахстан,
г. Алматы, Республика Казахстан*

**E.Z. OSPANOV
S.O. NUSSUPPEKOV**

*The Border Academy of the National Security
Committee of the Republic of Kazakhstan,
Almaty city, the Republic of Kazakhstan*

**ИНДИКАТОРЫ РИСКА В ХОДЕ ВЫЯВЛЕНИЯ
НЕЗАКОННОГО ТРАНЗИТА МИГРАНТОВ
ЧЕРЕЗ ГОСУДАРСТВЕННУЮ ГРАНИЦУ**

Аннотация. Статья посвящена актуальной в свете региональной и международной нестабильности проблеме выявления незаконного ввоза (вывоза) и транзита мигрантов через Государственную границу. С позиции идей деятельностного подхода рассматривается процесс выявления мигрантов, пытающихся незаконно пересечь Государственную границу Республики Казахстан, отмечаются его особенности в современных условиях. Раскрывается сущность и содержание понятия «индикатор риска». Авторами определены основные индикаторы риска, необходимые для выявления поддельных документов у лиц пересекающих Государственную границу. Иллюстративно приведены некоторые примеры выявления индикаторов риска при осуществлении паспортного контроля в пункте пропуска через Государственную границу. Резюмируется, что применение ключевых индикаторов риска в пунктах пропуска Государственной границы позволит осуществлять не только рациональное распределение сил и средств при принятии управленческих решений, но и способствует упрощению пограничного контроля, предоставляя должностным лицам возможность действовать точно в отношении субъектов, представляющих потенциальный риск.

**RISK INDICATORS DURING THE
DETECTION OF ILLEGAL TRANSIT OF
MIGRANTS ACROSS THE STATE BORDER**

Abstract. The article is devoted to the problem of detecting the illegal import (export) and transit of migrants across the State border, which is relevant in the light of regional and international instability. From the standpoint of the ideas of the activity approach, the process of identifying migrants trying to illegally cross the State border of the Republic of Kazakhstan is considered, its features in modern conditions are noted. The essence and content of the concept of "risk indicator" is revealed. The authors have identified the main risk indicators necessary to identify forged documents from persons crossing the State border. Illustratively, some examples of identifying risk indicators during passport control at a checkpoint across the State border are given. It is summarized that the use of key risk indicators at State border checkpoints will allow not only a rational distribution of forces and resources in making management decisions, but also helps to simplify border control, giving officials the opportunity to act pointwise with respect to subjects of potential interest.

Ключевые слова: индикатор риска, проверка документов, система паспортного контроля, факторы риска, риск-индикатор, переклейка, поддельный паспорт.

Keywords: risk indicator, document verification, passport control system, risk factors, risk indicator, plywood, fake passport.

Кіріспе. Ұзақ уақыт бойы Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметінің шекара бақылау мамандары (бұдан әрі – шекара бақылау) шекара кеңістіктегі жауапкершілік аймағында құқық бұзушылықты статистикалық сипаттағы өнім ретінде айқындайтын белгілер бойынша әр түрлі құқық бұзушылықтарды анықтады. Осы салада тәуекелдерді профильдеуді енгізу және ғылыми зерттеулер жүргізу арқылы тәуекелдердің пайда болу табиғаты туралы бірыңғай ғылыми түсінік қалыптаса бастады және әзірленген тәуекел профилінің анықталған құқық бұзушылықтар санымен тікелей байланысы анықталды. Әзірленетін тәуекел профилдерінің сапасы, ең бастысы, олардың өзектілігі мен тиімділігі оны жасау кезінде ескерілген тәуекел индикаторларына тікелей байланысты.

Тәуекел индикаторларын қарастыруды бастамас бұрын кейбір ерекшеліктерді атап өтейік:

1) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы (бұдан әрі – Мемлекеттік шекара) арқылы мигранттарды заңсыз (реттелмеген) әкелуге/әкетуге және олардың транзитіне қарсы іс-әрекеті шеңберінде шекара бақылау бөлімшелері мүмкіндігінше мигранттардың заңсыз әкелінуінің алдын алу және анықтау үшін талап етілуі мүмкін шекара бақылау шараларын белгілейді;

2) Мигранттарды заңсыз әкелу әрдайым дерлік тікелей немесе жанама түрде қаржылық немесе материалдық пайда алу мақсатында жүзеге асырылады. Гуманитарлық себептерге, діни қоғамдардың немесе үкіметтік емес ұйымдардың қайырымдылық іс-қимылына негізделген жәрдем көрсету жағдайлары ерекшелік бола алады;

3) Тұлғаның, өзі болып табылмайтын азаматтың немесе тұрақты тұрғынның белгіленген кесіп өту қағидаларын бұза отырып, елге кіруі Мемлекеттік шекараны заңсыз кесіп өтуді білдіреді;

4) Мемлекеттік шекараны заңсыз кесіп өткен мигранттар мен Мемлекеттік шекараны заңсыз кесіп өту жөніндегі іс-қимылды ұйымдастырушыларды білікті түрде ажырату керек, бұл ретте көмекшілер санатына ерекше назар аудару керек.

С.В. Слабинский өз жұмысында сыртқы және ішкі орта факторларының өзгергіштігіне уақтылы жауап беру жүйесін құрудың негізгі тәсілдеріне талдау жасады. Тәуекел индикаторларын пайдаланудың негізгі принциптерін айқындады, қолайсыз оқиғалардың ықтимал туындауын ерте диагностикалау көрсеткіштерін қалыптастыру алгоритмін ұсынды [1]. Н.К. Овчаренко өз еңбегінде өте қысқа мерзімде түбегейлі өзгерістерге ұшырайтын қазіргі әлем жағдайында мақсаттарға жетуге әсер ете алатын қауіптерді уақтылы қалпына келтіріп, анықтай білу қажеттілігін зерттеген [2].

Осылайша, тәуекел индикаторлары мигранттардың Мемлекеттік шекара арқылы заңсыз (реттелмеген) әкелуін/әкетуін және транзитін анықтау барысында маңызды ғылыми және әсіресе практикалық маңызға ие екендігі және осы мәселені зерттейтін арнайы жұмыстар жеткіліксіз деп айтуға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – қатерлі оқиғаның пайда болу ықтималдығын болжауға және бағалауға мүмкіндік беретін тәуекелдердің негізгі индикаторларын әзірлеу.

Міндеттері:

1) мемлекеттік шекарадан кесіп өтуші тұлғалардың жалған құжаттарын анықтау үшін қолданылатын әдістерін зерделеу;

2) қатерлі оқиғаның пайда болу ықтималдығын болжауға және бағалауға мүмкіндік беретін тәуекелдердің негізгі индикаторларын сипаттаушы белгілерін бөліп көрсету.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Зерттеудің негізі жалпы ғылыми және теориялық зерттеу әдістері, жүйелік тәсіл әдістері болып табылады. Зерттелетін мәселе олардың жұмысына тікелей әсер ететін негізгі байланыстар мен қатынастарды ескере отырып, олардың дамуында жан-жақты талдауға ұшырады. Жүйелік тәсіл зерттеу объектісін жүйе ретінде қарастырады, оның элементтерін анықтайды, олардың арасындағы байланыстарды жіктейді және ұйымдастырады, көптеген байланыстардан жүйе құрушыларды ажыратады, яғни жүйеге әр түрлі элементтердің қосылуын қамтамасыз етеді. Модельдеу әдісі – зерттелетін объектіні алмастыратын модельді құрудан және зерттеуден, содан кейін алынған ақпаратты түпнұсқаға көшіруден тұратын зерттеу әдісі. Осылайша, аталған тәсіл мен әдістер осы зерттеу үшін негіз болып табылады. Жоғарыда айтылғандарды пайдалану ықпал етті:

- қазіргі кезеңде тәуекел индикаторларына жан-жақты және объективті талдау жүргізуге;

- оны одан әрі жетілдірудің перспективалық бағыттарын анықтауға.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Тәуекел индикаторлары – алдын-ала белгіленген параметрлері бар белгілі бір критерийлер, олардан ауытқу немесе сәйкестік бақылау объектісін таңдауға мүмкіндік береді. Қарапайым тілмен айтқанда, тәуекел көрсеткіштері – бұл белгілі бір критерийлер, тәуекелді сипаттауға және анықтауға болатын белгілер. Тәуекелдің пайда болу ықтималдығын көбінесе

ұйым іс-қимылының әр түрлі сандық көрсеткіштерімен байланыстыруға болады – бұл көрсеткіштер тәуекелдің негізгі көрсеткіштері болады. Өткізу пункттерінде мигранттардың заңсыз кіруін анықтаудың негізгі шептерінің бірі паспорттық бақылау желісі болып табылады. Құжаттарды тексеру кезінде тексерілетін тұлғаның мигранттарды заңсыз (реттелмеген) әкелу/әкету және транзиттің құқыққа қайшы іс-қимылына тиесілігін көрсететін индикаторлардың бұлтартпас үйлесімін жинауға болады. Мемлекеттік шекараны кесіп өтетін тұлға өткізу пунктіне келеді және өткізу технологиясына сәйкес паспорттық бақылау желісіне барады. Заңға бағынатын азаматтар Мемлекеттік шекараны дәстүрлі түрде кесіп өткен жағдайда қандай да бір проблемалар немесе қиындықтар туындамайды. Біз ақаулы құжаттар бойынша Мемлекеттік шекараны заңсыз кесіп өту әрекеттеріне толығырақ тоқталайық. Біз білетіндей, тұлғаларды, көлік құралдарын, жүктерді және тауарларды Мемлекеттік шекара арқылы өткізу – бұл тұлғалардың, көлік құралдарының Мемлекеттік шекараны кесіп өтуінің (кесіп өтуге рұқсат) заңдылығын мойындауы. Шекара бақылау органдары заңдылықты «мойындалу» ұғымына шекарадағы өткізу пунктіне келген және оны жарамды құжаттар бойынша кесіп өтуге тырысатын тұлғаларға қатысты қандай да бір шектеулердің болмауы салынады. Бұл ретте шекара органдары тұлғаға қатысты мыналардан тұратын шекара бақылауды жүзеге асырады:

- құжаттар мен тұлғаларды тексеру, оның ішінде дактилоскопиялық ақпарат бойынша жеке басын растау рәсімі, биометриялық дербес деректерді өңдеу, сондай-ақ Мемлекеттік шекараны кесіп өтудің заңдылығын айқындау, Мемлекеттік шекараны кесіп өту тәртібін бұзушыларды анықтау, сондай-ақ ел заңдарында белгіленген елге кіру/шығу бойынша шектеулері бар тұлғаларды анықтау мақсатында тұлғалардан сұрау;

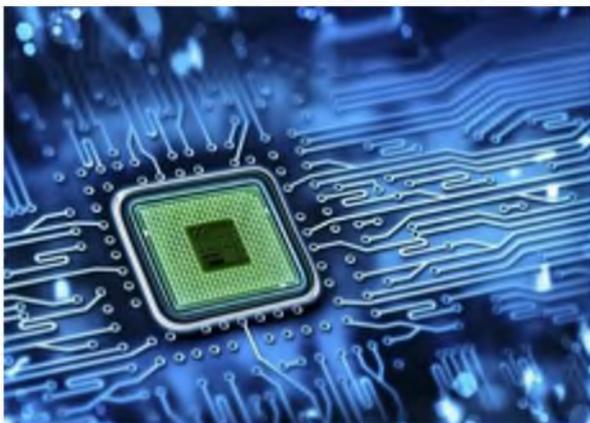
- көлік құралдарын, жүктер мен тауарларды Мемлекеттік шекара арқылы өткізудің заңдылығын айқындау, Мемлекеттік шекараны кесіп өту тәртібін бұзушылықтарды анықтау және жолын кесу мақсатында барлық бақылаушы органдардың рұқсат беру белгілерінің болуын тексеру;

- мемлекеттік шекарадан өту тәртібін бұзушыларды анықтау және ұстау мақсатында көлік құралдарын, жүктерді және тауарларды тексеру, қажет болған жағдайларда – арнайы (тереңдетілген) тексеру жүргізу;

- мемлекеттік шекарадан өту тәртібін бұзу белгілері болған кезде тұлғаларды тексеру;

- мемлекеттік шекараны кесіп өту орындарынан өткізу пункттеріне не өткізу пункттерімен Мемлекеттік шекараны кесіп өту орындарына дейін көлік құралдарын алып жүру.

Бұл жағдайда шектеулер ел аумағына кіру/шығу және болу ережелерін бұрын бұзғаны үшін, яғни елдің көші-қон заңнамасын бұзғаны үшін қолда бар өтелмеген әкімшілік жауапкершілік болып табылады. Көптеген елдерде, кейбір жағдайларда қайталану, яғни көші-қон заңнамасын бірнеше рет қасақана бұзу болған жағдайда, елге кіруге 5 жылға дейін шектеу қолданылуы мүмкін. Басқа елдің аумағына саяхаттаумен шектелген мигрант бақылау уақытының аяқталуын шыдамдылықпен күту жағдайлары сирек кездесетінін түсіну керек. Егер елге кіруге рұқсат алудың заңды тетіктері болмаса, мигранттар басқа біреудің немесе жалған құжаттың көмегімен Мемлекеттік шекарадан өтуге тырысу сияқты түрлі амалдарды қолданады [3]. Ғылыми-техникалық прогресс дәуірінде қолдың тамыр картасы немесе көздің торлы қабығы сияқты басқа параметрлер бойынша тексеруге мүмкіндік беретін паспорттық бақылаудың соңғы жүйелері әзірленуде. Сонымен қатар, биометриялық құжаттардың RFID чиптеріне енгізілетін ақпарат чиптері жыл сайын жаңа цифрлық элементтермен толықтырылуда (1 сурет).

1 сурет – RFID чиптері

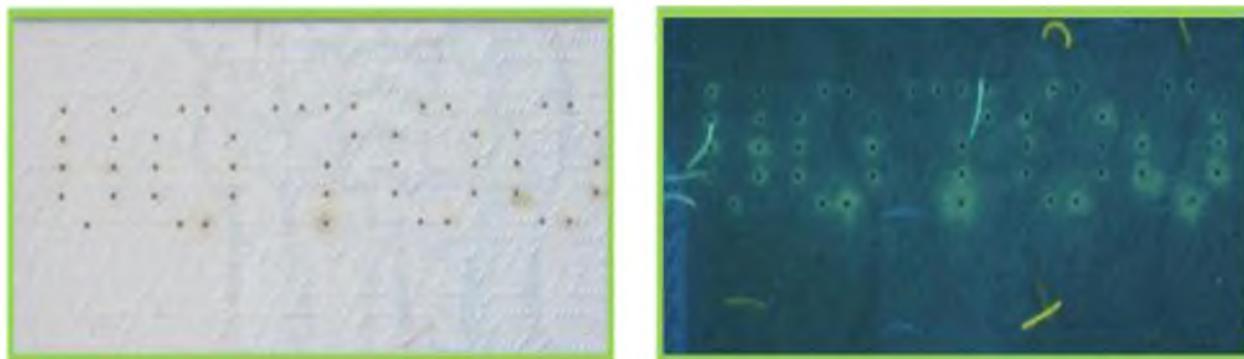
Құжаттың уақыт пен кеңістікте сақтауға немесе беруге арналған ақпараттың материалдық тасымалдаушысы екенін анықтау мүлдем басқа сапалық мәнге ие болады. Мигрант жалған құжатты пайдаланған жағдайда, құжаттың ресімделген бланкісіне иесіне Мемлекеттік шекарадан өтуге мүмкіндік

беретін өзгерістер енгізіледі. Әдетте, құжат иесінің орнату деректеріне өзгерістер енгізіледі немесе иесінің фотокартасы қайта желімделеді және/немесе құжаттың бір немесе бірнеше беті ауыстырылады (2 сурет).

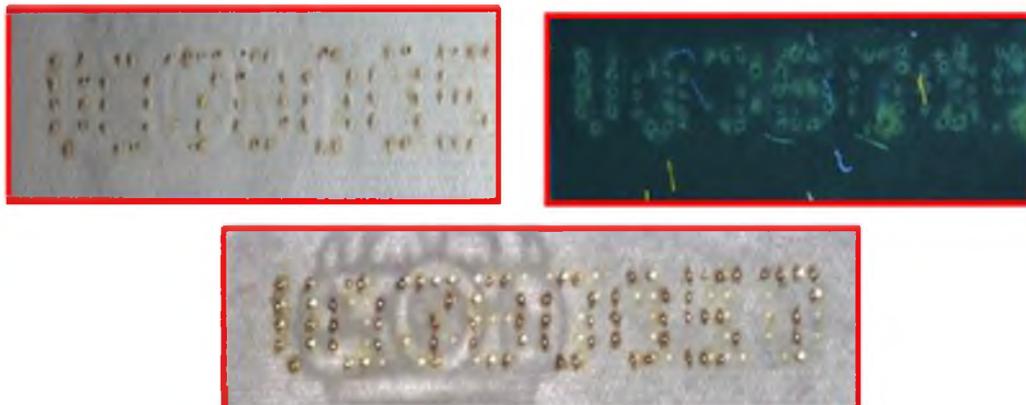

2 сурет – Құжаттағы фотокартаны қайта желімдеу.

Суретте көрсетілген құжатты қолдан жасау жағдайында фотокартаны қайта желімдеуін арқылы ультракүлгін сәулелермен, фотокартаның фрагментінде қорғаныс элементтері жоқ екенін көруге болады. Бұл құжатта белгіленген үлгідегі құжаттың ресімделген бланкісінде барлық қажетті деректемелер мен қорғау элементтері бар, бірақ фотокартаны қайта желімдеу кезінде құжаттың тұтастығы бұзылған. Бұл жағдайда индикаторлар флуоресцентті бояумен қолданылатын «Ресей» микропринтінің қайталанатын жазуының болмауы болып табылады. Сонымен қатар, ламинат пен фотосуреттегі суреттердің сәйкес келмеуі, сондай-ақ фотокартаның шеттерінде көпіршіктердің болуы байқалады. Құжат беттерін ауыстыру индикаторлары (3 және 4 суреттер): құжаттың ауыстырылған беттері басқа нөмірмен түпнұсқа төлқұжаттан алынған; лазерлік перфорацияға еліктеу жүргізілген; тесіктердің айқын контурлары жоқ; ауыстырылған бетте лазерлік конустық тесіктердің өткір затпен кеңейтілген тесіктері айқын көрінеді; бастапқы перфорациядан шыққан тесіктер жабысқақ затпен толтырылған; УФЛ-365 астында жабысқақ заттың қалдықтары көрінеді; төменгі жарықтың астында басқа төлқұжаттың бастапқы нөмірі көрінеді.

3 сурет – Түпнұсқа құжаттың ультракүлгін сәулесінің астында перфорация және жарқырау.

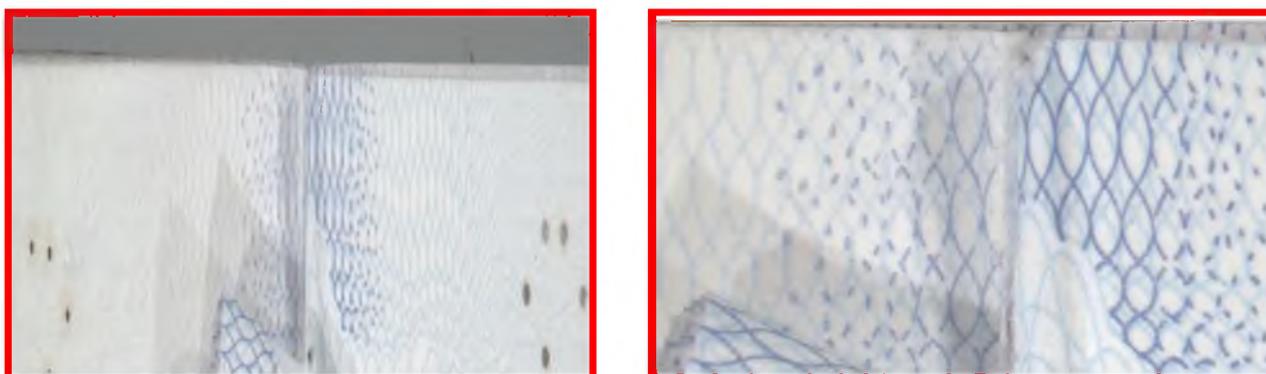
4 сурет – Жалған беттердің ультракүлгін сәулесінің астында перфорация және жарқырау.

Индикаторлар: синтетикалық мұқаба материалының астында ауаның болуы. Форзацтар мен мұқабаның тұтастығының болмауы (кесу бойынша аутопсия іздері бар) (5 сурет).

5 сурет – Жалған құжаттардағы мұқаба.

Индикаторлар: ортасында кесілген беттің іздері бар. Өрескел сурет және фондық тордың қабаттасуы, беттің түсінің айырмашылығы (тігілген бет басқа төлқұжаттың үлгісінен алынған) (6 сурет).

6 сурет – Құжаттың жалған беттері

Кейбір жағдайларда құқық бұзушылар жіптерді тігу арқылы бүкіл кітап блоғын ауыстырады. Құжаттың жеке беттерін ауыстырған немесе саяхатшының бейнесін жасаған жағдайда, көбінесе еуропалық одақ елдеріне немесе Шенген аймағына кетер алдында құжат паспорттың «сынамасынан» өтеді. Ол үшін мигрант Мемлекеттік шекараны кесіп өту туралы шекара ведомстволарының мөртабандарымен құжат беттерін «бітеу» мақсатында Мемлекеттік шекараны кесіп өту жиілігін жасайды. Әр жағдай мұқият, жеке-жеке қарастырылады, индикаторлар кез-келген жағдайда көрінеді, өйткені басқалардың немесе жалған құжаттардың қолданылуы нормадан ауытқу болып табылады.

Тәуекел индикаторлары тәуекел факторларымен (көздерімен) тікелей байланысты. Тәуекел факторлары, осы тұрғыда, бұл ықтимал тәуекелдің басталуын жақындататын жағдайлар. Атап айтқанда, егер мысал ретінде Мемлекеттік шекара арқылы өткізу пункттерін алсақ, онда тәуекел жағдайының басталуын арттыратын факторлар: өткізу пунктінің инфрақұрылымының жеткіліксіздігі, нормативтік құқықтық актілердің жетілмегендігі, техникалық жарақтандырудың жеткіліксіздігі, ауа райының қолайсыздығы, өткізу пункті персоналының кәсіби біліктілігінің жеткіліксіздігі және т.б. болады.

Әр жағдайдың өзіндік индикаторлар жиынтығы бар, олардың жиынтығы тәуекелдің бар екендігі туралы қорытынды жасауға негіз береді. Кез келген жағдайды шекара қауіпсіздікке төнетін қатер санатына тек бір ғана индикатор бойынша жатқызу дұрыс еместігіне назар аудару қажет. Ықтимал тәуекелдің болуын көрсететін екі немесе одан да көп көрсеткіштер әрқашан қарастырылады. Басқа жағдайларда ықтимал тәуекелді бір немесе екі негізгі индикатордан және бірнеше жанама

индикаторлардан қарастыруға болады. Қатердің болуын тікелей көрсететін индикаторлар негізгі болып саналады, ал жанама қатердің болуын көрсетпейді, бірақ соған қарамастан олардың құрамында теріс сценарийді дамытудың белгілі бір алғышарттары бар. Әрбір нақты жағдайда индикаторлар мен олардың жиынтығы жеке қарастырылуы тиісті.

Тәуекелдердің негізгі индикаторлары жүйесі тәуекелге деген қажеттілігі негізінде ұйымның тәуекелдерді басқару жүйесінде қандай тәуекелдер анықталғанына және басқаруға бекітілгеніне байланысты әзірленеді.

Тәуекелдердің әрбір түрі үшін (идеалды жағдайда – ұйымның тәуекелдер картасындағы әрбір нақты тәуекел үшін) негізгі индикаторлардың тізбесін әзірлеу және бекіту қажет: операциялық тәуекел үшін – өзіндік; сыбайлас жемқорлық тәуекелі үшін – өзіндік; қаржылық және кредиттік тәуекелдердің де өзіндік тәуекелдері болады. Тәуекел индикаторларының сандық түрде өлшенуі маңызды – бұл олардың мониторингі мен бақылауын жақсарту үшін міндетті шарт.

Тәуекелді жүзеге асыру ықтималдығын көбінесе ұйым іс-қимылының әр түрлі сандық көрсеткіштерімен байланыстыруға болады – бұл көрсеткіштер **тәуекелдің негізгі көрсеткіштері** болады.

Тәуекелдің негізгі көрсеткіштері – бұл тәуекелді жүзеге асыру ықтималдығын болжауға және бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер (тәуекел оқиғасының басталуы).

Әрбір тәуекел көптеген факторлармен және сәйкесінше көптеген тәуекел көрсеткіштерімен сипатталуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Нәтижесінде ұйымның тәуекелдерді басқару жүйесі аясында біз ондаған, жүздеген, тіпті мыңдаған тәуекел индикаторларын аламыз. Мұндай индикаторларды қолмен қадағалау өте қиын болуы мүмкін, сондықтан тәуекел индикаторларын автоматты түрде алу қисынды болып көрінеді, мысалы, ұйымның есептік немесе басқа ақпараттық жүйелерінен және тәуекелдерді басқаруды автоматтандыру жүйелері негізінде белгілі бір механизмді іске асыру, ол тәуекелдерді тиісті негізгі тәуекел индикаторларының мәніне байланысты іске асыру ықтималдығын қайта есептейді.

Тәуекелдің негізгі индикаторлары белгілі бір тәуекелге жауап беру процестерін бастау үшін триггер ретінде де қолданыла алады. Мысалы, тәуекелдің нақты негізгі индикаторы үшін біз шекті мәнді белгілей аламыз және осы мәннен асып кетсе, тәуекелге жауап беру шараларының орындалуын бастай аламыз. Негізінде, тәуекелдің негізгі индикаторының шегінен асып кету – бұл тәуекелдің өзін жүзеге асыру емес, дегенмен, мұндай оқиға митигтеу шараларын қабылдауды талап етуі мүмкін. Әр түрлі тәуекелдер үшін негізгі индикаторлардың мысалы 1 кестеде келтірілген.

1 кесте – Тәуекелдің негізгі индикаторлары

Тәуекелдің №	Тәуекел	Тәуекелдің негізгі индикаторы	иесі	тәуекел индикаторлары мәндерінің шектері			1 кезеңдегі мәні	2 кезеңдегі мәні
				төмен	орташа	жоғары		
001.21	Құжат беттерін ауыстыру индикаторлары	Ауыстырылған құжат беттері басқа нөмірмен түпнұсқа төлқұжаттан алынды	азамат	0	<50	>50	желтi	кiрiкi
		Ауыстырылған бетте өткір затпен кеңейтілген лазерлік конустық тесіктері айқын көрінеді		0	<50	>50	кiрiкi	желтi

Бұл жағдайда тәуекел индикаторларының күйін бақылауда «Бағдаршам» әдісі қолданылады. Бұл әдісте тәуекел индикаторларының шекті мәндері анықталады және әр диапазонға сәйкес «бағдаршам» түсі беріледі. Тиісінше, тәуекел индикаторы орналасқан диапазонды көзбен бірден анықтауға болады.

Қорытынды. Осылайша, тасымалдаудың әр түрлі түрлері бар Мемлекеттік шекарадағы өткізу пункттерінде тәуекелдердің негізгі индикаторларын қолдану күш-жігерді контрабандалық немесе мигранттарды Мемлекеттік шекара арқылы заңсыз (реттелмеген) әкелу/әкету және транзит тәуекелінің неғұрлым жоғары дәрежесін білдіретін бағыттарға шоғырландыра отырып, басқару шешімдерін қабылдау кезінде күштер мен құралдарды дұрыс бөлуді ғана емес, сонымен бірге шекара бақылауды жеңілдетуге ықпал етеді, өйткені әр жолаушыны мұқият тексерудің қажеті жоқ, бұл «нүктелік» жұмыс істеуге мүмкіндік береді, тек ықтимал қатер төндіретіндер тексеріледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Слабинский С.В. Өнеркәсіптік кәсіпорында тәуекел индикаторларын қалыптастыру тәсілдері мен принциптері [Эл. ресурс]. - Кіру режимі: <https://cyberleninka.ru> [Жүгінген күні: 2024 ж.20.10.].

2 Овчаренко Н.К. Тәуекелдің негізгі индикаторлары, оларды әзірлеу және шектерін белгілеу [Эл. ресурс]. - Кіру режимі: www.audit-it.ru [Жүгінген күні: 2024 ж.20.10.].

3 Көшіп келушілердің Қазақстан Республикасына келуінің және онда болуының, сондай-ақ олардың Қазақстан Республикасынан кетуінің қағидаларын және Көші-қон бақылауын жүзеге асыру, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасынан заңсыз өтетін, Қазақстан Республикасының аумағында заңсыз болатын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағына келуге тыйым салынған адамдарды есепке алу қағидаларын бекіту туралы / Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 21 қаңтардағы № 148 қаулысы. - Астана, 2012. – 7 б.

Оспанов Е.Ж., *әскери іс және қауіпсіздік магистрі*
Нусуппеков С.О., *магистрант*

Мақала редакцияға 2024 жылғы 25 қазанда келін түсті

УДК 35.358.31
МРНТИ 78.21.49

К.Р. МАМБЕТАЛИЕВ¹
А.Т. БЕРДИБЕКОВ²
М.М. ЕРМЕКБАЕВ³

¹ *Қазақстанның миллионлық педагогикалық университеті атындағы Абай, г. Алматы, Республика Қазақстан*

² *Қазақ университеті технологиясы және бизнесі, г. Астана, Республика Қазақстан*

³ *Алматының энергетикасы және байланысы университеті, г. Алматы, Республика Қазақстан*

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПАРАМЕТРОВ АВТОМАТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ УСТАНОВКОЙ КОНСЕРВАЦИИ ДВИГАТЕЛЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВЕБ-ПРИЛОЖЕНИЯ FLASK

Аннотация. В статье рассматривается метод моделирования параметров автоматического управления процессом консервации двигателей с применением веб-приложения на основе Flask. В условиях растущей сложности систем управления и необходимости повышения их эффективности, предложенное решение направлено на оптимизацию процессов консервации, что включает в себя как сохранение параметров работы двигателей, так и управление ими в автоматическом режиме. В работе описаны ключевые аспекты проектирования и реализации веб-приложения, включающие архитектуру системы, используемые алгоритмы для моделирования параметров и интеграцию с базами данных. Приведены примеры сценариев использования системы и продемонстрирована ее способность к адаптации под различные условия эксплуатации. Основное внимание уделяется преимуществам использования Flask для создания гибкой и масштабируемой платформы, обеспечивающей эффективное управление процессами консервации. Результаты исследования показывают, что предлагаемое решение значительно упрощает контроль и автоматизацию процессов, что приводит к повышению надежности и эффективности управления установкой консервации двигателя.

Ключевые слова: моделирование, веб-приложение Flask, осциллограф, измерительный прибор

Қ.Р. МАМБЕТАЛИЕВ¹
А.Т. БЕРДИБЕКОВ²
М.М. ЕРМЕКБАЕВ³

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

² *Қазақ технология және бизнес университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

³ *Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланысы университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

K.R. MAMBETALIEV¹
A.T. BERDIBEKOV²
M.M. YERMEKBAEV³

¹ *Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty city, the Republic of Kazakhstan*

² *Kazakh University of Technology and Business, Astana city, the Republic of Kazakhstan*

³ *Almaty University of Energy and Communications named after Gumarbek Daukeev, Almaty city, the Republic of Kazakhstan*

ПАРАМЕТРЛЕРДІ МОДЕЛЬДЕУ FLASK ВЕБ-БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН ҚОЗҒАЛТҚЫШТЫҢ САҚТАЛУЫН ОРНАТУДЫ АВТОМАТТЫ БАСҚАРУ

Түйіндемe. Мақалада Flask негізіндегі веб-қосымшаның көмегімен қозғалтқышты сақтау процесін автоматты басқару параметрлерін модельдеу әдісі қарастырылады. Басқару жүйелерінің өсіп келе жатқан күрделілігі және олардың тиімділігін арттыру қажеттілігі жағдайында ұсынылған шешім қозғалтқыштың жұмыс параметрлерін сақтауды да, оларды автоматты түрде басқаруды да қамтитын консервациялау процесстерін оңтайландыруға бағытталған. Жұмыс жүйе архитектурасын, параметрлерді модельдеу үшін қолданылатын алгоритмдерді және дерекқорлармен интеграцияны қоса алғанда, веб-қосымшаны жобалау мен енгізудің негізгі аспектілерін сипаттайды. Жүйені пайдалану сценарийлерінің мысалдары

MODELING PARAMETERS OF AUTOMATIC CONTROL OF ENGINE PRESERVATION INSTALLATION USING FLASK WEB APPLICATION

Abstract. The article discusses a method for modeling the parameters of automatic control of the engine preservation process using a Flask-based web application. In the context of the growing complexity of control systems and the need to improve their efficiency, the proposed solution is aimed at optimizing the preservation processes, which includes both preserving the engine operating parameters and controlling them in automatic mode. The paper describes the key aspects of the design and implementation of the web application, including the system architecture, the algorithms used to model the parameters and integration with databases. Examples of scenarios for using the system are given and its ability to adapt to various

келтірілген және оның әртүрлі жұмыс жағдайларына бейімделу қабілеті көрсетілген. Консервациялық процестерді тиімді басқару үшін икемді және масштабталатын платформаны жасау үшін Flask пайдаланудың артықшылықтарына назар аударылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ұсынылған шешім процестерді басқару мен автоматтандыруды айтарлықтай жеңілдетеді, бұл қозғалтқыштың сақталуын орнатуды басқарудың сенімділігі мен тиімділігін арттыруға әкеледі.

Түйінді сөздер: моделдеу, Flask веб-қосымшасы, осциллограф, өлшеу құралы.

operating conditions is demonstrated. The main focus is on the benefits of using Flask to create a flexible and scalable platform that ensures effective management of preservation processes. The results of the study show that the proposed solution significantly simplifies the control and automation of processes, which leads to increased reliability and efficiency of control of the engine preservation unit.

Key words: modeling, Flask web application, oscilloscope, measuring device.

Введение. Системы автоматического управления играют ключевую роль в обеспечении надежности и эффективности работы современного оборудования, включая двигатели внутреннего сгорания. В условиях повышенных требований к качеству и безопасности, процесс консервации двигателей становится критически важным для поддержания их работоспособности и продления срока службы [1]. Консервация двигателей требует точного контроля различных параметров, что предъявляет высокие требования к системам автоматизации. Однако, традиционные методы управления консервацией часто сталкиваются с проблемами, связанными с сложностью интеграции, недостаточной гибкостью и низкой эффективностью в условиях изменяющихся требований. В этой связи возникает необходимость в разработке новых подходов, способных обеспечить более эффективное и адаптивное управление процессом консервации [2]. Данная статья посвящена разработке и внедрению веб-приложения на базе Flask для автоматического управления установкой консервации двигателей. Flask, как легковесный и гибкий фреймворк для создания веб-приложений, предоставляет широкие возможности для создания масштабируемых и адаптивных решений, что делает его идеальным выбором для реализации данной задачи. В научной работе представлены архитектура системы, принципы работы веб-приложения, а также алгоритмы, использованные для моделирования и управления. Также рассмотрены преимущества и ограничения выбранного подхода, а также проведен анализ результатов, полученных в ходе тестирования системы. Таким образом, исследование направлено на решение актуальной задачи автоматизации управления процессом консервации двигателей, что позволит повысить надежность и эффективность эксплуатации техники в различных условиях.

Цель исследования – создание модели автоматического управления процессом консервации с использованием веб-приложения Flask, которое позволит эффективно контролировать и оптимизировать параметры консервации.

Задачи:

1) описать порядок работы по автоматическому управлению процессом консервации с использованием веб-приложения Flask;

2) схематично представить основные элементы работы с виртуальными инструментами.

Материалы и методы исследования. Источниковую базу исследования составили специальная и научная литература, включая ведомственные приказы, научные публикации и учебные пособия. В ходе научного поиска использовались методы моделирования, систематизации и визуализации данных.

Результаты исследования и их обсуждение. Эффективное управление процессом консервации двигателей требует точного мониторинга и регулирования множества параметров, таких как температура, давление, влажность и другие критически важные показатели [3]. Традиционные методы управления часто оказываются недостаточно гибкими и неэффективными для современных требований к надежности и масштабируемости. Каждая виртуальная машина представляет собой прикладную программу, созданную в специальной среде (LabVIEW) и предназначенную для совместного использования с компьютером, оснащенным выделенной картой ввода-вывода данных National Instruments PCI 6023(24). Подключение плоским стандартным кабелем и обеспечение связи с компьютером через разъем с 8 дифференциальными аналоговыми входами (каналы 0, 1, 2, ..., 8 соответственно). К ним добавляются измеренные напряжения.

Разъем включает в себя:

- делители напряжения для ввода напряжения;
- шунты для токового входа,
- устройства гальванической развязки измеряемых сигналов;
- разъем для подключения плоского кабеля, соединяющего разъем с компьютером.

Передняя панель разъема показана на рисунке 1. Измерительные приборы V0, V1, A1...A4, показанные на лицевой панели, подключаются к схеме так же, как эталонные вольтметры (V) и амперметры (A). Разъем имеет два канала ввода параметров напряжения (V) и два канала ввода

параметров тока (А) в компьютер. Но при этом можно подключить в схему четыре амперметра (А) и кнопками изменения измеряемого тока выбрать нужное значение I_1 или I_2 , I_3 или I_4 , введенное в компьютер. О выбранном значении тока сигнализирует светодиод, расположенный на лицевой панели разъема и появляющийся на экране дисплея, надпись виртуального амперметра [4]. Делители напряжения и шунты переключаются для выбора пределов измерения, как в естественных измерительных приборах.

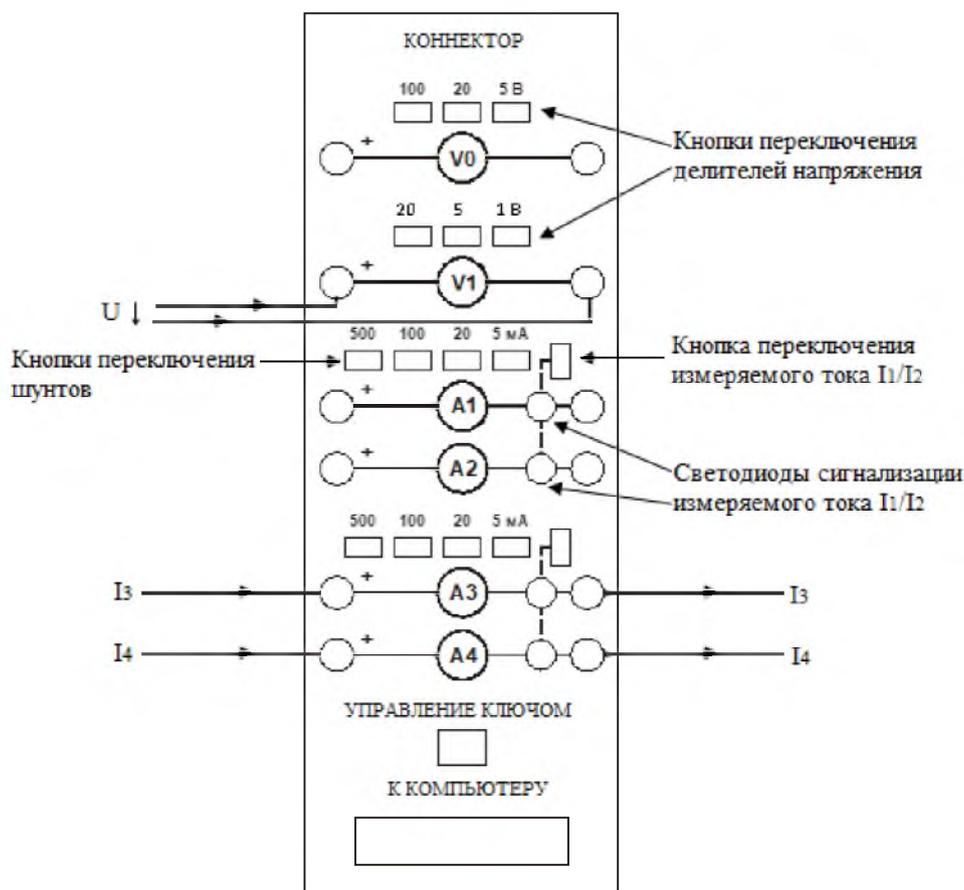

Рисунок 1 – Передняя панель разъема

Ниже описан порядок работы с виртуальными инструментами. Для проведения эксперимента необходимо построить схему, соединив виртуальные приборы (амперметры и вольтметры), изображенные на лицевой панели разъема (рис. 2). Дважды щелкните левой кнопкой мыши по метке «ВП ТОЭ», чтобы добавить виртуальные устройства. В результате открывается блок «Приборы I», содержащий вольтметры и амперметры, часть из которых включена по умолчанию (включены пределы измерений). Далее необходимо изменить расположение устройств в окне этого блока можно, щелкнув левой кнопкой мыши по значку устройства и выбрав нужное устройство в появившемся списке. К одному каналу коммутатора можно подключить несколько виртуальных приборов для одновременного измерения (действующих значений тока или напряжения, амплитуды, среднего и т.д.). Затем следует включить нужную виртуальную машину можно, нажав левой кнопкой мыши кнопку «Откл» в соответствующих окнах. Нажмите на окно ограничения размера, чтобы отключить устройство. По мере увеличения каналов, используемых для виртуального измерения тока и напряжения, частота сканирования уменьшается и значения, вводимые в компьютер за период измерения, уменьшаются. По умолчанию период измерения, необходимый для ввода данных в компьютер, составляет 0,1 с, открыть который можно, открыв меню и выбрав мышкой строку «Период измерения». При измерении переменного напряжения и тока обратите внимание на количество секунд, отображаемое в верхней части панели «Приборы I». Следует отметить, что количество отсчетов за период измеряемого сигнала должно быть не менее десяти. При малом количестве показателей погрешность измерения резко возрастает. Выберите нужный тип измеряемой величины из списка, который открывается нажатием на окно «Действующая». В этом окне элемент «Действ. перем» показывает действующее значение сигнала, из которого вычтена постоянная составляющая.

Рисунок 2 – Блок «Устройство I»

Пределы измерений амперметров и вольтметров можно выбрать нажатием соответствующих кнопок на переключателе (рис. 3). Выбранные ограничения автоматически отображаются в соответствующих окнах виртуальных приборов. Если измеряемый сигнал превышает допустимый уровень для данного канала, окно с индикатором виртуального прибора начинает мигать красным цветом, а сверху панели появляется сообщение: «Перегрузка! Перейдите на более высокий лимит». Когда диапазон измерения падает ниже измеренного значения, красное мигание гаснет. Если измеренное значение падает ниже значения следующего предела измерения, появляется сообщение «Перейти к нижнему пределу». Через некоторое время он выключится сам, при этом окно этого виртуального инструмента продолжит мигать, предупреждая, что это измерение можно сделать более точным. Вы можете закрыть окно виртуальных инструментов, нажав кнопку «Выкл». Подключается блок «Приборы I», а затем виртуальные ваттметры, омметры, фазометры и т. п. должен быть «включен». В меню блока «Приборы I» выберите «Приборы II». Затем компьютер рассчитывает значения сопротивления, фазовые углы мощности и т. д. на основе мгновенных значений токов и напряжений, вводимых через переключатель. Для расчета открыт блок с тремя устройствами [5]. Первые два устройства этого блока имеют собственное меню выбора измеряемых величин. Устройство можно активировать, выбрав в соответствующих окнах два значения, определяющие нужное значение. Например, если ко входу схемы подключить вольтметр V0 и амперметр A4, то для измерения входных мощностей (P , Q , S), входных сопротивлений (R , X , Z), а также угла фаз, между напряжением и током ($\varphi = \varphi_U - \varphi_I$), следует выбрать V0 в верхнем окне прибора, а A4 в нижнем окне. Для измерения угла сдвига фаз между токами I_1 и I_4 ($\varphi = \varphi_{I1} - \varphi_{I4}$) A1 находится в верхнем окне, а A4 – в нижнем окне (но не наоборот, иначе это будет $\varphi_{I4} - \varphi_{I1}$). При измерении частоты или периода отображается только одно значение (в верхнем окне). Третье (нижнее) устройство в этом блоке производит расчеты по формуле, введенной пользователем. Аргументами формулы могут быть 4 из 8 $x1...x8$ (не более!), измеренные с помощью 1-го и 2-го блоков. Обозначения $x1...x8$ показаны на рисунке 3.3. Например, при измерении двух активных мощностей в верхнем окне – мощность источника, в нижнем окне – нагрузка, а затем третий прибор можно настроить на определение КПД. В этом случае необходимо ввести аргументы $x7$ и $x8$, набрать формулу $y = x8/x7$ и нажать кнопку «Начать отсчет».

Если во введенной формуле имеется синтаксическая ошибка, окно формулы будет мигать, и расчет не удастся. Соответствующие графики вы можете получить на виртуальном осциллографе. Виртуальный осциллограф предоставляет возможность наблюдать временные диаграммы сигналов, поступающих на вход переключателя (2 напряжения и 2 тока) в режиме «Развертка», или зависимость одного входного сигнала от любого другого в режиме «XY». Для его включения подайте на вход переключателя исследуемые сигналы, добавьте и настройте блок «Устройство I», как описано выше, а затем в меню блока выберите строку «Осциллограф». После этого на дисплее появится изображение виртуального прибора «Осциллограф». На любой из 5 входов осциллографа может поступать сигнал с любого входа переключателя. Таким образом, во входном окне осциллографа появляется соответствующее обозначение входа переключателя (виртуального прибора), а на экране появляется луч, цвет которого соответствует цвету фона переключателя исследуемого сигнала.

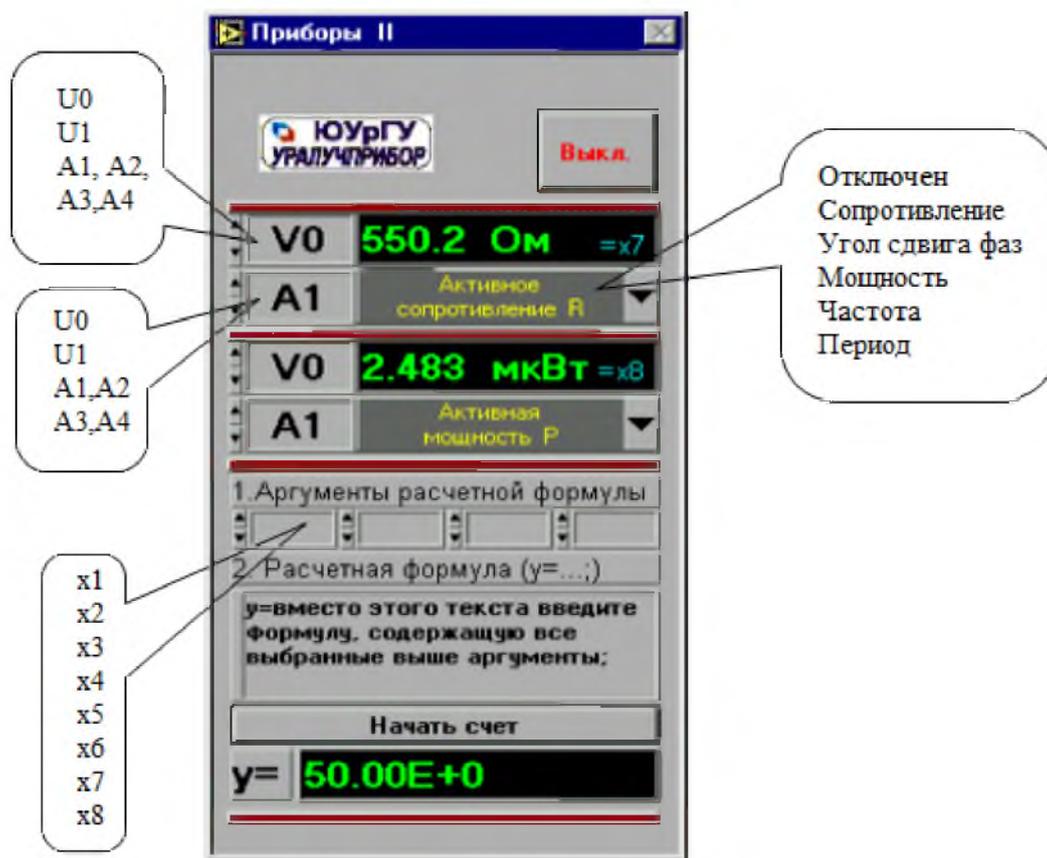

Рисунок 3 – Панель «Устройство II»

Вертикальный диапазон изображения задается автоматически и изменяется постепенно за счет изменения амплитуды сигнала, которую можно зафиксировать, нажав кнопку фиксации диапазона. После этого никаких изменений не будет. Также на сцене есть плавное ручное изменение диапазона. В правом верхнем углу осциллографа расположен ползунок управления степенью сглаживания фильтра и меню изменения характеристик графика (сплошной, ступенчатый, гистограмма, пунктирный, размер и форма точек, толщина линий и т.д.). Меню открывается нажатием на любой из указанных лучей. Кнопка «Записать в файл» записывает в файл таблицу мгновенных значений полностью связанных сигналов за один период измерения. При нажатии на эту кнопку открывается диалоговое окно, в котором необходимо указать диск, папку и имя файла, в который будут записываться данные. Выбранный файл необходимо «Сохранить», нажав клавишу. Чтение и редактирование можно осуществлять в MathCAD и Excel. Результаты полученных расчетных зависимостей, выполненных на виртуальном осциллографе и обработанных программой MathCAD, показаны на рисунках 4, 5.

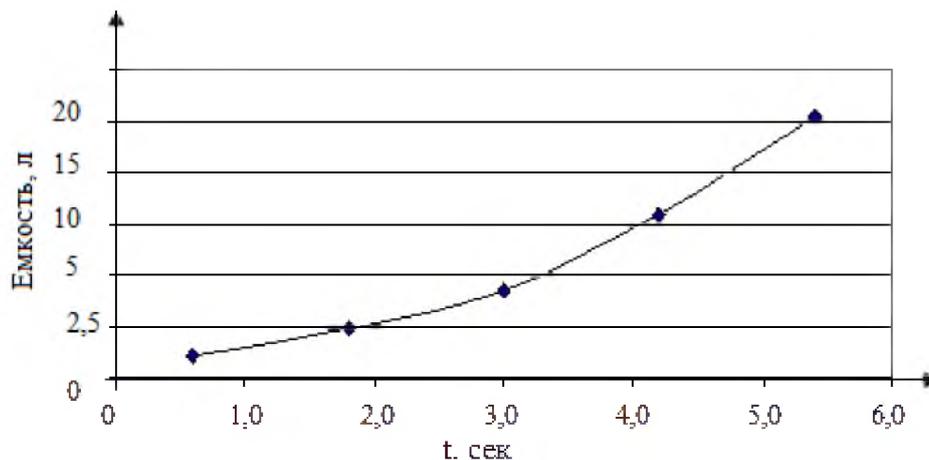

Рисунок 4 – Наполнение резервуара с течением времени

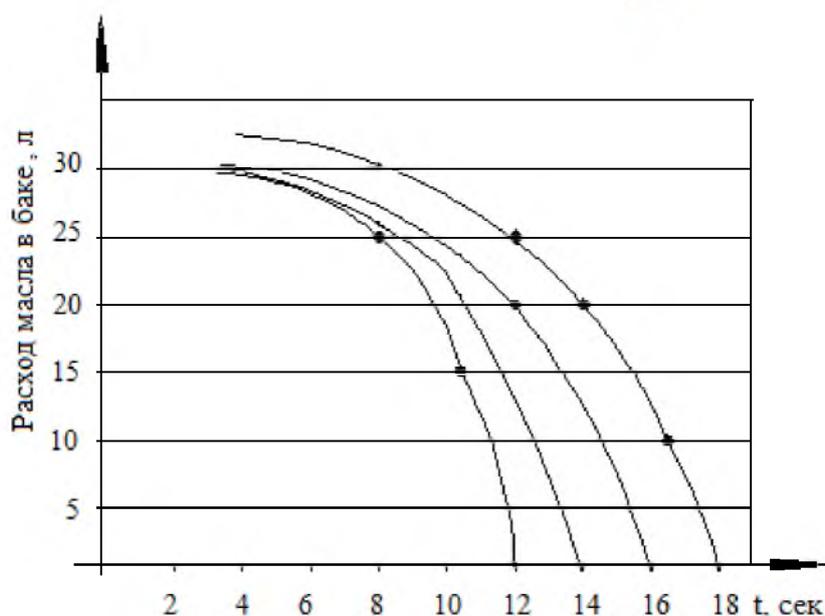

Рисунок 5 – Зависимость расхода масла от времени

В лаборатории проводились экспериментальные исследования автоматического управления установкой консервации двигателей с использованием программы MATLAB. Полученные результаты технических расчетов удовлетворительно согласуются с теоретическими показателями, что подтверждает пригодность рассмотренных математических моделей и систем автоматического управления для консервации двигателей внутреннего сгорания бронетехники с выбранными значениями параметров хранения [6].

Заключение. В ходе проведенного исследования была разработана и реализована модель автоматического управления процессом консервации двигателей с использованием веб-приложения на основе Flask. Основные цели работы были достигнуты, и предложенное решение продемонстрировало свою эффективность в автоматизации управления ключевыми параметрами консервации. Разработанная модель позволяет точно контролировать и регулировать важные параметры, такие как температура, давление и влажность, обеспечивая их оптимальные значения в процессе консервации. Веб-приложение Flask, как основная платформа для реализации решения, обеспечило гибкий и удобный пользовательский интерфейс, который позволяет эффективно взаимодействовать с системой и выполнять необходимые настройки в реальном времени. Результаты тестирования показали, что предложенное решение обладает высокой надежностью и адаптивностью, что делает его эффективным инструментом для управления процессом консервации в различных условиях эксплуатации. Кроме того, использование Flask позволило создать масштабируемое и легко настраиваемое приложение, что расширяет возможности его применения в различных сферах. В заключение стоит отметить, что дальнейшие исследования и разработки могут быть направлены на расширение функционала системы, интеграцию с другими системами управления и оптимизацию алгоритмов для повышения общей эффективности. Также перспективным является применение предложенного подхода к другим областям, требующим автоматизации процессов и контроля параметров. Таким образом, проведенное исследование вносит значительный вклад в развитие автоматизации управления процессами консервации, предлагая современные и эффективные решения для повышения надежности и продуктивности работы двигателей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Об утверждении Инструкции по эксплуатации бронетанкового вооружения и военной техники Вооруженных Сил Республики Казахстан / приказ первого заместителя министра обороны – председателя Комитета начальников штабов Вооруженных Сил Республики Казахстан от 21 января 2013 года № 23. - Астана, 2013. – 38 с.
- 2 Мамбеталиев К.Р. Состояние проблемы рационального хранения вооружения и военной техники: сборник издания Международной конференции, проводимой на базе Военного института Сухопутных войск. - Алматы: ВИ СВ, 2024. – С.48-55.
- 3 Мамбеталиев К.Р., Лучинин В.В. Особенности процессов хранения вооружения и военной техники, учитывающих климатические условия Республики Казахстан. - Алматы: КазНПУ им. Абая, 2022. – 135 с.

4 Боканова А.А. Методы и средства измерений электрических величин. - Астана: ЕНУ им. Л. Гумилева, 2013. – 223 с.

5 Боканова А.А., Ермаханова Ф.Р., Исабеков Ж.Н. Ақпараттық өлшеу техникасы: оқу құралы. - Астана: Л. Гумилев атынд. ЕҰУ, 2022. – 315 б.

6 Мамбеталиев К.Р. Автоматическая установка для управления консервацией, хранением и расконсервацией цилиндров двигателей. - Астана, 2023. – патент № 7656.

Мамбеталиев К.Р., *докторант*

Бердибеков А.Т., *доктор философии (PhD) (по вооружению и военной технике), ассоциированный профессор (доцент)*

Ермекбаев М.М., *доктор философии (PhD) (по вооружению и военной технике), ассоциированный профессор (доцент)*

Статья поступила в редакцию 2 ноября 2024 года

УДК 623.74
МРНТИ 78.25.13

Б.Ж. КУАТОВ¹
Н.К. РАМАЗАНОВ²
А.А. САТКАНОВ³
И.С. ШУЛИК¹

¹ Республиканское государственное учреждение «Войсковая часть 65229» Министерства обороны Республики Казахстан, г. Алатау, Республика Казахстан

² ТОО «Research and Development» центр «Казахстан инжиниринг», г. Астана, Республика Казахстан

³ Республиканское государственное учреждение «Управление главного командующего Военно-морскими силами Вооруженных Сил Республики Казахстан», г. Астана, Республика Казахстан

МОДЕРНИЗАЦИЯ И УСТАНОВКА АВИАЦИОННОГО ВООРУЖЕНИЯ НА КОРАБЛЬ «КАЗАХСТАН» ВОЕННО-МОРСКИХ СИЛ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассмотрен мировой опыт применения малокалиберных артиллерийских установок в современных боевых операциях, обоснована необходимость их установки на корабли военно-морских сил для защиты от воздушных, морских и наземных угроз. Основное внимание уделено модернизации корабля «Казахстан» Военно-морских сил Вооруженных Сил Республики Казахстан путем замены устаревшей установки 2М-3МБ на авиационную пушку ГШ-23Л. Детально описаны этапы адаптации, включая разработку узлов крепления, бортовой системы электроснабжения и системы управления стрельбой. Проведенные испытания продемонстрировали значительное повышение боевой эффективности корабля, выявили проблемные вопросы, такие как выбор режимов стрельбы и указали пути их устранения. Модернизация позволила не только улучшить оперативные возможности корабля, но и обеспечить значительную экономию финансовых средств, оптимизируя расходы на вооружение.

Ключевые слова: модернизация, авиационная пушка ГШ-23Л, корабль «Казахстан», артиллерийская установка, военная безопасность, боевая эффективность, управление стрельбой, электроснабжение, испытательные стрельбы.

Б.Ж. КУАТОВ¹
Н.К. РАМАЗАНОВ²
А.А. САТКАНОВ³
И.С. ШУЛИК¹

¹ Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің «65229 әскери бөлімі» республикалық мемлекеттік мекемесі, Алатау қ., Қазақстан Республикасы

² «Research and Development» ЖШС «Қазақстан инжиниринг» орталығы, Астана қ., Қазақстан Республикасы

³ «Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері Әскери-теңіз күштері бас қолбасшысының басқармасы» республикалық мемлекеттік мекемесі, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІ ӘСКЕРИ-ТЕҢІЗ КҮШТЕРІНІҢ «ҚАЗАҚСТАН» КЕМЕСІНЕ АВИАЦИЯЛЫҚ ҚАРУ-ЖАРАҚТЫ ЖАҢҒЫРТУ ЖӘНЕ ОРНАТУ

Түйіндеме. Мақалада қазіргі заманғы жауынгерлік операцияларда шағын калибрлі артиллериялық қондырғыларды қолданудың әлемдік тәжірибесі қарастырылған, оларды әуе, теңіз және құрлықтағы қауіптерден қорғау үшін әскери-теңіз кемелеріне орнату қажеттілігі негізделген. Ескірген 2М-3МБ қондырғысын ГШ-23Л авиациялық зеңбірегіне ауыстыру арқылы Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері Әскери-теңіз күштерінің «Қазақстан» кемесін жаңғыртуға басты назар аударылды. Бекіту тораптарын, борттық электрмен жабдықтау жүйесін

B.ZH. KUATOV¹
N.K. RAMAZANOV²
A.A. SATKANOV³
I.S. SHULIK¹

¹ Republican state institution «Military unit 65229» of the Ministry of Defence of the Republic of Kazakhstan, Alatau city, the Republic of Kazakhstan

² LLP «Research and Development» center «Kazakhstan Engineering», Astana city, the Republic of Kazakhstan

³ Republican state institution «УГК ВМС ВС РК», Astana city, the Republic of Kazakhstan

MODERNIZATION AND INSTALLATION OF AVIATION WEAPONS ON THE SHIP «KAZAKHSTAN» OF THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the world experience of using small-caliber artillery installations in modern combat operations, justifies the need for their installation on Navy ships to protect against air, sea and land threats. The main attention is paid to the modernization of the ship «Kazakhstan» of the Navy of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan by replacing the outdated installation of the 2М-3МБ with the GSH-23L aviation cannon. The stages of adaptation are described in detail, including the development of attachment points, an on-board power supply system and a firing control system. The tests demonstrated a

және аруды басқару жүйесін әзірлеуді қоса алғанда, бейімделу кезеңдері егжей-тегжейлі сипатталған. Жүргізілген сынақтар кеменің жауынгерлік тиімділігінің айтарлықтай артқанын көрсетті, атыс режимдерін таңдау сияқты проблемалық мәселелерді анықтады және оларды жою жолдарын көрсетті. Модернизация кеменің операциялық мүмкіндіктерін жақсартып қана қоймай, қару-жарақ шығындарын оңтайландыру арқылы айтарлықтай қаржылық үнемдеуді қамтамасыз етті.

Түйінді сөздер: жаңғырту, ГШ-23Л авиациялық зеңбірегі, «Қазақстан» кемесі, артиллериялық қондырғы, әскери қауіпсіздік, жекпе-жек тиімділігі, атысты басқару, электрмен жабдықтау, сынақтық атыстар.

Введение. Военные конфликты в мире и регионе накладывают огромный след на возможности обеспечения Вооруженных Сил Казахстана как современным вооружением путем его приобретения у зарубежных поставщиков, так же ремонтом и модернизацией имеющегося вооружения. Мировой опыт ведения боевых действий показал необходимость наличия артиллерийских установок малого калибра (до 30 мм) для поражения средств воздушного нападения (далее – СВН), кораблей, судов, катеров и маломерных плавсредств противника действующих на приморском направлении, в том числе асимметричных угроз [1]. Анализ опыта применения артиллерийских установок малого калибра (до 30 мм включительно) флотами различных государств осуществлялся на основе изучения действий военно-морских сил стран, проводивших различные боевые операции, учения с привлечением боевых кораблей. Активизировавшиеся с началом XXI столетия выступления террористических и пиратских группировок представляют ныне реальную угрозу не только в городах и населенных пунктах по всей планете, но и в воздушном пространстве, а также на морских и океанских коммуникациях.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что опыт ведения боевых действий подтверждает необходимость наличия современных артиллерийских установок (далее – АУ) малого калибра (до 30 мм) для поражения СВН, кораблей, судов, катеров и маломерных плавсредств противника действующих на приморском направлении, в том числе асимметричных угроз, наличие в Военно-морских силах Вооруженных Сил Республики Казахстан (далее – ВМС ВС РК) устаревшей АУ 2М-3МБ, отсутствие предприятий выпускающих данные образцы вооружения, проводящих регламент технического обслуживания и ремонт, а также производящих запасные части, инструмент и принадлежности (далее – ЗИП) и боеприпасы к ним.

Цель исследования заключается в описании и обосновании результатов исследовательской работы по модернизации и установке авиационного вооружения на корабль «Казахстан» Военно-морских сил Вооруженных Сил Республики Казахстан.

Задачи:

- 1) актуализировать проблему наличия и применения на кораблях артиллерийских установок малого калибра;
- 2) рассмотреть эффективность авиационной пушки ГШ-23Л для кораблей Военно-морских сил Республики Казахстан;
- 3) представить функциональную схему системы управления стрельбой, раскрыть ее особенности и преимущества.

Материалы и методы исследования. Базу источников исследования составила научная литература, включая учебные пособия, научные статьи и результаты научно-исследовательской работы по данной теме. В научной работе использовались методы моделирования, конкретизации и интерпретации данных.

Результаты исследования и их обсуждение. В настоящее время в составе ВМС ВС РК корабли оснащены артиллерийскими установками 30 мм АК-306, 23 мм ЗУ-23-2, 25 мм АУ 2МЗМБ, а также пулеметами НСВ (Никитина-Соколова-Волкова) калибра 12,7 мм для решения вышеуказанных задач. В итоге это существенно влияет на эффективное выполнение задач ВМС ВС РК по обеспечению военной безопасности государства в Каспийском море. На корабле «Казахстан» была установлена 25-мм двухавтоматная турельная установка 2М-3МБ, предназначенная для стрельбы по зенитным целям на наклонных дальностях до 2800 м, а также для стрельбы по береговым и надводным целям на дистанциях до 15 кабельтовых (2800 м). АУ 2М-3МБ принята на вооружение Военно-морского флота СССР в 40-х годах. В настоящее время АУ 2М-3МБ морально устарела, снята с производства, как в Российской Федерации, так и на Украине. Установленные на кораблях артиллерийские установки демонтированы и сданы на длительное хранение. Боеприпасы и ЗИП к ним не производятся. Ремонтные предприятия и

заводы ремонт и техническое обслуживание данных АУ не производят. С учетом отсутствия боеприпасов и неисправного состояния артиллерийской установки боевой потенциал отсутствует. Данная установка выработала свой назначенный ресурс по настрелу и подлежало замене.

В соответствии с протокольным поручением Министра обороны Республики Казахстан генерал-полковника Р.Ф. Жаксылыкова и требованиями тактико-технического задания на научно-исследовательскую работу по теме «Исследование и выработка рекомендаций по модернизации артиллерийского вооружения ракетно-артиллерийского корабля ВМС ВС РК. Разработка тактико-технического задания на опытно-конструкторскую работу по адаптации авиационной пушки ГШ-23 к артиллерийской установке и создания [2] системы управления стрельбой для кораблей ВМС ВС РК» специалистами войсковой части 65229 был проработан вопрос оборудования корабля «Казахстан» ВМС ВС РК авиационной пушкой ГШ-23Л вместо артиллерийской установки 2М-3МБ.

Авиационная пушка ГШ-23Л предназначена для ведения стрельбы с самолета по воздушным и наземным целям. ГШ-23Л с локализаторами обеспечивает отвод пороховых газов и уменьшение усилия отдачи. Дальность эффективной стрельбы ГШ-23Л составляет 2 км. Пушка характеризуется высоким темпом стрельбы, что, в сочетании с подвижностью, повышает эффективность поражения воздушной цели в несколько раз по сравнению с более крупнокалиберными пушками. Высокая начальная скорость и большая масса снаряда позволяют уверенно поражать среднебронированные наземные и воздушные цели на средних и близких дистанциях. Для проведения модернизации артиллерийской установки 2М-3МБ для применения в ВМС ВС РК с адаптацией авиационной пушки ГШ-23 к артиллерийской установке и создания системы управления стрельбой для кораблей ВМС ВС РК войсковой частью 65229 имеющей опыт в реализации проектов модернизации авиационного и противовоздушного вооружения ВС РК была проведена работа в два этапа. *Первый этап* состоял из разработки конструкции и установки боевого модуля на корабль «Казахстан» ВМС ВС РК, *на втором этапе* были проведены войсковые испытания с боевой стрельбой. При конструировании и компоновке опытного образца артиллерийской установки с авиационной пушкой ГШ-23 основное внимание уделено следующим моментам, необходимым для обеспечения безопасности выполнения боевого применения, боевой эффективности и возможности обслуживания установки в процессе ее эксплуатации с исключением несанкционированных выстрелов [3]. В результате разработки и модернизации были проведены расчеты по надежности деталей и узлов крепления с оформлением опытно-конструкторской и технической документации. В этих целях при проектировании артиллерийской установки с авиационной пушкой ГШ-23 было выполнено:

- на лафет артиллерийской установки ГШ-23Л изготовлен и установлен узел крепления лафета для усиления от отдачи пушки при стрельбе (рис. 1);
- разработана бортовая система электроснабжения (блок преобразователя напряжения переменного тока 220В в постоянный ток 30В) авиационной пушки таким образом, чтобы обеспечить устойчивое и бесперебойное электроснабжение в течение всего процесса стрельбы;
- на передней части лафета артиллерийской установки ГШ-23Л сделано отверстие переднего и заднего узла крепления для ложемента установки автомата М-110 2М-3МБ (рис. 2);
- изготовлен кронштейн крепления прицела для лафеты артиллерийской установки ГШ-23Л (рис. 3);
- стыковка и подсоединение разъемов в процессе сборки и монтажа артиллерийской установки ГШ-23Л на ложементную установку автомата М-110 2М-3МБ (рис. 4).

Рисунок 1 – Узел крепления лафета

Рисунок 2 – Лафета артиллерийской установки ГШ-23Л

Рисунок 3 – Кронштейн крепления прицела

Рисунок 4 – Авиационная пушка ГШ-23Л с патронным ящиком

На ракетно-артиллерийском корабле «Қазақстан» ВМС ВС РК 19 апреля текущего года были проведены войсковые испытательные стрельбы из 23 мм авиационной пушки ГШ-23Л. Испытательные стрельбы проведены без травматизма личного состава и без повреждения вооружения и военной техники. По результатам испытательных стрельб были выявлены следующие проблемные вопросы:

- отсутствие возможности выбора режимов стрельбы (короткая, длинная, непрерывная очереди). При нажатии на педаль стрельбы орудие открывает огонь до момента окончания всех боеприпасов в магазине;

- при стрельбе на манекене, имитирующем оператора, были замечены повреждения от отводящихся газов через локализатор и казенную часть установки;

- гильзосборник из брезентового материала приходит в непригодность ввиду поступления отстрелянных гильз в него с большой скоростью. При стрельбе скорость отстрелянных гильз не позволяет им оставаться в сборнике гильз и попадает в оператора и на верхнюю палубу.

Для решения проблемы выбора режимов стрельбы и обеспечения точного управления стрельбой разработали блок управления отсечки на базе микроконтроллера с подключенным к нему мультифункциональным шильдом с тактовыми кнопками и семисегментными элементами для переключения и отображения режимов стрельбы. Данная система управления стрельбой обладает высокой скоростью обработки данных и возможностью точного управления временными интервалами, что позволяет создавать более гибкие и точные системы управления вооружением (рис. 5).

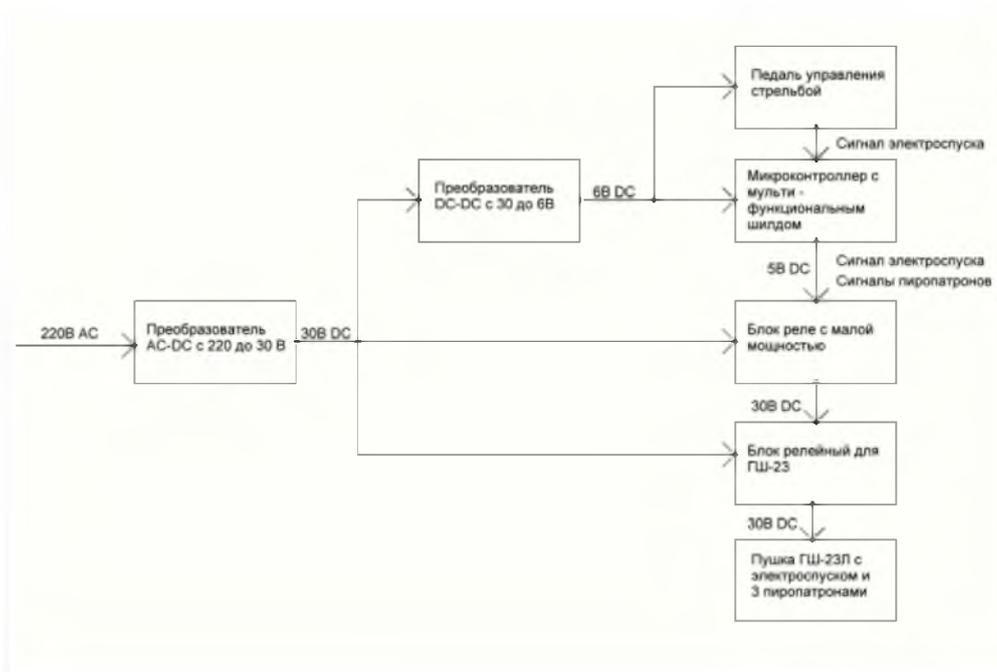

Рисунок 5 – Функциональная схема системы управления стрельбой

В процессе доработки и устранения выявленных замечаний при проведении войсковых испытательных стрельб были проведены следующие виды работ:

во-первых, установлен металлический защитный лист (дверца) для защиты личного состава от поражения пороховыми газами с казенной стороны и защитный лист от поражения пороховыми газами со стороны оператора (рис. 6);

во-вторых, разработан и установлен блок управления с программным обеспечением для выбора режимов стрельбы по два, шесть снарядов и залпом (рис. 7);

в-третьих, изготовлены и установлены окно для визуального наблюдения оператора и пламегаситель пороховых газов для отведения огня в направлении стрельбы (рис. 8).

После выполнения работ по устранению проблемных вопросов, на корабле «Қазақстан» ВМС ВС РК в июне текущего года были проведены повторные войсковые испытательные стрельбы из 23 мм авиационной пушки ГШ-23Л. Стрельба выполнялась тремя режимами, короткая из 2 снарядов, длинная из 6 снарядов, и залпом. После каждой стрельбы производился осмотр и проверка на предмет отсутствия механических повреждений, вмятин, трещин, деформации и нарушения лакокрасочных покрытий узлов креплений и соединений лафета с ложементом. Испытательные стрельбы проведены без травматизма личного состава и без повреждения вооружения и военной техники.

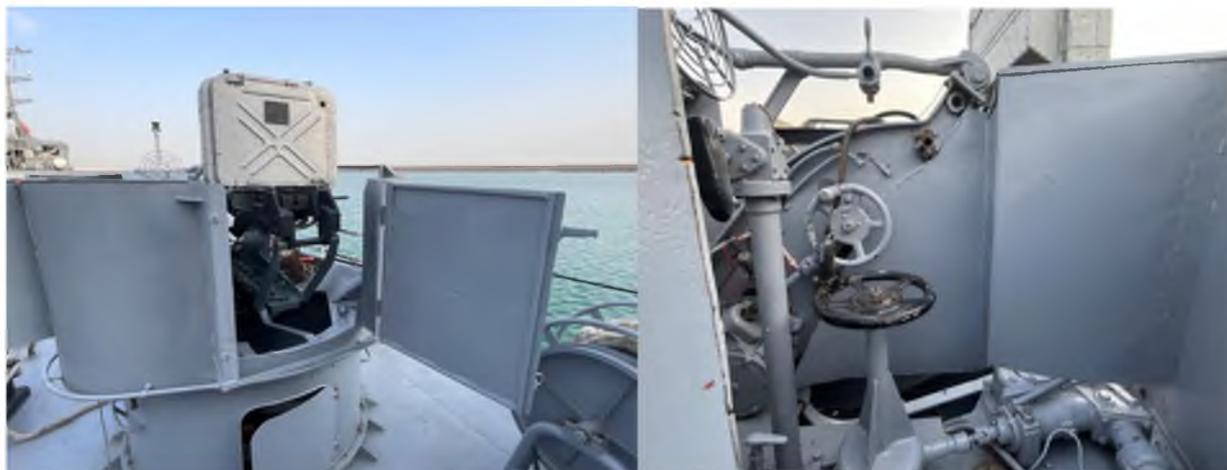

Рисунок 6 – Металлический защитный лист и дверца

Рисунок 7 – Блок управления для выбора режимов стрельбы

Рисунок 8 – Защитное окно и пламегаситель пороховых газов

Заклучение. Данная модернизация позволяет производить стрельбу по зенитным целям на наклонных дальностях, а также для стрельбы по среднебронированным наземным береговым и надводным целям на средних и близких дистанциях до 1800м. С учетом снаряженной ленты и тактических норм расхода боеприпасов возможно уничтожение не менее 6 отдельных небронированных открытых целей типа катер, до 9 целей типа БПЛА. Это значительно повысит совершенствование способов боевого применения, боевую эффективность подразделений ВМС ВС РК, также позволило осуществить экономию финансовых средств более 500 миллионов тенге, которые можно задействовать в векторе закупки новейшего технологичного вооружения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Голицын А.М. Артиллерийские системы: устройство и боевое применение. - М.: Военное издательство, 2012. – 324 с.
- 2 Кривошеев В.М. Системы управления огнем: история и перспективы // Военно-теоретический журнал «Военная мысль». - 2019. - № 6. – С.56-71.
- 3 Смит Дж. Интеграция авиавооружения на корабельные платформы. - СПб.: Полигон, 2015. – 289 с.

Куатов Б.Ж., *кандидат технических наук*

Рамазанов Н.К., *магистр*

Сатканов А.А., *магистр*

Шулик И.С., *бакалавр*

Статья поступила в редакцию 25 ноября 2024 года

УДК 623.4.01
МРНТИ 78.21.53

В.А. БОЯРИН

С.Т. ИСКАКОВ

Д.Б. БЕРДЫМУРАТОВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ ВОЕННОЙ ТЕХНИКИ И ВООРУЖЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается проблема внедрения искусственного интеллекта для идентификации военной техники, что обеспечивает повышение ее боевой эффективности. Искусственный интеллект становится неотъемлемой частью автоматизации, информатизации и роботизации управления войсками, позволяя эффективно анализировать большие объемы данных и принимать решения в условиях неопределенности. Основными направлениями применения искусственного интеллекта являются улучшение ситуационной осведомленности, распознавание объектов, поддержка принятия решений и роботизация вооружений. Применение технологий машинного обучения, нейронных сетей, компьютерного зрения и обработки радиолокационных данных способствуют повышению точности и скорости идентификации. Внедрение искусственного интеллекта не только минимизирует риски ошибок, но и ускоряет реагирование на угрозы, что имеет особое значение в современных боевых условиях. Долгосрочные перспективы указывают на то, что искусственный интеллект станет ключевым элементом военного искусства, трансформируя принципы ведения войн. Внимание авторов сфокусировано на выявление тенденций развития искусственного интеллекта в условиях ведения современных боевых действий.

Ключевые слова: искусственный интеллект, военная техника, идентификация объектов, компьютерное зрение, безопасность, алгоритмы, автоматизация, машинное обучение, перспективы, вооружение.

В.А. БОЯРИН

С.Т. ИСКАКОВ

Д.Б. БЕРДЫМУРАТОВ

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

V.A. BOYARIN

S.T. ISKAKOV

D.B. BERDYMURATOV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ӘСКЕРИ ТЕХНИКА МЕН ҚАРУ-ЖАРАҚТЫ АНЫҚТАУДА ҚОЛДАНУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Түйіндеме. Бұл мақалада әскери техниканы анықтау үшін жасанды интеллект технологиясын енгізу қарастырылады. Бұл әскери әрекеттердің тиімділігін арттырудағы елеулі қадам болып табылады. Жасанды интеллект әскерге басқаруды автоматтандыру, ақпараттандыру және роботтандыру процесінің ажырамас бөлігіне айнала отырып, үлкен көлемдегі деректерді тиімді талдауға және белгісіз жағдайларда шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Жасанды интеллекттің негізгі қолданылу бағыттары – жағдай туралы ақпаратты жақсарту, нысандарды тану, шешім қабылдауға көмектесу және қару-жарақты роботтандыру. Машиналық үйрену, нейрондық желілер, компьютерлік көру және радиолокациялық деректерді өңдеу технологияларын қолдану анықтаудың дәлдігі мен жылдамдығын арттыруға ықпал етеді. Жасанды интеллектті енгізу қателіктердің алдын алумен қатар, қатерге қарсы әрекет етуді жылдамдатады, бұл қазіргі заманғы шайқас жағдайында өте маңызды.

PROSPECTS FOR THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO IDENTIFY MILITARY EQUIPMENT AND WEAPONS

Annotation. This article explores the integration of artificial intelligence for military equipment identification, marking a significant advancement in enhancing combat effectiveness. Artificial intelligence is becoming an integral part of the automation, informatization, and robotization of force management, enabling efficient analysis of large datasets and decision-making under uncertainty. The primary applications of artificial intelligence include improving situational awareness, object recognition, decision support, and weapon robotization. The application of machine learning, neural networks, computer vision, and radar data processing contributes to increased accuracy and speed of identification. The introduction of artificial intelligence not only minimizes the risk of errors but also accelerates the response to threats, which is particularly important in modern combat conditions. Long-term prospects

Ұзақ мерзімді перспективада жасанды интеллект әскери стратегияның негізгі элементіне айнала отырып, соғыс жүргізу принциптерін өзгертеді деген болжам жасалады. Қорытындыда технологиялардың даму перспективалары атап көрсетіліп, олардың әскери операциялардың тиімділігін арттыру және стратегиялық жоспарлау үшін жаңа мүмкіндіктер ашатыны айтылады.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, әскери техника, нысандарды анықтау, компьютерлік көру, қауіпсіздік, алгоритмдер, автоматтандыру, машиналық оқыту, перспективалар, қару-жарак.

indicate that artificial intelligence will become a key element of military strategy, transforming the principles of warfare. In conclusion, the paper highlights the potential for technological development to open new horizons for improving the efficiency of combat operations and strategic planning.

Keywords: artificial intelligence, military equipment, object identification, computer vision, security, algorithms, automation, machine learning, prospects, weapons.

Введение. Внедрение искусственного интеллекта для идентификации военной техники и вооружений представляет собой значительный шаг вперед в улучшении боевой эффективности. Достижения в области разработки и интеграции современных программно-вычислительных комплексов позволили не только усовершенствовать отдельные образцы вооружения, но и оптимизировать общую тактику войск. Ключевыми направлениями развития вооруженных сил ведущих стран остаются информатизация, автоматизация и роботизация управления. Однако это требует обработки больших объемов разнообразной информации и принятия решений в условиях неопределенности. Значительный импульс этому придала разработка и внедрение систем с искусственным интеллектом, способным эффективно решать задачи, требующие быстрой и точной аналитики данных [1].

Цель исследования заключается в систематизации и анализе текущих возможностей и выявлении перспективных направлений использования искусственного интеллекта для идентификации техники и вооружений.

Задачи:

- 1) изучить современные возможности применения искусственного интеллекта для идентификации техники и вооружений, а также основные подходы и технологии, используемые в данной сфере;
- 2) проанализировать существующие методы, применяемые для распознавания образцов техники и вооружений на основе искусственного интеллекта с учетом их эффективности и точности.

Материалы и методы исследования. В процессе исследования использованы материалы из открытых источников, а также научная литература, освещающая вопросы применения искусственного интеллекта в сфере военной безопасности. Решение задач исследования базировалось на использовании общенаучных (теоретических, универсальных, эмпирических) и частных (специальных) методов. С помощью методов системного и многопредметного анализа, сравнения, описания, измерения, формализации выявлены основные тенденции использования искусственного интеллекта в военной сфере.

Результаты исследования и их обсуждение. Разные государства устанавливают амбициозные цели в области развития технологий искусственного интеллекта (далее – ИИ) для нужд обороны. На протяжении многих лет в вооруженные системы интегрируются интеллектуальные решения, позволяющие обрабатывать большие объемы данных, управлять оружием и организовывать взаимодействие на поле боя. За рубежом достигнуты определенные успехи: средства массовой информации пестрят новостями о «умных» дронах и роботах-собаках, скрывая подлинные цели внедрения ИИ в военные технологии. Тем не менее, даже исходя из имеющейся информации, можно выделить ключевые направления исследований: улучшение ситуационной осведомленности, роботизация вооружения и техники, распознавание ситуаций и поддержка принятия решений. Все эти аспекты соответствуют концепции «гибридных войн», что подтверждается реализациями «сетевых» и «мозаичных» войн [2].

В современном мире практически не остается сомнений в значимости и необходимости внедрения ИИ в интересах повышения эффективности использования различных военных комплексов. Это позволит получить важные преимущества над противником и существенно сократить человеческие и материальные потери во время военных операций. Ведущие страны, такие как Соединенные Штаты Америки, Китай, Великобритания, Франция, Израиль, Индия и другие, активно развивают национальные военные программы, нацеленные на интеграцию ИИ как в системах управления войсками и вооружением, так и в отдельных образцах военной техники [3].

Необходимость разработки и внедрения отечественных технологий ИИ зафиксирована в документе «Концепция развития искусственного интеллекта на 2024-2029 годы», который утвержден постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года №592 [4].

Технологии ИИ находят все более широкое применение в идентификации объектов военной техники, основываясь на последних достижениях в области машинного обучения, компьютерного зрения

и анализа больших данных. Это обеспечивает создание автоматизированных систем, способных к высокоточному распознаванию и классификации различных типов вооружения и техники. Основные методы, используемые в данной области, включают:

1) *машинное обучение и нейронные сети*. Глубокие нейронные сети, как основа современных систем машинного обучения, способствуют обработке и анализу обширных массивов данных. Такие системы обучаются на изображениях различных видов военной техники, включая танки, самолеты и боевые корабли. Алгоритмы машинного обучения позволяют выделять ключевые характеристики объектов, такие как форма корпуса, элементы вооружения и особенности камуфляжа [5]. Одним из примеров успешного внедрения ИИ служат алгоритмы, разработанные для распознавания дронов. В условиях современных конфликтов беспилотные летательные аппараты (далее – БПЛА) активно используются для выполнения разведывательных задач, по определению сил и средств противника. Нейронные сети позволяют классифицировать дроны по размеру, модели и тактике применения, что в свою очередь предоставляет возможность в короткие сроки разрабатывать меры по их нейтрализации;

2) *компьютерное зрение для идентификации объектов*. Компьютерное зрение, как направление, активно использующее ИИ для анализа визуальной информации, нашло свое применение в обработке изображений, получаемых с дронов, спутников и наземных сенсоров. Одним из самых серьезных вызовов, с которым сталкиваются системы компьютерного зрения в боевых условиях, является распознавание объектов при низкой видимости, например, в условиях дымовой завесы, осадков или в темное время суток. В этой связи интеграция ИИ с инфракрасными сенсорами становится особенно важной, поскольку это позволяет точно идентифицировать технику по ее тепловому следу;

3) *обработка радиолокационных данных*. Радиолокационные системы, широко используемые для обнаружения вооружения и техники на значительных расстояниях, значительно выигрывают от применения новых методов обработки сигналов на основе ИИ. Развитие технологий ИИ улучшает качество получаемых данных и минимизирует количество ложных срабатываний. ИИ способен выявлять характерные паттерны радиолокационного отражения, что позволяет различать различные типы объектов: такие как воздушные и морские объекты [5,6].

Примером благополучного внедрения ИИ является разработка систем автоматической идентификации целей для боевых дронов. В частности, технологии, внедренные в Израиле и США, позволяют дронам самостоятельно выбирать приоритетные цели и выполнять точечные удары. Применение таких систем значительно снижает время реакции и минимизирует вероятность ошибок в идентификации. Аналогичные решения находят применение и в танковых подразделениях, где системы активной защиты способны самостоятельно определять угрозы, такие как противотанковые ракеты, и автоматически принимать решение на защиту объекта. Еще одним важным направлением является использование ИИ для защиты военных объектов. Например, системы мониторинга периметра с применением ИИ автоматизируют охрану и эффективно выявляют несанкционированные вторжения. Эти системы анализируют данные с камер и сенсоров, распознавая подозрительные движения на охраняемой территории [6].

Заключение. Применение искусственного интеллекта для идентификации военной техники открывает значительные возможности для повышения эффективности боевых операций. Автоматизированные системы, работающие на основе ИИ, обеспечивают высокую точность и скорость идентификации объектов, что снижает риски ошибок и ускоряет процесс принятия решений. Эти технологии особенно актуальны в условиях ограниченной видимости или сложных боевых ситуаций, требующих мгновенной реакции. Развитие ИИ не только оптимизирует текущие тактические процессы, но и формирует новые стратегические подходы в военной сфере. Возможность прогнозировать действия противника и адаптироваться к быстро меняющимся условиям боевых действий предоставляет армии важное конкурентное преимущество. Это может привести к изменению принципов ведения войн, делая их более технологически зависимыми и автономными. Внедрение таких технологий затронет все уровни военного управления – от тактических подразделений до стратегических центров принятия решений. ИИ поможет командирам на всех уровнях быстрее анализировать данные и принимать более обоснованные решения, что, в итоге, повысит боеспособность армии и ее готовность к выполнению сложных задач. В долгосрочной перспективе дальнейшее развитие ИИ окажет значительное влияние, как на тактические, так и на стратегические возможности армии. Это приведет к изменению характера военных операций, увеличению роли автоматизации и созданию более гибких и адаптивных систем, способных функционировать в условиях реального боя. Однозначно, что технологии ИИ станут важнейшим компонентом военной мощи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Буренок В.М. Искусственный интеллект в военном деле // Журнал «Арсенал Отечества». - 2021. - № 3 (53) [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://arsenal-otechestva.ru/archive/1511-3-2021> [Дата обращения: 10.10.2024].
- 2 Абросимов В.К. Искусственный интеллект и проблемы развития вооружения и военной техники // Журнал «Вооружение и экономика». - 2021. - № 2 (56). – С. 5-21.
- 3 Бырков И.А. Обеспечение применения искусственного интеллекта в комплексах военного назначения для автоматического распознавания объектов вооружения, военной и специальной техники // Журнал «Вооружение и экономика». - 2023. - № 2 (64). – С.47-54.
- 4 Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024-2029 годы / постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592. - Астана, 2024. – 18 с.
- 5 Niipala T. Recognizing military vehicles in social media images using deep learning. 10.1109/ISI.2017.8004875 [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/317185209_Recognizing_military_vehicles_in_social_media_images_using_deep_learning [Дата обращения: 10.10.2024].

Боярин В.А., доктор философии (PhD) (по вооружению и военной технике)

Искаков С.Т., доктор философии (PhD) (по вооружению и военной технике), ассоциированный профессор (доцент)

Бердымуратов Д.Б., докторант

Статья поступила в редакцию 4 ноября 2024 года

УДК 355.41
МРНТИ 78.75.49

Н.Р. ОМУРЗАКОВ

*Национальный университет обороны Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

АКТУАЛЬНОСТЬ АДАПТАЦИИ ТЫЛОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ

Аннотация. В статье затронуты актуальные проблемы, связанные не только с экономической, но и военной безопасностью страны, отмечены важные вопросы адаптации силовых структур к возможным внешним экономическим санкциям. Перечислены основные виды внешних экономических санкций. Раскрыта их сущность, приведены примеры зарубежного опыта. Отражены цель, принципы, направления, задачи в данной области по обеспечению отечественными товарами и услугами, которые будут способствовать повышению устойчивости военной экономики Республики Казахстан в условиях рисков воздействия внешних экономических санкций. Сформулированы возможные способы по дальнейшему развитию тылового обеспечения Национальной гвардии с учетом внешних экономических угроз, которые в комплексе могут предусматривать разработку устойчивой адаптивной модели снижения зависимости тылового обеспечения Национальной гвардии Республики Казахстан от импорта товаров в условиях международной нестабильности и санкционной политики, учитывая зарубежный опыт и местные особенности.

Ключевые слова: национальная безопасность, национальные интересы, военная безопасность, тыловое обеспечение, оборонно-промышленный комплекс, импорт, товар двойного назначения, военно-экономический потенциал, эмбарго.

Н.Р. ОМУРЗАКОВ

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

N.R. OMURZAKOV

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САНКЦИЯЛАР ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҰЛАНЫНЫҢ МАТЕРИАЛДЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІН БЕЙІМДЕУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

THE RELEVANCE OF ADAPTING LOGISTICS SUPPORT FOR THE NATIONAL GUARD OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SANCTIONS

Түйіндеме. Мақалада тек экономикалық емес, сонымен қатар елдің әскери қауіпсіздігіне қатысты өзекті мәселелер қозғалып, қауіпсіздік күштерін ықтимал сыртқы экономикалық санкцияларға бейімдеудің маңызды мәселелері көрсетілген. Олардың мәні ашылды, шетел тәжірибесінен мысалдар келтірілді. Осы саладағы мақсат, қағидаттар, бағыттар, міндеттер сыртқы экономикалық санкциялар тәуекелдері жағдайында Қазақстан Республикасының әскери экономикасының тұрақтылығын арттыруға көмектесетін отандық тауарлар мен қызметтерді ұсынуда көрініс табады. Сыртқы экономикалық қатерлерді ескере отырып, Ұлттық ұланды материалдық-техникалық қамтамасыз етуді одан әрі дамытудың ықтимал әдістері тұжырымдалған, олар жиынтықта Республиканың Ұлттық ұланның материалдық-техникалық қамтамасыз етудің тәуелділігін төмендетудің тұрақты бейімделу моделін әзірлеуді қамтуы мүмкін. халықаралық тұрақсыздық пен санкциялық саясат жағдайында шетелдік тәжірибе мен жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып, Қазақстанның тауарлар импорты бойынша.

Annotation. The article touches upon topical issues related not only to the economic, but also to the military security of the country, and highlights important issues of adapting law enforcement agencies to possible external economic sanctions. The main types of external economic sanctions are listed. Their essence is revealed, and examples of foreign experience are given. The purpose, principles, directions, tasks in this area to provide domestic goods and services that will contribute to increasing the stability of the military economy of the Republic of Kazakhstan in the face of risks of external economic sanctions are reflected. Possible ways to further develop the logistics of the National Guard are formulated, taking into account external economic threats, which together may include the development of a sustainable adaptive model to reduce the dependence of the logistics of the National Guard of the Republic of Kazakhstan on imports of goods in conditions of international instability and sanctions policy, taking into account foreign experience and local peculiarities.

Түйінді сөздер: ұлттық қауіпсіздік, ұлттық мүдде, әскери қауіпсіздік, логистикалық қамтамасыз ету, әскери-өнеркәсіптік кешен, импорт, қос мақсаттағы тауарлар, әскери-экономикалық әлеует, эмбарго.

Keywords: national security, national interests, military security, logistics, military-industrial complex, imports, dual-use goods, military-economic potential, embargo.

Введение. В последние десятилетия мир столкнулся со значительными вызовами, связанными с глобальной политической и экономической нестабильностью, в контексте внешних экономически санкций, при которых особо остро ощущается снижение благосостояния народа, рост цен, нехватка основных потребительских товаров и увеличение безработицы. Эти факторы создают необходимость для стран адаптировать свои силовые структуры к новым условиям, чтобы обеспечить национальную безопасность и защиту национальных интересов. Современная санкционная активность является беспрецедентной. Это требует уточнения самого понятия экономических санкций с тем, чтобы была возможность, на основе понимания их сущности, успешно адаптироваться и противодействовать им, в частности в интересах сохранения военно-экономического потенциала нашей страны. Отметим, что «военно-экономический потенциал – это уровень экономического обеспечения военных потребностей, который может быть в определенные сроки при максимальной производительности сил в военных целях ...» [1].

Цель исследования – актуализировать угрозу влияния внешних экономических санкций на оборонно-промышленный комплекс страны и уточнить способы снижения зависимости тылового обеспечения Национальной гвардии Республики Казахстан от импорта товаров с учетом возможных внешних экономических санкций.

Задачи:

- 1) проанализировать влияние внешних экономических санкций и механизмы их действия;
- 2) уточнить теоретические основы адаптации тылового обеспечения Национальной гвардии Республики Казахстан в условиях внешних экономических санкций;
- 3) рассмотреть способы снижения зависимости тылового обеспечения Национальной гвардии Республики Казахстан от импорта товаров в условиях внешних экономических санкций.

Материалы и методы исследования. Материалами исследования послужила специальная и научная литература, информация открытого доступа из сети Интернет, личный служебный опыт. В работе были применены логические методы научного исследования, такие как анализ, синтез, обобщение, дедукция, научная интерпретация.

Результаты исследования и их обсуждение. В статье рассматриваются экономические санкции в их классической трактовке – ограничения, вводимые страной-инициатором, связанные с угрозой ухудшения текущего экономического состояния страны-мишени, с целью заставить последнюю изменить свою политику [2].

Одним из основных видов экономических санкций является «эмбарго». Это - ограничение на торговлю, принимаемое страной, группой стран или альянсом в качестве экономической санкции. Эмбарго может запрещать всю торговлю или может применяться только к некоторым ее видам, например, к импорту оружия, энергоносителей, какого-либо оборудования и т.д.

Например, с 2014 года Россия, в качестве ответа против ограничений со стороны стран Запада, ввела продовольственное эмбарго. Эмбарго предназначено для того, чтобы «наказать» страну-мишень за ее действия и лишить ее средств для проведения нежелательной политики [3, 4].

Еще один вид санкций – «замораживание активов». Суть этой заморозки состоит в том, чтобы помешать физическому или юридическому лицу получить доступ к имуществу или другим активам, которыми оно может владеть или распоряжаться в юрисдикции страны, наложившей санкции. Как правило, заморозке подвергается имущество отдельных физических лиц (политиков, известных общественных деятелей, руководителей оборонных предприятий и пр.) или организаций, деятельность которых признается нежелательной. Цель заморозки – вынудить этих лиц к изменению их позиции.

В качестве санкций также вводятся «экспортные» и/или «импортные ограничения». Они могут быть весьма разнообразными. Направлены на то, чтобы помешать развиваться и функционировать экономике в целом или конкретным секторам экономики страны-мишени. Как правило, они запрещают покупать, продавать или отправлять определенные товары в страну или из страны; например, нефть и нефтепродукты, программное обеспечение, вооружение или что-то иное [5].

Имеются и иные виды санкций, но именно вышеперечисленные способны, нанести значительный ущерб экономике страны, против которой они вводятся. Результатом этого может явиться ослабление ее не только экономического, но и военно-экономического потенциала. Фактически, санкции являются одним из методов «гибридной» борьбы, ведущейся с использованием невоенных средств, а также использованием экономического потенциала других государств и альянсов для дестабилизации обстановки на территории страны противника и достижения стратегических целей [6].

До окончания I мировой войны экономические санкции рассматривались как экономические войны / экономическая блокада, к исследованию которых применялись законы войны. После формирования Лиги Наций экономические санкции начали рассматриваться уже как метод международной дипломатии, который способствует предотвращению войны. Президент Соединенных Штатов Америки в 1919 году Вудро Вильсон в своем выступлении перед Комитетом по международным отношениям определил экономические санкции как *«мирное, бесшумное и смертоносное средство»* (peaceful, silent deadly remedy), обеспечивающее возможность давления на страну-мишень без применения военной силы. Иными словами, военные действия сменяются экономическим бойкотом, уберегая людей от смерти в стране-мишени [7-9]. Целью экономических санкций на протяжении всей истории их существования была смена нежелательной (по мнению страны-инициатора) политики страны-мишени.

Аннексия Ираком территории Кувейта в 1990 году послужила началом нового этапа практики санкций – *«санкционной блокады»*, длившейся до начала XXI века. Организация Объединенных Наций (далее – ООН) ввела в отношении Ирака сплошные экономические санкции, включавшие:

- 1) эмбарго на ввоз товаров в страну;
- 2) эмбарго на поставку оружия;
- 3) замораживание активов;
- 4) запрет любых операций по переводу государственных и частных активов.

Результатом стало катастрофическое падение уровня жизни населения страны, существенный рост смертности. Так, начиная с 1991 года, в Ираке начался резкий рост детской смертности, рост уровня заболеваемости населения. По различным оценкам, от 50 тыс. до 237 тыс. иракских детей в возрасте до пяти лет погибли в результате санкций [10-13]. Это существенно превышает количество иракцев, непосредственно убитых в войне в Персидском заливе – около 40 тыс. жертв, как военных, так и гражданских [14]. Приведенные сведения показывают, что жертвы в результате *«санкционной блокады»* значительно превышают потери в результате военных действий.

Именно последствия санкций против Ирака, в частности гуманитарный кризис, стали причиной:

- формирования нового подхода к введению экономических санкций – замены комплексных санкций на целевые;
- учета гуманитарных аспектов экономических санкций;
- пересмотра стандартов и критериев введения многосторонних санкций Советом Безопасности ООН;
- исследований моральной допустимости экономических санкций в целом.

Целевые санкции («умные», адресные, смарт-санкции, smart sanctions) в современной теории и практике рассматриваются как инструмент внешней политики, который, обладая ключевыми признаками санкций, одновременно не затрагивает гражданское население. Согласно теории экономических санкций, смарт-санкции отличаются от *«традиционных»* всеобъемлющих экономических санкций по двум основным направлениям. *Во-первых*, они более эффективно «поражают цель» и наказывают – посредством эмбарго на торговлю оружием, ограничения финансовых операций и свободы передвижения – политическую элиту, поддерживающую и осуществляющую действия, которые осуждаются инициаторами санкций. *Во-вторых*, в теории смарт-санкции не затрагивают уязвимые социальные группы (детей, женщин, пожилых людей), тем самым минимизируя негативные последствия для населения страны (сопутствующий ущерб, collateral damage), например, исключены из санкционных списков продукты питания, медицинское оборудование, медикаменты. Смарт-санкции нацелены на отдельные направления и объекты, такие как правящая элита или оборонный комплекс [15]. Примером целевых санкций являются ограничения против организации «Аль-Каида» и движения «Талибан» (1999 год), включающие одновременно три вида целевых санкций: замораживание активов, запрет выезд (вылет) из страны и эмбарго на торговлю вооружением [16].

На современном этапе, согласно данным финансово-экономического издания «Forbes», Россия является мировым лидером по количеству примененных к ней санкций – 10 128 (с 7 марта 2022 года) [17]. Антироссийские санкции влияют на многие сферы в стране, но, вместе с тем, все секторы постепенно адаптируются под новые реалии. Санкции лишь косвенно смогли повлиять на положение в стране и на ее политику. Внешние ограничения заставляют обратить внимание на внутренние источники, несмотря на то, что ранее они не были оценены. Экономика страны начинает адаптироваться к новым условиям и может прийти к обновленной устойчивой модели обеспечения в той отрасли, к которой были применены санкции. В данном контексте особую важность приобретает модернизация систем обеспечения для адаптации в условиях внешних экономических воздействий.

Большинство ученых считают экономические санкции «предпоследней» мерой предотвращения войны [18, 19]. Исторический опыт показывает, что экономическим санкциям не редко сопутствует военная агрессия, после которой следуют боевые действия. Санкции могут серьезно снизить уровень жизни, вызвать рост цен, нехватку товаров первой необходимости, что может способствовать массовому

недовольству среди населения и перерастает во внутренний вооруженный конфликт. С целью избежать или снизить ущерб от воздействия санкций, нужно обратить внимание на развитие отечественного производства товаров и услуг особенно военного и двойного назначения. Национальная гвардия Республики Казахстан, как один из основных субъектов системы обеспечения общественной безопасности, может оказаться под общим влиянием внешних экономических санкций. Эти санкции могут негативно сказываться на всех аспектах ее деятельности, включая тыловое обеспечение, что ставит под угрозу эффективность выполнения задач, связанных с обеспечением военной и общественной безопасности. Современные экономические угрозы требуют от силовых структур Республики Казахстан не только повышения своей устойчивости к внешним вызовам, но переход на новые устойчивые адаптивные модели обеспечения.

Во-первых, главной целью нашей страны является обеспечение национальной безопасности [20]. Для противостояния внешним экономическим угрозам необходимо детально изучить зарубежный опыт и как другие страны адаптировались в условиях санкций. Опыт стран Организации Североатлантического договора (НАТО), Южной Кореи, России, Ирана, Китая, Вьетнама в условиях внешних экономических санкций, показал, что импортозамещение путем развития отечественного производства, обеспечивает успешную адаптацию экономики в условиях внешних экономических санкций, тем самым повышая свой военно-экономический потенциал.

Во-вторых, одним из основных принципов деятельности Республики Казахстан является экономическое развитие на благо всего народа [21], в свою очередь Правительство Республики Казахстан разрабатывает основные направления социально-экономической политики государства, его обороноспособности, безопасности, обеспечения общественного порядка и организует их осуществление [21], это требует разработку основ направленных на развитие оборонно-промышленного комплекса страны, которые будут обеспечивать снижение рисков, ограничений со стороны импорта, а также повышение уровня безопасности и автономности тылового обеспечения.

В-третьих, основными направлениями деятельности Республики Казахстан в военно-экономической сфере считаются:

- подготовка финансово-экономической системы государства к функционированию в период мобилизации, военного положения и в военное время;
- совершенствование государственной военно-технической политики;
- развитие оборонно-промышленного комплекса [6].

Ключевыми задачами государственной политики в области оборонной промышленности являются:

- 1) создание эффективной системы оборонно-промышленного комплекса;
- 2) обеспечение Вооруженных Сил Республики Казахстан, других войск и воинских формирований, специальных государственных и правоохранительных органов Республики Казахстан современными товарами (продукцией) военного назначения, товарами (продукцией) двойного назначения (применения), работами военного назначения и услугами военного назначения;
- 3) использование научно-технологического и производственного потенциала организаций оборонно-промышленного комплекса в гражданских отраслях промышленности [22], выполнение этих направлений и задач предусматривает разработку предложений и способов развития отечественного производства товаров военного и двойного назначения, которые позволят создать прочные основы для повышения устойчивости военной экономики в условиях внешних экономических санкций.

На сегодняшний день основным государственным производителем военной продукции является Акционерное общество (далее – АО) «Казахстан инжиниринг», в которое входит 3 совместных и 11 дочерних предприятий, основными направлениями которых является производство, сборка, ремонт и обслуживание техники. Среди частных производителей стоит отметить АО «Казахстан Парамант Инжиниринг» производящее бронев автомобили «Алан» и «Арлан» совместно с южноафриканской компанией Paramount Group, АО «Западно-Казахстанская машиностроительная компания» осуществляющее производство крупнокалиберного оружия, Товарищество с ограниченной ответственностью (далее – ТОО) «Гранит-Талес Электроникс», которое занимается производством радиолокационных станций. Отметим, что Thales Group – это французская многонациональная корпорация.

В системе обеспечения Министерства обороны Республики Казахстан функционирует одно республиканское государственное предприятие на праве хозяйственного ведения «Казарнаулыэкспорт (Казспецэкспорт)» [23], одной из основных задач которой является импорт военной продукции. Исходя из выполняемых задач, оно не осуществляет производство товаров военного и двойного назначения. В системе Министерства внутренних дел Республики Казахстан одно республиканское государственное предприятие на праве хозяйственного ведения «Еңбек» учреждений уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел

Республики Казахстан, в которое входит 21 предприятие [24]. Основное направление предприятий, согласно утвержденному уставу, является производство за счет трудовой занятости осужденных.

Следовательно, мы видим, что оборонно-промышленный комплекс требует увеличения локализации производства от сырья до конечной продукции, развития легкой промышленности, таких как производство обмундирования и обуви, продовольственных сухих пайков и т.д. Представляется возможным рассмотреть возможность создания республиканского государственного предприятия, отвечающего за производство необходимых товаров для тылового обеспечения Национальной гвардии.

Также представляется целесообразным рассмотреть предложение об открытии специальной экономической зоны для производства товаров военного и двойного назначения, предоставление налоговых льгот и других стимулов, которые могут повысить привлекательность для отечественных производителей [25]. На территории Казахстана осуществляют свою деятельность 14 специальных экономических зон с разной отраслевой направленностью [26], но в интересах развития оборонно-промышленного комплекса (отраслевой), по производству товаров военного или двойного назначения специальных экономических зон нет.

Особую роль занимает оптимизация управления запасами материального обеспечения Национальной гвардии Республики Казахстан. Использование современных методов управления запасами, таких как метод «точно в срок» или ABC-анализ, позволят повысить эффективность использования ресурсов.

Заключение. В современном мире санкции являются одним из методов «гибридной» борьбы и на сегодняшний день подчеркивается их реальная угроза. Изучение способов противодействия или снижения влияния экономических санкций, сохраняя при этом боевую готовность весьма актуально, так как Республике Казахстан необходимо быть готовыми к действиям в различных условиях. Принятие стратегических мер по модернизации оборонно-промышленного комплекса, направленных на развитие отечественного производства очевидно. Разработка и применение новых направлений, путей, способов адаптации систем материального обеспечения может способствовать успешному выполнению служебно-боевых задач в условиях внешних экономических угроз.

Таким образом, предложения по созданию профильного республиканского государственного предприятия Национальной гвардии Республики Казахстан, а также специальной экономической зоны для производства товаров военного, двойного назначения и оптимизации управления запасами материального обеспечения, которые в комплексе предусматривают создание новой устойчивой адаптивной модели обеспечения в условиях внешних экономических санкций, остаются весьма актуальными не только для Национальной гвардии Республики Казахстан, но и для развития оборонно-промышленного комплекса страны в современных условиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Гилькова О.Н. Военно-экономический потенциал современного государства: сущность, структура и особенности // Экономика: вчера, сегодня, завтра. - 2017. - № 5А. – С.227-237.
- 2 Carter В.Е. (1987), *International Economic Sanctions: Improving the Naphazard U.S. Legal Regime*. – pp.1159-1278.
- 3 Курбанов А.Х., Сулейманова М.В. Военно-экономические аспекты системы продовольственной безопасности России // Вестник «Военной академии материально-технического обеспечения имени генерала армии А.В. Хрулева». - 2015. - № 3. – С.111-116.
- 4 Оболенский В.П. Эффекты продовольственного эмбарго // Российский внешнеэкономический вестник. - 2019. - № 2. – С.49-58.
- 5 Катаносов В.Ю. Санкции. Экономика для русских. - М.: Изд-во «Эксмо», 2015. – 288 с.
- 6 Об утверждении Военной доктрины Республики Казахстан / Указ Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года № 554. - Астана, 2017. – 26 с.
- 7 Carter В.Е. (1987), *International Economic Sanctions: Improving the Naphazard U.S. Legal Regime*, *California Law Review*, vol. 75(4). – pp.1159–1278.
- 8 Joyner С.С. (1995), *Sanctions and International Law*, in: Cortright D., Lopez G. A. and Dellums R. V. (eds), *Economic Sanctions Panacea or Peace building in a Post-Cold War World?* Oxford: West view Press [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://doi.org/10.4324/9780429493935> [Дата обращения: 30.10.2024].
- 9 Foley Н. (1923), *Woodrow Wilson’s Case for the League of Nations*, Princeton University Press; *Stated Second Edition net* [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://ia600700.us.archive.org/22/items/woodrowwilsonsca00wils/woodrowwilsonsca00wils.pdf> [Дата обращения: 30.10.2024].
- 10 Garfield R. (1999), *Morbidity and Mortality among Iraqi Children from 1990 through 1998: Assessing the Impact of the Gulf War and Economic Sanctions*, Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://reliefweb.int/report/iraq/morbidity-and-mortality-among-iraqi-children-1990-through-1998-assessing-impact-gulf-war> [Дата обращения: 30.10.2024].

- 11 Garfield R., Economic Sanctions, Humanitarianism, and Conflict After the Cold War, vol. 29, No. 3 (89), Global Threats To Security (2002). – pp.94-107.
- 12 Winkler A., Just Sanctions, Human Rights Quarterly, vol. 21, No. 1 (Feb., 1999). – pp.133-155.
- 13 Shahabi S., Fazlalizadeh H., Stedman J., Chuang L., Shariftabrizi A. and Ram R. (2015), The impact of international economic sanctions on Iranian cancer healthcare, Health Policy, vol. 119. – pp.1309-1318.
- 14 Gordon J., Economic Sanctions, Just War Doctrine, and the «Fearful Spectacle of the Civilian Dead», vol. 49, No. 3 (1999). – pp.387-400.
- 15 Гринберг Р.С., Белозеров С.А., Соколовская Е.В., Оценка эффективности экономических санкций: возможности систематического анализа, Экономика региона, Т.17, вып. 2 (2021) [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-ekonomicheskikh-sanktsiy-vozmozhnosti-sistematicheskogoanaliza> [дата обращения: 30.10.2024].
- 16 Резолюция 1526 (2004) // Совет Безопасности ООН [Эл. ресурс]. - Режим доступа: www.cbr.ru/today/anti_legalisation/un/1526.pdf [Дата обращения: 30.10.2024].
- 17 Злобин А. Россия стала мировым лидером по количеству введенных против нее санкций // Финансово-экономическое издание «Forbes». [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://www.forbes.ru/society/458287-rossia-stala-mirovym-liderom-po-kolicestvu-vvedennyh-protiv-nee-sankcij> [Дата обращения: 01.11.2024].
- 18 Walzer M. (2006), Just and unjust wars. A moral argument with historical illustration, New York: Basic Books [Эл. ресурс]. - Режим доступа: https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/471728/mod_resource/content/1/walzer.pdf [Дата обращения: 01.11.2024].
- 19 Wallenstein P. (2016), Institutional learning in targeting sanctions, in: Biersteker T., Eckert S. and Tourinho M. (eds). [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316460290> [Дата обращения: 01.11.2024].
- 20 О национальной безопасности Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527. - Астана, 2012. – 32 с.
- 21 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. - Алматы, 1995. – 48 с.
- 22 Об оборонной промышленности и государственном оборонном заказе / Закон Республики Казахстан от 18 марта 2019 года № 236. - Астана, 2019. – 43 с.
- 23 Об определении уполномоченной организации, осуществляющей импорт товаров (продукции) военного назначения, товаров (продукции) двойного назначения (применения), работ военного назначения и услуг военного назначения, реализацию (в том числе экспорт), ликвидацию посредством уничтожения, утилизации, захоронения и переработку неиспользуемого имущества, за исключением боеприпасов, оказание услуг по предоставлению имущественного найма (аренды) неиспользуемых оборонных объектов, участие в международных выставках в области оборонной промышленности и их организацию на территории Республики Казахстан / Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 августа 2019 года № 637. Астана, 2019. – 2 с.
- 24 О создании Республиканского государственного предприятия «Еңбек» Министерства внутренних дел Республики Казахстан / Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 1999 года № 1058. - Астана, 1999. – 7 с.
- 25 О специальных экономических и индустриальных зонах / Закон Республики Казахстан от 3 апреля 2019 года № 242-VI. - Астана, 2019. – 63 с.
- 26 О специальных экономических зонах / официальный сайт АО НК «KAZAKH INVEST» [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://invest.gov.kz/ru/doing-business-here/fez-and/the-list-of-sez-and/> [Дата обращения: 01.11.2024].

Омурзаков Н.Р., докторант

Статья поступила в редакцию 14 ноября 2024 года

ӘОЖ 355.404.6
ҒТАМАК 78.25.11

Д.Г. ЕСИМСЕИТОВ
С.О. АРСТАМБАЕВ
В.А. БОЯРИН

*Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ШЕКАРАСЫН ИНЖЕНЕРЛІК-ТЕХНИКАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Түйіндеме. Мақалада мемлекеттік шекараны күзетудің техникалық құралдарын бірыңғай жүйеге біріктіру жолымен автоматтандыру тәсілдерін қоса алғанда, мемлекеттік шекараны күзетудің инженерлік-техникалық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған. Мемлекеттік шекараны күзетудің техникалық құралдарын қолданудың тиімділігі, олардың жіктелуі, мақсаты мен функционалдығы талданады. Авторлармен келесі анықтамалардың ұғымдық аппараты нақтыланады: «шекараны қорғаудың техникалық құралдары», «техникалық қызмет көрсету», «техникалық құралдарды пайдалану». Шекараны күзетудің техникалық құралдарын пайдалануға беру, жөндеу және техникалық қызмет көрсету тәртібі айқындалады, шекараны күзетудің техникалық құралдарының жұмысқа жарамдылығының (ақаулығының) критерийлері аталып өтіледі. Неғұрлым кешенді және тиімді жүйені құру үшін оларды интеграциялау мақсатында шекараны күзетудің техникалық құралдарын пайдалана отырып, мемлекеттік шекараны күзету жүйесін одан әрі дамыту проблемасы өзектендірілді. Авторлар алынған нәтижелер негізінде оны жетілдіру бойынша ұсыныстар жасады.

Түйінді сөздер: радиолокациялық-прожекторлық қару-жарақ құралдары, инженерлік-техникалық қамтамасыз ету, шекараны күзетудің техникалық құралдары.

Д.Г. ЕСИМСЕИТОВ
С.О. АРСТАМБАЕВ
В.А. БОЯРИН

*Национальный университет обороны Республики
Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*

D.G. YESSIMSEITOV
S.O. ARSTAMBAYEV
V.A. BOYARIN

*The National Defence University
of the Republic of Kazakhstan,
Astana city, the Republic of Kazakhstan*

ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОХРАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАНИЦЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы инженерно-технического обеспечения охраны государственной границы, включая способы автоматизации технических средств охраны государственной границы путем объединения в единую систему. Проанализирована эффективность применения технических средств охраны государственной границы, их классификация, назначение и функциональность. Авторами уточнен понятийный аппарат определений «технические средства охраны границы», «техническое обслуживание», «эксплуатация технических средств охраны». Раскрыт порядок ввода в эксплуатацию, ремонта и технического обслуживания технических средств охраны границы. Определены критерии исправности (неисправности) технических средств охраны границы. Актуализирована проблема дальнейшего развития системы охраны государственной границы с использованием технических средств охраны границы с целью их интеграции для создания более комплексной и эффективной системы. Автором на основе полученных результатов сформулированы предложения по ее совершенствованию.

ENGINEERING AND TECHNICAL SUPPORT FOR THE PROTECTION OF THE STATE BORDER OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article discusses the issues of engineering and technical support for the protection of the state border, including ways to automate technical means of protecting the state border by combining into a single system. The effectiveness of the use of technical means of protecting the state border, their classification, purpose and functionality are analyzed. The authors clarified the conceptual framework of the following definitions: «technical means of border protection maintenance» «operation of the technical means of protection». The procedure for commissioning, repair and maintenance of the technical means of border protection is disclosed. The criteria for serviceability (malfunction) of technical means of border protection are emphasized. The problem of further development of the state border protection in order to integrate them to create a more complex and effective system is actualized. Based on the results obtained, the author formulated proposals for its improvement.

Ключевые слова: средства сигнализационного вооружения, средства радиолокационно-проекторного вооружения, инженерно-техническое обеспечение, технические средства охраны границы, электронно-оптические средства наблюдения.

Keywords: means of signaling weapons, means of radar-searchlight weapons, engineering and technical support, technical means of border protection, electronic-optical surveillance means.

Кіріспе. Елдің тәуелсіздігінің белгілерінің бірі – бақыланатын территорияның, атап айтқанда оның егемендігі таралатын жер шарының бір бөлігінің болуы. Бұл аумақтың шекарасы мемлекеттік шекарамен белгіленеді. Мемлекеттік шекаралардың пайда болуы адамзат өркениетінің тарихи дамуымен тікелей байланысты, олардың қалыптасуы объективті табиғи-тарихи процесс. Олар кез келген ел үшін қажет және мемлекеттің аумақтық тұтастығын, егемендігі мен мемлекеттік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жауапты функцияларды атқарады.

Мемлекеттік шекара – жеке аумақтардың межеленуін механикалық түрде көрсететін сызық және оның бойымен өтетін тік жазықтық қана емес. Бұл – оның ұлттық мүдделерінің өміршеңдігін қамтамасыз ететін, ұлттық сана мен бірегейлікті қалыптастырудың өрісін айқындайтын ел тәуелсіздігінің шебі. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы – Қазақстан Республикасы территориясының (құрлық, су, жер қойнауы, әуе кеңістігі) шекараларын және Қазақстан Республиканың мемлекеттік егемендігінің кеңістіктік шегін айқындайтын сызық және оның бойымен өтетін тік жазықтық [1].

Зерттеудің мақсаты – Мемлекеттік шекараны қорғауды жетілдіруге ықпал ететін қазіргі заманғы инженерлік-техникалық құралдарды енгізу мен қолданудың оңтайлы нұсқасын әзірлеу болып табылады.

Міндеттері:

1) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік шекарасын күзетуде инженерлік-техникалық құралдарды қолдану қажеттілігін айқындайтын жағдайларға жан жақты талдау жүргізу;

2) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік шекарасының ұзын учаскелерін күзет жүйесіне заманауи инженерлік-техникалық құралдарды енгізу жолдарын зерттеу.

Зерттеудің материалдары және әдістері. Зерттеу мемлекеттік шекараны күзетуді қамтамасыз ету саласындағы ғылыми дереккөздер мен арнайы әдебиеттерді зерделеу арқылы жүзеге асырылды. Зерттеу барысында талдау, синтез, дедукция және индукция, нақтылау әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Бұл тұжырымдама Қазақстанның егемендігімен қамтылған барлық аталған физикалық аумақтардағы мемлекеттің құқықтық мәртебесі мен кеңістіктік шегін білдіреді.

Отанымыздың шекарасын сенімді қорғау – мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі басты міндет, Қазақстан Республикасының егемендігі мен аумақтық тұтастығын сақтаудың таптырмас шарты.

Қазақстан Республикасында Мемлекеттік шекараның тұтастығы мен қол сұғылмаушылығы ұлттық мүдделердің бірі болып табылады [2]. Нәтижелі жұмыс істеуін бақылау Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара қызметіне (бұдан әрі – Шекара қызметі) жүктеледі.

Шекара қызметі Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын тікелей күзетіп, қорғауды жүзеге асыратын құрылымдық бөлімі болып табылады. Бүгінгі таңда Шекара қызметінің аумақтық бөлімшелерінің алдында күрделі міндет тұр – кең аумақта, тіпті көршілес мемлекеттерге шығатын ашық теңіз учаскесі бар жерлерде Қазақстан Республикасының егемендігі мен аумақтық тұтастығына жасалған шабуылдардың алдын алу және жолын бөгеу.

Бұл мәселені шешу үшін Шекара қызметі әртүрлі (адамдық, материалдық, қаржылық, ұйымдастырушылық, құқықтық және т.б.) ресурстарды пайдаланады. Олардың көмегімен шекаралық аймақтағы заңсыз әрекеттерді дер кезінде жоюға бағытталған шекаралық қауіпсіздік жүйесін жасайды. Оның тиімділігі көбіне тәртіп бұзушыларды ерте анықтауға және алынған ақпаратты шекара бөлімшелерінің басшылығына дер кезінде жеткізуге байланысты.

Бұл ретте маңызды рөлдердің бірін шекараны қорғаудың техникалық құралдары атқарады, онсыз бүгінгі күні шекара сызығының инфрақұрылымын елестету мүмкін емес. Олар ондаған жылдар бойы шекараны күзету жүйесінің ажырамас элементі болып табылады. Бүгінгі таңда Шекара қызметіндегі ғылыми-техникалық прогреске байланысты техника мен технологиялық базаның айтарлықтай дамуы құқық бұзушыларды анықтау мүмкіндіктерін жетілдірді. Соғыстан кейінгі жылдардан бастап мемлекеттік шекарада стационарлық дабылдық-тосқауыл жүйелер мен кешендер басым болды, өйткені олар сигналдық қасиеттерден басқа тактикалық тұрғыда маңызды функцияны, яғни, құқық бұзушының әрекетін бәсеңдетуді қамтамасыз етті. Объективті жағдайларға әлеуметтік-саяси, экономикалық, идеологиялық және таза әскери сипаттағы жағдайлар жатады. Әдетте олар Шекараны қорғау процесінде белгілі бір тактикалық іс-қимыл формалары мен әдістерін қолданудың объективті алғышарттарын қамтиды. Сонымен қатар құрылымдық бөлімшенің тактикасына анықтаушы ықпалды әлеуметтік-саяси жағдайлар тобы көрсетеді, олардың ішінде негізгілері инженерлік құрылымның сипатын объективті түрде

анықтайтын көршілес мемлекеттердің әлеуметтік және мемлекеттік жүйесі және олармен Шекараның ұзартылған учаскелерін техникалық қамтамасыз ету; мемлекетаралық қатынастардың сипаты; белгіленген режимдердің және шекараны қорғаудың қатандық дәрежесі; шекаралық инфрақұрылымның даму деңгейі, сондай-ақ олардың Қазақстан Республикасына қатысты жүргізіп отырған саяси бағыты болып табылады. Демек, шекараның әртүрлі учаскелеріндегі құрылымдық бөлімшенің тактикасы шекараны қорғауды инженерлік-техникалық қамтамасыз етуге өзіндік сипатты көзқарасты (аймақтық тәсіл) талап етеді.

Шекараның ұзартылған учаскелерін күзету тактикасын әзірлеу мен тиімділігін арттырудың шешуші факторларының бірі құрылымдық бөлімшелердің техникалық жарактандыру деңгейі болып табылады, ол мыналарды қажет етеді:

- біріншіден, шекараны қорғауда шекараны күзетудің техникалық құралдары қолданудың ұтымды нысандары мен әдістерін анықтаудың егжей-тегжейлі сандық және сапалық талдауы негізінде;

- екіншіден, адам мен техника арасындағы байланыстың орындылығының негіздемесі (әскери құрамды қысқарту);

- үшіншіден, жақын болашаққа аумақтық бөлімшелердің тактикасының ғылыми теориясын болжау және әзірлеу [3].

Шекараны қорғауды инженерлік-техникалық қамтамасыз етуді дамытуға әсер ететін маңызды фактордың бірі болып әр түрлі аумақтарда күштер мен құралдарды қолдану тиімділігіне ықпалын тигізетін физикалық-географиялық жағдайлар табылады. Жоғарыда аталған фактор құрылымдық бөлімшелердің басшыларына жергілікті жерде жеке құрамы мен шекараны қорғаудың техникалық құралдарын пайдалану тәртібін математикалық қатыгездікпен талап етеді. Бұл фактор қолайсыз ауа райы жағдайлары мен маусымдық температураның өзгеруіне байланысты (-40-тан +50 градусқа дейін) адам ресурстары ұзақ уақыт бойы қызмет ете алмайтын мәселесін туғызады.

Шекараның ұзартылған учаскелерін қорғауда техникалық құралдарды пайдалану қажеттілігінің объективті жағдайларын қарастырғаннан кейін тиісінше субъективті жағдайларды қарастыру қажет. Ең бастысы – әскери-саяси жағдайлар тобы. Шекара бөлімін Шекара қызметінің негізгі тактикалық бөлімшесі ретінде қарастыра отырып, оның қызметтік-жауынгерлік қызметі күзетілетін аумақтағы нақты жағдайдан анықталады. Оның қызметі жалпы алғанда үш бағытта жинақталады: жаудың (көрші мемлекеттердің арнайы мекемелері, шекара бұзушылар, контрабанда және басқа да қылмыстық топтар) және өз күштерінің әрекеттері негізінде тиісті аумақтағы Шекарада қалыптасатын *жалпы, әскери-саяси және жедел жағдай*.

Әскери-саяси жағдай – бұл партиялар, мемлекеттер және олардың коалициялары арасындағы қарулы күш дайындау және қолдану мүмкіндігіне тікелей байланысты саяси қатынастардың белгілі бір жағдайы. Шекара қауіпсіздігін ұйымдастыру тұрғысынан алғанда, әскери-саяси жағдайды бағалау процесінде көрші мемлекеттің сыртқы саяси бағытының мазмұнын анықтау, оның әскери-саяси одақтарға қатыстылығын, басқа мемлекеттермен қарым-қатынас жасау жүйесін, олардың арасындағы қайшылықтардың болуын, бұл қайшылықтарды қарулы күш қолдану арқылы шешу ықтималдығын анықтау аса маңызды.

Егер көрші мемлекеттермен шекара мәселелері бойынша диалогты сәтті жүргізіп, Тәуелсіз Мемлекеттер Достығы сыртқы шекараларын сенімді қорғау бойынша ұжымдық келісілген шаралар қабылданса және мемлекеттік шекараларды қорғауда шекаралық құрамалардың іс-қимылдарын үйлестірсе аймақтардағы жедел жағдайдың тұрақтануы мүмкін.

Шекараны қорғаудың жай-күйі мен құрылымына, шекараны қалыптастыру аймағында құрылған инженерлік құрылыстар мен тосқауылдар жүйесін пайдалану тәртібіне, құрамына географиялық факторлар айтарлықтай әсер етеді: бұл объективті түрде бар және шекаралық құрамалармен қорғалатын Шекара учаскелерінің ерекшелігін (климат, гидрография, рельеф және т.б.) анықтайтын табиғи жағдайлар. Осы факторлардың әсерін ескере отырып, әртүрлі учаскелердің инженерлік-техникалық қамтамасыз етілуі бірдей емес.

Шекара қызметінің Солтүстік және Батыс департаменттерінің құрылымдық бөлімшелері секілді қызмет ететін Шекараның кеңейтілген учаскелерінің физикалық-географиялық жағдайлары қызметті ұйымдастыру және орындауда қиындықтар туғызады:

- визуалды және радиобақылаудың үздіксіз аймағын құруға мүмкіндік беретін, бірақ бүркемелеуді және бағдарлауды қиындататын тегіс және ашық жер учаскелерінің болуы;

- аз қоныстанған шекаралық аумақтар (негізінен батыс бағыттарда), бұл жергілікті халықты Шекараны күзетуде пайдалануын шектейді, жедел-ізвестіру жұмыстарын жүргізуді қиындатады;

- нашар дамыған жол желісі, қиын жер бедерінің болуы;

- тәулік ішінде ауа температурасының күрт өзгеруі;

- батыс және оңтүстік бағыттарда әсіресе ауыз суға жарамды су көздерінің шектеулі саны;

- орманды алқаптарда шекара бұзушыларды және шекараны бұзу белгілерін анықтаудың қиындығы;

- шекараны қорғаудың техникалық құралдарын пайдалануға шаң мен құмның кері әсері (батыс және оңтүстік бағытта);

- өтуі қиын белгілі бір жерлерде инженерлік құрылыстар мен тосқауылдар тұрғызу мүмкіндігінің болмауы [4].

Келесі жағдай – табиғи-климаттық жағдайлар. Көктемгі-жазғы және күзгі-қысқы мезгілдерде Шекараның ұзартылған учаскелерінде күштер мен құралдардың маневрі және көлік құралдарының жүруі шектеледі. Басқару қызметін жүзеге асыру кезінде шекара бөлімшелерінің басшылығы қызметтік және жауынгерлік іс-қимылдарды дайындау және жүргізу кезінде, әсіресе шекаралық іздестірулерді жүргізу, есептеулерді жүргізу, маневрлерді жасау және аумақты іздеу жұмыстарын жүргізуге алдын ала дайындау кезінде міндетті түрде барлық осы жағдайлар мен факторларды ескеруі керек.

Шекараның ұзартылған учаскелерін қорғауды инженерлік-техникалық қамтамасыз етуге айтарлықтай әсер ететін техникалық шарттар тобын кіші топтарға бөлуге болады.

Бірінші кіші топ ғылыми-техникалық прогрестің дамуына байланысты және инженерлік құрылыстар мен тосқауылдардың техникалық сипаттамаларын жақсарту арқылы инженерлік құрылыстар мен тосқауылдар шебі жүйесінің кейбір элементтерінің тиімділігіне айтарлықтай әсер етеді (тактикалық-техникалық сипаттамалары жақсартылған жаңа техниканы іске қосу).

Екіншісі инженерлік құрылыстар мен тосқауылдарды пайдалану тәртібі мен мақсатқа сәйкестігіне байланысты инженерлік құрылыстар мен тосқауылдардың жүйесі элементтерінің жұмыс істеу сенімділігін анықтайды (мақсаттары бойынша пайдалану немесе пайдаланбау, істен шыққан бөлшектерді жөндеу және ауыстыру, техникалық қызмет көрсетудің уақтылығы және т.б.). Шекараның сигналдық жабыны жоқ ұзын учаскелерінде бұл жағдай қазіргі заманғы шекараны күзетудің техникалық құралдары кешенді түрде қолданумен ерекше маңызды болып табылады, бұл учаскелер сенімді түрде жабылады;

Жоғарыда аталған факторлар Шекараны қорғау жүйесінің, шекара қызметінің әрекет ету әдістерінің құрылысына ғана емес, сонымен бірге, сөзсіз, шекаралық инфрақұрылымды дамыту үдерісіне және үлкен ұзындықтағы құрылымдық бөлімшенің учаскесінде инженерлік-техникалық құрылымдар жүйесін пайдалану барысына көп қырлы әсерін тигізеді [5].

Әрбір құрылымдық бөлімшенің учаскісінде мұндай факторлардың жиынтығы мен құрылымы бірегей болып табылады. Сондықтан барлық жағдайларды, сондай-ақ өз мүмкіндіктерін жан-жақты бағалау қазіргі заманғы шекараны күзетудің техникалық құралдары арқылы шекараны қорғау кезінде әлеуетті құқық бұзушыларды ұстаудың жоғары тиімділігіне қол жеткізуде шешуші рөл атқарады.

Қорытынды. Осылайша, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік шекарасының ұзартылған учаскелерін күзету кезінде техникалық құралдарды пайдалану қажеттілігін айқындайтын жағдайларды талдай отырып, мынадай қорытынды жасауға болады:

- шекаралық бөлімшелердің кейбір учаскелерінде инженерлік құрылыстар мен тосқауылдар жоқ;

- шектес аумақтан да, біздің тылымыздан да шекараға апаратын далалық жолдардың дамыған желісі, бұл құқық бұзушылардың шекара сызығына тыныш өтуін жеңілдетеді;

- күзет аймақтарының үлкен ұзындығына және күштер мен құралдардың болмауына байланысты Мемлекеттік шекараны бірінші сызық бойында да, екіншісінде де күзетудің төмен тығыздығы;

- жер бедері, физикалық-географиялық және ауа райы-климаттық жағдайлар өте маңызды рөл атқарады. Барлық дерлік құрылымдық бөлімшелердің аумақтарындағы табиғи жағдайлар күштер мен құралдардың маневрін және доңғалақты көліктердің жүру мүмкіндігін шектейді;

- шекараны тікелей күзететін бөлімшелер мен шекаралық бақылау өзегі арасындағы үлкен қашықтық жоспарланған шекара бұзу фактілері туралы келіп түсетін ақпаратқа жедел әрекет етуді және құқық бұзушыларды іздеуді ұйымдастыруды қиындатады;

- дамымаған шекаралық инфрақұрылымның болуы.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде, Мемлекеттік шекараның ұзартылған учаскелерін қорғауды инженерлік-техникалық қамтамасыз ету бақыланатын аумақтың (ауданның) ерекшеліктерін ескере отырып, нақты жағдайлардың кейде Қазақстан Республикасымен шектесетін көршілес мемлекеттердің саяси көзқарастарының әртүрлі бағдарларының, олардың егеменді мемлекеттер ретінде қалыптасу процесінің толық еместігінің, сондай-ақ олардың халқының рухани өмірінің, әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің айырмашылығының әсерінен қалыптасады деген қорытынды шығады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы туралы. / Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 16 қаңтардағы № 70-V Заңы. - Астана, 2013 – 75 б.

2 Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы. / Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы. - Астана, 2012 – 32 б.

3 Съедин Д.Б. Система берегового технического наблюдения в охране казахстанского участка каспийского моря: монография. - Алматы, 2014. – 205 с.

4 Съедин Д.Б. Совершенствование системы берегового технического наблюдения в охране казахстанского участка каспийского моря: дис. ... канд. воен. наук: 13.00.25. - Военный ин-т КНБ РК. - Алматы, 2007. – 125 с.

5 Асыллов Н.Ж., Ващенко В.В., Курманбаев Р.М. Теория обеспечения национальной безопасности: проблемы и подходы к их решению // Военно-теоретический журнал «Багдар-Ориентир». - 2024. - № 2 (102). – С.3-8.

Есимсеитов Д.Г., *магистрант*

Арыстамбаев С.О., *магистр*

Боярин В.А., *философия докторы (PhD)*

Мақала редакцияға 2024 жылғы 8 қазанда келіп түсті

УДК 629.73
МРНТИ 55.47.03

Д.О. ТОЙБАЗАРОВ¹
А.Е. САПАБЕКОВ¹
Ж. КАДИРБЕК²

¹ *Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан*
² *ТОО «КазМедиа центр», г. Астана, Республика Казахстан*

АЭРОДИНАМИКА И ТЕЛЕМЕТРИЯ В УПРАВЛЕНИИ БЕСПИЛОТНЫМИ ЛЕТАТЕЛЬНЫМИ АППАРАТАМИ ДЛЯ КОНТРОЛЯ ЛЕСНЫХ ПОЖАРОВ

Аннотация. Использование беспилотных летательных аппаратов для ликвидации лесных пожаров – качественный рывок вперед в вопросах точного и эффективного отслеживания и контроля ситуации вокруг происшествий связанных с пожарами. В статье рассматривается роль аэродинамики и телеметрии в оптимизации процессов и процедур в работе модулей беспилотных летательных аппаратов. Авторами рассматриваются аэродинамические принципы, относящиеся к проектированию конструкции беспилотных летательных аппаратов. Приведены телеметрические данные, необходимые для эффективного управления полетом беспилотных летательных аппаратов при обнаружении и мониторинге пожаров. Уточнены алгоритмы управления на примере программы Python для моделирования телеметрических данных. Предлагается график развертывания беспилотных летательных аппаратов в местах вероятного возникновения пожаров. С точки зрения рассматриваемой проблемы интерпретированы результаты последних исследований и научных достижений.

Ключевые слова: мониторинг окружающей среды, алгоритм управления, фильтр Калмана, машинное обучение, тепловизионное изображение, инфракрасное зондирование, вычислительная гидродинамика.

Д.О. ТОЙБАЗАРОВ¹
А.Е. САПАБЕКОВ¹
Ж. КАДИРБЕК²

¹ *Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы*
² *«КазМедиа орталығы» ЖШС, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ОРМАН ӨРТТЕРІН БАҚЫЛАУ ҮШІН ҰШҚЫШСЫЗ ҰШУ АППАРАТАРЫН БАСҚАРУДАҒЫ АЭРОДИНАМИКА ЖӘНЕ ТЕЛЕМЕТРИЯ

Түйіндеме. Орман өрттерін сөндіру үшін ұшқышсыз ұшу аппараттарын пайдалану – өртке қатысты оқиғаларды дәл әрі тиімді бақылау және қадағалау мәселесінде сапалы серпіліс болып табылады. Мақалада аэродинамика мен телеметрияның тиімді басқару және процестерді оңтайландырудағы рөлі қарастырылады. Авторлар аэродинамикалық принциптерді, оларды ұшқышсыз ұшу аппараттарының конструкциясын жобалауда қолдануды зерттейді. Өрттерді анықтау және мониторингтеу кезінде ұшу аппараттарын тиімді басқару үшін қажетті телеметриялық деректер келтіріледі. Python бағдарламасы бойынша телеметриялық деректерді модельдеуге арналған басқару алгоритмдері нақтыланған. Өрттердің ықтимал пайда болу орындарында ұшқышсыз ұшу аппараттарды орналастырудың графигі ұсынылады. Қарастырылған мәселе тұрғысынан соңғы зерттеулер мен ғылыми жетістіктердің нәтижелері интерпретацияланған.

Түйінді сөздер: қоршаған ортаны мониторингтеу, басқару алгоритмі, Калман фильтрі, машиналық оқыту, жылу бейнесі, инфрақызыл зондтау, есептеу гидродинамикасы.

D.O. TOIBAZAROV¹
A.E. SAPABEKOV¹
ZH. KADYRBЕК²

¹ *The National Defence University of the Republic of Kazakhstan, Astana city, the Republic of Kazakhstan*
² *LLP «KazMedia center», Astana city, the Republic of Kazakhstan*

AERODYNAMICS AND TELEMETRY IN THE MANAGEMENT OF UNMANNED AERIAL VEHICLES FOR FOREST FIRE CONTROL

Annotation. The use of unmanned aerial vehicles for the elimination of forest fires is a qualitative leap forward in the issues of accurate and effective tracking and control of the situation around fire-related incidents. The article discusses the role of aerodynamics and telemetry in optimizing processes and procedures in the operation of unmanned aerial vehicles modules. The authors examine aerodynamic principles relevant to the design of unmanned aerial vehicles structures. Telemetry data required for the effective management of unmanned aerial vehicles flight during fire detection and monitoring are presented. Control algorithms are clarified using a Python program for simulating telemetry data. A deployment schedule for unmanned aerial vehicles in areas with a high likelihood of fire occurrence is proposed. In the context of the issue under consideration, the results of recent research and scientific achievements are interpreted.

Keywords: environmental monitoring, control algorithm, Kalman filter, machine learning, thermal imaging, infrared sensing, computational hydrodynamics.

Введение. Лесные пожары представляют значительный экологический, экономический и человеческий риск. Традиционные методы борьбы с пожарами часто оказываются недостаточными для управления обширными и динамичными пожароопасными зонами. Беспилотные летательные аппараты (далее – БПЛА) стали мощным инструментом для сбора данных в режиме реального времени, наблюдения и даже вмешательства в ситуации по ликвидации лесных пожаров. Аэродинамика и телеметрия являются фундаментальными аспектами проектирования и эксплуатации БПЛА, повышающими их способность ориентироваться в непредсказуемых и опасных условиях.

Цель исследования – изучение интеграции аэродинамики и телеметрии в системах беспилотных летательных аппаратов в интересах повышения эффективности борьбы с лесными пожарами.

Задачи:

- 1) оценить требования к аэродинамическому дизайну беспилотного летательного аппарата применяемого в ходе ликвидации лесных пожаров;
- 2) повысить точность телеметрии и данных для ликвидации пожаров;
- 3) уточнить типовой график развертывания беспилотного летательного аппарата во время лесного пожара.

Материалы и методы исследования. Источниковую базу исследования составила научная литература, включая зарубежные публикации. В ходе научного поиска использовались методы моделирования, анализа, обобщение интерпретации данных, которые позволили [1]:

- определить алгоритмы управления, которые могут надежно адаптировать поведение БПЛА в зависимости от переменных окружающей среды, обеспечивая автономную или полуавтономную навигацию БПЛА в зонах повышенного риска, подверженных пожарам.

- оценить общую эффективность беспилотных летательных аппаратов в борьбе с пожарами;

- изучить эффективность беспилотных летательных аппаратов в сокращении времени реагирования, повышении точности картографирования пожаров и обеспечении связи в режиме реального времени для скоординированного управления пожарами.

Результаты исследования и их обсуждение. В этом разделе представлены результаты как имитационных, так и полевых испытаний, позволяющие оценить эффективность аэродинамики, телеметрии и алгоритмов управления при борьбе с лесными пожарами с помощью беспилотных летательных аппаратов.

CFD-моделирование показало, что беспилотные летательные аппараты с крыльями с высоким соотношением сторон и из термостойких материалов обеспечивают более длительное время полета в имитируемых условиях жаркого воздуха [2].

Некоторые беспилотные летательные аппараты представляют из себя квадрокоптеры с оптимизированной конфигурацией несущих винтов показали стабильную работу даже в условиях сильного ветра и турбулентности вблизи зон пожаров. Соотношение подъемной силы и лобового сопротивления для моделей с неподвижным крылом было оптимизировано, что позволило увеличить продолжительность полета на 20% по сравнению с обычными моделями.

Аэродинамические принципы проектирования БПЛА для борьбы с лесными пожарами. Для обеспечения эффективного наблюдения и контроля в пожароопасных районах БПЛА должны быть маневренными, стабильными и энергоэффективными. Ключевые аэродинамические принципы, необходимые при проектировании БПЛА, включают:

Во-первых, подъемную силу и лобовое сопротивление. Беспилотные летательные аппараты должны создавать достаточную подъемную силу, чтобы оставаться в воздухе, и при этом минимизировать лобовое сопротивление для экономии энергии. В зонах с высокой температурой горячий воздух влияет на плотность воздуха, изменяя подъемную силу (формула 1). Проектирование беспилотных летательных аппаратов с подходящими формами аэродинамического профиля оптимизирует соотношение подъемной силы и лобового сопротивления для увеличения срока службы [3].

$$L = \frac{1}{2} \rho v^2 S C_L, \quad (1)$$

где L – подъемная сила; ρ – плотность воздуха; v – скорость; S – площадь крыла; C_L – коэффициент подъемной силы.

Во-вторых, стабильность и управляемость. Для сохранения устойчивости в турбулентном воздухе вблизи очагов возгорания, беспилотные летательные аппараты оснащены гироскопическими датчиками и алгоритмами настройки поверхностей управления. Преимущество беспилотных летательных аппаратов с неподвижным крылом в том, что они имеют высокое соотношение сторон для повышения эффективности планирования, в то время как беспилотные летательные аппараты с несущим винтом требуют эффективных несущих винтов для маневренности.

В-третьих, теплостойкость. Беспилотные летательные аппараты, работающие вблизи очагов пожара, подвергаются сильному нагреву. Такие материалы, как углеродное волокно и высокотемпературные полимеры, обычно используются в каркасах беспилотных летательных аппаратов, чтобы выдерживать эти условия и обеспечивать минимальную деформацию из-за теплового воздействия [4].

Телеметрические данные для управления пожарами с помощью беспилотных летательных аппаратов. *Телеметрия* – это передача данных с беспилотных летательных аппаратов в режиме реального времени на наземную станцию управления [5]. Ключевые данные телеметрии для управления лесными пожарами включают:

- местоположение и высота над уровнем моря – Н;
- температура и влажность – Т;
- скорость и направление ветра – S;
- оптическая и инфракрасная съемка.

Алгоритмы управления при тушении лесных пожаров с помощью беспилотных летательных аппаратов. Эффективные алгоритмы управления имеют решающее значение для автономности беспилотных летательных аппаратов, особенно в агрессивных средах. Как правило, используются следующие алгоритмы:

1) ПИД-управление (пропорционально-интегрально-производное), которое включает стратегию управления, корректирует траекторию полета БПЛА на основе разницы между желаемым и фактическим положением, обеспечивая стабильность в динамичных условиях;

2) фильтры Калман предполагают обработку телеметрических данных, сглаживают шумы датчиков, обеспечивая более точные данные, что имеет решающее значение для навигации беспилотных летательных аппаратов и объединения датчиков;

3) модели машинного обучения, обеспечивают в настоящее время использование прогнозирования распространения пожара и соответствующей адаптации маршрутов беспилотных летательных аппаратов, что повышает эффективность борьбы с лесными пожарами [6].

Рассмотрим пример программы для моделирования данных телеметрии БПЛА. Предлагается базовая программа на Python, которая моделирует данные телеметрии о температуре, влажности и местоположении БПЛА, полезная для тестирования программного обеспечения для управления БПЛА (рис. 1).

```
python Копировать код  
  
import random  
import time  
  
def generate_telemetry_data():  
    # Simulate telemetry data  
    data = {  
        "latitude": round(37.5 + random.uniform(-0.5, 0.5), 6),  
        "longitude": round(-122.0 + random.uniform(-0.5, 0.5), 6),  
        "altitude": round(100 + random.uniform(-10, 10), 2), # altitude in meters  
        "temperature": round(30 + random.uniform(-5, 15), 2), # temperature in °C  
        "humidity": round(40 + random.uniform(-10, 20), 2) # humidity in %  
    }  
    return data  
  
# Simulate telemetry stream  
while True:  
    telemetry = generate_telemetry_data()  
    print(f"Telemetry Data: {telemetry}")  
    time.sleep(1) # simulating real-time data every second
```

Рисунок 1 – Базовый код на программе Python

Предлагаемый график развертывания БПЛА в условиях пожара. Успех операций с БПЛА зависит от своевременного развертывания и четкого графика. Ниже приведен типовой график развертывания БПЛА во время лесного пожара (таблица 1).

Таблица 1 – Типовой график развертывания БПЛА во время лесного пожара

Время	Задачи
0-1 час	развертывание БПЛА и разведка местности
1-3 часа	сбор исходных данных и анализ телеметрии
3-5 часов	составление карты периметра и определение точек доступа
5-8 часов	передача данных командам управления огнем
Более 8 часов	непрерывного мониторинга и адаптивной маршрутизации

Предложенный график обеспечивает быстрое развертывание беспилотных летательных аппаратов с акцентом на непрерывный сбор данных и адаптацию стратегий на основе информации в режиме реального времени. Недавние исследования выявили ключевую роль беспилотных летательных аппаратов в борьбе с лесными пожарами, особенно в зонах повышенного риска. Авторы подчеркивают:

1) автономность беспилотных летательных аппаратов и интеграция с искусственным интеллектом. Автономные беспилотные летательные аппараты, оснащенные алгоритмами искусственного интеллекта, могут работать независимо, что позволяет быстрее принимать решения в опасных для жизни пожарных ситуациях;

2) роевые беспилотные летательные аппараты. Исследования систем с несколькими БПЛА показывают многообещающие результаты, когда группа небольших беспилотных летательных аппаратов совместно контролирует большие площади, что значительно сокращает время реагирования на пожар;

3) тепловые датчики и датчики окружающей среды. Достижения в области тепловых датчиков позволили беспилотнику обнаруживать ранние признаки возгорания, что позволяет принимать упреждающие меры [7].

Заключение. Аэродинамика и телеметрия создают условия для оптимизации систем управления беспилотными летательными аппаратами в интересах ликвидации лесных пожаров. По мере дальнейшего развития беспилотные летательные аппараты станут еще более незаменимыми в мониторинге, прогнозировании и борьбе с лесными пожарами, сводя к минимуму человеческий риск и воздействие на окружающую среду. Будущие исследования, вероятно, будут сосредоточены на работе беспилотных летательных аппаратов, анализе данных в режиме реального времени и усовершенствованном искусственном интеллекте для автономной навигации, что откроет новые возможности для более эффективного управления огнем и защиты окружающей среды. В статье представлен план действий по внедрению и пониманию возможностей беспилотных летательных аппаратов в борьбе с лесными пожарами. В ней освещается взаимодействие аэродинамики, телеметрии и передовых систем управления, демонстрируя значительное влияние, которое беспилотные летательные аппараты могут оказать на управление чрезвычайными ситуациями.

Благодарность. Научная статья опубликована в рамках выполнения научного проекта грантового финансирования 2024-2026 годы ИРН АР23486167 «Разработка геоинформационной системы мониторинга и прогнозирования распространения лесных пожаров с интеллектуальной обработкой аэрокосмических данных» (исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Амброзия В.Г., Вегенер С., Салливан Д., Бюхель С., Брасс Дж. Демонстрация полученных с помощью БПЛА тепловых данных в режиме реального времени о пожарах // Фотограмметрическая инженерия и дистанционное зондирование. - 2003. - № 69 (4). – С.391-402.

2 Касбир Д., Бирд Р., Маклейн Т., Ли С. Совместное наблюдение за лесными пожарами с использованием группы небольших беспилотных летательных аппаратов // Международный журнал системной науки. - 2006. - № 37 (6). – С.351-360.

3 Мерино Л., Кабальеро Ф., Мартинес-де-Диос Дж., Ферруз Дж., Оллеро А. Совместная система распознавания для нескольких беспилотных летательных аппаратов: применение для автоматического обнаружения лесных пожаров // Журнал полевой робототехники. - 2006. - № 23 (3-4). – С.165-184.

4 Юань З., Янг Дж., Вэнь С. Обзор технологий автоматического мониторинга, обнаружения и тушения лесных пожаров с использованием беспилотных летательных аппаратов и методов дистанционного зондирования // Канадский журнал лесных исследований. - 2015. - № 45 (7). – С.869-878.

5 Современная телеметрия в теории и на практике [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://www.labyrinth.ru/books/294759/> [Дата обращения: 30.10.2024].

6 Пастор Э., Зарзоса Г., Риос Дж., Муньос Э. Системы мониторинга лесных пожаров и поддержки принятия решений с использованием аэрофотосъемки с беспилотных летательных аппаратов // Международный архив фотограмметрии, дистанционного зондирования и наук о пространственной информации. - 2011. - № 38 (1/С22). – С.339-344.

7 Нил К., Кроутер Б. Применение данных с беспилотных летательных аппаратов для теплового инфракрасного дистанционного зондирования лесных пожаров: потенциал и проблемы // Научный журнал «Дистанционное зондирование». - 2011. - № 3 (6). – С.133-151.

Тойбазаров Д.О., *доктор философии PhD (по военному искусству), ассоциированный профессор (доцент)*

Сапабеков А.Е., *магистр*

Кадирбек Ж., *бакалавр*

Статья поступила в редакцию 15 ноября 2024 года

**«БАҒДАР-ОРИЕНТИР» ӘСКЕРИ-ТЕОРИЯЛЫҚ ЖУРНАЛЫНДА
ЖАРИЯЛАНАТЫН ҚОЛЖАЗБАЛАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

1. «Бағдар-Ориентир» әскери-теориялық журналында мақалалар **қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде** жарияланады. Жариялауға ұсынылған мақалалар геосаясат пен қауіпсіздіктің, әскери өнердің, әскери оқыту мен тәрбиенің, әскери тарихтың, қару-жарақ пен әскери техниканың өзекті мәселелерін қамтуы керек. **Ағылшын тілінде** рәсімделген ғылыми мақаланың мәтінімен бірге оның **орыс немесе мемлекеттік тілдегі аудармасын қоса беру қажет.**

2. Журналда жариялау үшін мақаланың жобасын ұсына отырып, **автор** өзі туралы барлық мәліметтердің дұрыстығына, қолжазбада плагиаттың және заңсыз алып пайдаланудың басқа түрлерінің болмауына, кестелердің, сызбалар мен иллюстрациялардың **дұрыс ресімделуіне кепілдік береді.**

3. Мақаланың көлемі А4 форматындағы кестелерді (суреттерді) қоса алғанда, **4-тен 8 бетке** дейін болуы тиіс. Мақаланың жобасы редакциялық алқаға (ғылыми редакторға) электрондық және қағаз нұсқада (кеңсе 2000, Word, Times New Roman) бір данада ұсынылады.

4. Орыс тіліндегі мәтін гарнитурасы – Times New Roman, кегль – **10,5, бір аралық интервал.** Мемлекеттік тілдегі мәтін үшін қаріп-Times New Roman KZ, кегль-10,5, бір аралық интервал. Ағылшын тілінде мақала тәріздес параметрлермен ресімделеді.

5. **Мақаланың атауы** мақаланың мазмұнын, тақырыбын, жүргізілген ғылыми зерттеулердің нәтижелерін көрсетуі және ақпараттылық, тартымдылық және бірегейлік талаптарына сәйкес болуы керек (**12 сөзден аспауы керек**). Ғылыми мақаланың атауы MEMCT 7.5-98 талабы бойынша парактың ортасында бас әріптермен ресімделеді.

6. Мақала тақырыбының үстінде сол жағында **ӘОЖ** (әмбебап ондық жіктеу) индексі және оның астында – ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық айдарының коды (**FTAMAК**, <http://grnti.ru/>), әрі қарай ортада **автордың тегі мен аты-жөні**, сондай – ақ автордың негізгі жұмыс орнына байланыстыру – **аффилиация** орналасады. Бұл ретте ұйымның атауы қала, елді, меншік нысанасы және ведомстволық тиесілілігін көрсете отырып, соңғы ресми заңды атауға сәйкес келуге тиіс.

7. Ғылыми мақаланың тақырыбының астында қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде мақаланың тақырыбы мен қорытындыларды сипаттайтын және ақпараттылық пен мазмұндылық талаптарына жауап беретін аннотация (**көлемі 100 сөзден кем емес және 200 сөзден аспайтын**) беріледі (**түйіндемеле** формулалардың болуына, мазмұны бойынша мақаланың атауын қайталауға тыйым салынады; библиографиялық сілтемелерге де тыйым салынады; мақаланың құрылымын сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұнын көрсетуі керек – кіріспе, мақсат қою, міндеттер, зерттеу әдістері, нәтижелер мен талқылау, қорытынды), сондай-ақ мақаланың тар бағытын көрсететін ақпараттық болып табылатын **түйінді сөздер (5-10 сөз/сөз тіркестері)** (мақаланың негізгі мазмұнын көрсетуі керек, мүмкіндігінше тақырып пен аннотация терминдерін қайталамауы керек, мақала мәтінінен алынған терминдерді, сондай-ақ мақаланың негізгі мазмұнын, ақпараттық-ізвестіру жүйесі арқылы мақаланы табу мүмкіндіктерін жеңілдетуге және кеңейтуге мүмкіндік беретін, басқа да маңызды ұғымдарды қамтитын терминдер пайдалану керек). Сапалы ресімделген және аударылған аннотация мақалаға деген қызығушылықты арттырады, сонымен қатар отандық және шетелдік әріптестердің мақалаға сілтеме жасау ықтималдығын арттырады.

8. Әрі қарай ғылыми мақаланың мәтіні орналастырылады, онда мыналар болуы керек:

- **кіріспе, оның ішінде мақсат пен міндеттері;**

- **зерттеу материалдары мен әдістері** (*зерттеу барысында қолданылатын ақпарат көздері мен әдістерін белгілеу*);

- **зерттеу нәтижелері және оларды талқылау;**

- **қойылған міндеттерді шешу нәтижелері қысқаша көрсетілетін қорытынды (немесе қорытындылар).**

9. Кестелер, суреттер аталғаннан кейін орналастырылуы керек (мәтіндегі сілтеме). Кестелер аталуы керек, оларда бос бағандардың болуына жол берілмейді. Әр суреттен кейін жазбасы болуы керек. Кестелерде, суреттерде, формулаларда таңбаларды, белгілерді белгілеуде сәйкессіздіктер болмауы керек.

10. Суреттер анық және басылған болуы керек. **Сканерленген суреттерге тыйым салынады.** Иллюстрациялық материалдар келесі форматтарда ұсынылады: фотосуреттер, суреттер үшін-tiff немесе jерг (ақ-қара және түрлі – түсті үшін 300 dpi); графиктер, диаграммалар, схемалар және т.б. – exls, cdr. Суреттің артында немесе астында автордың тегі, мақаланың атауы және сурет нөмірі көрсетіледі.

11. Формулалар тиісті редакторлықта терілуі керек (математикалық және химиялық формулалар үшін). Мақалада мәтінде сілтеме жасалған формулалар ғана нөмірленеді.

12. **Аббревиатуралар мен қысқартулар**, жалпыға белгілі аббревиатураларды қоспағанда, мәтінде бірінші рет аталған кезде **толық жазылуға тиіс.**

13. Әдебиеттер тізімі ГОСТ 7.1-2003 сәйкес ресімделеді. Мәтінде сілтемелер төртбұрышты жақшамен белгіленеді [1], мақаланың негізгі мәтініндегі кітапқа сілтеме қолданылған беттерді белгілеумен бірге жүруі керек [1, 29 б.]. Сілтемелер мәтіндегі аталған ретімен қатаң нөмірленуі керек. Мәтіндегі әдебиетке бірінші сілтеменің нөмірі [1], екіншісі – [2] және т.б. Дереккөздер туралы мәліметтер мәтіндегі дереккөздерге сілтемелердің пайда болу ретімен орналастырылып, араб цифрларымен нүктесіз нөмірленіп, азат жолдан басылуы керек. Библиографиялық жазба түпнұсқа тілінде орындалады. Жарияланбаған жұмыстарға сілтеме жасауға жол берілмейді. Рецензияланбаған басылымдарға сілтемелер қажет емес.

14. Әдебиеттер тізімінен кейін авторлардың **тегі, аты-жөні**, сондай-ақ олардың **ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағы** (болған жағдайда), әскери атағы мен лауазымы (ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағы болмаған кезде) ұсынылады.

15. Мақаланың ресімделуі басылымның редакцияға тапсырылған күні туралы белгімен аяқталады. Мысалы, «**Мақала 2024 жылғы 1 сәуірде редакцияға түсті**». Бұл жазба түпнұсқа тілінде орындалады.

16. Ғылыми мақаланың қолжазбасымен міндетті түрде қоса беріледі:

1) материалды ашық баспасөзде жариялауға мүмкіндік беретін мемлекеттік құпияларды қорғау (бұдан әрі – МҚК) қызметінің сараптамалық қорытындысы;

2) заңға қайшы алып пайдаланудың бар-жоғын тексеру нәтижелері туралы анықтама (мақаланың түпнұсқалығы кемінде 70 % құрауы тиіс);

3) мақалаға сын-пікір.

17. Қолжазба мұқият тексерілуі керек. Техникалық талаптарға сәйкес келмейтін қолжазбалар түзетуге қайтарылады. Түзетуге қайтарылған қолжазба жариялауға қабылданды дегенді білдірмейді.

18. **Ғылыми мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты**. Редакциялық кеңес қолжазбаны басып шығаруға жариялау немесе қабылдауға құқығын өзіне қалдырады. Редакцияға түскен қолжазбалар қайтарылмайды.

19. Барлық ниет білдірушілерге «Бағдар-ориентир» әскери-теориялық журналында ғылыми мақалалар жариялау және ынтымақтасу ұсынылады.

20. Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігі әскери оқу орындарының ақылы негізде берілетін тауарларына (жұмысына, көрсетілетін қызметтеріне) бағаларды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 2018 жылғы 22 қарашадағы № 752 бұйрығына сәйкес «Бағдар-Ориентир» әскери-теориялық журналына бір мақаланы жариялау үшін редакциялық-баспалық қызметі (бұдан әрі – жарна) **3 500 теңге** құрайды. Жарна мақала ғылыми сараптамадан өткеннен кейін және журналдың кезекті нөмірінде жариялау мүмкіндігі туралы оң шешім қабылдағаннан кейін (ол шешімді ғылыми редактор хабарлайды) төленеді.

Екінші деңгейдегі банктерге жарнаны жүзеге асыруға арналған деректемелер:

Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігі «Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті» Республикалық мемлекеттік мекеме

КОД – 2080376

БСН – 961240001096

ЖСК – KZ170703012080376001

БСК – KKMFKZ2A

КБе – 11

КНП – 859

Төлемнің қолданылуы міндетті түрде белгіленсін: ТАЖ (ЖСН – _____) 2024 жылғы __ тоқсандағы «Бағдар-Ориентир» әскери-теориялық журналына бір мақаланы жариялау.

Сондай-ақ, белгіленген төлемді Kaspi Bank қосымшасы («Төлемдер» бөлімі – Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті – одан әрі деректер көрсетіледі) арқылы енгізуге мүмкіндік бар.

21. Журналға жариялау үшін құжаттар жиынтығы (ғылыми мақала, МҚК қызметінің сараптамалық қорытындысы, заңға қайшы алып пайдаланудың бар-жоғын тексеру нәтижелері туралы анықтама, сын-пікір және жарна төленгені туралы түбіртек) «Бағдар» журналына деген» белгімен **admin@nuo.kz** электрондық пошта арқылы немесе индекс 010000, Астана қаласы, Нұра ауданы, Тұран даңғылы 72, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті пошта мекенжайына жіберіледі.

«Нәтижелерін жариялауға ұсынылатын басылымдар тізбесіне енгізу үшін ғылыми жарияланымдарға қойылатын талаптарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 12 қаңтардағы № 20 бұйрығының 2-тармағы 3) тармақ. ғылыми қызмет»

Ғылыми мақала – автордың бұрын жарияланбаған және жаңа болып табылатын әзірлемелерін, тұжырымдарын, ұсыныстарын қамтитын ғылыми зерттеудің, эксперименттік немесе талдау қызметінің аралық немесе түпкілікті нәтижелерінің өзіндік тұжырымдары; немесе жалпы тақырыпқа қатысты бұрын жарияланған ғылыми мақалаларды қарастыруға арналған (жүйелі шолу).

Ғылыми мақаланың құрылымына тақырып, тезистер, түйінді сөздер, негізгі ережелер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылау, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), пайдаланылған әдебиеттер тізімі кіреді. Әрбір түпнұсқа мақалада (қоғамдық-гуманитарлық бағытты қоспағанда) зерттеу нәтижелерінің қайталануы қамтамасыз етіледі, жабдық пен материалдардың шығу тегін, статистикалық деректерді өңдеу әдістерін және қайталануды қамтамасыз етудің басқа әдістерін көрсете отырып, зерттеу әдіснамасын сипаттайды. Бұл ретте автор немесе авторлар ұжымы ұсынылған ғылыми зерттеудің тұжырымдамасына, ғылыми ресімделуіне, орындалуына немесе түсіндірілуіне және ғылыми мақаланы жасауға елеулі үлес қосады.

**ТРЕБОВАНИЯ К РУКОПИСЯМ, ПУБЛИКУЕМЫМ
В ВОЕННО-ТЕОРЕТИЧЕСКОМ ЖУРНАЛЕ «БАҒДАР-ОРИЕНТИР»**

1. В военно-теоретическом журнале «Бағдар-Ориентир» статьи публикуются на **казахском, русском, английском языках**. Представленные для публикации статьи должны освещать актуальные проблемы геополитики и безопасности, военного искусства, воинского обучения и воспитания, военной истории, вооружения и военной техники. К тексту научной статьи, оформленному **на английском языке**, необходимо приложить его **перевод на русском или государственном языке**.

2. Представляя проект статьи для публикации в журнале, **автор гарантирует правильность** всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление таблиц, схем и иллюстраций.

3. Объем статьи должен составлять **от 4 до 8 страниц**, включая таблицы (рисунки) в формате А4. Проект статьи представляется в редакционную коллегию (научному редактору) в электронном и бумажном варианте (Офис 2000, Word, Times New Roman) в одном экземпляре.

4. Гарнитура текста на русском языке – Times New Roman, кегль – **10,5**, одинарный интервал. Для текста на государственном языке шрифт – Times New Roman KZ, кегль – **10,5**, одинарный интервал. С аналогичными параметрами оформляется статья на английском языке.

5. **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику, результаты проведенного научного исследования и отвечать требованиям информативности, привлекательности и уникальности (**не более 12 слов**). Название научной статьи оформляется прописными буквами по центру листа по требованию ГОСТ 7.5-98.

6. Над заголовком статьи с левой стороны располагается индекс **УДК** (универсальной десятичной классификации) и под ним – код межгосударственного рубрикатора научно-технической информации (**МРНТИ**, <http://gnti.ru/>), далее по центру располагается **фамилия и инициалы автора**, а также привязка автора к основному месту работы – **аффилиация**. При этом наименование организации должно соответствовать последнему официальному юридическому названию с указанием города, страны, формы собственности и ведомственной принадлежности.

7. Под заголовком научной статьи на казахском, русском, английском языках дается **аннотация (объем не менее 100 слов и не более 200 слов)**, описывающая предмет и выводы по статье и отвечающая требованиям информативности и содержательности (не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановку цели, задачи, методы исследования, результаты и обсуждение, заключение), а также **ключевые слова (5-10 слов/словосочетаний)**, являющиеся информативными, отражающими узконаправленность статьи (должны отражать основное содержание статьи, по возможности не повторять термины заглавия и аннотации, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы). Качественно оформленная и переведенная аннотация повышает интерес к статье, а также вероятность цитирования статьи отечественными и зарубежными коллегами.

8. Далее размещается текст научной статьи, который должен содержать:

- **введение, включая цель и задачи;**
- **материалы и методы исследования (указать источники информации и методы, используемые в ходе исследования);**
- **результаты исследования и их обсуждение;**
- **заключение (или выводы), где кратко отражаются результаты решения поставленных задач.**

9. Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания (ссылка в тексте). Таблицы должны быть озаглавлены, не допускается наличия в них пустых граф. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков.

10. Рисунки должны быть четкими и напечатанными. **Не допускаются отсканированные рисунки**. Иллюстративные материалы представляются в форматах: для фото, рисунков – tiff или jpeg (300 dpi для черно-белых и цветных); графики, диаграммы, схемы и т.п. – xls, cdr. На обороте рисунка или под ним указывается фамилия автора, название статьи и номер рисунка.

11. Формулы должны быть набраны в соответствующем редакторе (для математических и химических формул). В статье нумеруются лишь те формулы, на которые по тексту есть ссылки.

12. **Аббревиатуры и сокращения**, за исключением общеизвестных, подлежат раскрытию при первом упоминании в тексте.

13. **Список литературы** оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках [1], ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц [1, с. 29]. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая – [2] и т.д. Сведения об источниках следует располагать в порядке появления ссылок на источники в тексте и нумеровать арабскими цифрами без точки и печатать с абзацного отступа. Библиографическая запись выполняется на языке оригинала. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нерецензируемые издания.

14. После списка литературы представляются **фамилия, инициалы авторов**, а также их **ученая степень и ученое звание** (при наличии), воинское звание и должность (при отсутствии ученой степени и ученого звания).

15. Завершает оформление статьи пометка о дате сдачи публикации в редакцию. Например, «**Статья поступила в редакцию 1 апреля 2024 года**». Данная запись выполняется на языке оригинала.

16. К рукописи научной статьи в обязательном порядке **прилагаются**:

1) **экспертное заключение службы защиты государственных секретов** (далее – ЗГС), на основании которого разрешается публикация материала в открытой печати;

2) **справка о результатах проверки на наличие заимствований** (оригинальность статьи должна составлять не менее 70 %);

3) **рецензия на статью**.

17. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

18. **Ответственность за содержание научной статьи несет автор (авторы)**. Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения рукописи к печати. Рукописи, поступившие в редакцию, не возвращаются.

19. Предлагается всем желающим сотрудничать и публиковать научные статьи в военно-теоретическом журнале «Багдар-Ориентир».

20. В соответствии с приказом Министра обороны Республики Казахстан от 4 января 2024 года № 3 «*О внесении изменений в приказ Министра обороны Республики Казахстан от 22 ноября 2018 года № 752 «Об утверждении цен на товары (работы, услуги) военных учебных заведений Министерства обороны Республики Казахстан, предоставляемые на платной основе»* редакционно-издательские услуги (далее – взнос) за опубликование 1 (одной) научной статьи в военно-теоретическом журнале «Багдар-Ориентир» составляют **3 500 тенге**. Взнос производится после прохождения научной экспертизы и положительного принятия решения о возможности опубликования статьи в очередном номере журнала (об этом решении уведомляет научный редактор).

Реквизиты для осуществления взноса в банках второго уровня:

Республиканское государственное учреждение «Национальный университет обороны Республики Казахстан» Министерства обороны Республики Казахстан

КОДЫ – 2080376

БСН – 961240001096

ЖСК – KZ170703012080376001

БСК – ККМФКЗ2А

КБе – 11

КНП – 859

Обязательно указать назначение платежа: Опубликование одной статьи в военно-теоретическом журнале «Багдар-Ориентир» за __ квартал 2024 года от ФИО (ИИН – _____).

Также существует возможность внесения установленной оплаты через приложения Kaspi Bank (раздел «Платежи» – Национальный университет обороны Республики Казахстан – далее указываются реквизиты).

21. Комплект документов для публикации в журнале (научная статья, экспертное заключение службы ЗГС, справка о результатах проверки на наличие заимствований, рецензия и квитанция об оплате взноса) направлять с пометкой «В журнал «Багдар» по электронной почте **admin@nuo.kz** или на почтовый адрес: индекс 010000, город Астана, район Нура, проспект Туран 72, Национальный университет обороны Республики Казахстан.

п.3) п.2 приказа Министра образования и науки РК от 12 января 2016 года № 20 «Об утверждении требований к научным изданиям для включения их в перечень изданий, рекомендуемых для публикации результатов научной деятельности»

Научная статья – изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащее авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы. В каждой оригинальной статье (за исключением социально-гуманитарного направления) обеспечивается воспроизводимость результатов исследования, описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. При этом автор или коллектив авторов вносят значительный вклад в концепцию, научный дизайн, исполнение или интерпретацию заявленного научного исследования и создание научной статьи.

**REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS PUBLISHED
IN MILITARY THEORETICAL JOURNAL «BAGDAR-ORIENTIR»**

1. Articles in the military theoretical journal «Bagdar-Orientir» are published in **Kazakh, Russian, and English languages**. Articles submitted for publication should cover current issues of geopolitics and security, military art, military training and education, military history, weapons and military equipment. The text of the scientific article, designed in **English**, must be accompanied by its translation in **Russian** or the official language.

2. Submitting a draft article for publication in the journal, **the author guarantees the correctness** of all information about himself, the absence of plagiarism and other forms of illegal borrowing in the manuscript, the proper design of tables, diagrams and illustrations.

3. The volume of the article should be from **4 to 8 pages**, including tables (figures) in A4 format. The draft article is submitted to the editorial board (scientific editor) in electronic and paper versions (Office 2000, Word, Times New Roman) in one copy.

4. The typeface of the text in Russian is Times New Roman, **size – 10.5, single interval**. For the text in the state language, the font is Times New Roman kz, size – 10.5, single spacing. An article in English is designed with similar parameters.

5. **The title of the article** should reflect the content of the article, the subject matter, and the results of the conducted scientific research and meet the requirements of informative content, attractiveness and uniqueness (**no more than 12 words**). The title of the scientific article is drawn up by capital letters in the center of the sheet as required by state standard 7.5-98.

6. Above the title of the article on the left side is the UDC index (universal decimal classification) and below it is the code of the interstate of scientific and technical information rubricator (ISTIR, <http://grnti.ru/>), next in the center is **the surname and initials of the author**, as well as the binding of the author to the main place of work – **affiliation**. In this case, the name of the organization must correspond to the last official legal name indicating the city and country, with the form of ownership and departmental affiliation.

7. Under the heading of a scientific article in Kazakh, Russian, and English, an abstract is given (**no less than 100 words and no more than 200 words**) describing the subject and conclusions of the article and meeting the requirements of informative and content (it should not contain formulas, repeat the title of the article in terms of content; it should not contain bibliographic references; it should reflect the summary of the article, while maintaining the structure of the article – introduction, setting goals, objectives, research methods, results and discussion, conclusion), **as well as keywords (5-10 words / phrases)** that are informative, reflecting the narrow focus of the article (should reflect the main content of the article, if possible, do not repeat the terms of the title and annotation, use terms from the text of the article, as well as terms, defining the subject area and including other important concepts that make it easier and expand the possibilities of finding an article by means of an information search engine). A well-designed and translated abstract increases the interest in the article, also the probability of the article being cited by domestic and foreign colleagues.

8. Then the text of the scientific article is placed, which should contain:

- **introduction, including purpose and objectives;**
- **research materials and methods (specify the sources of information and methods used in the course of the study);**
- **the results of the study and their discussion;**
- **conclusion (or conclusions), which briefly reflects the results of solving the tasks set.**

9. Tables and figures should be placed after the mention (link in the text). Tables should be titled, and empty graphs are not allowed in them. An inscription should follow each illustration. There should be no discrepancies in the designation of symbols and signs in tables, figures, and formulas.

10. The drawings should be clear and printed. **Scanned drawings are not allowed**. Illustrative materials are presented in the following formats: for photos, drawings – tiff or jpeg (300 dpi for black and white and color); graphs, diagrams, diagrams, etc. - exls, cdr. The surname of the author, the title of the article and the number of the drawing are indicated on the back of the drawing or under it.

11. Formulas should be typed in the appropriate editor (for mathematical and chemical formulas). The article numbers only those formulas that are referenced in the text.

12. **Abbreviations** should to disclosure at the first mention in the text, with the exception of well-known ones.

13. **The list of references** is drawn up in accordance with state standard 7.1-2003. In the text, references are indicated in square brackets [1], a reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used [1, p. 29]. Links should be numbered strictly in the order of their mention in the text. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second – [2], etc. Information about sources should be arranged in the order in which references to sources appear in the text and numbered in Arabic numerals without a dot and printed with paragraph indentation. The bibliographic record is made in the

original language. References to unpublished works are not allowed. Links to uncensored publications are undesirable.

14. After the list of references, **the surname, initials of the authors**, as well as **their academic degree and academic title (if any)**, military rank and position (in case of absence an academic degree and academic title) are presented.

15. The article is completed with a note on the date of submission of the publication to the editorial office. For example, **«The article was submitted to the editorial office on April 1th, 2024»**. This recording is performed in the original language.

16. The manuscript of a scientific article **must be accompanied by:**

1) expert opinion of the State Secrets Protection Service (hereinafter referred to as the SSP) on the basis of which the publication of the materials in the open press is allowed;

2) a certificate of the results of checking for the presence of borrowings (the originality of the article should be at least 70 %);

3) Review of the article.

17. The manuscript must be carefully verified. Manuscripts that do not meet the technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the manuscript has been accepted for publication.

18. **The author(s) is responsible for the content of the scientific article.** The Editorial Board reserves the right to publish or reject the manuscript for publication. Manuscripts submitted to the editorial office are not returned.

19. Everyone is invited to cooperate and publish scientific articles in the military theoretical journal «Bagdar-Orientir».

20. In accordance with the Order of the Minister of Defense of the Republic of Kazakhstan dated January 4, 2024 № 3 «On Amendments to the Order of the Minister of Defense of the Republic of Kazakhstan dated November 22, 2018 № 752 «On approval of prices for goods (works, services) of military educational institutions of the Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan provided on a paid basis» editorial-publishing services (hereinafter referred to as fee) for the publication of 1 (one) scientific article in the military theoretical journal «Bagdar-Orientir» is **3 500 tenge**. The contribution is made after passing a scientific examination and a positive decision on the possibility of publishing an article in the next issue of the journal (the scientific editor notifies about this decision).

Details for making a contribution in second-tier banks:

Republican state Institution «National Defense University of the Republic of Kazakhstan» of the Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan.

CODES – 2080376

BSN – 961240001096

HBC – KZ170703012080376001

BSK – KKMFKZ2A

KBe – 11

KNP – 859

It is mandatory to specify the purpose of the payment: The publication of one article in the military theoretical journal «Bagdar-Orientir» for the __ quarter of 2024 from the full name (IIN – _____).

It is also possible to make an established payment through the Kaspi Bank applications (section «Payments» – National Defense University of the Republic of Kazakhstan – details are indicated below).

21. Send a set of documents for publication in the journal (a scientific article, an expert opinion of the SSP service, a certificate of the results of checking for loans, a review and a receipt for payment of the contribution) marked «To the Bagdar journal» by e-mail **admin@nuo.kz** or to the postal address: index 010000, Astana, Nura district, 72 Turan Avenue, National Defense University of the Republic of Kazakhstan.

subparagraph 3) of paragraph 2 of the Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2016 № 20 «On approval of requirements for scientific publications to include them in the list of publications recommended for publication of scientific results»

A scientific article is a statement of one's own conclusions and intermediate or final results of scientific research, experimental or analytical activities, containing author's developments, conclusions, recommendations that have not been previously published and have novelty; or devoted to the consideration of previously published scientific articles related to a common topic (systematic review).

The structure of the scientific article includes the title, annotations, keywords, main provisions, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information on financing (if available), a list of references. Each original article (with the exception of the socio-humanitarian field) ensures the reproducibility of the research results, describes the research methodology indicating the origin of equipment and materials, methods of statistical data processing and other ways to ensure reproducibility. At the same time, the author or a team of authors make a significant contribution to the concept, scientific design, execution or interpretation of the claimed scientific research and the creation of a scientific article.

Журналды редакциялау
«Бағдар-Ориентир» және «Ұлттық қорғаныс университетінің Хабаршысы»
журналдары редакциясында жасалды.
Журнал Қазақстан Республикасының
Ұлттық қорғаныс университетінде басып шығарылды.
Ғылыми-редактор: Е.Искаков
Корректор: Ж.Нурлыбекова
Көркемдеуші: З.Абылғазина

Басуға 2024 ж. 30.12 қол қойылды.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 12,56 баспа табак.
Таралымы 235 дана.

010000, Астана қаласы, Нұра ауданы, Тұран даңғылы, 72